

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYET HALK PARTİSİNDE KEMAL KILIÇDAROĞLU DÖNEMİ VE
SOSYAL DEMOKRASİ (2010-2017)**

Doktora Tezi

Elif KALDIRIMOĞLU TÜRKÖĞLU

Ankara, 2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYET HALK PARTİSİNDE KEMAL KILIÇDAROĞLU DÖNEMİ VE
SOSYAL DEMOKRASİ (2010-2017)**

Doktora Tezi

Elif KALDIRIMOĞLU TÜRKÖĞLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet YETİŞ

Ankara, 2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYET HALK PARTİSİNDE KEMAL KILIÇDAROĞLU DÖNEMİ VE
SOSYAL DEMOKRASİ (2010-2017)**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Yetiş

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı İmzası

- 1- Prof. Dr. Mehmet Yetiş
- 2- Prof. Dr. Filiz Zabcı
- 3-Doç. Dr. Mehmet Okyayuz
- 4- Doç. Dr. Demirhan Fahri Erdem
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim Vural

Tez Savunması Tarihi

13.01.2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet YETİŞ danışmanlığında hazırladığım “Cumhuriyet Halk Partisinde Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi ve Sosyal Demokrasi (2010-2017) (Ankara.2023)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 13.02.2023

Adı-Soyadı ve İmza:

Elif KALDIRIMOĞLU TÜRKÖĞLU

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması, bireysel bir çabanın ötesinde önemli bir dayanışmanın ürünüdür. Bu bağlamda bütün doktora sürecim boyunca kendisinden çok şey öğrendiğim, doktora tezimin her aşamasında bana yol gösteren tez danışmanım kıymetli Hocam Prof. Dr. Mehmet Yetiş'e tezime değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Tez İzleme Komitelerinde eleştiri ve önerileriyle çalışmamın zenginleşmesine katkıda bulunan değerli Hocalarım Prof. Dr. Filiz Zabcı ve Doç. Dr. Mehmet Okyuyaz'a çok teşekkürler. Bununla birlikte tez jürisinde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim Vural'a ve Doç. Dr. Demirhan F. Erdem'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Ankara'ya uzak bir mesafeden tez çalışması yürütmenin zorluklarını aşmamda emeği çok büyük olan kardeşim Nehir Kavi Şimşek'e ve eşine, bu süreçte yanımda olan Burçin Yavuz'a kıymetli dostluğu ve destekleri için çok teşekkür ederim. Doktora sınavı için Ankara'ya giderken uçağı kaçırdığım sırada sınava yetişemeyeceğim kaygısı içindeyken, bir şekilde Ankara'ya ulaşmam için elinden geleni yapan ve bu süreçte her daim yanımda olan sevgili dostum, ablam Reyhan Kara Gülbay'a, dostluğunu her zaman kalbimde hissettiğim Esra Okumuş'a, Çiğdem Hacıhasanoğlu'na ve Eda Pirselimioğlu'na; bu süreçte bana destek olan sevgili oda arkadaşlarım Büşra ile Tuğçe'ye ve bütün dostlarıma çok teşekkür ederim.

Yaşamımın her anında beni destekleyen ve bu tez çalışmasının yazılma sürecinde her zorluğu aşabileceğime beni inandıran sevgili anneme ve babama teşekkürü bir borç bilirim. Yol arkadaşım sevgili eşim Murat'a ve sevgili kızım Güneş'e çok teşekkürler... İyi ki varsınız. Doktora tezimi yazma sürecinde aramızdan ayrılan ağabeyim Alper Kaldırımioğlu'nu rahmet ve sevgiyle anıyorum. Bu çalışmayı kendisine ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: SOSYAL DEMOKRASİNİN BATI AVRUPA'DAKİ TARİHSEL GELİŞİMİ İLE CHP'NİN SOSYAL DEMOKRAT GEÇMİŞİNİ KARŞILAŞTIRMALI BİR AÇIDAN İNCELEME.....	14
1.1. Amaç: Kapitalizmle Mücadeleden Uzlaşmaya	17
1.1.1. Kapitalizmin Ortaya Çıkışı ve Sosyal Demokrasinin Oluşumu	17
1.1.2. Kapitalizmle Mücadelenin Amacı: Sosyalizm!	30
1.1.3. Demokratik Bir Kapitalizmi Hedeflemek.....	44
1.2. Araç: Sınıfsal Yapı-Sosyoekonomik Köken:	54
1.2.1. Üçüncü Yol Tartışmaları	61
1.2.2. “CHP'nin Yeniden Türk Siyasal Hayatına Katılması” ve Baykal Dönemi CHP'sinin Siyasal Analizi.....	66
2. BÖLÜM: CHP'DE KEMAL KILIÇDAROĞLU DÖNEMİNİN İDEOLOJİK ANALİZİ	86
2.1 Sosyal Demokrasinin Evrensel İlkeleri Açısından Kılıçdaroğlu Dönemi CHP'sinin Temel Siyasal Yönelimlerindeki Değişimlerin Değerlendirilmesi.....	92
2.1.1 Parti İçi Demokrasi, Örgüt-lider İlişkisi.....	97
2.1.2 Program, Tüzük ve Seçim Bildirgelerindeki Değişiklikler	117
2.1.3 Kopuş ve Süreklilik İlişkisi Bağlamında: Kemalizm, Altı Ok ve Sosyal Demokrasi	123
2.1.4 Geçmiş ile Yüzleşmek.....	134
2.2 Yeni Lider ve CHP'deki Dönüşüm: Sosyal Demokrat Bir CHP Mi?	144
3. BÖLÜM: KILIÇDAROĞLU DÖNEMİNDE CHP'DE SOSYAL DEMOKRASİNİN YAPISAL SORUNLARI	164
3.1 Milliyetçilik, Ulus Devlet ve Kimlik Politikaları	172
3.2 Din ve Laiklik İlişkisi	200

SONUÇ	238
KAYNAKÇA.....	256
ÖZET	288
ABSTRACT	290

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADAV	: Genel Alman İşçi Derneği
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇYDD	: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
KESK	: Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MYK	: Merkez Yürütme Kurulu
PM	: Parti Meclisi
SDD	: Sosyal Demokrasi Derneği
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
SODEV	: Sosyal Demokrasi Vakfı
SPD	: Alman Sosyal Demokrat Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi

TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSES	: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. CHP’de 1995-2007 Yılları Arasındaki Milletvekili Genel Seçim Sonuçları....	71
Şekil 2. CHP’de 2010-2017 Arasındaki Üye Dağılımı	99
Şekil 3. Kılıçdaroğlu Döneminde CHP'nin Yıllara Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları.....	105

GİRİŞ

Türkiye’de siyasi partilerin öncülü olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) (Tachau, 1991: 101), Türk siyasal yaşamının en köklü partisidir. 9 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal öncülüğünde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Halk Fırkasına dönüştürülmesiyle kurulmuştur ve 1950 yılına kadar ülkeyi tek başına yönetmiştir. 1950 Genel Seçimlerinde iktidarı Demokrat Partiye devrederek muhalefet partisi konumuna geçmiştir. Tarihsel süreçte yaşanan başarısızlıklar ve konjonktürel değişimler, CHP’de ideolojik arayışlara yol açmıştır ve 1965’te İnönü’nün partinin ideolojik yelpazede ortanın solunda yer aldığı yönündeki açıklamasıyla sola yönelim başlamıştır. 1972’de Bülent Ecevit’in genel başkan koltuğuna oturmasıyla birlikte, CHP’de sosyal demokrat geleneğin temelleri atılmaya başlamıştır.¹ Ecevit partide ideolojik dönüşümü sağlamakla birlikte örgütsel boyutta da değişiklikler yapmıştır. Yapısal bir iktisadi programla önemli bir çıkış başlatan Ecevit ile birlikte sosyal demokrasi CHP’nin resmî ideolojisi olmuştur ve genel seçim sonuçlarında partinin en yüksek oyu almasını sağlamıştır.

Türkiye’de sosyal demokrasiyi kurumsallaştırarak kitlesel bir form kazandıran ve siyasal bir kimlik olarak kabul ettiren CHP olmuştur. CHP, sosyal demokrasinin Avrupa’dan farklı bir yerde etkili olmasını sağlamıştır (Ayata, 2015: 240-241). CHP, sosyal demokrasinin Türkiye’de ideolojik bir kimlik olarak var olmasında ve siyasal tabanının oluşmasında önemli bir role sahiptir. Fakat Ecevit’ten sonraki dönemlerde (1990’larda SODEP ve SHP deneyimleri dışında) sosyal demokrasi önemli bir çoğunluğun ideolojisi olmayı başaramamıştır. Siyasi parti-ideoloji ilişkisi, tarihsel, sosyal ve ekonomik gelişmelerden etkilenmektedir. Bununla birlikte, bütün bu değişkenlerin üzerinde belirleyici olan parti lideridir. Baykal ve Cem, bir siyasi partinin liderinin, o partinin ideolojisinin ve siyasal tabanının ortak fikirlerinin vücut bulmuş hali olduğunu

---

¹ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi: 21.04.2022).

belirtmektedirler. Bununla birlikte parti lideri, ideoloji ve düşüncelerin halka aktarımını yapan kişidir. Parti liderinin siyasal imajı ve çalışkanlığı o partinin siyasal başarısı üzerinde doğrudan olumlu bir etki yaratmaktadır (1992: 202). Liderler, siyasal partilerin tabanı ve seçmenler açısından taşıdıkları aşırı önemin yanında önemli bir “güç odağı”dırlar (Schüler, 2002: 20).

Türkiye’de liderler, siyasal partilerin örgütsel yapısı ve ideolojik kimliği üzerinde önemli bir güce sahiptirler. Özellikle uzun yıllar genel başkanlık yapmış olan kişiler, partilerinin ideolojisinin şekillenmesinde ve teorinin pratiğe aktarımı sürecinde siyasal partiler üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır. Bu noktada Türk siyasetinde CHP, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Bülent Ecevit gibi tarihsel önderleri ile öne çıkmaktadır. CHP’de liderlerin partinin ideolojik kimliğinin oluşumu açısından önemli bir etkisi bulunmaktadır. Atatürk ile başlayan süreçte Kemalizm CHP’nin ideolojik temeli olurken ilerleyen dönemlerde partide İsmet İnönü ve özellikle Bülent Ecevit ile birlikte (günümüzde hala devam eden) sosyal demokrat bir dönüşüm başlamıştır. 1990’larda CHP’nin yeni genel başkanı olan Deniz Baykal, CHP’nin kurucu değerleri düzleminde bir politika izlemiştir ve bu süreçte sosyal demokrasi ikinci planda kalmıştır. Partiyi sağa kaydırmakla suçlanan Baykal’ın 2010 yılında bir komplo sonucu istifa etmesiyle, CHP’nin yeni genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu olmuştur. 2010 yılında partinin başına seçilen Kılıçdaroğlu henüz Kurultay konuşmasından itibaren aile sigortası, sosyal devlet, işsizlik ve yolsuzlukla mücadele gibi konulara öncelik vereceğini söyleyerek CHP’nin sosyal demokrat kimliğine sahip çıkacağını vurgulamıştır. Kılıçdaroğlu’nun bu söylemlerini ilerleyen dönemlerde de sürdürme noktasında kararlı davrandığı ve CHP’nin sosyal demokrat kimliği ekseninde siyaset yapmaya çalıştığı görülmektedir.

Bu tez çalışmasında CHP’nin yeni politik öznesi olan Kemal Kılıçdaroğlu’nun liderliği sürecinde CHP’nin ideolojik kimliğinin siyasal analizinin yapılması hedeflenmektedir. Çalışmanın amacı CHP’de Kemal Kılıçdaroğlu döneminin sosyal

demokrat kimliğini tartışmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun Cumhuriyet Halk Partisinde başlattığı değişimle birlikte izlediği politikalar ve geliştirdiği söylemler sosyal demokrat teori üzerinden analiz edilmektedir. Bununla birlikte bu sürecin parti kimliğine ve Türkiye siyasetine yansımaları, sosyal demokrasinin evrensel değerleri açısından incelenmektedir. CHP'nin 2010 yılında gerçekleştirilen 33. Olağanüstü Kurultayı'nda genel başkan seçilen Kılıçdaroğlu ile başlayan yeni dönem devam etmekte olduğundan tez çalışmasında CHP'de 33. ve 36. Olağan Kurultayları arasındaki süreçteki (2010-2017 yılları arasındaki dönem) gelişmelere odaklanılmaktadır.

2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği halkoylaması ile birlikte Türkiye'de "yeni bir hükümet sistemine" geçiş yapılmıştır (Gönenç ve Kontacı, 2019: 53). Referandum ile birlikte Türkiye'nin siyasal iklimi ile bağlantılı bir şekilde Kılıçdaroğlu, Yunus Emre'nin *Kılıçdaroğlu Doktrini* olarak adlandırdığı yeni bir politik yaklaşım geliştirmeye başlamıştır (2022). Bu Doktrin, Kılıçdaroğlu açısından bir değişime işaret etmektedir. Fakat bu sürecin günümüzde devam ediyor olması açısından tez çalışması 2017 yılı ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada Kılıçdaroğlu'nun parlamenter sistem içerisindeki çalışmalarına odaklanılmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun bu dönemdeki politika ve söylemleri, CHP'nin sosyal demokrat parti kimliği doğrultusunda analiz edilmektedir.

Çalışmada Kılıçdaroğlu'nun CHP'de sosyal demokrat bir siyaset geleneği oluşturmak istediği öne sürülmektedir. Bu süreçte Kılıçdaroğlu'nun CHP'de başlatmaya çalıştığı ideolojik dönüşüm, partinin ideolojik kimliğini netleştirmeye yönelik çabası ve iktidar mücadelesi bütün boyutlarıyla çözümlenmektedir. Kılıçdaroğlu CHP'si, seçim sonuçları açısından da araştırılarak partinin kitleselleşmemesinin ve başarılı bir çıkış yakalayamamasının nedenleri sosyal demokrat teori açısından incelenmektedir. Bununla birlikte sosyal demokrasinin Batı Avrupa ve Türkiye'deki farklılıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için köken, amaç ve araçların tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü

karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinin, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerden farklı olması durumunun CHP'nin sosyal demokrat kimliğine olumlu ya da olumsuz etkileri araştırılmaktadır.

Batı Avrupa'daki sosyal demokrat parti ve örgütler, 19. yüzyılda kapitalizmin yol açtığı eşitsiz koşullarla mücadele etmek amacıyla işçi sınıfının öncülüğünde kurulmuştur. Sosyal demokrat organizasyonlar sınıfsal ve siyasal düzeyde kapitalizme karşı bir mücadele aracı olarak gelişmiştir. Fakat sosyal demokrat partilerin kapitalizme yaklaşımları tarihsel süreçte değişkenlik göstermiştir. Kapitalizmin güç kazanması ile birlikte işçi sınıfının refah düzeyinde bir artış yaşanmıştır ve bu durum işçilerin devrim yerine parlamenter yöntemleri tercih etmelerine yol açmıştır. Bu süreçte sosyal demokrasi sosyalizmden kapitalizmle uzlaşya doğru evrilmiştir. 21. yüzyılda ise sosyal demokrasi kapitalist sistemin olumlu yanlarını kabul eden; kapitalizmin olumsuz yanlarını ise eşitlik, özgürlük ve dayanışma gibi temel değerleri ile birlikte siyasete öncelik vererek gidermek isteyen bir ideolojik formasyona dönüşmüştür.

Sosyal demokrasi dinamik bir ideolojidir ve “değişim” sosyal demokrasinin tarihsel süreçte öne çıkan en belirgin yönüdür. Başlangıçta sosyalizme demokratik yollardan ulaşmak hedefi ile ortaya çıkan ve tarihsel süreçte kapitalizmle uzlaşan sosyal demokrasinin günümüzde giderek neoliberalizme yaklaştığı görülmektedir. Neoliberalizmin ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamın her aşamasına egemen olduğu bir politik düzende sosyal demokrasinin neoliberalizme benzer bir siyasal form kazandığı ve bu noktada bir kriz yaşadığı iddiası özellikle sol kesim tarafından öne sürülmektedir. Bu noktada sosyal demokrasinin bir gelecek vaat etmediği yönünde olumsuz yargılar söz konusudur. Fakat sosyal demokrasi, kapitalist sistemin önemli bir parçası olan neoliberal politikaların giderek artan bir şekilde yarattığı ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve çevresel birçok alandaki tahribatlarla mücadele için önemli bir ideolojik araç olma özelliğini korumaktadır. Kapitalizmin yol açtığı bütün olumsuz koşullar göz önünde

bulundurulduğunda sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik ile adalet ilkelerinin, sosyal devlet ve sosyal adalet politikalarının önemi anlaşılmaktadır.

Günümüzde gelir dağılımındaki düzensizlik sürekli artmaktadır. Zengin ve yoksul kesim arasındaki açık her geçen gün büyümektedir. Örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde son yıllarda süregelen gelir dağılımındaki adaletsizlik neticesinde en zengin yüzde birlik kesim yaklaşık olarak orta sınıfların zenginliği kadar bir oranda gelire sahiptir. Kapitalizmin yarattığı eşitsiz koşullar karşısında ABD'de (dahi) sosyalizme yöneliş başlamıştır. Giderek artan eşitsizlikler karşısında sosyal demokrasi, önemli bir çözüm alternatifi olarak görülmektedir (Berman, 2020: 30-34). ABD'de de olduğu gibi küresel ölçekte de kapitalizm sermayedarları ve zengin kesimi kalkındırmaktadır. Alt gelir grubundakileri ise yoksullaştırmaktadır. Eşitsizlik üzerine kurulu bir sistem olan kapitalizmin yol açtığı olumsuz koşullar ile mücadele etmek ise sosyal demokrasinin temel özelliğidir. Fakat Rossi ve Balsa-Barreiro, bütün dünyada hem refah düzeyi yüksek olan ABD, Avrupa gibi toplumlarda hem de yoksul ülkelerde giderek artan gelir eşitsizliği karşısında sosyal demokratların başarılı olamadıklarını ve özellikle sosyal demokrasinin tarihsel kalesi olan Avrupa'da sosyal demokratların siyasal güç kaybı yaşadıklarını belirtmektedirler. Avrupa Birliği ülkelerinden sayılı ülkede sosyal demokrasi birinci parti konumundadır. Yine Avrupa Parlamentosunda sosyal demokratların oranı giderek düşmektedir. Yaşanan finansal kriz, sosyal demokratların sağ partilerle benzer politika ve söylemlere başvurmaları, gelir dağılımındaki düzensizlik ve solun siyasal destekçisi kesimler arasındaki (işçi sınıfı ile son yıllardaki artan eğitimli kentli sınıf) çıkar farklılıkları sosyal demokratların başarısız olmalarına yol açmaktadır (Rossi ve Balsa-Barreiro, 2019: 39). Bununla birlikte post modern çağda modern döneme özgü sınıfsal dinamiklerin siyaset üzerindeki yönlendirici gücü azalmaktadır (Emre ve diğerleri, 2017: 208). Sağ ve sol gibi sınıfsal kimlikler üzerinden şekillenen ayrımlar silikleşmektedir. Avrupa'da sosyal demokrat partiler gelir eşitsizliğine göre, giderek

yaygınlaşan göç gibi meseleler karşısında daha ulusal ve kimlikçi politikalara yönelmektedir. Böyle bir tabloda siyaset ve ideoloji arasındaki ilişkiyi post modern çağın toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapı üzerinde yarattığı değişimle birlikte ele almak gerekmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisinde (CHP) Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi ve Sosyal Demokrasi (2010-2017) isimli doktora tez çalışmasının “Sosyal Demokrasinin Batı Avrupa’daki Tarihsel Gelişimi ile CHP’nin Sosyal Demokrat Geçmişini Karşılaştırmalı Bir Açından İnceleme” başlıklı birinci bölümünde, CHP’nin sosyal demokrat kimliğinin analizini yapabilmek için partinin sosyal demokrasi tarihi ile sosyal demokrasinin menşei olan Batı Avrupa’daki sosyal demokrat partilerin tarihsel gelişimi karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaktadır. Batı Avrupa’da sosyal demokrat partiler başlangıçta kapitalizmle mücadele etme hedefine sahipken zamanla amaçsal ve araçsal düzeyde bir dönüşüm yaşamışlardır. Batı’da kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte onun yol açtığı sosyo-ekonomik ve siyasal eşitsizliklere karşı gelişen sosyal demokrat partiler sosyalist bir toplumsal düzen hedefinden kapitalist sistemle uyumlu bir ideolojik doğrultuda hareket etmeye başlamıştır. Bu noktada tez çalışmasında özellikle Batı Avrupa sosyal demokrasinin öncülü olan Alman Sosyal Demokrat Partisine (SPD) ayrıntılı olarak yer verilmektedir. SPD’nin kongrelerinde kararların alınması noktasında oluşan fikir ayrılıklarının ve beraberinde yaşanan tartışmaların ilerleyen dönemlerde sosyal demokrasinin ideolojik yol haritasının şekillenmesinde yönlendirici bir işlevi olmuştur. Türkiye’de ise sosyal demokrasinin menşei ülke olan Almanya ile karşılaştırıldığında sosyal demokrat hareketin oluşumu ve etkinliği zayıf kalmıştır.

Sosyal demokrasi, her ülkede farklı bir tarihsel süreçten geçerek gelişmiştir ve günümüzde ülkelerin kendi koşullarına özgü farklı temsil ilişkileri sergilemektedir. Sosyal demokrasi, ekonomik açıdan kapitalizmi ortadan kaldırarak sosyalizmi tesis etme hedefiyle ortaya çıkan bir ideoloji olsa da tarihsel süreçte kapitalizmle uzlaşarak onun

aşırılıklarını törpülemek, yarattığı eşitsiz koşulları sosyal politikalarla gidermek yönünde bir dönüşüm yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti uygulamalarıyla yaygınlık kazanarak gelişmiş, 1980’lerde neoliberalizmin yükselişiyle gerilemiştir. 1990’larda ise küreselleşmeyle etkileşim içerisinde olarak kapitalizme karşı daha uyumlu bir yaklaşım sergilemiştir ve üçüncü yol adı verilen politikalarla yeniden yükselişe geçmiştir. İlerleyen süreçte sosyal demokrasi, 2008 krizi ile birlikte geri planda kalmıştır. 2010 sonrasında ise birçok ülkede sosyal demokrat partilerin yükseliş arayışlarında olduğu görülmektedir.

Sosyal demokrasinin Batı Avrupa’daki tarihsel evrimi açısından CHP’nin sosyal demokrat geçmişi analiz edildiğinde belirli noktalarda farklılıklar öne çıkmaktadır. CHP’de sosyal demokrasi Batı Avrupa’ya kıyasla geç bir dönemde gelişmiştir. Batı’nın sosyo-ekonomik koşullarında 19. yüzyılda ortaya çıkan sosyal demokrasi, CHP’de ise 20. yüzyılda Batı’dan oldukça farklı şartlarda gerek konjonktürel gerekse de iç politikadaki gelişmeler sebebiyle, o dönemde partinin yaşadığı güç kaybının karşısındaki arayışlar neticesinde gelişmiştir. Bununla birlikte Batı Avrupa’da sosyal demokrasinin kurucu siyasal tabanını işçi sınıfı oluştururken CHP, Anadolu’da ulusal kurtuluş mücadelesini² veren asker, bürokrat ve yerel eşraf tarafından kurulmuştur. Batı’daki mücadelenin aksine CHP’de sınıfsal ayrımlar üzerinden bölünmeye karşı çıkan halkçılık ilkesi³ partinin temel değerleri arasındadır. Fakat bu farklılıklar CHP’nin sosyal demokratlaşması açısından engel değildir. Partinin başlangıcından ikinci kez kuruluşuna kadar geçen sürenin kısa bir kronolojik anlatı ile ele alındığı çalışmanın bu bölümünde Kılıçdaroğlu dönemindeki değişimi anlaşılır kılmak için ağırlıklı olarak CHP’nin yeniden Türk siyasal hayatına katıldığı 1992 yılından itibaren Deniz Baykal’ın liderliğinde yaşanan ideolojik ve siyasal

---

² Cumhuriyet Halk Partisinin tarihi Anadolu’nun kurtuluş mücadelesine dayanır. CHP’nin devlet kuran parti olma rolü ve devletin resmi tarihiyle özdeşleşmesinin somut örneği Sivas Kongresi’nin CHP’nin ilk Kurultayı sayılmasıdır (Bila, 2008: 14).

³ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi: 21.04.2022).

gelişmelere odaklanılmaktadır. Baykal döneminde CHP'nin ideolojik olarak sosyal demokrasiden uzaklaştığı öne sürülmektedir.

Çalışmanın “CHP’de Kemal Kılıçdaroğlu Döneminin İdeolojik Analizi” başlıklı ikinci bölümünde sosyal demokrat teori üzerinden CHP’de Kılıçdaroğlu döneminin politika ve söylemleri analiz edilmektedir. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu’nun (2010-2017 yılları arasındaki) Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) grup toplantısı konuşmaları, basında yer alan söylemleri ve röportajları, partinin (program, tüzük, seçim bildirgeleri, parti meclisi raporları ile çeşitli konulardaki raporları, Meclisteki faaliyetleri vd.) incelenmektedir. Kılıçdaroğlu döneminde CHP muhalefet partisi konumunda parlamentoda yer aldığından ötürü, ağırlıklı olarak partinin politik vaatlerine ve bu doğrultudaki genel başkanının söylemlerine odaklanılmaktadır. Bununla birlikte bu bölümde CHP’nin örgütsel problemleri ve parti içi demokrasi tartışmaları bağlamında Kılıçdaroğlu’nun politikaları incelenmektedir.

Tezin konusu ile bağlantılı olarak ikinci bölümde partinin tarihsel mirası ve sosyal demokrat kimliği arasındaki ilişkinin niteliği tartışılmaktadır. Kemalizm ve Tek Parti döneminde uygulanan politikaların, sosyal demokrat kimlik açısından yarattığı olanaklar ve zorluklar araştırılmaktadır. Tarihsel olarak Türkiye’de sosyal demokrasi, CHP’nin ideolojik dönüşümüyle birlikte partinin yeni siyasal kimliği olduğu andan itibaren, parti içinde ve partiyi destekleyenler arasında tartışmalara yol açmıştır. Bir tarafta sosyal demokrasinin partinin tarihsel mirasıyla örtüşmediğini savunanlar, diğer tarafta ise sosyal demokrasiyi partinin geçmişine eklemleyerek CHP’yi iktidara taşıyacak sihirli bir formül olarak görenler arasında oluşan gerilimli ilişki, partinin ideolojik kimliğinin netliği açısından olumsuz bir durum yaratmaktadır. CHP’de ideolojik düzeyde yaşanan ayrışmaların, partinin siyasal başarısı üzerinde de negatif yönde bir etkisi bulunmaktadır. Bu durum tarihsel süreçte yaşanan bütün (lider, program, tüzük ve söylem) değişikliklere

ve parti liderlerinin Atatürkçülük ile sosyal demokrasinin birlikteliğine yaptıkları vurguya rağmen günümüzde hala devam etmektedir.

Çalışmada CHP'nin kurucu değerlerinin partinin ilerleyen dönemlerde sosyal demokratlaşmasına imkân sağlaması açısından aralarında bir süreklilik ilişkisi olduğu öne sürülmektedir. Burada öne çıkartılmak istenen tema, her iki sistemli düşüncenin arasında geçişliliği mümkün kılacak düzeyde bir süreklilik olduğudur. Bu doğrultuda Atatürkçülüğün CHP'nin sosyal demokratlaşmasına engel teşkil etmediği düşüncesi öne çıkarılmaktadır. CHP, sosyal demokrasiye yönelmeden önce sosyal demokrat dönüşümüne kaynaklık edecek ve ülkenin demokratikleşmesini sağlayacak pek çok önemli politik faaliyette bulunmuştur. Cumhuriyetle yaşıt bir parti olarak CHP'nin iktidar partisi olduğu dönemde hayata geçirdiği (laik ve modern bir ulus devletinin inşası, hukuk ve eğitim başta olmak üzere pek çok alanda yaptığı reformlar ve çok partili bir sisteme geçilmesi kararı gibi) pek çok politika, demokratik bir siyasal ve toplumsal düzenin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Sosyal demokrasiyi benimsedikten sonra da CHP'nin, bu misyonu devam ettirdiği görülmektedir. Bununla birlikte partinin Atatürkçü bir çizgiden sosyal demokrasiye yönelmesi bağlamında tarihsel köklerinin sınıfsal bir temele dayanmaması, sosyal demokratlaşmasına mâni olmamıştır. Sosyal demokrasinin anavatanı olan Batı Avrupa'da dahi sosyal demokrat partiler ideolojik bir dönüşüm yaşamıştır. Bu durum, Batı'daki sosyal demokrat partilerde ideolojik açıdan bir belirsizlik ya da yapısal bir kriz yaratmamaktadır. Eşitlik, özgürlük, dayanışma ile adalet ilkelerine bağlılık ve emekçiden yana olan tutum sosyal demokrasinin belirleyici unsurlarıdır.

Her iki düşünsel gelenek arasında tarihsel ve ideolojik düzeyde bir süreklilik ilişkisi söz konusu olsa da CHP'de liderlerin önceliklerinin farklı olduğu görülmektedir. Genel başkanların, partinin kurumsal çizgisini sürdürme yönündeki yaklaşımları devam etmekle birlikte, partiyi Atatürkçülük ya da sosyal demokrasi üzerine oturtmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Ecevit döneminde CHP'de sosyal demokrat bir

kimliğin inşası ön plandadır. Baykal ise Atatürkçülük ya da altı ok ekseninde bir siyaset izlemiştir. Kılıçdaroğlu'nun partinin geçmişten gelen bu dinamik yapısı üzerinden CHP'de sosyal demokrat bir gelenek oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Çalışmada Kılıçdaroğlu'nun Atatürkçülük ve sosyal demokrasi arasındaki ilişkiye yönelik kurumsal çizgisini sürdürdüğü fakat öncelikli olarak CHP'deki sosyal demokrat dönüşümü tamamlamaya çalıştığı öne sürülmektedir. Kılıçdaroğlu'nun söylem ve politikalarında sosyal demokrat kimliğin inşası hedefi ön plana çıkmaktadır.

Tez çalışmasının geçmiş ile yüzleşmek başlığı altında, CHP'nin Tek Parti dönemi politikalarına karşı Kılıçdaroğlu'nun yaklaşımı ve söylemleri analiz edilmektedir. Partinin geçmişte uyguladığı Arapça ezan yasağı, Dersim olayları karşısında izlediği siyaset vb. politikaların güncel bir tartışma meselesi niteliğini taşıması, CHP'de liderlerin bu konulara yönelik yaklaşımını önemli kılmaktadır. Geçmişin eleştirilmesi ya da savunulması durumunun gerek parti tabanında gerekse de seçmenler nezdinde yarattığı algı, partinin seçimlerdeki başarısını önemli bir ölçüde etkilemektedir. Bununla birlikte genel başkanların CHP'nin tarihsel politikalarına karşı sergiledikleri tutumlar, partinin ideolojik çizgisinin şekillenmesi ve anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Kılıçdaroğlu liderliğindeki partinin “yeni CHP” olarak nitelendirilmesinin mümkünlüğü tartışılmaktadır. Kılıçdaroğlu liderliğe geldiği andan itibaren “Yeni CHP” vaadi ile öne çıkmıştır. “Yeni” ifadesi CHP'nin sosyal demokrat kimliğine sahip çıkacağını, sosyal demokrat bir parti olacağını nitelendirmektedir. Kılıçdaroğlu döneminde CHP, Baykal döneminden pek çok açıdan farklılaşmaktadır. Fakat “Yeni CHP” olarak adlandırılması ideolojik açıdan mümkün görünmemektedir. Kılıçdaroğlu ile başlayan süreçte CHP'de sosyal demokrat bir parti olma konusundaki kararlılığın sürdürüldüğü, sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik ve adalet değerlerine odaklanıldığı, bu noktada belirli hususlarda (özellikle türban) Baykal döneminden farklılaşıldığı görülmektedir. Bununla birlikte CHP, tarihsel misyonunu yitirme ve

toplumsal tabanını kaybetme kaygısının etkisiyle eski geleneğin temsilcisi olmaya da devam etmektedir.

Tez çalışmasının “Kılıçdaroğlu Döneminde CHP’de Sosyal Demokrasinin Yapısal Sorunları” başlıklı üçüncü bölümünde sosyal demokrat hareketin karşılaştığı sorunlara odaklanılmaktadır. CHP’nin sosyal demokrat bir parti olma iddiasını gerçekleştirebilmesi açısından önüne çıkan Türkiye siyasetinden kaynaklanan engeller incelenmektedir. Kılıçdaroğlu, CHP’yi sosyal demokrat kimliği ekseninde dönüştürmeye çalışırken birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye’de siyasetin yapısal problemleri (özellikle Kürt sorunu, din-devlet ilişkisi), kimlik tartışmaları, neoliberalizmin yaygınlaşması, siyasal kültür ve parti içi mücadeleler CHP’nin sosyal demokrat kimliğini netleştirmesini zora sokmaktadır. Bu sebeplerden farklı olarak İsmail Cem Türkiye’de sosyal demokrasinin kimlik krizinin, özgün bir ideolojik yapı inşa edememesinden, bununla birlikte kendi sağında ve solunda bulunan partilerden farklılığını tam olarak ortaya koyamamasından kaynaklandığını savunmaktadır. (1987: 30). Ayşe Güneş Ayata CHP’nin ideolojisinin Türk siyasal yaşamının en tartışmalı konuları arasında olduğunu belirtmektedir. Akademik düzeyde bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmında CHP “netlikten, sistemli düşüncelerden ve politikalarından yoksun” olarak değerlendirilmektedir (Güneş Ayata, 2002: 109). Çalışmada Kılıçdaroğlu’nun bu durumun önüne geçmek amacıyla sosyal demokrat bir yaklaşım geliştirmeye çalıştığı öne sürülmektedir. Kılıçdaroğlu’nun CHP’nin sosyal demokratlaşması yönündeki mücadelesine partiyi iktidara taşıma amacı da eşlik etmektedir. Bu doğrultuda partinin seçmen tabanını genişletme ihtiyacı duyduğu görülmektedir. Kılıçdaroğlu Türkiye’de dini kaygılarla hareket eden dindar seçmenlerin ve kimlik odaklı Kürt seçmenlerin CHP’ye karşı bakış açısını olumlu yönde değiştirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte CHP’de yeni toplumsal kesimlere ve sosyal demokrat politikalara alan açma çabasının yanında

Kılıçdaroğlu'nun söylemlerinden partinin geleneksel seçmen tabanını kaybetme kaygısı taşıdığı da anlaşılmaktadır.

Türkiye'de özellikle Kürt sorunu ve din-devlet ilişkileri ekseninde yaşanan tartışmalar CHP'nin ideolojik doğrultusunu etkilemektedir ve partinin sosyal demokrat kimliğini netleştirememesine yol açmaktadır. CHP'nin sosyal demokratlaşmasını savunanlar, partinin Kürt sorunu ve laiklik konularına yönelik politikalarını, sosyal demokrasinin evrensel değerleri “özgürlük, eşitlik, adalet ve dayanışma” ekseninde değiştirmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu bakış açısına göre, sosyal demokrasi, bu meselelerin çözüme kavuşmasını sağlayacak, CHP'nin geleneksel seçmen tabanını genişletmesine yol açacak ve partinin siyasal başarılarını artıracaktır. CHP'nin kurucu ideolojisini korumak ve devam ettirmek isteyenler ise, sosyal demokratlaşma konusunda olduğu gibi Kürt sorunu ve laiklik meselesi karşısında da yenilikçi politikalara kuşku ile yaklaşmaktadır. Bununla birlikte 1980 sonrasında neoliberalizmin yükselişi karşısında sosyal demokrasinin dünya çapında yaşadığı kriz Türkiye'deki sosyal demokrat hareketi de etkilemektedir. Sosyal demokratların tarihsel süreçte kapitalizme yönelik yaklaşımlarındaki değişim ve ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm neoliberalizme benzeme tehlikesi yaratmaktadır. Kapitalizmin ideolojik dayanağı olan neoliberalizm, bütün dünyada başta savaşlar olmak üzere artan yoksullaşma, çevresel tahribatlar gibi pek çok olumsuz koşullara sebebiyet vermektedir. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu sosyal demokrasiyi, neoliberalizmin Türkiye'de yol açtığı sosyo-ekonomik ve politik pek çok soruna karşı çözüm yolu olarak ele almaktadır.⁴

Cem, sosyal demokrasinin bunalımının, Türkiye'de ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunların çözümsüzlüğünün nedeni olduğunu belirtmektedir. Sosyal demokrasinin inşası iç ve dış politikanın tıkanan siyasal kanallarının önünü açacağı gibi bütün bu sorunların çözümüne ön ayak olacaktır (1987: 13-14). Ercan Karakaş, *Gelecek*

---

⁴ <https://www.politikyol.com/ihtiyacimiz-olan-tek-sey-4-buyuk-devrimdir/> (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

Sosyal Demokrasidir isimli kitabında Peter Glotz'un Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin ülkelere göre değil, Avrupa solu etrafında birleşerek etkili olabileceği önerisinden hareket ederek bir ülkeye özgü sosyal demokrasi modelinin yanlış olduğunu öne sürmektedir. Bu açıdan Türkiye'de sosyal demokrat hareketin de Avrupa sosyal demokrasisine yakın olmasını ve uluslararası sosyal demokrat hareketlerle iletişim kurması gerektiğini öne sürmektedir. Bu şekilde Türkiye'de sosyal demokrasinin fikri altyapısını kuvvetlendireceğini söylemektedir (1992: 22-24). Bununla birlikte Cem'e göre Batı Avrupa, demokratik gelişmişlik düzeyini, sosyal demokrasiye borçludur (1984: 21). Avrupa'da sosyal demokrasi, sosyo-ekonomik, politik ve eğitim açısından gelişmiş toplumlar yaratmıştır (Dorrien, 2019: 19). Bu durum sosyal demokrasinin anlaşılmasının Türkiye'nin gelişmişlik düzeyi açısından önemini göstermektedir.

1. BÖLÜM:

SOSYAL DEMOKRASİNİN BATI AVRUPA'DAKİ TARİHSEL GELİŞİMİ İLE CHP'NİN SOSYAL DEMOKRAT GEÇMİŞİNİ KARŞILAŞTIRMALI BİR AÇIDAN İNCELEME

“İnsanlar, çocukluklarının izini bütün hayatları boyunca taşıdıkları gibi, partiler de kökenlerinin derin etkisi altında kalırlar” (Maurice Duverger, 1974: 15).

Kılıçdaroğlu dönemi CHP'sinin ideolojik kimliğinin siyasal analizini yapmak ve bu sürecin partinin tarihsel süreçte şekillenen ideolojik yol haritasında nerede konumlandığını anlayabilmek için, çalışmanın bu bölümünde öncelikle, sosyal demokrasinin hangi bağlamda ele alındığı açıklanmaktadır. Partilerin kökenlerinin siyasal ideolojileri üzerindeki etkilerini değerlendirebilmek açısından sosyal demokrasinin ana vatanı olarak kabul edilen Batı Avrupa'da sosyal demokrat partilerin tarihsel gelişimi ile CHP'nin sosyal demokratlaşma süreci karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmektedir. Maurice Duverger'e göre partilerin ortaya çıkışında rol oynayan temel dinamikler, yapısal olarak onları şekillendirmektedir. Partilerin kökenleri, partilerin siyasal bileşenleri üzerinde belirleyici bir işleve sahiptir (1974: 23). Bu doğrultuda CHP'nin Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerden farklı bir kökenden gelmesinin (1960'ların ikinci yarısından itibaren sahiplendiği) sosyal demokrat kimliği üzerine etkilerinin araştırıldığı birinci bölümde, Kılıçdaroğlu dönemi CHP'sinin ideolojik tahlilini yapabilmek için kopuş ve süreklilik ilişkisi bağlamında CHP'nin yakın tarihine, Baykal dönemi söylem ve politikalarına ayrı bir alt başlıkta değinilmektedir.

Sosyal demokrasiyi tanımlamanın birtakım zorlukları vardır. Sosyal demokrasinin ideolojik çatısının belirgin olmaması ve sosyal demokrat partilerin buldukları ülkelerin koşullarına göre birbirinden farklı politikalar uygulamaları net bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır. Sosyal demokrasinin ideolojik bir çerçeveye sahip olmaması ise tarihsel süreçte Marksizm'in eleştirisi şeklinde ortaya çıkması, sosyal demokrat partilerin

farklı tarihsel koşullar veya politik iklimlerde gelişmesi ve düşünsel kaynakların sosyal demokrat partiler üzerindeki farklı düzeydeki etkileri gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Fakat Cem'e göre bütün bu farklılıklara rağmen sosyal demokrasi, temel ilkelere ve özgün, evrensel bir ideolojiye sahiptir (1984: 23-25). Sosyal demokrasi, en genel şekliyle sosyalizm ve liberalizmin, işçi sınıfı ile burjuvazinin arasında bir uzlaşma,⁵ denge,⁶ sentez⁷ ve melez⁸ bir model olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal demokrasinin tanımlanması noktasında genel olarak eksik ya da yetersiz olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşım izlenmektedir. Sosyal demokrasi, sosyal demokrat partilerin, özellikle Alman Sosyal Demokrat Partisinin (SPD, politik tutumları ile ilişkilendirilmektedir. SPD'nin 1890 tarihi ve öncesi Marksist ve devrimci olarak kabul edilerek partinin sosyal demokrat ve reformcu dönüşümü "sosyal demokrasinin devrimci gelenekten kopuşu" olarak gösterilmektedir. Bir diğer eksik yaklaşım ise sosyal demokrasinin kamu politikaları ile Keynesyen iktisat politikalarına indirgenmesidir. Sosyal demokrat partilerin değişen koşullar karşısında farklı politikalar uygulamaları, sosyal demokrasinin tarihini "kırılmalar" üzerinden açıklama yönünde bir eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Fakat Kamalak'a göre bu yöntem, sosyal demokrasinin Batı Avrupa'daki küresel çağ sonrası uzun süreli iktidarlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır (2012: 3-5).

Sosyal demokrasinin siyasal analizinde genel olarak sınıfsal yönüne vurgu yapmak⁹ ve siyasetin öncelliğine ya da toplumsal boyutuna önem vermek¹⁰ şeklinde iki

---

⁵ İsmail Cem (1984:38)'e göre sosyal demokrasi, işçi sınıfı ve burjuvazi arasında işçi sınıfının haklarını gözetken koşullu bir uzlaşmadır. Fakat Berman'a göre sosyal demokrasi "Marksizm ve liberalizm" arasında uzlaşmaya indirgenmemelidir. Demokrasiye öncelik veren sosyal demokrasi, bu iki ideolojiye karşı bir seçenektir (2012a: 25).

⁶ (Heywood, 2006: 80).

Sosyal demokrasi emekçi ve diğer sınıflar arasında adaletli bir denge mekanizması kurmayı, bir tarafta emekçinin haklarını savunurken diğer sınıfların da haklarını gözetmeyi hedefler (Fincancı, 1993: 1).

⁷ (Kışlalı, 2018: 26).

⁸ "Sosyal Demokrasi Melez Bir Politik Gelenek" (Uçan Çubukçu, 2014: 259).

⁹ Sosyal demokrasinin sınıfsal açıdan incelenmesi noktasında Adam Przeworski öne çıkmaktadır. Przeworski'ye göre sosyal demokrasinin işçi sınıfının temsilcisi olmak yerine bütün sınıfların desteğini sağlamak hedefi onun sosyalist bir düzen oluşturmasını mümkün kılmamaktadır (2012).

¹⁰ Berman'a göre sosyal demokrasi 2. Dünya Savaşı sonrasında liberalizm ve Ortodoks Marksizm'in "ekonomizm" ve "edilgenliği" ile; faşist ve nasyonal sosyalist şiddete karşı siyaset ve toplumun öncelliği üzerine kurulmuştur. 20. yüzyılda sosyal demokrasi, demokrasi ve kapitalizmin uyumunu sağlayarak siyasete ve topluma öncelik vermiştir. Bu şekilde savaş sonrasında yaşanan bütün olumsuz koşullara

eğilim öne çıkmaktadır. Her iki yaklaşım da sosyal demokrasiyi tanımlamada önemlidir (Emre, 2013: 31). Bu çalışmada sosyal demokrasinin sınıfsal boyutunun önemine değinilmekle birlikte Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin 21. yüzyıldaki mevcut konumuna bakılarak bu partilerin sınıfsal niteliklerini göz ardı ettikleri ve kapitalizmle uyumlu politikalar izledikleri hakikatinden hareket edilmektedir. Bu doğrultuda CHP'nin sosyal demokrat kimliği "siyasetin öncelliği" üzerinden incelenmektedir.

Sosyal demokrasinin düşünsel temelleri uzun bir tarihsel süreçte oluşmuştur. Sosyal demokrasiyi anlayabilmek için öncelikle gelişim dinamiklerini ve tarihsel bağlamını bilmek gerekmektedir (Cem, 1984: 42-43). Dinamik bir ideoloji olan sosyal demokrasi günümüzdeki konumuna, tarihsel süreçte farklı aşamalardan geçerek ve önemli değişimler geçirerek gelmiştir. Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partiler işçi sınıfı hareketinden doğmuştur. Başlangıçta kapitalizme karşı sosyalist bir toplumsal düzeni hedeflemiştir, fakat ilerleyen süreçte giderek kapitalist toplumsal formasyonla uzlaşmıştır (Savran, 1986: 83-85). Türkiye özelinde CHP'de ise sosyal demokrasi, Batı'daki süreçlerden farklı olarak ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal yapısına özgü bir gelişim çizgisi izlemiştir. CHP'nin kurucu toplumsal tabanı, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partiler gibi işçi sınıfına dayanmamaktadır ve parti sosyalist bir toplum hedefine ulaşma hedefiyle kurulmamıştır. CHP'nin temelleri, ulusal kurtuluş hareketini yürüten ve Cumhuriyet'in kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki kadro tarafından atılmıştır.

CHP, ulusal bağımsızlık mücadelesini siyasal alanda da sürdürebilmek amacıyla kurulmuştur (Turan, 2000: 17). CHP'nin oluşumuna kaynaklık eden şartlar, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partileri yaratan koşullardan çok farklıdır. Batı'da sosyal demokrasinin kurucu öznesi olan emekçi kesim, siyasal ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerle

---

rağmen kısa sürede Avrupa'nın gelişmesini sağlamıştır ve bu yüzyılın en başarılı ideolojisi olmuştur (2012a: 11-20).

mücadele etmek ve haklarını kazanmak için örgütlenerek sosyal demokrat partileri kurmuştur. Bu süreçten farklı olarak CHP ise bağımsızlık mücadelesinin ve ulus inşa sürecinin temel aktörü olmuştur. CHP'nin sosyal demokratlaşma süreci, konjonktürel ve siyasal gerekçelerden ötürü 1960'larda ortanın solu söylemi ile başlayabilmiştir. Bu bağlamda partinin ideolojik dönüşümü tarihsel süreçte Kemalizm'den sosyal demokrasiye doğru olmuştur.

1.1. Amaç: Kapitalizmle Mücadeleden Uzlaşıya

Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partiler başlangıç yıllarında kapitalizmle mücadele etmeyi ve kapitalizme karşı sosyalist bir toplumsal düzene ulaşmayı amaçlamıştır. Kapitalist düzenle mücadele hedefleri zamanla kapitalizmle uyumlu bir siyasete doğru evrilmiştir. Bu dönüşüm sosyal demokrasiye sosyo-ekonomik ve politik koşullar karşısında kendisini yenileyebilme dinamiğini kazandırmıştır. CHP, kuruluş amacı noktasında Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerden farklıdır. CHP'nin kökeni sınıfsal bir temele dayanan ve kapitalizmle mücadele eden bir örgüte değil, kapitalizmin nihai aşaması olan emperyalizme¹¹ karşı yürütülen ve bu doğrultuda ulusal bir mücadele veren harekete dayanır. Bu doğrultuda CHP sınıfsal ayrımlara karşı çıkan halkçılık ilkesinin rehberliğinde kurulmuştur.

1.1.1. Kapitalizmin Ortaya Çıkışı ve Sosyal Demokrasinin Oluşumu

Kapitalizm öncesi Avrupa'nın temel ekonomik ve siyasal sistemi, soy esasına dayanan ve toplumu sınıfsal olarak eşitsizlik üzerine inşa eden feodalizmdir.¹² 18. yüzyılın ortalarından itibaren Sanayi Devrimi'nin yaşanması ile birlikte ekonomik ve toplumsal düzen değişmeye başlamış (Meyer, 1991: 11-13), zamanla feodal düzenin

---

¹¹ *Emperyalizm-Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (2009) isimli kitabında Lenin, kapitalizmin tarihsel süreçteki ilerleyişinde emperyalizmi, kapitalizmin nihai aşaması olarak açıklar.

¹² "İnsanlar soylular, dua edenler, şehirliler ve köylüler olarak sınıflara ayrılmışlardı" (Meyer, 1991: 11).

yerini kapitalist sistem almıştır. Kapitalizmden önce yaşam koşulları ailesel, toplumsal ve geleneksel değerlere göre şekillenirken, kapitalizmin 18. yüzyılda tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte, bu düzenden bir kopuş yaşanarak toplumsal ve bireysel değerler üzerinde piyasanın yönlendirici işlevi başlamıştır (Berman, 2012a: 13-15). Üretim ilişkilerinin değişmesi ile birlikte tarihsel olarak sosyal demokrasinin oluşumuna kaynaklık edecek olan koşullar gelişmeye başlamıştır.

Bu dönemde feodalizme ve mutlakiyete karşı bir şehirli ve özgürlük hareketi olarak liberalizm ortaya çıkmıştır. Liberalizm feodal sistemi sorgulayarak bireyin temel hak ve özgürlüklerini, ekonomik temelde savunmuştur. Bireyin ekonomik özgürlüğü ile serbest piyasayı hedefleyerek kapitalizmin yaygınlaşmasına hizmet etmiştir. Zamanla kapitalizmin hız kazanması ile birlikte feodal toplumun yol açtığı eşitsiz koşulların yerini kapitalizmin yarattığı eşitsizlikler almıştır ve liberalizmin savunduğu temel değerlerle örtüşmeyen bir tablo ortaya çıkmıştır. Kapitalizm işçi sınıfını makine konumuna indirgeyerek işçinin ağırlaşan yaşam koşullarını görmezden gelmeye başlamıştır (Meyer, 1991: 11-16). Sanayileşme süreci ile birlikte sayıları giderek artan ve toplumda çoğunluk durumuna gelen emekçi sınıfının eşitlik arayışı başlamıştır. İşçi sınıfının eşitlik talebi, 18. yüzyıldan itibaren egemenliğini sürdüren liberal geleneğin serbest piyasa mantığının ve liberal devlet anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Böylelikle liberalizmin hâkimiyetinin kırılmasını sağlamıştır (Uçan Çubukçu, 2014: 257-258).¹³ Bu koşullara bir cevap olarak sosyalizm ortaya çıkmıştır (Meyer, 1991: 16). Liberalizmin yarattığı eşitsizliklere karşı sol kanattan geliştirilen sistematik eleştiriler Marksizm tarafından yapılmıştır. Marksizm uluslararası düzeyde sosyalist hareketi etkilemiştir (Berman, 2012a: 32-33). Marx ve Engels'in ortaya koydukları teori, kendilerinden sonra gelişen pek çok ideolojiye zemin hazırladığı gibi sosyal demokrat hareketin gelişmesi sürecinde de etkili olmuştur.

---

¹³ İşçi sınıfının eşitlik mücadelesi kapsamındaki siyasal hak talepleri demokrasinin gelişmesine kaynaklık etmiştir (Uçan Çubukçu, 2014: 257-258).

Batı Avrupa’da 19. yüzyılın ikinci döneminden itibaren işçi sınıfı örgütlü bir harekete dönüşerek partileşmeye başlamıştır. 19. yüzyıl sonunda Avrupa’da ardı ardına kurulmaya başlayan sosyal demokrat partiler, işçi sınıfının sınıfsal hakları ile birlikte demokratik hak taleplerinin de savunucusu olmuştur (Emrealp, 1991: 20-29). Avrupa’da sosyal demokrasinin gelişip yayılmasında, Alman sosyal demokrat hareketinin önemli katkısı olmuştur. Sosyal demokrasinin tarihsel bağlamı açısından Almanya stratejik bir ülkedir. Sosyal demokrasinin gelişimi, ideolojik bir kimliğe kavuşması noktasında atılan somut adımlarda Alman sosyal demokrasisinin, Alman Sosyal Demokrat Partisinin (SPD) özgül bir yeri ve hareketi yönlendirici bir gücü vardır (Cıngı: 2004: 5-6).¹⁴ Alman sosyal demokrat hareketindeki düşünürler, sosyal demokrasinin teorik zeminini inşa ettikleri gibi Alman sosyal demokrasisi içinde yaşanan fikri ayrışmaları da 19. ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa ülkelerindeki sosyal demokrat hareketleri derinden etkilemiştir (Özdalga, 2001: 47). SPD, bünyesindeki güçlü kadronun sağladığı teorik yapı ile birlikte örgütsel ve toplumsal tabanının gücü sayesinde Birinci Dünya Savaşına kadar sosyalist hareket içinde lider parti konumunda olmuştur (Emrealp, 1991: 35). SPD’nin sosyal demokrat hareketlere örnek olması bağlamındaki üstünlüğü ilerleyen süreçte de devam etmiştir.

Almanya’da (Prusya Devleti) sosyal demokrasinin var olabilmesi için uygun koşullar 19. yüzyılda oluşmuştur. Sanayi ve teknolojinin gelişmesi ile bağlantılı olarak kentlerin yaşam merkezleri haline gelmeleri, işçi sınıfının sayısal olarak artışı sağladığı gibi yaşanan ekonomik, sosyolojik ve siyasal değişimler işçi sınıfının yaşam koşullarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte işçi sınıfı 19. yüzyılın ikinci yarısında bir parti çatısı altında birleşerek örgütlü bir şekilde hareket etmeye

---

¹⁴ Sosyalist Enternasyonal’in Almanya’da kurulması (Hamburg), II. Enternasyonal’in SPD’nin devamı niteliği taşıması ve Bad Godesberg’in önemi (II. Enternasyonal’de Alman sosyalistlerinin “Ulusal sosyalist parti” fikri ağır basıyordu) (Cıngı, 2004:5-6). SPD’nin sosyal demokrat hareket üzerindeki etkisi, SPD içinde başlayan revizyonizm tartışmalarının İkinci Enternasyonal’in 1900’lü yılların başında yaptığı Paris ve Amsterdam Kongrelerinin temel gündemi haline gelmesinden de anlaşılmaktadır (Emrealp, 1991: 48).

başlamıştır (Bora, 2004: 7). Almanya’da sosyalist partinin 1860’larda ortaya çıkışına kadar, işçiler 1848 ayaklanmalarında da olmak üzere liberallerle birlikte hareket etmişlerdir. Aralarında “lib-lab koalisyonu” (liberal-labor coalition) adı verilen bir birliktelik durumu vardır (Berger ve diğerlerinden aktaran: Emre, 2013: 16-17). Sosyal demokrasinin gelişiminde ilk önemli adım liberal hareketin içinden kendisini ayırmasıyla birlikte atılmıştır (Offerman, 1998’den aktaran: Emre ve Cop, 2015: 13).

1850’ler, Alman işçi sınıfının ağır çalışma koşullarına rağmen Prusya bürokrasisi tarafından baskı altında tutulmaları ve örgütlü bir şekilde hareket edememelerinden ötürü işçi sınıfı açısından sükûn yıllarıdır. Bu yıllarda işçi sınıfı için haklarını savunabilecekleri bir dernek kurmak, insan olmak isteği ile bir tutulmuştur (Bora, 2004: 10).¹⁵ Alman sosyal demokrasinin tarihsel kökleri iki ayrı kuruluşa dayanmaktadır. Bunlardan ilki, 1860’ların başında Alman işçilerine dernek kurmaları konusunda yeniden izin verilmesiyle birlikte Ferdinand Lassalle tarafından kurulmuştur. Bu dönemde Lassalle işçi sınıfını örgütlemeye yönelik çalışmalara yoğunluk vererek Alman işçi sınıfını bilinçlendirme çalışmıştır. Ona göre işçi sınıfının devrime değil, uygulanmakta olan seçim sisteminin kaldırılmasına,¹⁶ genel oya, demokrasiye; mevcut kötü durumlarını düzeltmek ve tüm bu amaçları gerçekleştirebilmek için de siyasal bir partiye ihtiyacı vardır. Bu amaçla 1863 yılında Ferdinand Lassalle ve destekçileri ileride Alman Sosyal Demokrat Partiye dönüşecek olan Genel Alman İşçi Derneğini kurmuştur (Bora, 2004: 15-19). Lassalle, işçilerinin burjuvazi ile ittifak yapmasına, yani lib-lab koalisyonuna karşı çıkmış ve işçi sınıfının burjuvaziden ayrı örgütlenmesi gerektiğini öne sürmüştür (Offerman’dan aktaran: Emre, 2013: 17). İşçi sınıfının ilk bağımsız teşkilatı olan Genel

---

¹⁵ İlk ulusal Alman işçi örgütlenmesi olan İşçi Kardeşliği lideri Stephan Born: “biz (işçiler ve çıraklar) bir dernek kurmak istiyoruz., çünkü insan olmak istiyoruz” (Bora, 2004: 10).

¹⁶Prusya Seçim Yasası seçmenleri gelirlerine göre tasnif ederek üç sınıflı bir seçim sistemi uygulamıştır. En yoksul kesimden 17 kişinin oyu zenginlerden bir kişinin oyuna denk düşmüştür (Bora, 2004:11). Prusya’da seçmenlerin sınıflara göre dağılımı yüzdeler olarak şöyledir: yüzde 3 birinci sınıf, yüzde on iki ikinci sınıf, yüzde seksen beş üçüncü sınıf. Bu koşullar sosyal demokratların 1908’e kadar Meclise girmelerini önlemiştir (Fincancı, 1993: 34).

Alman İşçi Derneği (ADAV) ile Lassalle, işçi sınıfının dernek olarak değil, siyasal iktidar olacak şekilde örgütlenmesini sağlamıştır. Lassalle'a göre işçi sınıfının siyasal iktidara gelebilmesi ve demokratik yollardan mücadele edebilmesi için öncelikle Prusya'daki mevcut Seçim Yasası değişmeli, işçilere "genel, eşit ve tek dereceli" seçim yolu açılmalıdır. Bu şekilde devletin de demokratikleşeceğini düşünen Lassalle için işçi sınıfın demokrasi mücadelesi aynı zamanda ulusal bütünlük ve bağımsızlık mücadelesi ile birlikte düşünülmelidir (Kavukçuoğlu, 2003: 13-15). Lassalle sosyalizme demokratik yöntemlerle, devletin kontrolü altındaki üretici kooperatiflerinin aracılığı ile ulaşmayı hedeflemiştir (Özdalga, 2001: 48).

Alman sosyal demokrasininin köklerinin dayandığı bir diğer kuruluş ise 1869 yılında kurulan ve August Babel (Özdalga, 2001: 48) ile Wilhelm Liebknecht'in öncülüğünü yaptığı ağırlıklı olarak Marksist bir nitelik taşıyan Sosyal Demokrat İşçi Partisidir (SDAP) (Emre, 2013:18). Alman İşçileri Genel Birliği ve Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1875 yılında Gotha'da gerçekleştirilen Kongrede Almanya Sosyalist İşçi Partisi (SAP) adı altında birleşme kararı almıştır ve Gotha Programı'nı kabul etmiştir. Gotha Programı Ferdinand Lassalle'ın görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Programda işçi sınıfının sosyalist topluma demokratik yollardan ulaşması hedeflenmiştir. Bunun için de halkın genel, eşit ve gizli oy hakkına sahip olması, devlet desteğiyle üretim kooperatiflerinin kurulması, basın özgürlüğü, düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin önündeki engellerin kaldırılması, haksız vergilendirme yöntemlerinin yerine adaletli tek bir vergilendirmenin olması, bununla birlikte işçilerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi hususlara öncelik verilmiştir (Kavukçuoğlu, 2003: 23-24).

"Alman sosyal demokrasisine", özel bir önem veren Marx ve Engels (Berman, 2012b: 25), *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*'nde yer alan yazılarında Gotha

Programına karşı çıkmışlardır.¹⁷ Proletarya diktatörlüğü vurgusunu yaparak birçok açıdan Lassalle'ı *Komünist Manifesto*'yu tahrif etmekle suçlamışlardır (2010: 20-69):

“Zaten bütün program, bütün demokratik lafazanlığına karşın, bir uçtan bir uca Lasalcı mezhebin devlete olan kölece inancına, ya da daha kötüsü, demokrasi mucizesi inancına bulanmıştır; ya da daha doğrusu, mucizelere olan bu iki tür inanç arasında bir uzlaşmadır-ki her ikisi de sosyalizme eşit uzaklıktadır”.

Fincancı'ya göre, Marx'ın sınıfsal analizlerinin ve ilkelerinin yer almadığı Gotha Programına yönelik Marx'ın eleştirileri, bu partinin dönekliliğini değil, özgün bir siyasal görüşe sahip olduğunu göstermektedir. Alman sosyal demokrasisinin programında mücadele aracı olarak Marksist kavramlara yer verilmesi, Bismarck'ın baskıcı düzeni ile olmuştur. Bu durum sosyal demokrat hareketi devrimci çizgiye yaklaştırarak partide Marksist öğelerin hâkim olmasını sağlamıştır (1993: 17). Bismarck 1878 yılında sosyal demokratların faaliyetlerini yasaklayan Anti Sosyalist Yasa'yı yürürlüğe koymuştur. Sosyal demokratlar bu yasak kalkıncaya kadar varlıklarını korumaya ve bir şekilde mücadelelerini sürdürmeye çalışmışlardır (Özdalga, 2001: 58). Bu dönemde Almanya Sosyalist İşçi Partisi yasaklı olsa da yasa tarafından izin verilen kolu Reichstag Grubu ile seçimlere katılmıştır. Sosyal demokratlar yasak kalkana kadar katıldıkları her seçimde oy oranlarını giderek artırmışlardır (Kavukçuoğlu, 2003: 35). Yasağın kalkmasıyla birlikte 1890 yılında yeni bir kongre yapılmış ve partinin adı Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) olarak değiştirilmiştir. Ayrıca parti programı için yeni bir kongre yapılmasına karar verilmiştir. 1891 yılında gerçekleştirilen Erfurt Kongresi'nde Karl Kautsky ve Bernstein tarafından kaleme alınan ve Marksist bir içeriğe sahip olan Erfurt Programı¹⁸ kabul

---

¹⁷ Marx “Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notlar” isimli yazısında Gotha programını madde madde inceleyerek, yararlı emek vurgusu, toprak sahiplerinden bahsedilmemesi, alt orta sınıfları da gerici kitleye dâhil etmesi, enternasyonalcilik yerine ulusalcılığı öne çıkarması, sosyalist topluma işçilerin devrimci mücadelesi yerine devlet kooperatifleri ile ulaşma düşüncesi, “ücretlerin tunç yasası” gibi açılardan ve kadınlar, çocuklar ve mahkumların çalışması ile ilgili koşullar, işgünü, parasız eğitim vb. konulardaki düzenlemeleri eksik oldukları noktalar üzerinden eleştirmiştir. Engels de mektuplarında Marx'la aynı bakış açısı üzerinden Programa yönelik eleştirilerini dile getirmiştir (Marx ve Engels, 2010: 20-69).

¹⁸Uzun bir süre Alman sosyal demokratlarının yol haritası olacak olan Erfurt Programında sosyal demokratlar arasındaki devrimci ya da evrimci görüş ayrılıkları ortak bir noktada buluşturulmuştur. Programda proleterya diktatörlüğünden bahsedilmemekle birlikte Marksist açıdan sınıfın değerlerine öncelik verilmiştir. Kavukçuoğlu'na göre bu program, Marksist özgünlüğünün dışında Gotha Programına karşı da bir cevap niteliği taşımaktadır (2003: 35-45). Haluk Özdalga Programın ana hatlarını şu şekilde

edilmiştir (2003: 35-45). Alman sosyal demokrasisi, Anti-Sosyalist Yasa'ya rağmen bile toplumsal desteğini giderek artırmış ve güç kazanmıştır. Onun bu başarısı Avrupa'nın farklı ülkelerindeki sosyalist partilerinin daha hızlı bir şekilde kurulmalarını sağlamıştır: Tarihsel olarak sırasıyla bu partiler "Belçika 1885; Norveç 1887; İsviçre 1888; Avusturya ve İsveç 1889; İtalya 1892; Rusya 1898; Fransa 1905 ve İngiltere 1906" yıllarında Alman modeline benzer şekilde kurulmuştur. Uluslararası alanda benzer nitelikteki bu partilerin çoğalmasında 1864 yılında kurulan Birinci Enternasyonalin etkisi olmuştur (Emre, 2013: 18-19).¹⁹ Uluslararası düzeydeki bu organizasyon işçilerin örgütlenme ve partileşme süreçlerini olumlu düzeyde etkilemiştir.

Batı Avrupa'da sosyal demokrat partilerin kökeni ağırlıklı olarak işçi sınıfına dayanmaktadır. Fakat bazı ülkelerde işçi sınıfı ile birlikte diğer toplumsal kesimlerin de partilerin oluşumu üzerinde etkileri olmuştur. Kamalak, sosyal demokrasiyi sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yaptığı düzenlemelerden çoğunlukla işçilerin faydalanmasının ve oy tabanının önemli bir kısmını işçi sınıfının oluşturması durumunun sosyal demokrasiyi katıksız bir işçi sınıfı ideolojisi yapmadığını belirtmektedir. Sosyal demokrasiyi geliştiren yayılmasında orta sınıfların önemli katkısı olmuştur (2013: 32-33). Sosyal demokrasiyi sadece işçi sınıfına indirgemek doğru bir yaklaşım değildir. Bu durum çoğunlukla sosyal demokrasiyi reformist bir hareket olarak değerlendirme yanılığından kaynaklanmaktadır (Okyayuz ve Kamalak).²⁰ Örneğin İsveç'teki sosyal demokrat hareketin uzun süre boyunca toplumsal tabanının önemli bir

---

özetlemiştir (2001: 50): "İlham kaynağı Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'su olan birinci bölümde, kapitalist toplumun evrimi ve kaçınılmaz çöküşü anlatılmaktadır. İşçi üretkenliğinin artışıyla beraber tekelleşme yoğunlaşacak, sömürü, baskı aşağılanma ve kutuplaşmaya beraber mülk sahipleri ile mülksüzler arasında genişleyen uçurum ve sınıf çelişkilerinin keskinleşmesi sosyalist üretim biçimine geçişi zorunlu kılacaktır. Böylece, mutluluğun, uyumlu ve evrensel bir kusursuzluğun kapıları açılmış olacaktır. Programın tahlilleri kendi dili ile, doğa yasalarının kesinliğini taşımaktadır. Programın ikinci kısmında Gotha programına benzer olarak 8 saatlik iş günü, temsili sistem, genel ve gizli oy, demokratik reformlar, ücretli tatil, çocuk işçi çalıştırmanın yasaklanması, müterakki gelir vergisi gibi somut talepler yer almaktadır".

¹⁹ Birinci Enternasyonal, 1864 yılında işçi ve aydın kesimin temsilcileri tarafından Londra'da kurulmuştur. Örgüt üzerinde Marksizm'in etkisi olsa da bünyesinde sendikacılar ve anarşistler gibi farklı düşüncelerden insanları barındırmıştır (2011: 219).

²⁰ <http://www.radikal.com.tr/radikal2/sosyal-demokrasi-quotrevizyonistquot-mi-871510/> (Erişim Tarihi: 19.09.2018).

kısmını işçi sınıfı oluşturmuş olmasına rağmen, “hiçbir zaman katı bir işçi partisi olmamıştır”. İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SAP), toplumsal köken ve ideoloji arasındaki tutarlılığa örnektir, toplumun gelir seviyesi düşük kesimleri tarafından temsil edilmiştir (Özdalga, 2001: 14-19). Sosyal demokratların kurucu tabanları kadar onu destekleyen kesimler de önem taşımaktadır.

Kökensel açıdan partileri parlamento dışında doğan partiler ve parlamento içinde doğan partiler olarak ikiye ayıran Duverger, parlamento dışında çoğunlukla sendikalar tarafından kurulan sosyalist partilerin,²¹ sendikalarla yakın ilişkiler içine girerek sendikaların parlamentodaki siyasi temsilcisi olma rolünü üstlendiklerini belirtmektedir (1974: 24-30). Sendikalar tarafından yaratılan partilere örnek olarak İngiliz İşçi Partisi öne çıkmaktadır. İngiliz İşçi Partisi 1899’da Sendikalar Kongresi’nde sendikaların partileşme ihtiyacı neticesinde kurulmuştur (Duverger, 1974: 23). Kongre kararı sonrasında kurulan İşçi Temsil Komitesi (The Labour Representation Committee) 1906 yılında İşçi Partisi (Labour Party) ismini almıştır (Hall, 1949’dan aktaran: Güriz, 2011: 193). İngiltere İşçi Partisinin kuruluşunda rol oynayan Fabian Derneği (Fabian Society) aydın kesimin ve fikir kulüplerinin siyasi partilerin oluşumundaki etkisini göstermektedir (Duverger, 1974: 24). Siyasal kökenleri açısından İngiliz İşçi Partisi sosyalist hareket içinde özgün bir yapı sergilemektedir.

İngiliz İşçi Partisinin temelini sendikal bir harekete dayanması, onun doktriner olmasını kısıtlamıştır (Emrealp, 1991: 26-27). İngiltere’de işçi sendikaları henüz başlangıç aşamasından itibaren parti ile kuvvetli ilişkiler kurarak parti üzerinde siyasi bir nüfuz sağlayabilmişken, İngiliz örneğinden farklı olarak Almanya’da sendikalar başlangıç aşamasında değil de ilerleyen dönemde etkili olabilmıştır (Fincancı, 1993: 19). Siyasi partilerin sendikalarla kurduğu bağ ülkelere göre değişkenlik göstermektedir. İngiltere İşçi Partisi ile işçi sendikalar arasında organik bir ilişki bulunmaktadır. Fakat

---

²¹ Bütün sosyalist partiler parlamento dışında gelişmemiştir. Örneğin Fransa Sosyalist partisi parlamento içinde ortaya çıkmıştır (Duverger, 1974: 29).

Fransa'da ve İtalya'da sendikalar ile sosyalist ve komünist partilerin yapısal bir ilişkisi olmamasına karşın, bu partilerin sendikaların üzerinde hakimiyeti söz konusudur. Türkiye'de ise 1980 öncesinde iki büyük sendika olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) siyasi partilerle farklı düzeyde ilişkiler kurmuştur. Türk-İş bu konuda tarafsız ya da net olmayan bir tutum izlerken DİSK ise 1970'lerde (1973 ve 1977 Genel Seçimleri) CHP'yi destekleme yönünde faaliyet göstermiştir (Kapani, 2015: 211-212).

Batı Avrupa'da sosyal demokrat partiler 19.yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında kapitalist sisteme karşı sosyalist bir toplumsal düzeni tesis etme amacıyla art arda kurulurken bu dönemde Türk siyasal hayatının tarihsel köklerinin dayandığı Osmanlı İmparatorluğu'nda ise sosyal demokrat partilerin oluşumu zayıf kalmıştır. Bu durum çoğunlukla Osmanlı'da kapitalist bir dönüşümün yaşanmamasından kaynaklanmakla birlikte, Osmanlı'nın siyasi yapısı ve kültürünün de önemli bir etkisi vardır. Osmanlı'da sosyal demokrat ya da sosyalist partiler kurulsada dahi demokratik kültürün yeterli düzeyde gelişmediği bir siyasal iklimde yaşayamamıştır. Osmanlı'dan Türk siyasal hayatına miras kalan güçlü bir sosyal demokrat gelenek oluşmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla kadar uygulanan tımar sistemi, sermaye birikimi ile birlikte burjuvazinin oluşumunu mümkün kılmamıştır. Avrupa'da Sanayi Devrimi ve beraberinde teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, bu dönemde gerileme dönemi içerisinde olan Osmanlı'nın Batı karşısındaki konumunu zayıflatmıştır. Batı'daki gelişmelerin uzağında kalan Osmanlı'da öğrencileri Batı'ya göndermek, Batı tipi eğitim kurumları oluşturmak gibi bir takım çözüm arayışları başlamıştır. Batı'nın başarısını kapitalizmin gelişmişliği ile ilişkilendiren ve Osmanlı'da da kapitalist dönüşümü hedefleyen İttihat ve Terakki Fırkası, İkinci Meşrutiyet döneminde burjuva sınıfı oluşturmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır (Ateş, 2008: 45-61). Osmanlı'nın son dönemlerinde (1908-1922 yılları arası) ulusal düzeyde kapitalizme geçiş için ufak adımlar

atılmış olsa da yarı sömürge konumunda olmanın yarattığı dışa bağımlılık, savaşlar, isyanlar ve Türk burjuvazisinin zayıflığı gibi sebeplerden ötürü büyük bir değişim yaşanmamıştır. Korkut Boratav genel olarak, 1908 öncesi ve 1908-1922 yılları arasında mevcut sanayi tesislerinin sayısının düşüklüğünden ötürü, “Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde sanayisiz bir ekonomi” olarak nitelendirilmesinin yanlış olmayacağını söylemektedir (2014: 19-33). Osmanlı’da sanayi ve bununla bağlantılı olarak işçi sınıfı yeterli düzeyde gelişmediği için, sosyal, ekonomik ve kültürel²² açıdan yetersiz koşulların etkisiyle güçlü bir sosyalist hareket oluşmamıştır (Akşin, 2014: 88).²³ Osmanlı’da 1913 ve 1915’te sanayi alanında yapılan sayım, çalışanların sayısının örgütlü bir işçi hareketinin oluşumu açısından yeterli olmadığını göstermektedir (Koç, 1998):

“Bu sayımın kapsamı dışında bırakılanlar ve ayrıca sayımın kapsamı içinde olup da yayınlanmayan bilgiler de eklendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu’nda sanayi kuruluşlarında 1913 yılında 44 bin ve 1915 yılında da 38,8 bin kişi çalışıyordu. (...) 1915 sanayi sayımının yayınlanan sonuçları kapsamında 14,1 bin işçi çalışıyordu. Bunların yalnızca yüzde 15’i Müslüman, yüzde 60’ı Rum, yüzde 15’i Ermeni ve yüzde 10’u Yahudiydi. 1914 yılında Osmanlı Devleti’nin toplam nüfusunun 18,5 milyon ve bunun 15,0 milyonluk bölümünün Müslüman olduğu düşünülürse, sanayi işçilerinin azlığı ortaya çıkacaktır”.²⁴

Osmanlı’da yaşanan savaşlar özellikle Birinci Dünya Savaşı işçi sınıfının sayıca düşük olmasının nedenleri arasındadır. Milliyetçilik akımının etkisi ile birlikte Osmanlı’da yaşanan ayaklanmalar da işçiler üzerinde etnik kimliklerin etkili olmasına ve

---

²² Sina Akşin (2014: 88)’e göre Selanik’te işçi sayısının İstanbul’dan daha az olmasına rağmen sosyalizmin daha etkili olması durumu toplumsal ve kültürel gelişmişliğin sosyalizm için önemini göstermektedir.

²³ Osmanlı’da sosyalizm, öncelikle Türklerin dışındaki gayri Müslim kesim arasında yaygınlaşmıştır. Selanik’te 1909 yılında kurulan ve Osmanlı’da sosyalist hareketlere öncülük eden Selanik İşçi Federasyonu (SIF), kendisini sosyalist olarak nitelendiren Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) gibi gayri Müslim sosyalist örgütlerin yanı sıra Müslüman olan ve sosyalizmi benimseyen Hüseyin Hilmi’nin öncülüğünde 1910 yılında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası (1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası adını alacaktır) ve İştirak dergisi faaliyet göstermiştir. Osmanlı Sosyalist Fırkası (1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası adını alacaktır) işçi ve beyaz yakalıların haklarını savunmuş, İştirakçılar, İslamiyet’i sosyalizme eklemeye çalışmışlardır (Bora, 2017: 626-628). “Türkiye Sosyalist Fırkası, İkinci Enternasyonal ile bağlantılı olarak yarı parti yarı sendika” yönünde faaliyetlerde bulunmuştur (Koç, 1998). 1919 yılında kurulan ve kendisini Üçüncü Enternasyonal’e bağlı sayan ya da bağlı olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile birlikte 1920 yılında işçilerin haklarını savunma hedefiyle kurulan Amele Fırkası da Osmanlı’daki sosyalist örgütlenmelerdir (Tunaya, 2015: 482-552).

²⁴<https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321200910b.pdf> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

sınıfsal bilincin oluşmamasına sebebiyet vermiştir (Koç, 1998).²⁵ Osmanlı'da sosyal demokrasiyi siyasal bir kimlik olarak parti isminde kullanan iki parti vardır: Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ve Sosyal Demokrat Fırkası. Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, 1887'de kurulmuş fakat 1909 yılında sosyal demokrat unvanını üstlenmiştir. Bora'ya göre bu parti uluslararası sosyalist hareketlerle bağlantılı, "devrimci-popülist bir harekettir" (Bora, 2017: 627). Sosyal Demokrat Fırkası ise Mütakere döneminde 1918 yılında Dr. Hasan Rıza Bey ve beraberindekiler tarafından kurulmuş, 1919 seçimlerinden sonra kapanmıştır. Fırka, İkinci Enternasyonal ile bağlantı kurmuş, işçilerle birlikte zanaatkârların örgütlenmesini hedeflemiştir (Tunaya, 2015: 237-238). Bu siyasi partiler örgütlülük ve emeğin sözcüsü olma noktasında Batı'daki sosyal demokrat partiler kadar etkili olamamıştır.

Kurtuluş mücadelesi sürecinde ise Mustafa Kemal Atatürk, Sovyetler Birliği'nin desteğini almayı sağlamışsa da sosyalizme karşı ihtiyatla yaklaşmıştır. Sovyetlerle olan iyi ilişkiler neticesinde sosyalizm ve komünizme yönelik olmuştur. Fakat Atatürk bu hareketleri kontrol altında tutmak istemiştir. Bu amaçla Türkiye Komünist Fırkasını kurdurmuştur (Akşin, 2014: 160-161). Atatürk, Sovyetlerle diplomatik ilişkilerine rağmen komünizmi Türkiye ile bağdaştırmayarak komünizmin yayılmasını önlemeye çalışmıştır (Lewis, 2017: 380-381).²⁶ 1946 yılında kurulan Türk Sosyal Demokrat Partisi de Türkiye'de sosyal demokrat bir hareket oluşturma noktasında başarılı olamamıştır (Tunaya, 1952: 695-696). Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal demokrat bir gelenek ancak 1960'larda CHP'nin sosyal demokrasiye yönelmesi ile birlikte oluşmaya başlamıştır.

CHP'nin tarihi Kurtuluş Savaşı'na dayanır. CHP, ulusal mücadelenin bir parçası olarak, Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin öncüsü olan Anadolu ve Rumeli

---

²⁵ <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321200910b.pdf> Erişim Tarihi: 07.06.2022).

²⁶ "Komünizm içtimai bir meseledir. Memleketimizin hali, memleketimizin içtimai şeriatini, dini ve milli ananelerinin kuvveti Rusya'daki komünizmin bizce tatbikine müsait olmadığı kanaatini teyit eder (doğrular)mahiyettedir" (Atatürk, 2000: 31).

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin partileşmesi ile kurulmuştur.²⁷ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ulusal mücadeleyi yürütmek için Milli Mücadele'nin başlatıcısı olan Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu İlleri Ulusal Hukukunu Savunma Derneğinden dönüşen Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin, Sivas Kongresi'nde isminin değiştirilmesi ve tüzüğünün yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Ulusal birlik ve beraberliği sağlamak için kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hiçbir siyasi amaç taşımadığı vurgulanmıştır (Turan, 2000: 7-9). Emperyalizme karşı ulusal çapta bir mücadelenin başlatıcısı olan 4 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi, CHP'nin ilk Kurultayı olarak kabul edilmektedir. Hikmet Bila'ya göre CHP'nin "devlet kuran parti" olarak nitelenmesinin kökeni bu Kongreye uzanmaktadır (2008: 14-20).

Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgali sonrasında Ankara'da kurulan ulusal Mecliste, genel olarak yaşanan fikirsel ayrılıklar ve özellikle 1921 Anayasası ile ilgili tartışmalar etrafında oluşan gruplaşmalar neticesinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdurtmuştur. Bu gruba muhalif olanlar, 1921 Anayasası karşıtları daha sonra İkinci Grup adı altında toplanmıştır (Turan, 2000: 13-14). Birinci Meclis'te yer alan Birinci Grup, ilerleyen dönemde CHP'ye dönüşmüştür. Bu grupta "asker ve sivil bürokratlar" çoğunluktadır. İkinci Grup ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve daha sonra kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının siyasal çatısını oluşturmuş ve ilmiye sınıfına dayanmıştır (Ateş, 2008: 53).

Avrupa'da sol partiler genellikle parlamento dışında oluşup kitle partisi olarak gelişirken (Sayarı, 2013: 131-132) CHP'nin örgütsel kökeni kitle partisine dayanmamaktadır (Emre ve diğerleri, 2017: 62). CHP, siyasal ve örgütsel işleyişi bakımından Tek Parti iktidarı boyunca üyelerin politika sürecine katılım düzeylerinin düşüklüğü ve liderlerin geniş söz haklarından ötürü "komite partisi" niteliği taşımıştır.

---

²⁷ CHP Tüzük (Madde-1) https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

Bu durum partinin halkla kopukluğuna sebep olmuştur (Güneş, 1961: 14, Güneş Ayata: 2010: 74-75). CHP, Mecliste parlamento içerisinde kurulmuştur. Fakat parlamento dışında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin devamı niteliğini taşımaktadır (Güneş, 2010: 63). CHP, Avrupa'daki sosyal demokrat partilerden gerek kökensele açıdan gerekse de gelişim şekli ile farklılaşmaktadır.

CHP, 9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen (Halk Fırkası Nizamnamesi) ile kurulmuştur.²⁸ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin seçimlere katıldığı 9 *Umde* programı, CHP'nin ilk Tüzüğü olan *Halk Nizamnamesi*'nin temel çatısını oluşturmuştur. Bu program, CHP'nin resmi olarak kurulmasından önce yayınlanan ilk seçim bildirisi olması açısından önem taşımaktadır (Turan, 2000: 21-24). CHP'nin kuruluş tarihi olarak 9 Eylül'ün seçilmesi, partinin Kurtuluş mücadelesi ile bağlantısını göstermeyi hedeflemektedir. Bu tarih, aynı zamanda bir yıl kadar önce İzmir'in işgalden kurtuluş günü olmakla birlikte Millî Mücadele'nin başarı ile sona erdiği tarihe denk düşmektedir. CHP'nin kökeninin Millî Mücadele'ye dayandıran bir başka gösterge ise Atatürk tarafından *Nutuk*'un CHP Kongresinde okunmasıdır (Emre, 2019: 15-16). Ayşe Güneş Ayata partililer tarafından CHP'nin tarihsel temellerine gururla atfedilen iki temel özellik olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki partinin Türkiye Cumhuriyeti'nden daha önce var olması ve Cumhuriyet'in kurulmasındaki CHP'nin rolüdür. Diğer özellik ise “ülkeyi düşman işgalinden kurtaran sivil örgütün, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bir devamı olmasına rağmen, Nisan 1923'te yapılan seçimler sonucunda oluşan meclisten, doğrudan halk desteği olarak kurulmasıdır” (1995: 79).

10 Kasım 1924'te Halk Fırkası ismine Cumhuriyet eki eklenerek, Cumhuriyet Halk Fırkası²⁹ adını almıştır. 1935 tarihli 4. Kurultay'da partinin ismi Cumhuriyet Halk

---

²⁸ Halk Fırkasının Tüzüğüne göre partinin kuruluş tarihi 9 Eylül olarak açıklanmışsa da İçişleri Bakanlığına 23 Ekim 1923 tarihinde başvuru yapılmıştır (Türkiye'de Siyasi Dernekler, II, 3'ten aktaran: Turan, 2000: 24-25).

²⁹ Devamında Arapça fırka terimi yerine Fransızca parti kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Karpat, 1991: 47).

Partisi olmuştur (Turan, 2000: 44). Partinin ismindeki halk kelimesi henüz partiye isim koyma aşamasında bile solculukla özdeşleştirilerek tartışmalı bir durum yaratmıştır. Millet partisi olması gerektiği yönündeki eleştirilere Mustafa Kemal, partinin solculukla bir ilgisinin olmadığını ve herkese yönelik bir parti olduğunu belirtmiştir (Güneş Ayata, 2010: 64-65). Partinin ilk Tüzüğünde kuruluş amacı şu şekilde ifade edilmektedir (Kumaş, 1999: 17): “Gayesi, milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye’yi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye’de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmak”.

CHP’nin ilk genel başkanı Mustafa Kemal Atatürk’tür. Ulusal kurtuluş mücadelesinin liderinin CHP’nin genel başkanı olması, devamında partide liderlik makamına gelecek olanların üzerine tarihsel bir sorumluluk yüklemektedir.³⁰ Karpat, CHP’nin kuruluş misyonunun temelinde, ulus devlet inşası hedefinin olduğunu belirtmektedir (1991: 43). Partinin tarihsel bağlamı bu amacı gerçekleştirme çabalarına dayanmaktadır. CHP başlangıçta Batı Avrupa’daki sosyal demokrat partilerden farklı bir şekilde sınıfsal bir mücadeleyi değil, laik, modern ve tam bağımsız bir ulus-devletin kurulmasını hedeflemiştir. Gerek partinin ilk genel başkanı olan Atatürk’ün Anadolu’nun Kurtuluş mücadelesinin lideri olması gerekse de ulus devlet inşası sürecinin CHP tarafından gerçekleşmesi durumu partinin ideolojik yapısına yön veren temel dinamikler olarak öne çıkmaktadır.

1.1.2. Kapitalizmle Mücadelenin Amacı: Sosyalizm!

Sosyal demokrat partilerin ilk dönemlerinde Marksizm’in etkisi fazladır. Bu süreçte kapitalist sistemin yıkılacağı ve sosyalist bir toplumsal düzenin kurulacağı inancı

---

³⁰ Kemal Kılıçdaroğlu CHP’nin genel başkanı seçildiği 33. Olağan Kurultay konuşmasında “Mustafa Kemal’in, İnönü’nün, Bülent Ecevit’in, Deniz Baykal’ın koltuğunda oturacağım. Bu koltuğun zorluğunu biliyorum. Bu koltuğa oturanlar halkı için çalıştı, kendisi için değil. Bunu yapacağız” sözleri ile CHP’de genel başkanlık makamının tarihsel sorumluluğuna vurgu yapmıştır.
<http://www.milliyet.com.tr/kemal-kilicdaroglu-chp-nin-yeni-genel-baskani-siyaset-1241374/> (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

hâkimdir. Sosyal demokrasi zaman içerisinde Marksizm'in etkisinden uzaklaşarak Aydınlanma hareketinin "özgürlük, adalet ve eşitlik değerlerine" öncelik veren bir ideolojik çizgiye geçmiştir (Özdalga, 2001: 7-8). Sosyal demokrat partilerin yaşadıkları bu evrim sürecini Sungur Savran, "Marksizm evresi", "klasik işçi sınıfı reformizmi evresi" ve son olarak "burjuva devlet organlarıyla giderek kaynaşan bir işçi reformizmi evresi" olarak üç döneme ayırmaktadır. İlk aşama, sosyal demokrat partilerin kurulmasıyla başlamış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında bu partilerin kendi ülkelerindeki burjuvazinin savaşa katılmaya yönelik tavrını desteklemeleri kararı neticesinde İkinci Enternasyonalin dağılmasıyla son bulmuştur. Savran, bu aşamanın Marksizm olarak değerlendirme sebebinin sosyal demokrasinin o dönemde tamamen Marksist olmasından ötürü değil, kendi içinde farklılıklara (reformcu kanat, merkez, devrimci sol) rağmen hepsinin, eleştirenlerin bile, Marksist teori üzerinden hareket etmelerini göstermektedir. İkinci aşamayı ise iki savaş arası dönemde hala işçi sınıfı partisi olmalarına ve söylemsel düzeyde sosyalizm hedefine yer vermelerine rağmen devrimci özelliklerini yitirmelerinden ve reformist bir çizgiye geçmelerinden ötürü "klasik işçi reformizmi evresi" olarak nitelendirmektedir. Sosyal demokrasinin İkinci Dünya Savaşı ile başlayarak devam eden üçüncü aşamasını ise sosyal demokrat partilerin parlamenter yöntem vasıtasıyla iktidara gelerek kapitalizmi kontrol etmeyi amaçlamalarının beraberinde, işçi sınıfının haklarını reformlarla korumaya çalışmaları ve giderek kapitalizmle uzlaşmalarından ötürü bu partilerin burjuva devlet kurumlarıyla uyumlu bir şekilde hareket etmeye başladığı işçi reformizmi evresi olarak ele almaktadır (1986: 81-85).

Sosyal demokrat partilerin çoğu başlangıç dönemlerinde kapitalizmle mücadele ederek sosyalist bir toplumsal düzeni kurmayı hedeflemiştir. Bu partiler sosyalizm noktasında ortak bir ideolojik tavır sergilemiş olsa da Adam Przeworski'ye göre sosyalizmi tesis etmek için başvurulacak araçlar noktasında fikir birliği sağlayamamıştır.

Bir yanda işleyen siyasal mekanizmalar, öbür yanda politik gelişmelerden bağımsız doğrudan mücadele ile ulaşılabilecek sosyalist toplum hedefi vardır (2012: 20). Sosyal demokrat partiler için sosyalizm ve demokrasi arasındaki ilişki,³¹ tartışmalı bir durum yaratmıştır. Amaçsal ve araçsal açıdan, demokrasinin bir amaç kabul edilmesi ile kapitalizmin burjuva demokrasisi vasıtasıyla dönüştürülerek sosyalizme ulaşmak için taktiksel bir araç olarak görülmesi durumu sosyal demokratları zora sokmuştur (Emrealp, 1991: 55). İlerleyen süreçte sosyal demokratlar bu durumu kapitalizmin lehine olacak şekilde açacaklardır.

İşçi sınıfının temsilcisi olan sosyal demokrat partiler başlangıç yıllarında sosyalizme ulaşma noktasında devrimci bir mücadeleyi hedeflemiştir, fakat devrimci mücadele, aynı zamanda sosyalizmi amaçlayan reformların da aşamalı bir şekilde uygulanmasını içermektedir. Bu açıdan sosyal demokrat partiler başlangıçta hem devrimci hem de evrimci olma özelliklerine sahiptir (Emrealp, 1991: 44-45). Bu noktada kendine özgü bir nitelik taşıyan İngiliz İşçi Partisinin sosyalizmi Batı Avrupa'daki sosyalizmlerden farklılaşmaktadır (Leach, 1991'den aktaran: Güriz, 2011: 194). Başlangıç dönemlerinde üzerinde Marksizm'in değil, Fabianizmin etkisi olan İşçi Partisi³² sosyalist toplumsal düzene devrimle değil, yavaş yavaş yapılan değişikliklerle ulaşmayı; "ihtilalci değil, evrimci bir sosyalizmi" hedeflemiştir (Güriz, 2011: 138-140).

Sosyal demokrasinin içindeki devrim ya da reform tartışmalarının kökeni 19. yüzyıla dayanmaktadır. Bu yüzyılda sosyal demokrasi, devrimci ve reformcu olanların kendilerini sosyal demokrat olarak nitelendirmelerinden ötürü farklı anlamlara gelmektedir. Marx için sosyal demokrasi, "proleter-devrimci" bir mücadelenin ifadesidir. Marx'ın bu tanımı, genel olarak 19. yüzyıl sosyal demokrasisini nitelendirmektedir

---

³¹ Ercan Karakaş'a göre ilerleyen süreçte Sovyet rejiminin dağılması, demokrasinin sosyalizmin bir koşulu olduğunu, demokrasiz bir sosyalizmin başarılı olamayacağını göstermektedir (2013: 164).

³² Marx ve Engels çalışmalarının önemli bir kısmını İngiltere'de gerçekleştirmelerine rağmen, İngiliz sosyalizmi üzerinde etkili olamamışlardır. Bu durum Fabianizmin tedriciliğinden, siyasal istikrardan, sendikacılıktan, siyasal haklarının kapsamının genişletilmesi, işçilerin yaşam düzeyinin yükselmesi gibi sebeplerden kaynaklanmıştır (Leach, 1991'den aktaran: Güriz, 1991: 194-196).

(Kavukçuoğlu, 2003: 13). İşçilerin örgütlenmeleri gerektiğini düşünen Marx ve Engels, sosyal demokrat harekete, işçi sınıfı örgütü olması sebebiyle önem vermişlerdir (Uçan Çubukçu, 2014: 264). Marx, kapitalizm üzerine incelemelerinde, onun sömürü ve yoksulluğu yaratacağını öne sürmüştür (Filiztekin, 2016: 21). Sanayinin gelişmesi ile birlikte feodal düzenin yerini alan kapitalizm iki kutuplu bir toplumsal düzene yol açmıştır. Bir tarafta sayısı ile gücü her geçen gün artan ve yaşam koşulları giderek zorlaşan kötüleşen işçi sınıfı ile diğer tarafta ise işçi sınıfının emeğini sömürerek zenginleşen burjuvazi arasında refah düzeyi bakımından giderek derinleşen bir uçurum oluşmuştur. Bu durum karşısında zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi kalmayan işçi sınıfı örgütlenerek devrimci mücadeleye yönelecek ve burjuva toplumsal düzenin sonunu getirecektir (Marx ve Engels, 1976: 28-67). Marx'a göre kapitalizmin çelişkili yapısı sınıf savaşımı ile birlikte krizlerle sürerken işçi sınıfının devrimi ile sonlanacaktır. Kapitalizmin krizleri "Kar oranlarının Düşme Eğilimi Yasası"ndan kaynaklanmaktadır. Sermaye birikiminin yol açtığı rekabet ve tekelleşme kapitalist sistemin sonunu hazırlayacaktır (Filiztekin, 2016: 20-23):

"Sermaye birikimi, teknik ilerleme ve ölçek büyümesini beraberinde getirecek, rekabet sonucu ortaya çıkan tekelleşmeyle birlikte, sermayenin üretimdeki ağırlığı artacak ve sermayenin organik bileşimi artarak kar oranlarının düşmesine yol açacak iddiasındadır. Sermaye birikimi, emeğe olan talebi arttıracak, bu da ücretlerin yükselmesine ve karların düşmesine neden olacaktır. Ücretin aşağı çekilmesi ve artık değer artırılması çabası ise, aşırı üretime yol açacak, mallara olan talep eksikliği çıktığından karlar yine ters yönde etkilenecektir. Aynı zamanda, üretilecek olan malların planlaması yapılamadığından, kimi mallar aşırı üretilirken, birçok malın üretimi talebi karşılamayacak kadar düşük kalacaktır. Kapitalist sistem, sürekli krizlerle boğuşmak zorunda kalacak ve sonunda ortadan kalkacaktır".

19. yüzyılın sonlarında sosyalist partiler, Avrupa'nın çoğu yerinde başarılı bir konumda olsalar da kapitalizmin sosyalistlerin aleyhinde bir ilerlemesi karşısında ideolojik temellerini sorgulamaya başlamışlardır. Bu dönemde (Marx'ın öngörüsünün aksine) kapitalizmin yaşadığı krizden güçlenerek çıkabilmesi, gelişen teknoloji ve ulaşım

kanallarıyla firmaların büyüyerek küresel düzeyde faaliyet göstermesi gibi gelişmelerle birlikte işçi sınıfının beklenilenden farklı olarak yoksullaşmaması ve orta sınıfların giderek sönümlenmesi durumu Ortodoks Marksizm'in sorgulanmasına ve sosyalistler için yeni arayışlara yol açmıştır (Berman, 2012a: 60-61). Sosyalistlerin, kapitalizmin içsel dinamiğinin yarattığı krizlerle yıpranarak yok olacağına yönelik beklentilerinin aksine kapitalist sistemin giderek güçlenmesi durumu sosyalistlerin kendi içlerinde ideolojik düzeyde bir bölünme yaratmıştır ve sosyal demokrasinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Eduard Bernstein gibi düşünürlerin Marksizm'e getirdikleri sistematik eleştiriler sosyal demokrasinin sosyalistlerden ayrı bir ideoloji olarak gelişmesini sağlamıştır.

Sosyal demokrasinin öncü teorisyenlerinden biri olan Eduard Bernstein, İngiltere'de Fabian Topluluğunun etkisinde kalarak Almanya'daki sosyal demokrat hareketi etkilemiştir. Onun *Sosyalizmin Sorunları* başlığı altında yazdığı yazılar, sosyal demokrasideki evrim-devrim tartışmalarına ön ayak olmakla birlikte reformizme kaynaklık etmiştir (Emrealp, 1991: 45-47). Bernstein, Marx'ın kapitalist sistem üzerine yaptığı siyasal tahlillerini inceleyerek yanıldığı noktaları saptamıştır. Marx'ın kapitalizm analizindeki "tarihsel materyalizm" ve "sınıf mücadelesi" kavramlarını eleştirerek "siyasetin öncelliği" ve "sınıflar arası iş birliği" üzerine şekillenen kendi çözümlemesini ortaya koymuştur (Berman, 2012a: 36-37). Bernstein'a göre Marx ve Engels'in materyalist tarihsel görüşüne dair eksikliklerin ve yanılığın giderilmesi gerekmektedir. Toplumsal ilişkilerin sadece üretim ilişkileri tarafından belirlendiğini söylemek bir yanılığdır. Toplumsal koşullar üretici güçlerle birlikte bilim, sanat gibi faktörler tarafında da şekillenmektedir. Bernstein, Marx ve Engels'in ilk dönem yazılarında katı bir ekonomik yaklaşımın olduğunu, fakat ilerleyen dönemlerde değişen koşullarla birlikte ekonominin üst yapısal süreçlerin tek belirleyicisi olmadığını kabul ettiklerini söyler. Marx'ın kapitalist toplumsal düzende toplumun giderek burjuvazi ile işçi sınıfı arasında ayrışacağı, bu iki sınıf arasındaki gelir düzeyi farkının sürekli açılacağı, işçi sınıfının

yoksullaşacağı ve burjuva toplumunun yıkılacağı yönündeki kapitalizme yönelik olarak tahminleri gerçekleşmemiştir. Marx'ın düşüncelerinin aksine krizlerinden sağ çıkan kapitalist sistemde bu iki sınıfın dışında orta sınıfların ortaya çıkması ile birlikte işçi sınıfının refah düzeyinin iyileştiği görülmüştür. Marx'ın proletarya diktatörlüğü kavramını da eleştiren Bernstein'a göre, parlamenter mücadelenin olduğu yerde proletarya diktatörlüğünü savunmak mantıksızdır. Demokrasiyi, sosyalizm için ön koşul olarak kabul eden Bernstein için demokrasi ve seçim hakkı sosyalizme ulaşmada önemli bir araçtır: "Demokrasi hem araç, hem de amaçtır. Demokrasi sosyalizmi elde etmenin aracı ve sosyalizmi gerçekleştirmenin biçimidir". İngiltere'de işçi sınıfının demokratik yaşama katılmasını mümkün kılan hukuk sistemi, sosyalizme yönelik adımların atılmasını sağlamıştır. Almanya'da da Bismarck anti-sosyalist yasayı uygulamasına rağmen seçim hakkına yenik düşmüştür. Bernstein'a göre demokrasi sınıf egemenliğine son veren, sınıfların aşırılıklarını törpüleyen ve sınıfların makul bir çizgiye ulaşmalarına yol açan bir sistemdir (Bernstein, 2011: 22-179).

Bernstein, İngiltere, Fransa, İtalya ve kısmen Almanya gibi Avrupa ülkelerinin sosyal demokrat hareketleri içerisinde başlayan revizyonizm tartışmalarını sistemli bir şekilde ele alarak Marksist bir parti olan SPD'de alternatif bir yeni yaklaşım yaratmayı başarmıştır (Meyer, 1991: 41). "Marksist olmayan" yeni bir sosyalizmin yaygınlaşmasına ön ayak olmuştur (Berman, 2012a: 48). Revizyonistlere ve sosyalizme barışçıl yollardan ulaşmak fikrine karşı çıkan Rosa Lüksemburg (Vaizey, 1974: 57) ise SPD'nin yaşadığı dönüşümü proleter kimliğinden ulusal-liberal partiye dönüşmek olarak yorumlamıştır ve ağır bir dille eleştirmiştir (Emrealp, 1991: 81).

Karl Kautsky, demokrasi ile sosyalizm ilişkisi konusunda, proletaryanın sosyalizme ulaşabilmesi için demokrasiyi zaruri bir araç olarak değerlendirmiştir. Ona göre demokrasi proletaryayı sosyalizm hususunda yetkinleştirecek önemli bir araçtır (Emrealp, 1991: 56-57). Cem'e göre Kautsky ve Bernstein'ın düşünceleri sosyal

demokrat hareket içerisindeki mevcut ikiliği yansıtmaktadır. Yöntemsel açıdan demokrasiyi ve barışı benimseyen her iki düşünür hareketin kapsamı noktasında farklı düşüncelere sahiptir. Her birinin düşüncesi her bir partide daha baskın durumdadır (1984: 28-29). 19. yüzyıl sonu, solun, sağa karşı mücadelesi ile değil; kendi içindeki ideolojik ayrışmalarla birlikte devrimci radikal sol ve reformcu sol arasındaki mücadelelerle geçmiştir (Fincancı, 1993: 21).

Sosyal demokrasi ilk dönemlerinde kendi içinde “radikal ve ılımlılar, revizyonistler ve reformistler” olarak farklı hiziplere ayrılmıştır (Emre, 2015b: 395). Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD), başlangıçta demokrasiye “taktiksel” açıdan yaklaşırken seçimlere katılma kararı ile elde edilen başarının karşısında demokrasi konusunda ne şekilde tavır alınacağı sorusu gündeme gelmiş ve bu konu parti içinde tartışmalara yol açmıştır (Cem, 1984: 26). SPD içinde sosyalizme ulaşma noktasında başvurulacak araçlar konusunda uzlaşmayan taraflar arasındaki mücadelede demokrasiyi savunanlar galip gelmiştir. Demokrasi tercihi, sosyal demokrasiyi devrimci sosyalizmden ayırmıştır (Cem, 1987: 35). Sosyal demokrasinin demokrasi tercihi, tarihsel olarak sosyal demokratların kendi aralarındaki ilk ayrışmanın sebebi olmuştur. İhtilalci sosyalizmi savunanlar komünist partilerde örgütlenmiştir. Demokrasiden yana olanlar ise sosyal demokrat parti kimliği ile yollarına devam etmiştir. İhtilalciler demokrasinin eşitlik söylemine, burjuvazinin yarattığı eşitsiz koşulların üstünü örtme işlevini gördüğü için karşı çıkmıştır. Marx yazılarında demokrasinin sömürü düzenini kamufle ederek eşitsizliği meşrulaştıran yönüne dikkat çekmiştir. Demokrasiden yana olanlar ise demokrasinin işçi sınıfının lehine olduğunu ve sosyalizme barışçıl yollardan da ulaşılabileceklerini düşünmüştür. Cem’e göre bilimsel sosyalizmin ikinci ismi Engels’in bile ilerleyen dönemlerde demokrasiye yönelik bakış açısı değişmiştir. Engels, Marx’ın *Fransa’da Sınıf Savaşları* isimli eserinin önsözünde Alman Sosyal Demokrat Partisinin katıldığı genel seçimlerde oy oranını giderek artırmasının işçi sınıfının yararına

olduğunun görmezden gelinemeyeceğini, demokrasi aracılığı ile işçi sınıfının amaçlarına ulaşabilmesi açısından önemli olduğunu belirtmiştir (1984: 107-115): “Biz ‘ihtilalciler, biz ‘kargaşa çıkarıcıları’, bizler, yasa dışı yöntemlerden ve kargaşadan çok daha fazla, yasal yollardan geliştirmektediriz”.

Marx *Komünist Manifesto*'da işçi sınıfının öncelikli olarak politik iktidarı ele geçirmesini ve kendi ülkesinde yönetici konumuna gelmesi gerektiğini öne sürmüştür (Marx ve Engels, 1976: 49). Adam Przeworski, Marx'ın Birinci Enternasyonalin açılış konuşmasında dile getirdiği görüşlerinin, mücadele yöntemi olarak örgütlülüğü ve siyasal partiyi kabul ettiğini gösterdiğini söylemektedir (2012: 20):

“İşçi sınıfını özgürleştirebilmek için, iş birliği (kooperatif) sisteminin ulusal düzeyde gerçekleştirilmesi gerekir ki bunun anlamı ulusal araçlar kullanmak zorunda olunduğudur. Bu koşullar altında işçi sınıfının büyük görevi, siyasal iktidarı ele geçirmektir”.

Sosyal demokrat partiler içerisinde kapitalizmle mücadelede başvurulacak araçlar konusu İkinci Enternasyonalde³³ yoğun bir şekilde tartışılmıştır. İkinci Enternasyonal, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla, işçilerin kendi ülkelerindeki burjuvaziyle el ele vererek diğer ulusların işçilerine karşı savaşma kararı almalarının ardından 1914 yılında dağılmıştır (Emrealp, 1991: 36). Avrupa'da İtalya dışındaki sosyal demokrat partilerin çoğu Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkelerinin savaşa katılmalarını destekleyerek sosyal demokrasinin enternasyonalist politikasını terk etmiştir (Güriz, 2011: 261). Sosyal demokrat hareket içindeki Marksizm'i benimsemiş radikal sol gruplar, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Sovyet Devrimi'nin etkisiyle sosyal demokrasiden ayrılarak Komünist partileri kurmuştur (Fincancı, 1993: 18). Komünistler, Bolşevik Devrimi sonrasında Lenin'in öncülüğünde oluşturulan Üçüncü Enternasyonalde örgütlenmiştir. Üçüncü

---

³³ İşçi sınıfının uluslararası çatı örgütü olan Birinci Enternasyonal 1876 yılında sona erdikten sonra enternasyonal oluşturma çalışmaları neticesinde, 1889 yılında kurulan İkinci Enternasyonal, Birinci Enternasyonale göre daha esnek bir yapıdadır (Emrealp, 1991: 36). İkinci Enternasyonal sosyal demokrat hareketin içindeki dönüşümünü yansıtmaktadır (Güriz, 2011: 219).

Enternasyonal ile birlikte işçi hareketi sosyalist ve komünistler olarak ayrılmıştır (Emrealp, 1991: 37). Devrim sonrasında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinde başlayan komünist parti yönündeki değişim, sosyal demokrat partiler ve komünist partiler arasında olduğu gibi bu ekseninde sendikaların kendi içlerinde de bir ayrışma yaratmıştır (Koç, 1997).³⁴ Bölünen işçi hareketi sosyalizmi farklı şekillerde yorumlamıştır. Demokratik sosyalistler sosyalizme demokrasi bağlamında ulaşmayı hedefliyorken, komünistler ise sosyalizmi merkezi planlamayla ve devletle ilişkilendirmişlerdir (Meyer, 1991: 68). Sovyet Devrimi, sosyalist hareketin kendisini sorgulamasına yol açmıştır. Ekim Devrimi’ni sosyalist hareketin gelişimi için önemli bir tarihsel deneyim kabul eden ve siyaset kuramı için temel bir aşama olarak ele alan İtalyan sosyalist düşünür Antonio Gramsci’ye göre Bolşevik Devrimi, “Marksizmin indirgemeci, mekanik-determinist ve teleolojik yorumunun nesnel gerçeklikteki çürütülmesi” anlamına gelmektedir. Gramsci, Marx’ın ekonomizminin yerine tarihsel blok kavramı içerisinde yapı ve üst yapı arasında karşılıklı diyalektik bir ilişkinin olduğunu savunmaktadır (Yetiş, 2009: 126-140).

Mehmet Okyayuz ve İhsan Kamalak’a göre ise “her ne kadar 19. yy’ da sosyal demokrasi kavramı Lenin gibi Marksistlerce kullanılmış olsa da ve hatta özü itibariyle Marksist/komünist örgütlerin ismi olarak tarihe geçmiş olsa da” sosyal demokrasi reformist bir hareket olarak ortaya çıkmıştır ve revizyonist değildir. “Sosyal demokrasi işçi sınıfının reformcu kanadının ideolojisi”dir. Sosyal demokrasinin tarihsel köklerinin Marksizm’le bağlantılı olması, ilerleyen süreçte devrimci bir çizgiden reformist bir harekete dönüştüğü ya da revizyonist olduğu yönünde bir kanı yaratmaktadır:

“1917 Ekim Devrimi ile başlayan süreç, sosyal demokrasinin hareket olarak revizyona uğraması anlamını değil, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nde (SPD) olduğu gibi sadece ve sadece Marksistlerin bütün uğraşlarına rağmen devrimci kılımadıkları bir hareketi terk etmesi anlamını taşıyor”.³⁵

³⁴ <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320510159b.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

³⁵ <http://www.radikal.com.tr/radikal2/sosyal-demokrasi-quotrevizyonistquot-mi-871510/> (Erişim Tarihi: 19.09.2018).

Revizyonizm, sosyal demokrasinin Marksizm'den sapma bir hareket olduğunu nitelendirmektedir ve Kautsky örneğinde olduğu gibi “döneklilik³⁶” çağrıştıran olumsuz bir anlam içermektedir. Bu yanılı sosyal demokrasinin her ülkenin parti pratiğine göre değişen ve dönüşen bir ideoloji olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷ Fincancı, sosyal demokrasi için radikal sol tarafından yapılan Marksizm'in bulandırılmış hali şeklindeki nitelendirmelerin doğru olmadığını belirtmektedir. Sosyal demokrasi işçilerin ve orta sınıfın siyasal taleplerine yanıt olarak ortaya çıkan özgün bir ideolojidir. Sosyal demokrasi birçok açıdan Marksizm'den farklıdır ve Marksist bir kökene dayanmamaktadır. İngiliz, Alman ve Fransız sosyal demokrat hareketleri Marksizm'le ilişkili olsalar da Marksizm'den farklı bir kökene sahiptir (1993: 17-18). Bu şekildeki yaklaşımlar, sosyal demokrasiyi ideolojik olarak sahiplenen bir partinin tarihsel temellerinin Marksist bir kökene dayanmamasının sosyal demokrat kimliği açısından engelleyici bir durum taşımadığına işaret etmektedir.

Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin tarihsel süreçteki gelişimi ile CHP'nin sosyal demokrat geçmişi karşılaştırıldığında, Batı Avrupa'da sosyal demokrasi 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişebilmişken gerek konjonktürel gerekse ekonomik, sosyal, kültürel ve ülke içi siyasal dinamikler bakımından var olan farklılıklar neticesinde CHP'nin sosyal demokrat kimliği benimsemesi Batı Avrupa'ya kıyasla oldukça geç bir tarihte, 20. yüzyılın ikinci yarısında mümkün olabilmektedir. Kuruluş felsefesi açısından da CHP, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerden farklı bir misyona dayanmaktadır. Batı'da sosyal demokrat partiler kapitalizmle mücadele etme ve sosyalist bir toplumsal düzeni, sosyalizmi inşa etmek amacıyla oluşmuştur. CHP ise laik, demokratik ve modern bir ulusu tesis etmek hedefiyle kurulmuştur. Türkiye'deki sosyal demokrat hareketin ve

---

³⁶ Kautsky'nin *Proletarya Diktatörlüğü* isimli kitabındaki Ekim Devrimi'ne yönelik iddialarına karşı Lenin *Proleter Devrim ve Dönem Kautsky* isimli kitabında Kautsky'i Marksizm'i çarpıtarak liberal bir çizgiye çekmekle, sosyal şovenizm ve oportünizm vb. iddialarla suçlamıştır (1997).

³⁷ <http://www.radikal.com.tr/radikal2/sosyal-demokrasi-quoterevizyonistquot-mi-871510/> (Erişim Tarihi: 19.09.2018).

CHP'nin ideolojik kökeninde Batı'daki gibi Marksist bir teorik zemin bulunmamaktadır

(Baykal ve Cem, 1991: 42):

“Bizimkiler Marksist siyasetten yola çıkıp, ‘çoğulcu demokrasi’ tercihini yaparak değişim geçirmiş partiler değildir. Çok daha ağırlıklı olarak, *aşırı merkezîyetçi, bürokratik, seçkinci ideolojiden* ve ‘*tek parti*’, ‘*devlet partisi*’, geleneğinden kaynaklanmış partilerdir”.

CHP'nin ideolojik temelleri sosyalizme değil, altı ok ve Kemalizm'e dayanmaktadır. CHP'nin temel ilkelerini simgeleyen altı ok, 1927 tarihli ikinci Kurultay'da partinin tüzüğü ile programında “Cumhuriyetçilik”, “halkçılık”, “laiklik” ve “milliyetçilik” ilkelerine yer verilmesinin ardından 1931 tarihli üçüncü Kurultay'da da bu ilkelere “devletçilik” ve “devrimcilik” ilkelerinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. 1933 tarihinde CHP'nin bayrağına işlenen altı okun, partinin 1935 tarihli Kurultayı sonrasında kabul edilen programında, Kemalizm'in temel prensiplerini sembolize ettiği belirtilmiştir.³⁸ CHP'de Kemalizm, “erken Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri”ni niteler (Kubicek, 2010: 891). 1935 yılında CHP'nin resmî ideolojisi olarak kabul edilen Kemalizm,³⁹ Türkiye'de modern, laik ve demokratik bir toplum oluşturmayı hedefleyen, milli, devrimci ve demokratik bir programdır ve Tanzimat'la başlatılan Batılılaşma projesinin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki daha radikal bir devamıdır (Köker, 2010: 130).

CHP'nin kuruluş misyonu arasında ülkede particiliği ve siyaset geleneğini oluşturmak vardır. Atatürk, CHP'nin halkın siyasi düzeyde eğitilmesi “terbiye-i siyasiye vermek” gibi bir amacı olduğunu vurgulamıştır. CHP, henüz kuruluş aşamasında dahi halkın yönetimde söz sahibi kılınmasını amaçlamıştır (Emre, 2019: 16-17-42). CHP Tek Parti dönemi boyunca ulus inşa etme politikasını gerçekleştirmek için laiklik ve halkçılık ilkelerini rehber edinmiştir. Laiklik, Osmanlı'dan devralınan İslami toplumsal ve hukuksal düzeni değiştirmek, modern bir ulus oluşturmak için çok önemlidir. Halifeliğin

---

³⁸“Partinin güttüğü bütün bu esaslar Kamalizm prensipleridir”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/549/197000602.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

³⁹ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi: 21.04.2022).

kaldırılmasından kılık kıyafet kanununa kadar yapılan bir dizi değişiklikle Batılı bir hukuksal ve toplumsal düzen kurulması hedeflenmiştir. İslam'ın geleneksel yorumundan farklı olarak modernize edilmiş bir yorumu kabul edilmiştir. Halkçılık ilkesi ile de ulusal bütünlüğü sağlamak amaçlanmıştır (Güneş Ayata, 2010: 64-65).

Bülent Ecevit'e göre Atatürk, Osmanlı'dan devreden yoksulluk, maddi sıkıntılar, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve ekonomi alanında uzman aydınların sayıca az olması gibi koşulların Türkiye'de bir alt yapı devrimi yapılmasını önlemesinden ötürü üst yapı devrimlerine öncelik vermiştir.⁴⁰ Bu açıdan üstyapı devrimleri, alt yapı devrimi için gerekli bir "ön-devrim" niteliği taşımaktadır. Alt yapı devriminin yapılması için gereken koşullar, üst yapı devrimleri ve altı ilkenin gerçekleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu noktada öncelikle devletin yönetim şekli değiştirilmiş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Laiklik ile toplumsal sorunların tartışılmasının önü açılmıştır. Devletçilik ile alt yapı devriminin yapılmasını sağlayacak olan sanayinin gelişmesi hedeflenmiştir. Milliyetçilik ile ulusal bütünlük sağlanmıştır. Devrimcilik ve halkçılık ilkeleri ile halkın faydasına olacak devrimlerin önünün açılması istenmiştir. Fakat Türkiye'de alt yapısal bir devrim yapılamadığı için üst yapısal devrimler halka dokunamamıştır, ülkedeki insanları yoksulluktan kurtaramamıştır ve refah seviyeleri yükseltilememiştir. Buna rağmen köylülerle birlikte halk genel olarak üstyapı devrimlerine karşı çıkmamıştır. İtiraz edenler dini maske arkasına saklanarak kendi ekonomik yararını gözetenlerdir (Ecevit, 2015: 31-72).

CHP'nin kuruluş yıllarında çağdaş, modern ve demokratik bir ulus devletinin inşası hedeflense de Recep Peker'in 1931'de genel sekreterliğe atanması neticesinde partide otoriter ve devletçi bir gelenek oluşmuştur. Bu durum üzerinde 1930'larda dönemin konjonktürünün ve dünya görüşünün de etkisi vardır (Kabasakal, 2013: 101-102). CHP 1935'ten itibaren demokrasiden uzaklaşan uygulamalar içerisine girmiştir. Parti ve devlet

---

⁴⁰ Ecevit'e göre Türkiye'de yapılan alt yapı devrim girişimleri şöyledir: Aşarın kaldırılması, Toprak Mahsülleri Ofisinin kurulması, toplu sözleşme ve grev hakkı (Ecevit, 2015: 62-63).

özdeşliği yaşanmıştır. CHP “devletin partisi” olarak faaliyet yürütmeye başlamıştır. Bu durum Atatürk’ün vefatı sonrasında artmıştır (Güneş Ayata, 1995: 80). CHP’nin 1935 tarihli 4. Kurultayı’nda parti ile devletin bütünleşmesi gerektiği yönünde alınan karar ile birlikte devamında 1936 yılında bir genelge yayınlarak bu kararı uygulamaya başlaması, Tek Parti hâkimiyetinin en aşırı boyutudur (Bila, 2008: 62). Bu 18.06.1936 tarihli beyanname ile CHP, hükümet ve parti birlikteliğine gitmiştir. İçişleri Bakanı, genel sekreter; valiler, partinin il başkanı olmuştur. “Umumi müfettişler” sorumlu oldukları bölgelerde devlet denetim faaliyetlerini yürütmekle birlikte parti teşkilatını da denetleyebiliyordu. İnönü, partinin gelişimi ve politikaların verimliliği için böyle bir düzenlemeye gidildiğini belirtmiştir (CHP, 1937: 8). Bu karar, parti-devlet birliğini sağlamıştır Bununla birlikte yine 1937 yılında CHP’nin altı okunun Anayasa’ya girmesi de bu birlikteliği pekiştirmiştir. Fakat bu tablo halkta bir karışıklık, hoşnutsuzluk ve CHP’ye karşı kopukluk yaratmıştır (Kabasakal, 2013: 103). CHP’de üç yıl boyunca süren bu uygulamalar, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, 1939 tarihli beşinci Kurultay’da, İsmet İnönü’nün Türkiye’nin Batı’dan yana olduğunu göstermek amacıyla “demokrasiyi olgunlaştırmak” olarak adlandırdığı tüzük değişikliği ile kaldırılmıştır. Yine bu Kurultayda çok partili yaşama geçiş yolunda bir ön adım sayılacak Müstakil Grup kurulmasına karar verilmiştir (Bila, 2008: 86). CHP’de “1931 ve 1935’te uygulanan parti destekli olarak teker teker seçtirilen bağımsız milletvekilleri uygulaması mecliste denetim açısından sonuç vermediğinden, 1939 seçimleriyle birlikte CHP Müstakil Grubu uygulamasına geçilmiştir” (Demirel, 2018: 23). Müstakil Grup ile birlikte “Dilekler Sistemi” ve 1943 Genel Seçimlerinde izlenen yol da önemli hamlelerdir (Erdoğan, 2018: 34). 1943 seçimlerinde, önceki seçimlerden farklı olarak ikinci seçmen seçimlerinde “38 ilde seçilecek milletvekili sayısından fazla aday göstermiştir”.⁴¹ Bu yönde bir değişiklik

---

⁴¹ Tek partinin idaresinde yapılan “1923 1927, 1931, 1935, 1939” Genel Seçimlerinde ve 1943 Genel Seçimlerinde “iki dereceli seçim sistemi” uygulanmıştır. Bu sistemde “önce ikinci seçmen seçimleri, ardından milletvekili seçimleri yapılmıştır” (Unat, 2015: 209-212).

beraberinde seçimlerde rekabetin oluşmasını ve propagandanın artmasını sağlaması gibi açılardan demokratikleşme yönünde olumlu bir gelişmedir (Unat, 2015: 212-245). İnönü, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik ve politik koşulların bir gerekliliği olarak özellikle de tek bir partinin giderek artan iktidarına karşı oluşan eleştirilere karşı çok partili yaşamın önünü açmıştır ve muhalefetin, CHP'den ayrılan dört vekilin Demokrat Partiyi kurmasına olanak sağlamıştır (Cleveland ve Bunton, 2009: 277).

İnönü, çok partili yaşama geçiş kararı sonrasında da demokratikleşme çabalarını devam ettirerek CHP'nin 1946 tarihli İkinci Olağanüstü Kurultayı'nda birçok konuda demokratik kararlar almıştır: tek dereceli seçim, toplumda sınıfsal ayrımlar üzerine dernek ve parti kurulmasının önünün açılması, çok partili hayata geçiş kararı ile önemi kalmayan Müstakil Grubun dağıtılması ve “değişmez genel başkanlık” unvanının kaldırılması gibi (Kumaş, 1999: 47-48). Karpat'a göre İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili yaşama geçiş kararında Batı'nın desteğini sağlamak, savaş yıllarında uygulanan baskıcı politikaların yaralarını sarmak ve “Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü” gibi gerekçeler bulunmaktadır (2017: 228-231). İnönü, Sovyet tehdidine karşı da demokratik tarafta olmak istemiştir (Kalaycıoğlu: 2005: 70).

CHP, Demokrat Parti öncesinde de çok partili hayata geçme denemelerinde bulunmuştur. 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fakat bu parti Şeyh Sait ayaklanmasının patlak vermesi ile kapatılmıştır. Atatürk, 1930 yılında Ali Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurtmuştur. Bu parti de kısa ömürlü olmuştur. Her iki denemenin de başarılı olamamasında devrim karşıtı faaliyetlerin rolü vardır. 1930'larda Adana'da Ahali Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, fakat bölgesel düzeyde faaliyet gösteren bu partinin de siyasi ömrü dört ay kadar sürmüştür. Bu dönemde kurulmak istenen bir başka parti de Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisidir. Bu partinin komünizmi desteklemesi sebebi ile Bakanlar Kurulu tarafından kurulmasına izin verilmemiştir (Kili, 1981: 109).

Atatürk modernleşmeyi demokrasiye öncelmiştir. Laik ve modern bir ulus devletin varlığını demokrasinin gelişmesi için gerekli görmüştür. Tek parti uygulaması da bu amaçla yapılmıştır. Onun tamamlamadığı demokratikleşme politikaları İnönü tarafından gerçekleştirilmiştir (Kalaycıoğlu, 2005: 46). CHP, Türkiye’de demokrasinin temellerini atan bir partidir (Tachau, 1991: 113). CHP’nin demokratikleşme yönündeki bütün politikaları tek parti olarak kalma taraftarı olmadığını göstermektedir. Çok partili yaşama geçiş denemeleri, 20. yüzyılın ilk yarısında az gelişmiş bir ülke konumunda olan Türkiye’nin politik, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarından ötürü başarı ile neticelenmemiştir. Fakat demokratikleşme yolunda atılan her bir adım sonuçları bakımından önem taşımaktadır. Bütün bu süreçler Türkiye’de demokratik bir yaşamın inşasına katkı sağlamıştır.

1.1.3. Demokratik Bir Kapitalizmi Hedeflemek

İşçi sınıfının demokratik hak arayışları doğrultusundaki mücadelesi ilk olarak İngiltere’de Chartist hareketle başlamıştır. Chartist hareket ilerleyen süreçte her ne kadar gücünü yitirse de sosyalist hareketi etkileyerek demokratik taleplerin 19. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa’ya yayılmasına ön ayak olmuştur (Emrealp, 1991: 65). Demokratik yöntemlerin mücadele aracı olarak tercih edilmesi meselesi Batı Avrupa’daki sosyalistler ve sosyal demokratların tartışmalı konuları arasında olmuştur. Batı Avrupa’daki sosyal demokrat partiler başlangıç yıllarında sosyalist bir toplumsal düzen hedefine ulaşmak için devrimsel ve demokratik yöntemlerden hangisine başvuracakları konusunda fikir birliği içinde olmamışlardır. İlerleyen süreçte gerek kapitalizme karşı yaklaşımları gerekse kapitalizmle mücadele yöntemleri değişmiştir. Sosyal demokratlar zamanla kapitalizmle uzlaşmışlardır ve demokratik bir zeminde kapitalizmin aşırılıkları ile mücadele etmeye başlamışlardır.

Örgütsel olarak tarih sahnesinde kitle partileri olarak yer alan sosyal demokrat partiler (Emre ve diğeri, 2017: 62), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte refah devletinin gelişmesi ve "toplumsal vatandaşlığın" yaygınlaşması karşısında "sadece işçileri temsil eden sınıf partileri olmaktan çıkarak toplumun bütün kesimlerini yakalama iddiasındaki herkesi yakalayan parti (catch-all party)" niteliğine dönüşmeye başlamışlardır (Emre, 2014c: 236-237). Sosyal demokrat partiler 20. yüzyılın başından itibaren giderek temsil ettikleri toplumsal tabanı genişleterek sınıf partisinden halk partisine dönüşmüştür. Bu süreçte bu partiler Marksizm'in kavramsal rehberliğinden ve sosyalizm hedeflerinden vazgeçmiştir. Bu partilerin evrimi, tarihsel süreçte sınıf ve kadro partisi olmaktan kitle partisi olmaya; üretim araçlarının mülkiyeti konusunda ise toplumsallaşmaktan, refah devleti modeline, son olarak da sosyalizm hedefinin terkedilmesine doğru olmuştur (Emrealp, 1991: 81-90). Bu yönde yaşanan bir değişim, sosyal demokrasinin dinamik bir ideoloji olduğunu göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın sosyal demokrat partileri, Marksist düşünceden tamamen uzaklaşmıştır ve refah devleti modelini kabul etmiştir. Bu süreçte sosyal demokratlar, liberal ve Hristiyan demokratlarla koalisyon hükümetlerine katılmışlardır (Güriz, 2011: 220). Cem, sosyal demokrat isimli partilerin 19. yüzyılda Marksist partilerken 20. yüzyılda sosyal demokrat olduklarını belirtir (1984: 16). Sosyal demokrat partiler 1945'ten sonraki dönemde parlamenter sistemle uyumlu bir şekilde hareket etmek için devrimci taleplerinden vazgeçmiştir ve parlamenter sistem içerisinde mücadele etmiştir. Sosyal demokrat bir düzenin tesisi için geniş kesimlerin seçmen desteğine ihtiyaç duymaya başlamıştır (Merkel ve diğeri., 2012: 23). İşçi sınıfının siyasal amaçlarına ulaşmak için bir yöntem olarak demokrasiyi seçmesi, piyasa ekonomisini kabulüne kapı aralamıştır. İşçi sınıfı, demokrasinin içindeki çoğulculuktan ötürü burjuvazinin siyasal hakları ile birlikte maddi koşullarını da kabul etmiştir. Sosyal demokrasinin demokrasi ve ekonomi tercihi, çalışanların yararını gözetmek şartıyla işçi

sınıfı ve burjuvazinin koşullu bir uzlaşısıdır (Cem, 1984: 176-179). Sosyal demokrasinin değişim dinamiği, ekonomik düzeyde de yenilenmeye kapı aralamıştır.

Batı Avrupa’da sosyal demokrat partilerin ideolojik dönüşümü, sosyalizmden kapitalizmle uyumlu bir sosyal demokrasi yönünde olurken Türkiye’de ise sosyal demokrat bir parti kimliğine sahip olan CHP’nin ideolojik doğrultusu Kemalizm’den sosyal demokrasiye doğru farklı bir evrimsel bir sürece denk düşmektedir. CHP, Batı’daki sosyal demokrat partilerin geçirdiği ideolojik dönüşümü yaşamamıştır. CHP’nin sosyal demokrasiye yöneldiği dönemde Batı’daki sosyal demokrat partiler ideolojik dönüşümlerini tamamlamıştır ve sosyalizm hedeflerinden uzaklaşarak kapitalist sistemle uzlaşma içerisindedir. CHP ise gerek kuruluş dönemlerinde gerekse de ilerleyen dönemlerinde sosyalist bir toplumsal düzeni hiçbir zaman hedeflememiştir. Partinin kurucu ilkelerinden halkçılık ve devletçilik sosyalizmden farklı bir ideolojik çerçeveye sahiptir. Halkçılık ilkesi sınıfsal ayrımlara karşıdır. Devletçilik ilkesi ise devletin ekonomi üzerindeki etkisinin beraberinde özel sektörün varlığını da dışlamamaktadır.

CHP’de sosyal demokrasi, 1960’larda ortaya atılan ve ideolojik dönüşümün başlangıç işareti olan ortanın solu söyleminin tarihsel süreç içerisinde ideolojik altyapısının oluşturulmasıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Sosyal demokrasinin oluşumunu hazırlayan adımlar daha önceden, Demokrat Partinin yükselişi ile atılmaya başlamıştır. Savran’a göre CHP’nin 1950’lerde sola yönelişinin nedenlerinin başında Demokrat Partinin başarısı karşısında siyasal bir seçenek olamama durumu ile yenilenme arayışları gelmektedir. Bu yıllarda sanayi alanında yaşanan gelişmeleri de göz önünde tutarak işçi sınıfının desteğini almak için program ve seçim bildirgelerinde işçi sınıfına yönelik düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır (1986: 92-93). 1946 yılında çok partili yaşama geçerek demokratikleşme yolunda önemli bir adım atan CHP, 1947 yılındaki programında, çalışanlara yönelik (ücret, tatil ve sigorta gibi) düzenlemelere yer vererek “çoğulcu demokrasi” den yana bir yaklaşım geliştirmeye başlamıştır. İlerleyen süreçte ise

işçilere yönelik olarak (çalışma, örgütlenme vb.) birtakım hakları vaat ederek sola açılmıştır (Karakaş, 2014: 36). CHP'nin 10. Kurultayı'nda partinin programında grev hakkının tanınması, 1954'teki seçim bildirgesine çalışanlar yararına (iş yasasının kapsamı, asgari ücret, işçi sigortası, yıllık izin vb.) konularında düzenlemeler yapılacağı yönündeki vaatlerin konulması, 1957 seçim bildirgesinde ise memurlara sendika kurma hakkı tanınacağı gibi politikalar ile birlikte 1959 Kurultayı programında yapılan emeğe saygı vurgusu, CHP'nin 1950'li yıllarda işçilere yöneldiğini göstermektedir (Kili, 1976'dan ve Bila, 1979'dan aktaran: Savran, 1986: 92-93). CHP'de yaşanan bütün bu gelişmeler ortanın soluna zemin hazırlamıştır (Karakaş, 2014: 36). Böylelikle CHP'de sola yönelim başlamıştır.

CHP'de 1950'li yıllarda, Demokrat Partiden ayrılan bir takım demokratik görüşlü aydının kurduğu Hürriyet Partisinin (HP) 1958 yılında CHP'ye katılması ile birlikte partide planlı kalkınma ve katılımcı demokrasi gibi konuların Demokrat Partiye karşı muhalefet aracı olarak öne sürülmesi, 1958 yılında kurulan CHP Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu ile partide işçi, köylü, kentleşme gibi temel toplumsal meseleler üzerinden gelişen bir politika anlayışının yaratılması, Hikmet Çetin, Altan Öymen, Önder Sav gibi önemli isimlerin bünyesinde yetişeceği gençlik kollarının 1954 yılında açılması gibi gelişmeler yenilikçi ve ilerici fikirlerin partide taban bulmasına yol açmıştır. Bütün bunlar ortanın solu ve devamındaki demokratik sola, yani değişime zemin hazırlayan gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu adımların beraberinde CHP'nin bildirelerinin içeriğindeki değişim ile de partide halk odaklı bir örgüt ve politika anlayışı yerleşmeye başlamıştır (Emre, 2019: 73-76).

CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol isimli kitabında bir çevre ülkesi olan Türkiye'de sosyal demokrasinin kökenlerini, kuruluşunu, 1960'lı yıllardaki gelişmeleri ve CHP'nin dönemin sol hareketleri ile etkileşimini ele alan Yunus Emre'ye göre 1960'larda CHP'nin sosyal demokrasiye yönelişinin sebebi sağdan gelen komünist suçlamalarına karşı

konumunu netleştirme ihtiyacı olmakla birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Yön hareketi gibi sosyalist solun yükselişi karşısında başarılı olma kaygısıdır. CHP ortanın solu politikası ile sol hareketler karşısında toprak reformu, planlamacılık ve anti-Amerikanizm gibi politikalara ağırlık vererek mücadelesini sürdürmüştür (2013: 127-255.). Türkiye’de 1961 Anayasası ile oluşan özgürlük iklimi, Türkiye İşçi Partisinin sol söylemlerinin toplumsal destek kazanması ve CHP’de Amerika’nın güvenilirliğini yitirmesi gibi gelişmeler CHP’nin ortanın soluna yönelmesine olanak sağlamıştır. CHP ortanın solu hareketi ile, sağdaki rakibi Adalet Partisi ve soldaki rakibi Türkiye İşçi Partisiyle mücadele etmeyi hedeflemiştir (Bila, 2008: 182-183).⁴² CHP, bir emek hareketi olan TİP karşısında emekçi kesimin siyasal desteğini kaybetmek istememiştir (Tosun, 2012: 16). Demokrat Partinin iktidara geldikten sonra giderek demokrasiden uzaklaşan politikalar izlemesi de CHP’nin sola yönelmesine kaynaklık etmiştir. CHP, Demokrat Parti yönetiminin son dönemlerine doğru muhalefet üzerinde baskı ve yıldırma politikalarına ağırlık vermesi karşısında çalışmalarına yoğunluk vermiştir. Bu doğrultuda 1959 tarihli 14. Kurultay’da *İlk Hedefler Bildirisi*’ni kabul etmiştir. CHP’de önemli bir dönüşümü işaret eden bu bildiri, Anayasa’ya yönelik sosyal adalet, hukuk devleti, eşitlik ve özgürlük gibi taleplerden oluşan bir “düzen değişikliği programı niteliği” taşımaktadır (Bila, 2008: 152-155). Bildiri taşıdığı demokratik unsurlardan ötürü bir “Demokrasi Manifestosu” dur (Karakaş, 2014: 36). Bildirinin 1961 Anayasası ile önemli bir oranda örtüşmesinden ve CHP’lilerin darbeye karşı mesafeli duramamalarından ötürü CHP, 27 Mayıs darbesinin taraftarı olarak gösterilmektedir. Fakat eğer bu darbe gerçekleşmeseydi, dönemin koşullarını doğru değerlendirmesi durumunda CHP’nin iktidar partisi olabilme ihtimali söz konusuydu.

---

⁴² Kıbrıs krizi sırasında Amerikan başkanı Jhonson’ın Türkiye’ye gönderdiği mektuba yönelik tepkiler siyasette Amerikan karşıtlığını artırmış, sağ ve sol siyasal kutuplaşmada Amerika karşısındaki tutum belirleyici olmuştur (Ahmad, 2014: 168-169).

27 Mayıs darbesi sonrasında CHP'nin 1960'lar boyunca katıldığı genel seçimlerde⁴³ giderek oy kaybetmesi de partinin bu darbeden gördüğü zararı yansıtmaktadır (Güneş, 2014: 24). *İlk Hedefler Bildirisi*'nin devamında CHP'de 1964 yılında yapılan 17. Kurultay'da yayımlanan *İleri Türkiye Ülkümüz* adlı bildirge de ortanın solu politikasına zemin hazırlamıştır. Bildirgede özel teşebbüsü destekleyen “demokratik devletçilik” ile “sosyal adalet” vurgusu yapılmıştır (Turan, 2000: 54).

1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamı, kentleşme oranının ve işçi sayısının artması gibi koşulların yarattığı uygun atmosferde İsmet İnönü, ortanın solu söylemini dile getirmiştir (Karakaş, 2014: 36-37). İnönü, ortanın solu kavramını ilk kez “23 Temmuz 1965 tarihinde gerçekleştirilen Parti Meclisi toplantısında” söylemekle beraber konunun detaylarını ise “29 Temmuz'da Abdi İpekçi'ye verdiği röportajda” açıklamıştır (Erdoğan, 2018: 49). Fakat ortanın solu söylemi, partinin mevcut programının planlı ekonomi, sosyal adalet vb. kavramları içermesinden ötürü o dönemde CHP'de ideolojik ve program düzeyinde bir değişimi nitelendirmemektedir. Ortanın solu 1960 darbesi sonrasında yaygınlaşan terimlerin yeni bir şekilde ifade edilmesidir (Güneş Ayata, 2010: 82). Ecevit, Ortanın Solunu 1961 Anayasasına dayandırmıştır ve Anayasa'ya göre devletin sosyal ve demokratik özellikte oluşunun, sosyal demokrasiyi gerektirdiğini söylemiştir. Bu nedenle ortanın solunu bir “Anayasa hareketi” olarak nitelendirmiş ve Anayasa'yı teorik zeminden pratiğe dökmeyi, hayata geçirmeyi hedeflemiştir (1973: 42-59).

İdeolojik olarak altyapısı oluşturulmamış olmasına rağmen ortanın solu söylemi parti içi tartışmalara yol açmıştır. Partinin tutucu tabanı sol ifadesinde karşı çıkmıştır (Karakaş, 2008: 254). Bir takım partili ise ortanın solunu CHP'nin fikirsel çatısı olan Atatürkçülüğü çökertme çabası olarak görerek Ecevit'i suçlamıştır (Güneş, 2014: 32).

---

⁴³ 1961 Genel Seçimi oy oranı: 36,7, 1965 Genel Seçimi: 28,7 1969 Genel Seçimi: 27,4 (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2019)).

İnönü, ortanın solunu partinin tarihsel ideolojik geleneğinin devamı olarak yorumlamaya çalışarak bu gibi iddiaları geçersiz kılmak istemiştir:

“Çağdaş uygarlığın üstüne çıkmak, ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü uygarlıkta kullanılan solcu, sağcı deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedik. Kırk yıldır devletçiyiz derken aynı şeyi söylüyoruz. ‘Bunun için ortanın solundayız’ dedim. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun”.⁴⁴

1965 seçimlerinde CHP’nin başarısızlığı ortanın soluna bağlanmak istenmiştir. Eleştirilere rağmen Ecevit ortanın solu üzerindeki kararlılığını sürdürmüş ve CHP’nin genel sekreteri olacağı 1966 tarihli 18. Kurultayı için *Ortanın Solu* isimli bir kitap yazarak bu şekilde ortanın solunu yaygınlaştırmaya çalışmıştır (Bila, 2008: 188-193). Bu kitapta Ecevit, ortanın solunun seçim yenilgisinin sebebi olarak gösterilmesine karşı çıkmıştır. CHP’nin hem 1961 sonrasındaki (toprak reformu, vergilendirme, vb.) politikalarının hem de 1965 Seçim Bildirgesindeki mesajlarının, partinin ideolojisinin ortanın solu olduğunu gösterdiğini, fakat sağdan ya da soldan CHP’nin siyasal kimliğine yönelik olarak yapılan eleştiriler karşısında konumunu netleştirmesi gerektiğini belirtmiştir (Ecevit, 1973: 16-19).

1960’ların son dönemi ve 1970’lerin başlangıç yıllarında CHP’de yaşanan sosyal demokrasiye yönelme ve genel başkanlığın İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e geçmesi şeklindeki iki önemli olay partinin toplumsal değişimler karşısındaki siyasal taban arayışını ve başarılı olma çabalarını yansıtmaktadır (Ergüder, 2009, 420). CHP’nin sola yönelişi parti içinde bir bölünme yaratmıştır. Sağ kanatta bulunan Turhan Feyzioğlu ve beraberindekiler bu değişimi eleştirerek partiden ayrılmıştır ve Güven Partisini kurmuştur. Bu durum CHP’nin 1969 Seçimlerindeki performansını olumsuz etkilemiştir (Ahmad, 2014: 172-187). Bülent Ecevit ortanın solu hareketiyle Kemal Satır ve beraberindekiler tarafından geçmişi ve Atatürk’ü inkâr etmekle suçlanmıştır. Onlara karşı

---

⁴⁴ (Bila, 2008: 183-184).

ise Ecevit, ortanın solunun amacının geçmişin ve Atatürk devrimlerinin eksik kalan yönünü, alt-yapı devrimlerini tamamlamak olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır (Bila, 2008: 203). Ecevit'e karşı bu tutucu kanat CHP'den ayrılarak Cumhuriyetçi Partiyi kurmuştur (Ahmad, 2014: 188). Cumhuriyetçi Parti ilerleyen süreçte Cumhuriyetçi Güven Partisi adı altında Güven Partisi ile birleşmiştir (Özbudun, 1976: 57-58). Sağcı kesimden “Ortanın Solu Moskova Yolu⁴⁵” ve CHP'nin komünist olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır. Bu durum CHP'nin tabanında bir belirsizlik yaratmışsa da zamanla ortanın solunun altyapısı oluşturuldukça bu olumsuz etki ortadan kalkmıştır (Bila, 2008: 183). CHP ortanın solunun sosyalizmden farklı olduğunu belirtme ihtiyacı duymuştur. CHP'nin 1966 tarihli 18. Kurultay bildirisinde, partinin ortanın solunda olduğu ortanın solunun ise sosyalizmi hedeflemediği vurgulanmıştır: “CHP, sosyalist bir parti değildir ve olmayacaktır”. CHP'nin sınıf çatışmalarının karşısında olduğu ve Türk milleti altında bu uzlaşmazlıkları birleştirmeyi hedeflediği belirtilmiştir (Kumaş, 1999: 168-171). İlerleyen süreçte Ecevit CHP'de sosyal demokrat bir kimliği yaratmak için önemli adımlar atmıştır.

Ecevit liderliğindeki CHP'de 1974 Tüzük Kurultayı'nda demokratik sol, siyasal bir kimlik olarak kabul edilmiş, 1976 Kurultayı'nda altı okun yanına sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri eklenmiştir. 1978 yılında ise CHP Sosyalist Enternasyonale üye olmuştur (Tuncer, 2014: 90). Demokratik sol ile Atatürk'ün yapılmasını istediği “toprak reformu gibi reformları” gerçekleştirmek ve “Atatürk döneminde üstyapıdan başlayan devrimleri altyapıya indirme” amaçlanmıştır (Ecevit, 2015: 79). Ecevit, bu amaçla çeşitli projeler geliştirmiştir. Kırsal kesimi üretim sistemi içine katmak amacıyla köylerin sosyo-ekonomik olarak gelişmesini hedefleyen köykent projesini ortaya koymuştur.⁴⁶ Bununla

---

⁴⁵ Türk siyasal hayatında 1960 ve 1970'lerdeki sağ ve sol kutuplaşmasında Soğuk Savaş'ın etkisi vardır. Bu dönemde sağ kesimin sol ile olan siyasal mücadelesinde sol hareketleri çoğunlukla Komünizmle özdeşleştirmek yönünde bir yaklaşımı söz konusudur.

⁴⁶ 1969 CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, s.6-12

birlikte Türkiye’de sosyal demokrat bir kimliğin inşası için halk sektörü oluşturmayı hedeflemiştir (Ahmad, 2014: 192):

“Ecevit, aynı zamanda, küçük tasarruf sahibinin yatırım yapabileceği bir ‘halk sektörü’ yaratarak Türk kapitalizmini halka açmak istiyordu. Bu yaklaşımın Avrupa’daki Türk işçilerinde de uygun olduğunu düşünüyordu. Bu işçilerin ülkeye gönderdikleri para ya da dönerken getirdikleri tasarruflar üretken yatırımlardan çok gayrimenkul alımında kullanılıyordu. Türkiye ancak bu yolla sosyal demokrasiye, yani sosyalizmsiz demokrasiye geçebilirdi”.

Sosyal demokratlaşmaya yönelik politikalarından ötürü Ecevit, muhafazakâr kanat tarafından Marksist olmakla ve “Anti-Kemalist” olmakla suçlanmıştır (Karakaş, 2008: 254). CHP’de ortanın solu, ilerleyen süreçte sınıfsal bir seçmen tabanı oluşturmuştur. CHP, her ne kadar 1965 ve 1969 Seçimlerinde siyasal destek noktasında başarılı bir tablo ortaya koyamasa da Marmara ve Ege gibi gelişmiş bölgelerde oy oranını artırmayı başarmıştır. Bu seçimlerde özellikle gelişmiş şehirlerdeki yoksul kesimler CHP’ye oy vermiştir. CHP 1973 ve 1977 Seçimlerinde de gelişmiş bölgelerle birlikte buralardaki az gelirli seçmenlerin desteğini kazanmayı başarmıştır (Özbudun, 2016: 39-41). CHP’nin kitlelere açılma politikası 1973 ve 1977 Seçimlerine yansımıştır (Turan, 2006: 560). Ecevit’in liderliğinde CHP, 1973 Seçimlerinde, 1946 Seçimlerinden beri ilk defa en fazla oy oranına ulaşmıştır (Turan, 2000: 59). Ecevit’in 1973 Genel Seçimlerinde aldığı yüzde 33’lük oy oranı ideolojik bir dönüşüm yaşayan bir parti için önemli bir başarıdır (Ahmad, 2014: 190). Ecevit 1973 Seçimlerine geniş bir sosyo-ekonomik çerçeve sahip olan *Ak Günlere* isimli seçim bildirgesi ile katılmıştır. Bu bildirge 1969 seçimleri için hazırlanan *Bu Düzen Değişmelidir* adlı bildirgenin daha genişletilmiş halidir.⁴⁷ 1977 Seçimlerinde ise %41,4 oy oranına ulaşmıştır.⁴⁸ Ecevit’in yakaladığı bu başarıda birçok faktör etkili olmuştur.

Ecevit 1970’ler Türkiye’sinde toplumun sosyo-ekonomik yapısını iyi analiz etmiştir ve “Ne yoksulluk, ne baskı, ne ezilen, ne ezen, insanca hakça bir düzen”, “Toprak

---

⁴⁷CHP, 1973 Ak Günlere

⁴⁸ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

işleyen, su kullananın” gibi adaletçi söylemler geliştirerek o dönemde artan kentleşme ve beraberinde sayıları çoğalan gecekondu sakinlerinin, kent proletaryasının yanında köylülerin de siyasal desteğini almayı başarmıştır (Güneş, 2014: 34). Ecevit’in bu başarısında sosyal demokrat değerler üzerine odaklanması, emeğe ve yoksulluğa yönelik politika ve söylemleri ile birlikte 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası sonrasında İnönü’nün Nihat Erim Hükümetini desteklemesine karşı çıkararak genel sekreterlik görevinden ayrılması da etkili olmuştur.⁴⁹ Ecevit’in sol politikaları ile birlikte, orduya karşı mesafesi ve 1970’lerde Milli Selamet Partisi (MSP) ile kurduğu koalisyon hükümeti CHP’nin seçmen profilinin değişmesine yol açmıştır (Özbudun, 2016: 42). Türkiye’de sosyal demokrasinin yaygınlaşması noktasında istisnai bir dönem olan 1973 ve 1977 yılları arasında CHP’nin başarılı olmasında Kıbrıs Barış Harekatı’nın da önemli bir etkisi vardır (Güneş, 2015: 130-131). CHP’nin seçmen kitlesinin genişlemesi hem bir ideolojik değişimi hem de sosyal demokrasiye güven duyulduğunu göstermektedir (Özbudun, 1987’den aktaran: Ahmad, 2014: 190). Ecevit’in CHP’nin sola yönelimi neticesinde ve halkçı politikalarıyla yakaladığı bu başarı skalasına, partinin ilerleyen dönemlerinde ulaşamamıştır. Fakat 1970’lerdeki Ecevit CHP’si, partinin tekrar yükselişinin sola yönelmekle mümkün olacağı yönünde bir umut ve algı yaratmıştır.

---

⁴⁹ Ecevit’in bu tavrının arkasında 12 Mart 1971 askeri müdahalesine karşı olan Mülkiye Cuntası’nın önemli etkisi olmuştur. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden Mülkiye Cuntası olarak nitelendirilen akademik kişilerin (Turan Güneş, Besim Üstünel, Deniz Baykal, Ahmet Naki Yücekök ve Haluk Ülman) Ecevit’e danışmanlık yapması, partinin sosyal demokrat ideolojik dönüşümü üzerinde etkili olmuş, CHP’nin 1973 Genel Seçimlerinde başarılı olmasını sağlamıştır. “Savaş sonrası Batı Avrupa sosyal demokrasisi”nden etkilenen Mülkiye Cuntası CHP’nin sosyal demokratlaşmasını savunmuştur. Fakat Türkiye’deki sosyal demokrasinin Batı’daki sosyal demokratlardan farklı olarak önceliğini yeniden dağıtım meselesine değil, “ülkenin demokratik çerçevede ekonomik kalkınmasına” vermesi gerektiğini düşünmüştür. Batı’daki gibi sınıfsal bir mücadele temel odak noktası değildir. Ecevit’in MSP ile kurduğu koalisyon ve sonrasında Kıbrıs Harekatı, Ecevit ile Mülkiye Cuntası arasındaki bağlantı zayıflatmıştır (Emre, 2014d: 109-125)

1.2. Araç: Sınıfsal Yapı-Sosyoekonomik Köken:

“Genel oy hakkı, yani taleplerimizi gerçekleştirebileceğimiz pratik bir araç olmadan, felsefi bir okul, dini bir tarikat olabiliriz, ama asla bir siyasal parti olamayız”.

Ferdinand Lassalle⁵⁰

Avrupa’da sosyalistler başlangıçta burjuvazinin siyasal katılım mekanizması olarak gördükleri seçimlere katılıp katılmama konusunda kararsızlardı. Evrensel oy kurumunun burjuvazinin egemenliğini tesis etmediği bir durumda burjuvazinin ne şekilde davranacağından emin olmamakla birlikte bu tür çekincelerine rağmen sosyalist mücadelenin propagandası açısından işe yarayacağını düşünerek seçimlere katılmaya karar vermişlerdir (Przeworski, 2012: 22-23). Avrupa’daki sosyal demokrat partiler, İkinci Dünya Savaşı’na kadar işçi sınıfının temsiliyeti, sendikal hareket ve sınıf mücadelesinin savunucusu olarak öne çıkmıştır. 1945 sonrasında bu durum yavaş yavaş değişerek bu partiler seçimleri kazanma kaygısı ile hareket etmeye başlamıştır. Orta sınıflara, teknokratlara, serbest meslek sahiplerine ve beyaz yakalılara yönelmiştir. Kapitalist sistemi kabul ederek bu düzen içinde politika yürüten bir anlayışı benimsemiştir ve bu şekilde işçi sınıfı hareketi olma vasıflarını giderek yitirmiştir (Akad, 1986: 72-73).

Sosyal demokrat partilerin dönüşümünde Sosyalist Enternasyonalin 1951 Frankfurt Deklarasyonunun etkisi olmuştur. Frankfurt Deklarasyonu, özgürlük ve demokrasiye bağlı yeni bir sosyalizm anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Sosyalizme demokrasi ile ulaşılabileceğinin belirtilmesi sosyal demokrat partilerin yöntem olarak demokrasiyi benimsemelerine yol açmıştır. Sol partilerin sınıfsal tabanlarını genişletmeleri ve halk partilerine dönüşmelerine zemin hazırlamıştır (Emre, 2014d: 115-116). Sosyal demokrat partiler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında SPD’nin 1959 Bad Godesberg Programının etkisiyle “halkın sosyal demokrat partisi” olmaya, halka

---

⁵⁰ (Bora, 2004: 16).

açılmaya karar vermiştir. Siyasal tabanlarını genişletmek için işçi sınıfının beraberinde beyaz yakalılar ve orta sınıfların da temsiliyetini üstlenmiştir (Karakaş, 2013: 173). Bu Program ile SPD, kamulaştırma ve planlama konusundaki olumlu tavrını değiştirmiş, komünizme karşı durmuştur. Bu değişim SPD'nin CDU\CSU ile rekabet etme gücünü artırmıştır (Condradt 2012'den aktaran: Sayarı, 2013: 140). İşçi sınıfının burjuva kapitalist sistem içerisinde mücadele tercihi kitle partisine dönüşümüne yol açmıştır. Kitle partisine dönüşmek Alman Sosyal Demokrat Partisinin seçim sonuçlarına olumlu yansımış, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında parlamentoda oy çoğunluğunu almasını sağlamıştır (Emrealp, 1991: 85-87). İkinci Dünya Savaşı sonrasında orta sınıfların sosyal demokrat partilere sağladığı seçmen desteği giderek artmıştır (Kamalak, 2013: 33). Alman sosyal demokratları ile birlikte genel olarak Avrupa sosyal demokratlarının orta sınıflara yönelmelerinin temel sebebi bu olmakla birlikte bir diğer önemli nedeni de Avrupa'nın geleceğinin orta sınıflar tarafından şekilleneceğine yönelik inanışlarıdır (Akad, 1986: 75).

Sosyal demokrasinin öne sürdüğü işçi sınıfının maruz kaldığı zor koşullar 1960'larda teknolojinin ilerlemesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Daha önce ağır sanayide çetin koşullarda çalışan işçi sınıfına teknolojinin ilerlemesiyle birlikte bu sektörlerde daha az ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Teknoloji, işçinin kol emeğine duyulan ihtiyacı azaltmaya başlamıştır ve işçinin teknolojiyle uygun bir şekilde çalışabilmesi için bilgi düzeyini yükseltmesini gerektirmiştir. Giderek mavi yakalıların yanında beyaz yakalı işçilerin önemi artmıştır. Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte toplu üretimin artması işçi sınıfının giyim, konut gibi tüketim alanlarını genişletmiştir. Televizyonların yaygınlaşması ile işçi sınıfı kültürel olarak burjuvazinin değerlerini özümseye başlamıştır. Cem'e göre sosyal demokrasinin ve işçi sınıfının eşitlik talebinin gerçekleştiğini gösteren bütün bu gelişmeler, aynı zamanda sınıflar arası farklılıkları azaltarak işçi sınıfının kendi içine kapalı yapısının dışa açılmasına ve bununla birlikte

işçinin özgün sınıfsal kimliğine dayalı olan sosyal demokrasinin zarar görmesine yol açmıştır (1984: 240-250).

Batı Avrupa’da refah seviyesinin yükselmesi ile birlikte sınıflar arası eşitsizlikler giderek ortadan kalkmaktadır ve sınıf önemli bir politik ölçek olmaktan çıkmaktadır (Emre ve diğerleri, 2017: 102). Fakat bütün bu gelişmelere rağmen Cem’e göre “Sosyal demokrat nitelikli bir solun sosyolojik temeli, işçidir”. Sosyal demokrasinin siyasal demokrasi ve sınıf kavramları iç içedir. Cem sosyal demokrasiyi sol ideolojilerden ayırıcı bu yönünü açıklamak için “sınıflar demokrasisi” ve “sınıflarda çoğulculuk” kavramlarını kullanmıştır. Yani sosyal demokrasinin işçi sınıfın çıkarlarını savunurken sermaye kesiminin de haklarını gözetmesi gerektiğini söylemektedir. Karşıt bir sınıfın varlığı sosyal demokrasiyi diri tutmaktadır. Sosyal demokrasi karşıtı olan sermaye sınıfını yok etmeyi hedeflediği takdirde, çoğulcu vasfını yitirecek ve baskıcı bir ideolojiye dönüşecektir (1987: 49-50).

Batı Avrupa’da sosyal demokrasinin kökeni işçi sınıfına dayanırken, CHP’nin tarihsel temelleri Anadolu’nun ulusal kurtuluş mücadelesi,⁵¹ Kemalizm ve sınıfsal ayrımları reddeden halkçılık ilkesi üzerine⁵² kuruludur. CHP’nin sınıfsal zeminini oluşturan halkçılık kavramı, Kurtuluş mücadelesini yürüten, kapitalizme ve sömürgeciliğe karşı birlikte mücadele eden halkı niteler (Kili, 1981: 252). Bu noktada CHP’nin kuruluş amacı da Batı’da kapitalizmle mücadele hedefi ile oluşan sosyal demokrat partilerden farklılaşmaktadır. Siyasi partilerin ortaya çıkış süreçlerinin farklı kategorilere ayrıldığını belirten Münici Kapani, CHP’nin, emperyalist ve sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık mücadelesini yürüten örgütlerin partileşmesi ile kurulan siyasi partiler arasında olduğunu belirtmektedir. CHP’nin kökleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine uzanmaktadır (2015: 177). CHP, kapitalizmin sömürgeci dinamiğinin bir ürünü olan emperyalizmin yol açtığı savaş ve olumsuz koşullara karşı

---

⁵¹ Sivas Kongresi (Bila, 2008).

⁵² <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi:21.04.2022).

verilen mücadelenin neticesinde kurulmuştur. İlerleyen süreçte ise partinin politik doğrultusu kapitalist sistemle uyumlu bir şekilde, modern bir ulus devletinin inşasını gerçekleştirmek yönünde olmuştur.

Türkiye’de siyasal yaşam Batı’daki gibi sınıfların sosyo-ekonomik sorunlara tepkisi ile değil, Batı’nın değerlerini rehber edinen aydınlar ile bu değerlere yabancı kalan halk arasındaki kopukluk ve gerilimli ilişki üzerinden şekillenmiştir (Güneş, 2014: 16). CHP’nin kurucu toplumsal tabanı, Batı medeniyetini rehber edinen bürokratlar ile tarım ve ticaretten geçinen kasabanın ileri gelenleridir. Bu kesimler partinin halk ile olan bağı açısından önem taşımaktadır (Güneş Ayata, 1995: 80). Kemalizm’in sınıfsal kökeni Osmanlı’da 19. yüzyılda oluşan ve sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik açıdan kendilerine Batı’yı örnek alan “asker-sivil bürokrat kesim”e dayanmaktadır (Ateş, 2008: 39-50). Bu kişiler sınıfsal bir mücadele için değil, toplumun ulusal düzeyde bilinçlenmesi, modernleşmesi ve kalkınması için çalışmışlardır.

Şerif Mardin’e göre, Türk parti sisteminin temelinde, merkez-çevre ayrımı bulunmaktadır. Bu ayrımın dinamiği Osmanlı’da başlayan ve gelecekte de devam eden modernleşme politikaları karşısında uyum gösteremeyen halkın dindar kimliğine sarılması ve kendilerini çevrede konumlandırması ile oluşmuştur (1973: 169-187). Bu ayrıma 1960’larla birlikte yeni ideolojik unsurlar eklenmiş, 1970’lerde merkez-çevre çatışması yerine sınıfsal ayrımlar siyasal sisteme yön vermeye başlamıştır. Sağ-sol ayrımı ve sınıfsal dinamikler siyasal kutuplaşmada belirleyici olmuştur. Fakat 1970’lerdeki bu sınıfsal bölünme çizgisinin dışında din, merkez-çevre ayrışmasının temel belirleyicisi olma işlevini hep korumuştur. Türkiye’de çevrenin din üzerinden şekillenen siyaset algısı günümüzde hala devam etmektedir (Özbudun, 2016: 10-55).

Batı’da işçi sınıfının siyasal haklarını kazanmak için verdiği örgütlü mücadele politize olmasını sağlamıştır ve bunun beraberinde sınıfsal partiler oluşmuştur. Türkiye’de ise Batı’dan farklı olarak işçilerin oy hakkı elde etmek için bir mücadele

vermeleri gerekmemiş, Atatürk Devrimleri ile bu hak onlara tanınmıştır. Fakat bu durum politikada işçilerin sınıfsal değil bireysel kimlikleri ile yer almalarını sağlamıştır ve bağımsız bir örgütlü emek hareketinin oluşum sürecini yavaşlatmıştır (Koç, 1997).⁵³ CHP, sınıfsal temellerle kurulmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, henüz CHP'yi kurmayı planlama aşamasında bile, oluşturulacak partinin belli bir sınıfın değil, halkın tamamının çıkarlarını kapsayacağını vurgulamıştır:

“Bu milletin siyasî fırkalarından çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, memaliki sairede fırkalar behemehal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sunuf varmış gibi teessüs eden siyasî fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir”.⁵⁴

CHP'nin politik felsefi temelleri halkçılık ilkesi ve milliyetçilik üzerine inşa edilmiştir. CHP, Kurtuluş mücadelesinin siyasal düzeyde de sürdürmek, emperyalizmle siyasal alanda da mücadele edebilmek ve ülkenin ulusal ve siyasal gelişimini yükseltmek amacıyla kurulmuştur. CHP'nin ilk Tüzüğü'nde umumi esaslar kısmında halkın sınıfsız, ayrıcalıksız ve Türklük kimliğini kapsadığını belirtilmiştir (Kumaş, 1999: 17). CHP'nin halkçılık ilkesi, sınıflara bakış açısını yansıtmaktadır. Bu ilkenin kapsamı zamanla değişmiştir. Güneş Ayata'ya göre halkçılık ilkesi başlangıçta sınıfsız bir toplumu hedeflerken 1970'lerde Ecevit ile birlikte değişmeye başlayarak toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerin, sosyal adaletsizliklerin çözümü için toplumsal sınıfları kabul eden daha eşitlikçi bir ilkeye dönüşmüştür. Ecevit halkçılıkla ezilen kesimlerin çıkarlarını savunmayı, halkla arasında doğrudan bir ilişki kurmayı amaçlamıştır (2010: 87).

⁵³ <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320510159b.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

⁵⁴ <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/SÖYLEV-ORJINAL.pdf> (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II). (Erişim Tarihi: 05.09.2022).

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin sosyolojik yapısı sınıf partisi olmayı mümkün kılmamıştır ve ülkede kırsal bir toplumsal yapı hâkimdir.⁵⁵ Bu süreçte işçi sınıfı, yoksul köylülüğe kıyasla politik bir harekete öncülük edemeyecek kadar düşük bir düzeydedir (Emre ve diğerleri, 2017: 46). Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde “Türkiye’de işyerlerinde çalışan işçilerin genel toplamı 50-60 bin dolaylarındadır. 1924’lerde işçilerin bir siyasal parti oluşturmaları için dahi çaba gösterenler (...) tümüyle ülkede olsa olsa 80-100 bin kadar işçinin çalıştığını varsaymışlardır” (Ahmet Cevat Emre 1980’den aktaran: Kili, 1981: 253-254). CHP’nin kökeni işçi sınıfına dayanmamakla birlikte, bu dönemde CHP, ulusal bir burjuvazi oluşturmaya çalışarak sınıfsal ayrımları gizlemek istemiştir (Emre ve diğerleri, 2017: 46). Sınıfsal ayrımları kaldırmak ve halkı bütünleştirmek amacı kapsamında Halkevleri açılmıştır. Halkevleri ile sanatsal, kültürel, sportif vb. etkinlikler aracılığıyla hem sınıfsız bir toplumun sağlanması hem de halkın Kemalizm’in ilkeleri ile laik, modern ulusal kimliği benimsemesi hedeflenmiştir (Yeşilkaya, 2009: 113-117). CHP, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşulları göz önünde bulundurarak sınıfsal ayrımları ve sınıf çatışmalarını önlemek istemiştir. Parti, halkçılık ilkesinin beraberinde programları ve politikaları ile bunu sağlamaya çalışmıştır.

CHP’nin ilk programlarında sınıf çatışmasını önlemek amacı ön plandadır. 1931 Programında toplumun sınıfsal ayrımlara bölünmesine ve sınıf çatışmalarının çıkmasına karşı olarak iş bölümü ve düzeni sağlamak hedeflenmiştir (CHP 1931 Programı: 32). Aynı amaç CHP’nin 1935 Programında da yer almaktadır. Bununla birlikte programda grev ve lokavtın yasak olacağı ve sınıfsal faaliyet yürüten bir cemiyetin kurulmayacağı belirtilmiştir (CHP 1935 Programı: 8-9, 19, 49-50). İlerleyen süreçte CHP sınıfsal ayrımlara yönelik politikalarında farklılıklara gitse de bir sınıf partisi vasfına sahip olmamıştır. CHP’nin, 1947 tarihli Kurultayı’nda “sınıf ayrımı, sınıf çıkarı ve bölgesellik

---

⁵⁵ 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye’de nüfusun yüzde 90’dan fazlasını çiftçiler ve meslek sahibi olmayanlar yani geleneksel kesim oluşturuyor, sanayi, ticaret vb. uğraşan diğer modern kesim ise yüzde 7 oranında kalyordu <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi: 21.04.2022).

fikirlerini yaymak amacıyla dernekler kurmayı yasaklayan” madde Tüzük’ten çıkartılmıştır. Fakat atılan bu adıma ve partinin sınıf partisi olmasını savunanların düşüncelerine rağmen, sınıfsal bir tercih ve mücadeleden uzak durulmuştur ve CHP merkezde yer almayı sürdürmüştür (Ahmad, 2014: 129).

1970’lere kadar Türkiye’de “geç sanayileşmenin etkisi ile” işçi sınıfı siyasal kararları etkileyecek bir orana ulaşamamıştır. Ülkede bu yıllarda tarım sektörü çoğunluktadır ve bu kesim siyasal olarak muhafazakâr sağ partilere yönelmiştir. Sanayinin gelişmesi ve beraberinde işçi sınıfında sayısal olarak yaşanan artış, tarımın yerini işçi sınıfının almasını sağlamıştır. 1980’lerden itibaren ise teknoloji ile birlikte yaşanan gelişmelerle işçi sınıfında niteliksel olarak bir değişim yaşanmıştır ve vasıflı işçiler ön plana çıkmıştır. Bu kesimin sosyolojik yapısı kendine özgü bir nitelik taşımaktadır. Hem dini ritüellerini uygulayan hem de bireysel ekonomik faydasını gözeten kişilerden oluşmaktadır. Bu yeni “ ‘muhafazakâr - modern’ çalışan-orta sınıf” ile CHP’nin arasında zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum partinin seçimlerdeki başarısını olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Cıngı, 2011: 5).⁵⁶ Türkiye’de işçi sınıfının siyasal tercihi kendi içerisinde farklılık arz etmektedir. Bu duruma örnek olarak 1990’larda çevredeki işçilerin Refah Partisini desteklemesi verilebilir. “İşçi sınıfının çevre unsurları”, şehirlere göç etmelerinin sonucunda yaşadıkları işsizlik koşulları ile İslamcı bir partiye yakınlık duymuşlardır (Gülalp, 2003: 59).

CHP ve Kemalizm orta sınıfların temsilcisidir. Bu kesimin siyasal desteğini sağlamak Türk solunun başarısı için bir gerekliliktir. Ecevit 1970’lerde orta sınıflarla birlikte emekçilerin desteğini kazanabildiği için başarılı olmuştur (Kışlalı, 2018: 39). Fakat CHP’nin günümüzde de başarı olasılığını artırabilmesinin yolu, sol ve orta sınıflarla birlikte sağ kesimden insanları bünyesine katabilmesinden geçmektedir. Cem’e göre sosyal demokrat partilere sosyal demokrasiye yakın olan sağ ve sol siyasal kesimden

---

⁵⁶ <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/CHP%20Aydin%20Cingi.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

insanlar katılabilirler. Sağ ve sermaye kesimi için bunun koşulu demokrat olabilmek, emek ve emekçinin haklarını savunabilmeleridir. Daha sol kesimden insanların bu partilerde yer almalarının koşulu ise demokrasinin çoğulculuğu kabul etmeleridir (1987: 29-30). Siyasi partiler, seçmen desteğini artırmak için farklı kesimlerin taleplerine cevap veren politikalar üretmeye çalışırlar. Bu doğrultuda CHP'nin de zaman zaman siyasal tabanını genişletmek ve seçimlerde oy oranını yükseltmek amacı ile hareket ettiği, geleneksel seçmenleri dışındaki kitlelere yönelik popülist politikalar geliştirdiği görülmektedir.

1.2.1. Üçüncü Yol Tartışmaları

Sosyal demokrasi, dünya savaşlarının yarattığı yıkıcı tahripkâr koşullarla birlikte ortaya çıkan faşizm karşısında ve bunlara eklenen küresel kriz sonrasında kapitalizmin aşırılıklarını dizginleme projesi olarak uygulanmıştır ve güç kazanmıştır. Amerika'da New Deal ve Great Society gibi politikalar sosyal demokrat içeriğe sahiptir. Thomas Meyer'e göre bu proje, kendi içinde ekonomik açıdan eksikliklere sahiptir. Sosyal demokrasi zamanla toplumlardaki etkinliğini kaybetmiştir ve kriz öncesindeki koşullara dönmüştür. Demokratik devlet zayıflamıştır, sınıf ayrımları belirginleşmiştir ve sendikalar işlevsizleşmiştir. Bütün bu olumsuz koşullar karşısında finans kapitalizm güç kazanmıştır (Meyer, 2015: 10-14). Sosyal demokrat partilerin 1945 sonrasında uyguladıkları Keynesyen ekonomi modeli, iktisadi düzeyde küreselleşmenin yoğunlaşmasının beraberinde getirdiği olumsuz ekonomik koşullarla mücadelede yetersiz kalmıştır. İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerdeki sosyal demokrat partilerin seçim sonuçlarını olumsuz etkilemiştir (Doğu Bloğu'nun çökmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi) gelişmelerle bu dönemde yıkım yaşayan komünizm, sosyal demokrasiyi entelektüel açıdan güven kaybına uğratmıştır (Heywood, 2013: 144-154). Sosyal demokrasinin iki dünya savaşı sonrasındaki başarısı, 1970'lerde küresel ekonomik

koşulların bozulmasının etkisiyle gerilemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması da sosyal demokrasiye güç kaybettirmiştir (Berman, 2020: 32).

Tam istihdamı sağlamayı ve ekonomide refah düzeyini artırmayı hedefleyen ve gerçekleştiren talep yönlü Keynesyen politikalar 1980'lerle birlikte yaşanan stagflasyon koşullarında enflasyona ve işsizliğe çözüm üretmemeye başlamıştır (Feigl Heihs, 2004: 162). Teknolojinin gelişmesi ve finans ekonomisinin yaygınlaşması, ulus devletlerin kapsamının sınırlanması ile birlikte oluşan küreselleşme olgusu toplumların yaşamında önemli değişimlere yol açmıştır. Bunlarla beraber özellikle 1970'lerin sonrasında yaygınlaşan piyasa ekonomisi ve onun yol açtığı eşitsiz koşullar sosyal demokratlar açısından birtakım ikilemler yaratmıştır. Bu tabloda üçüncü yol, "sistemik bir biçimde 'liberal' seçeneğin sözcülüğünü üstlenen akımdır" (Cıngı ve Fincancıoğlu, 2000: 22-26). 1980'lerde refah devleti modelinin çözülüşüyle birlikte neoliberalizmin yükselişi sosyal demokrasinin krizine yol açmıştır. 1990'larda ise sosyal demokrasi, küreselleşmenin yaygınlaşması karşısında yeni arayışlara girmiştir. Bu dönemde emek piyasasının esnekleşmesini ve özelleştirmeleri kabul etmeye başlayan sosyal demokrat partiler birçok ülkede başarılı olmuşlardır (Emre ve diğerleri, 2017: 22). Aydın Cıngı'nın "çağdaş solun kapitalizme güler bir yüz bağışlamak (...) ve solun sağ tarafından terbiye edilmiş biçimi" olarak açıkladığı bu yeni arayışlar günümüzde hâlâ devam etmektedir (2000: 13).

Üçüncü yol, sosyal demokrat partilerin 1990'larda küreselleşmenin artmasının etkisiyle güçlenen kapitalist sistem karşısında alternatif bir politika üretme çabasının ürünüdür. Küreselleşme, tarihsel süreçte ekonominin küresel bir boyut kazanması ile gelişmiştir. Küreselleşmenin tarihi kapitalizmle iç içedir. Avrupalıların yeni kıtaları keşfederek sömürmeleri ile birlikte sermayenin az sayıda Avrupa ülkesi tarafından paylaşılması sürecine dayanmaktadır. Ekonominin küreselleşmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, ulusal şirketlerin çok uluslu şirketlere dönüşmeleri ile hız kazanmıştır ve ilerleyen süreçte, para piyasalarının ekonomideki egemenliğine dönüşmüştür. Zamanla

gelişen kapitalizm, ekonomik bir sömürü düzeni olmanın ötesinde bir boyut kazanarak sosyal alanı da etkisi altına almıştır (Cıngı ve Fincancıoğlu, 2000: 9-10).

Anthony Giddens, küreselleşmenin yarattığı koşullar karşısında sosyal demokrasinin ona eşlik eden mevcut siyasal konumunu üçüncü yol olarak adlandırmıştır (Emre ve diğerleri, 2017: 39). Giddens'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devletini güçlü kılmak için uygulanan sosyalizm, 1970'lerde teknolojinin ilerlemesi ile birlikte artan küreselleşme karşısında işlevsiz kalmaya başlamıştır. Bu durumda sosyal demokrasi 1970'lerden itibaren refah devletinin yerine serbest piyasa ekonomisinin güdümünde kalmıştır. Sosyal demokrasi, 1980 sonrasında, yeni liberalizmin yaygınlaşmaya başlaması ile değişen koşullar neticesinde yeni arayışlara girmiştir (2000: 15-17). Giddens, “eski tip sosyal demokrasi” ve “yeni tip sosyal demokrasi” ayrımı yapmıştır. Eski tip sosyal demokrasi veya klasik sosyal demokraside sosyal devlet anlayışı ön plana çıkmaktadır. Devlet (ekonomik, toplumsal, aile, sivil toplum gibi) birçok konuya müdahale etmektedir. 1980 sonrasında yükselen yeni liberalizm, sosyal devlet politikalarının ve seçimlerdeki sınıfsal ayrımların önemini azaltmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında çoğu ülkede refah devleti modelini benimseyen sosyal demokrat partiler sosyal demokrasinin temel politikalarını sorgulayarak ekonomi, kadın, çevre ve devlet gibi konulara yaklaşımlarını değiştirmeye ve yeni liberalizmin serbest piyasa ekonomisi gibi bazı değerlerini benimsemeye başlamıştır. “Kapitalizmin alternatifinin olmadığı bir dünyada sosyal demokrasinin dayanak noktası ne olacaktır?” diye soran Giddens'a göre Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyada, kapitalizmin egemenliğini tesis etmesi ile birlikte “beş ikilem” olarak adlandırdığı küreselleşme, bireysellik, sağ ve sol arasındaki bulanıklık, ekoloji gibi geleceğin temel meseleleri karşısında sosyal demokrasinin değişen koşullarla uyumlu bir politika geliştirmesi gerekmektedir. Üçüncü yol, eski tip sosyal demokrasiden ve yeni liberalizmden farklıdır (2000: 20-36).

Sosyal demokrasinin değişen koşullar karşısında giriştiği bu arayışlar 1990'larda İngiltere'de "üçüncü yol", Almanya'da "yeni merkez" olarak adlandırılan; liberalizmin piyasa ekonomisini kabul eden, kapitalizme ve onun piyasa mantığına güvenmekle birlikte, kendisini liberal ekonominin yarattığı tahripleri gidermekle sorumlu tutan bir form kazanmıştır (Emre, 2014c: 239). Blair ve Schröder, 1999 yılında "The Third Way Deklarasyonu"nu açıklamışlardır. Bu Deklarasyon ile, sosyal demokrat partilere değişen koşullar karşısında yol göstermek istemişlerdir. Bununla birlikte sosyal adalet, fırsat eşitliği, özgürlük gibi sosyal demokrat değerlerin değişen şartlara uyum sağlanması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Cıngı ve Fincancıoğlu, 2000: 26-29).

Almanya'da SPD'nin küreselleşme karşısındaki alternatif politika arayışlarının ürünü olan "Yeni Merkez" siyaseti, Schröder'in partinin başına gelmesi ile uygulanmaya başlamıştır. Yeni Merkez siyaseti 2007 yılına kadar program düzeyinde olmamakla birlikte, bildirilerde ve söylemlerde yer almıştır. SPD 2009 seçimlerinde oy kaybederek koalisyon ortağı olmuştur. 2007 yılında SPD, yeni programı *Bremer Entwurf* ile sosyal demokrasinin geleneksel politikalarından farklı olarak küreselleşmeyi olumlarken, olumsuz yanlarını törpülemeyi hedeflemiştir. Bu program, SPD'nin Yeni Merkez siyasetine yönelik eleştirileri göz önünde bulundurarak küreselleşmenin yarattığı ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimlere karşı geliştirdiğı bir reçetedir (Sarıtaş, 2012: 153-170). Bu programın öncesinde Alman Sosyal Demokrat Partisi, Keynesyen ekonomiden piyasa sosyal demokrasisine doğru sosyal demokrasinin kavram ve kapsamında önemli bir sosyo-ekonomik değişime gitmiştir (Nachtwey, 2013: 235). Schröder ve Blair'ın iş birliği ile duyurdukları deklarasyona göre şekillenen Yeni Merkez adı verilen politika SPD'nin tabanından ve solcu kesim tarafından eleştirilerek önemini yitirmiştir (Karakaş, 2008: 254).

Batı'daki sosyal demokrat partiler, küreselleşme ile birlikte yaşanan sosyo-ekonomik değişimler karşısında kapitalizmin tahrip kârılığı ile mücadele etmekle birlikte

kendilerini yenileyebilmişlerdir. Küreselleşme ve beraberindeki gelişmeler Batı'da sınıfsal farklılıkların azalmasına ve orta sınıfların yükselişine yol açmış, sosyal demokrat partilerin çatışmalı sınıfları birlikte temsil etme ihtiyacına son vermiştir. Türkiye'de ise Batı'ya kıyasla küresel gelişmelerden geri kalmışlık durumunun yaşanması, sosyal demokratlara farklı sınıfları bir arada temsil etme ihtiyacı ve zorluğu yaratmıştır. Türkiye'de sol siyaset küreselleşmeye yönelik doğru bir politik analiz gerçekleştirememiştir. 1990'lı yıllardan itibaren sosyal demokrat hareketin başarısızlığının ardında, 12 Eylül'ün etkileri ile birlikte, giderek artan kente göç unsurunun ve kapitalizmin hız kazanmasının yarattığı sosyo-ekonomik değişimler ve beraberinde oluşan yeni toplumsal sorunlara karşı çözüm üretilmemesi durumu yatmaktadır (Tosun, 2012: 35-40). 1990'larda kentleşme oranının artması, ekonomide yaşanan kriz gibi sosyo-ekonomik dinamikler sosyal demokratlara bu şartları değerlendirmesi için bir fırsat sunmuştur. Fakat bu dönemde sol partilerin yerine "sosyo-ekonomik adalet ve eşitlik" temalı söylem ve politikaları ile Refah Partisi başarılı olmuştur (Gülalp, 2014: 53-55).

CHP'de 1990'ların ikinci yarısından itibaren Baykal'ın politikalarında uluslararası koşulların etkisiyle değişim ve yeni kimlik arayışı çabası öne çıkmıştır. Baykal bu dönemde, Blair'in neoliberal politikaların yaygınlaşması karşısında yeni bir alternatif olarak geliştirdiği üçüncü yol politikasından etkilenmiştir ve söylemlerinde değişimi vurgulamıştır. Fakat CHP'nin geleneksel değerlerine, Kemalizm'e olan bağlılığını sürdürerek sosyal demokrasiyi arka plana atmıştır (Coşar ve Özman: 2008: 234-241). Baykal, çoğunlukla CHP'nin kurucu değerleri üzerinden söylem ve politikalarını şekillendirmiştir. Özellikle Türkiye siyasetinin temel meseleleri olan etnik kimlik tartışmaları ve din-siyaset ilişkisi konularına dair Baykal'ın politika ve söylemlerinde CHP'nin altı oku içerisinde yer alan milliyetçilik ve laiklik ilkelerine olan bağlılık ön plana çıkmaktadır. Baykal'ın bu iki ilkedен ödün vermemesi, onun sosyal

demokrasiden uzaklaştığı ya da sosyal demokrat kimliği göz ardı ederek Kemalizm'i öncelediği yorumlarına sebebiyet vermektedir. Fakat Baykal bu durumun aksine CHP'nin parti kimliğinin bileşenleri olan sosyal demokrasi ve altı oku bir bütün olarak ele aldığını öne sürmektedir.

1.2.2. “CHP'nin Yeniden Türk Siyasal Hayatına Katılması” ve Baykal Dönemi CHP'sinin Siyasal Analizi

Türk siyasal hayatında yer alan bütün diğer partiler gibi 12 Eylül rejimi tarafından kapatılan, malvarlığına el konulan ve arşivleri yok edilen CHP (Zürcher, 2014: 403), siyasi partilerin yeniden açılmasına izin verilmesi ile aradan geçen 11 yıl sonra siyasal hayata tekrardan katılmıştır (Turan, 2000: 63). 9 Eylül 1992 tarihli 25. Kurultay'da Türk siyasal yaşamında yer almaya başlamıştır. Bu Kurultayda rakibi Erol Tuncer karşısında genel başkanlığa seçilen Deniz Baykal,⁵⁷ (1995 yılında SHP-CHP birleşmesi ile Hikmet Çetin'in kısa süreli genel başkanlığı ve 1999 Genel Seçimlerinde CHP'nin baraj altında kalması sonrasındaki Altan Öymen'in 5 aylık genel başkanlığı dışında) 2010 yılının mayıs ayına kadar uzun bir dönem boyunca liderlik görevini sürdürmüştür. Genel başkan seçilmek ya da lider konumunu muhafaza etmek amacıyla siyasal yaşamının önemli bir kısmını mücadele ile geçirdiği görülen Baykal'ın hırslı kişiliği, politika ve muhalefet tarzına, özellikle de partinin ideolojik kimliğine yansımıştır.⁵⁸

Bu süreçte Baykal, CHP'nin siyasal ideolojisinden örgütsel işleyişine kadar çoğu alanda hakimiyet sağlamıştır. Bundan ötürü Tosun, Baykal'ın liderlik dönemini

---

⁵⁷ Baykal 1973 yılında CHP'ye katılarak Ecevit döneminde Maliye Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yapmıştır. Sosyaldemokrat Halkçı Partisinde ise genel sekreter olarak yer almıştır. Baykal, CHP'nin yeniden Türk siyasal yaşama katıldığı 1992 yılında genel başkanlık makamına gelmiştir (Heper ve Bilge Criss, 2009: 37).

⁵⁸ SHP'deyken liderlik yarışına katılan Baykal, Erdal İnönü'nün karşısında birkaç kez yenilmesine rağmen rakip olmaktan vazgeçmemiştir (Turan, 2006: 561). Baykal, muhalif tavrını devam ettirerek 1992'de SHP'den ayrılmış ve CHP'yi kuran kadroda yer almıştır (Hale, 1999: 29). Deniz Baykal'ın genel başkanlık konumunu muhafaza etme isteği, 1999 yılındaki istifasının ardından devam etmiştir. Teşkilat üzerinde hakimiyetini sürdüren Baykal, Altan Öymen'in istifasını sağlamış ve yeniden genel başkan seçilmiştir. 2010 yılında ise kendisi ile ilgili bir iddia sebebiyle istifaya mecbur kalmıştır (Turan, 2011: 18). Sonrasında Antalya milletvekili olarak görevine devam ederken önemli düzeyde sağlık problemleri yaşamıştır.

(Kılıçdaroğlu döneminden farklı olarak) “eski CHP” ya da “Baykal’ın CHP’si” olarak nitelendirmektedir (2012: 20-22). Baykal’ın genel başkanlığı sürecinde CHP ile kurduğu organik ilişki, liderliği sonrasında da devam etmektedir. Baykal’ın, CHP’nin Atatürkçülikle ve altı okla özdeşleşen tarihsel kimliğini korumak doğrultusunda bir politik misyonuna sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda CHP’de kendisinden sonra genel başkanlık makamına gelen Kemal Kılıçdaroğlu’nun söylem ve politikalarının partinin kurumsal çizgisinden uzaklaştığını düşündüğu konularda eleştirel tavrı ile öne çıkmaktadır.

Türkiye’de 1980 sonrasında siyasi partilerin yeniden siyasal yaşamda var olmaya başlamalarıyla birlikte (bu süreçte yasaklı bir parti olan) CHP’nin tabanı, Halkçı Parti ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SODEP) ve daha sonra Demokratik Sol Parti arasında bölünmüştür (Turan, 2000: 63). Bu dönemde sosyal demokrat hareketin en önemli dezavantajı bu parçalanmışlıktır. İsmail Cem Türkiye’de dönemin sosyal demokrat geleneğini canlandırmanın yolunun bölünmüşlükten kurtulmak olduğunu belirtir (1987: 22). 1995’ten önce Halkçı Parti ve SODEP Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) çatısı altında birleşmiş, daha sonra ise 1995 yılında yapılan 27. Kurultay’la SHP, CHP’ye katılma kararı almıştır. Bu karar sonrasında gerçekleşen Milletvekili Genel Seçimlerinde CHP yüzde 10,7 oy almış, Refah Partisi ise yüzde 21,4 oranında oy kazanarak birinci gelmiştir (Bila, 2008: 310-345). Baykal’ın liderliğinde 1995 Genel Seçimleri neticesinde muhalefet partisi olarak parlamentoda yer almaya başlayan CHP, 1999 Seçimlerine kadar etkili bir muhalefet yapamamıştır (Tosun, 2012: 26).

1990’lı yılların başında sol seçmen kitlesini SHP-CHP geleneğine uzaklaştıran (İSKİ skandalı, Uğur Mumcu’nun öldürülmesi, Madımak olayı gibi) bir takım olumsuz ve üzücü olayların vuku bulması, daha sonraki süreçte CHP’nin beklediği seçmen desteği sağlayamamasına sebep olmuştur (Bila, 2008: 334). 1993 Madımak Olayında, o dönemde Koalisyon ortağı olan SHP’nin Alevileri koruyamaması, CHP’yi olumsuz etkilemiştir.

Bu olay sonrasında Alevilerin bir kısmı yükselen dini fundamentalizm karşısında SHP ve CHP'ye karşı siyasal bir güvensizlik duyarak yeni arayışlara girmiştir (Güneş Ayata, 2002: 107-114). 28 Şubat süreci de CHP'yi olumsuz etkilemiştir. 1996 yılında Refah Partisinin, Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon ile oluşan Refah-Yol hükümeti, İslamcı politikalara ağırlık vererek 28 Şubat'ın yaşanmasına yol açmıştır. Baykal'ın, Refah-Yol hükümetine karşı muhalefetine laiklik odaklı bir politika izlediği görülmüştür. Bu süreçte Türkiye'de şeriat tehlikesine karşı tedirgin olan kesimlerin başında gelen Baykal, Cumhuriyet'in laik niteliğini korumaya çalışmıştır.

Baykal 28 Şubat sürecinde Türk Silahlı Kuvvetlerini destekleyen tavrı ile öne çıkmıştır. Tosun'a göre Baykal'ın bu tutumu, 1990'larda CHP'nin demokrasiden uzakta konumlandığını göstermektedir (2012: 26). Baykal'a göre 28 Şubat, onu yaratan koşullar üzerinden değerlendirilmelidir. Türkiye'de temel problem din-siyaset ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bir tarafta, dinin kamusal düzeni belirlemesini isteyenler ve diğer tarafta bunun karşıtları bulunmaktadır. Her iki kesim arasında ortak bir mutabakata varılamaması gerilimli bir ilişki yaratmaktadır. Başörtüsü meselesine de bu gerilimli ilişki çerçevesinde yaklaşan Baykal'a göre, mutabakat bu sorunun da çözümüdür. Her ne kadar dine insan hakları meselesi olarak yaklaşılsa da dinin devlete müdahalesine kesinlikle karşıdır (Baykal, 2001: 52-78). Baykal'ın 28 Şubat sürecindeki tutumu, sağ kesimden dindar seçmenin CHP'ye karşı uzun yıllar boyunca önyargılı olmasına sebebiyet vermiştir.

1990'larda neoliberal politikaların yükselişine karşı Baykal'ın alternatif politikalar üretememesi, bu dönemde Kürt milliyetçiliği ve İslamcılığın yaygınlaşması karşısında ise "laiklik ve Türk milliyetçiliği" temelinde politikalar izlemesi düşük gelirli kesimden seçmenlerin CHP'den uzaklaşmasına ve Demokratik Sol Partiye yönelmelerine neden olmuştur (Ciddi ve Esen, 2014: 420). Baykal döneminde CHP'nin rejimi koruma odaklı politika anlayışı, sosyo-ekonomik ve kültürel meseleleri gölgelemiştir. Bu

yaklaşımının bir göstergesi Cumhuriyet mitingleridir (Güneş, 2014: 53). CHP'nin destek verdiği Cumhuriyet mitingleri Türkiye'nin o dönemdeki siyasal iklimi göstermektedir. Mitinge katılanların pankart ve sloganlarında laiklik teması öne çıkmıştır (Bila, 2008: 433).

1990'larda Sovyetlerin çöküşü ve tek kutuplu dünya sürecinin başlaması, küreselleşmenin yoğunluk kazanması gibi tüm dünyada yaşanan birtakım gelişmeler milliyetçiliğin yükselişine zemin hazırlamıştır. Bora, bu dönemde çevre bölgelerde olduğu gibi Türkiye'de de küreselleşmenin ve iki kutuplu sürecin sonlanışının ulus-devletler üzerinde yarattığı tehlikenin neticesinde milliyetçiliğin yaygınlaştığını belirtmektedir(1995).⁵⁹ Emre, 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasının, dünyada solun krizini derinleştirdiğini ve bu dönemde dünyada ve Türkiye'de kimlik politikaları yoğunluk kazandığını belirtmektedir. Türkiye'de bu koşullarda etnik ve din temelli politikalar yaygınlaşmıştır. CHP'nin de bu koşullar karşısında halk ile bağı kimlik siyaseti eksenli bir çizgiye çekilmeye çalışılmıştır (2019: 44). CHP'nin 1990'lardaki siyasetinin temel odağında terör örgütü PKK'yla mücadele bulunmakla birlikte siyasal İslamcılarının faaliyetlerine karşı muhalefet yer almaktadır.⁶⁰

Baykal, CHP'deki söylemlerinde her ne kadar zaman zaman farklı bir laiklik anlayışı sergilemek istese de özellikle seçim dönemlerinde “Alevi ve orta sınıf” seçmenlerin desteğini kazanmak için Atatürkçü ve “katı laik” bir politika izlemiştir. Bu tavır 1995 ve 1999 Genel Seçimlerinde öne çıkmıştır (Güneş Ayata, 2002: 111). CHP'nin 1999 sonrasında, 2002 yılından itibaren parlamentoda yer almaya başlamasıyla birlikte Baykal, 1990'lardaki geleneğini sürdürmüştür. Baykal'ın muhalefetinde “kültürel” unsurlar ağır basmıştır. Bu durum CHP'nin “laik şehirli” kesim ve “Aleviler” dışında toplumsal tabanının genişlememesine yol açmıştır (Ciddi ve Esen, 2014: 422). 1990'lı

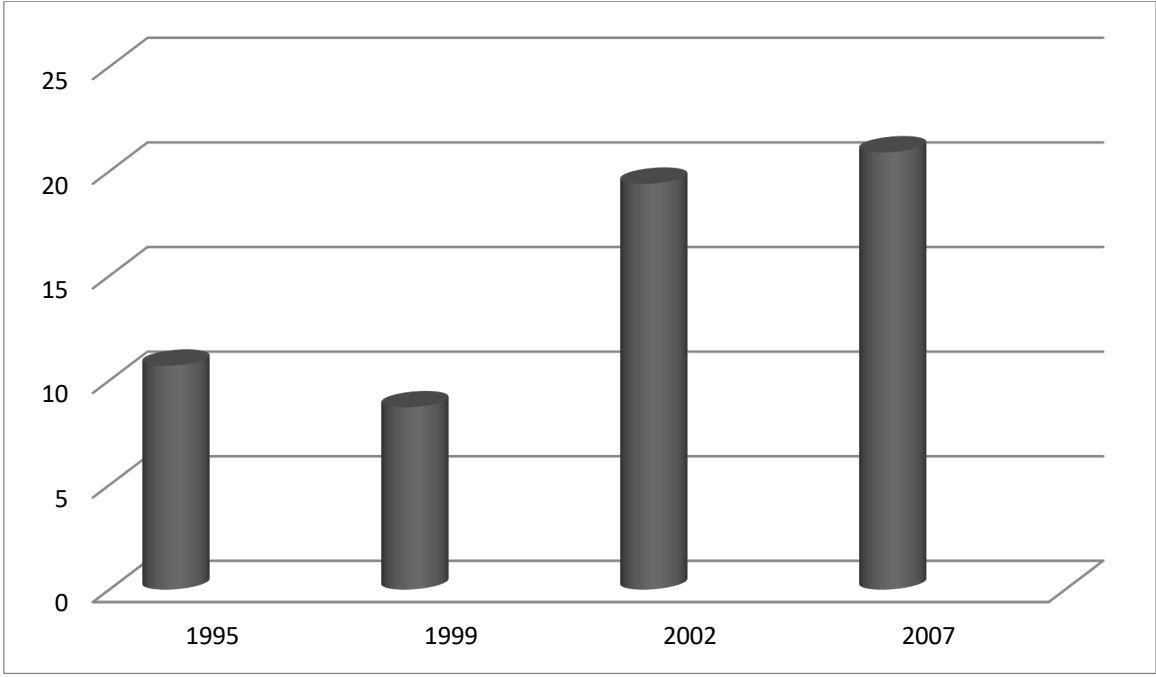
---

⁵⁹ <https://birikimdergisi.com/articles/7398/tanil-bora-nationalist-discourses-in-turkey> (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

⁶⁰ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi:21.04.2022).

yıllarda Türkiye siyasetinin yaşadığı dezenformasyonun ardından 2001 sonrasındaki yapılandırma politikaları, AB-Türkiye ilişkilerinde atılan olumlu adımlar, AB ülkelerinin, İMF ve Dünya Bankası gibi önemli kuruluşların Türkiye'ye karşı olumlu tavrı Türkiye'de sosyal demokrasinin gelişmesine elverişli bir ortam sağlamıştır. Böyle bir süreçte konjektürel açıdan sosyal demokrat bir parti kimliğine sahip olan CHP'nin başarılı olması gerekirken Adalet ve Kalkınma Partisi seçim sonucunda iktidar partisi seçilmiştir. CHP, “milliyetçi ve devlet merkezli” politikalara ağırlık vererek dönemin olumlu atmosferinden faydalanamamıştır (Keyman ve Öniş, 2007: 212-217). CHP, 2002'de iktidar partisi seçilen Adalet ve Kalkınma Partisinin uyguladığı (önceki dönemlerin de devamı niteliği taşıyan) liberal ekonomi politikaları karşısında, laiklik eksenli bir muhalefet anlayışının ötesine geçememiştir (Zabcı, 2006:133-144). Baykal, yönetimi boyunca ekonomide özelleştirmeleri ve liberal politikaları desteklemiştir. Baykal'ın bu yaklaşımının arkasında “CHP'nin bir üçüncü dünya devletçisi bir parti olmadığı” noktasındaki düşüncesi yatmaktadır (Hatipoğlu, 2012: 364).

2002 yılında CHP'ye katılan Kemal Derviş, partide sosyo-ekonomik bir düzeyde kısa vadeli değişim rüzgârı başlatmışsa da parti, devletçi anlayışını sürdürmeye devam etmiştir (Turan, 2006: 565). Derviş, CHP'ye katılmadan önce Türkiye'de “çağdaş sosyal demokrasi” hareketi oluşturmak istemiş, fakat bu noktada etkili olamamıştır (Ahmad, 2008: 262). Ekonomi açısından önemli bir isim olan Derviş'in “IMF ile istikrar programını müzakere eden Dünya Bankası eski Başkan Yardımcısı” olarak CHP'ye katkıları partinin başarısını artırmıştır (Wood, 2009: 589). Derviş'in Baykal döneminde CHP'ye katılması seçim anketlerine olumlu yansımış, CHP'de 1999 Seçimlerinden sonraki yükseliş işaretleri “Kemal Derviş faktörü” olarak değerlendirilmiştir (Ahmad, 2008: 262).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

Şekil 1. CHP’de 1995-2007 Yılları Arasındaki Milletvekili Genel Seçim Sonuçları Cumhuriyet Halk Partisi, Deniz Baykal’ın liderliğinde katıldığı Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre (1999 seçimleri hariç) parlamentoda yer almıştır. Fakat 1999 yılında ise tarihinde ilk defa baraj altında kalmıştır (Wood, 2009: 593). CHP 1999 Milletvekili Genel Seçimlerinde %8.7 oranında oy almıştır.⁶¹ Böylelikle %10 seçim barajını aşamamıştır. CHP’nin yaşadığı bu durum Baykal’ın liderliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Siyasal hayata yeniden katılan CHP’nin ilk sınavı olan 27 Mart 1994 Yerel Seçimlerinde oy oranı %4,6’dır.⁶² CHP, 1995 Genel Seçimlerinde %10,71, 1999 Genel Seçimlerinde ise %8,71 oranında oy kazanmıştır. Her iki seçim karşılaştırıldığında CHP 1999 Seçimlerinde “%20 dolayında” oy kaybetmiştir. 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri ile tarihsel olarak aynı güne denk düşen yerel seçimlerde ise CHP genel seçimlerin üzerinde bir oy oranına ulaşmıştır (Tuncer, 1999: 40, 95-97). 2002 Milletvekili Genel Seçimlerinde Baykal liderliğindeki CHP %19,4 oy alırken Adalet ve Kalkınma Partisi, %34,3 oy

⁶¹ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

⁶² <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi: 21.04.2022).

kazanarak iktidar partisi seçilmiştir.⁶³ CHP'nin 2004 Yerel Seçimlerindeki oy oranı, 2002 Genel Seçimlerine göre düşerek %15'lere inmiştir (Ahmad, 2008: 263). 2007 Genel Seçimlerinde Demokratik Sol Parti (DSP) ile yapılan ittifaka rağmen oy oranı %20,8'dir (Erdoğan, 2018: 80). Genel olarak katıldığı seçimlerde CHP'yi iktidara taşıyamamakla beraber ciddi bir yükseliş yakalayamayan Baykal, liderlik konumunu muhafaza etme eğilimini sürdürmüştür.

1999 Seçimlerinde CHP'nin kampanyasında partinin "Atatürk'ün mirası" olduğuna vurgu yapılmasına rağmen "İlk meclisi toplayan, Cumhuriyet'i kuran, devrimleri yapan ve demokrasiye geçişi sağlayan" CHP'nin başarısızlığının sebebi olarak Baykal ve yönetimi gösterilmiştir. Olumsuz bir tablonun karşısında ise Baykal, 22 Nisan 1999 tarihinde genel başkanlıktan istifa etmiştir. Baykal'ın ayılması sonrasında yapılan 9. Olağanüstü Kurultay'da Altan Öymen genel başkan seçilmiştir (Bila, 2008: 359-360). Atatürk'ün kurduğu, Türkiye'de, cumhuriyetin, demokrasinin ve birçok partinin öncüsü olan, Meclis'te laikliğin koruyucusu ve 1970'li yıllarda başarılarla imza atmış partinin 1999 Seçimlerinde baraj altında kalması ve parlamentoda olmayışı ülkede şok etkisi yaratmıştır. Bu başarısızlık partinin "ideoloji ve program, örgütsel yapı ve liderlik" olmak üzere üç temel alandaki hatalarından kaynaklanmıştır (Güneş Ayata, 2002: 102-103).

Baykal, Altan Öymen'in kısa süreli genel başkanlığı döneminde her ne kadar resmiyette parti lideri olmasa da parti üzerinde yönlendirici konumunu muhafaza etmiştir. 30 Eylül 2000'de gerçekleştirilen 11. Olağanüstü Kurultay'da yeniden genel başkanlığa gelmiştir. Aynı Kurultayda genel sekreter seçilen Önder Sav ile birlikte, liderliği boyunca CHP üzerinde hâkimiyet kurmuştur ve parti içi rekabette muhalif kesimleri partiden uzaklaştırmak için mücadele etmiştir. Baykal ve Sav, katıldıkları Kurultayları (28. Kurultay, 11. Olağanüstü Kurultay, 12. Olağanüstü Kurultay, 13. Olağanüstü Kurultay,

---

⁶³ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

31. Olağan Kurultay, 32. Olağan Kurultay, 14. Olağanüstü Kurultay), egemenliklerini güvence altına almanın bir yolu görerek güçlerini pekiştirmişlerdir (Tosun, 2012: 28-31).

CHP'nin geçmişinde olduğu gibi Baykal döneminde de başarısız olma sebeplerinden biri “önderlik sorunu” liderlik problemidir. Baykal'ın siyasal donamlı bir lider olmasına rağmen otoriter mizacını partinin siyasal ve örgütsel işleyişine yansıtması parti içi demokrasiye zarar vermekle birlikte halkın da CHP'ye karşı mesafeli durmasına yol açmıştır (Cıngı, 2013: 135-136). Baykal'ın sorgusuz sadakat üzerine kurulu liderlik anlayışı, partinin örgütsel düzeyde faaliyetlerini olumsuz etkilemiş, partinin yerel örgütlerinin etkinliğini azaltmıştır. Baykal, liderlik karizması açısında da CHP'nin kendisinden önceki liderlerini yakalayamamıştır (Ayata ve Güneş Ayata, 2007: 228). Liderliğine yönelik olası tehlikelere karşı sert bir tutum içerisinde olan Baykal'ın bu tavrı, parti içinde çatışmalara zemin hazırlamıştır (Turan, 2006: 563). Baykal, örgütsel işleyiş konusunda kısıtlayıcı düzenlemelere giderek örgüt yerine kendi liderliğini öne çıkarmıştır (Ayata ve Güneş Ayata, 2007: 228-229). Baykal'ın liderliği döneminde CHP'nin katıldığı genel ve yerel seçimlerde, parti içi demokrasiye uygun bir aday saptama yönteminin uygulanmadığı görülmektedir.

1995 Genel Seçimlerinde adayların saptanmasında merkez yoklaması kuralı uygulansa da diğer partiler arasında sadece CHP, 21 ilin adayını “örgüt yoklaması” yöntemi ile belirlemiştir (Tuncer, 1996: 104). 1999 Genel Seçimlerinde ise CHP, her ne kadar 63 seçim çevresinde ön seçim kararı olsa da 7 seçim çevresinde yetersiz başvuru sebebiyle bunu 56 seçim çevresinde uygulayabilmiş, 28 seçim çevresinde merkez yoklaması yöntemine başvurulmuştur. 18 ilde ise “%5 merkez aday (kontenjan aday) belirleme hakkını kullanmıştır” (Tuncer, 1999: 14). Seçimlerde izlediği yöntemler sosyal demokrasi ile örtüşmeyen Baykal, katıldığı 2002 ve 2007 Genel Seçimlerinde çoğunlukla merkez ataması yöntemine başvurmuştur. 2002 Genel Seçimlerinde “11” ve 2007 Genel Seçimlerinde ise “6” ilde olmak üzere sınırlı sayıda aday yoklaması yöntemini

uygulamıştır (İzgili, 2013: 50). Baykal'ın her iki seçim sonucuna göre hedeflediği başarıyı yakalayamadığı görülmektedir. Bununla birlikte Baykal bu seçimlerin sonucunda CHP'nin muhalefet partisi olarak parlamentoda yer almasını sağlamıştır.

Baykal, özellikle CHP'nin katıldığı genel seçimlerde partiyi iktidara taşıyacak politikalar uygulayamamıştır. Başarısızlığı karşısında ise genel başkanlık makamından ayrılmak istememiştir. Baykal'ın değişmeyen politika anlayışı ve liderlik konumunu muhafaza çabası tepkilere yol açmıştır (Heper ve Bilge Criss, 2009: 37-38). CHP'de Baykal'ın uzun süren genel başkanlığı ile birlikte bu süreçte lider değişiminin olmaması, partinin seçmenlerin değişen ve yenilenen siyasal taleplerine cevap veren politikalar üretmesini engelleyerek seçim performansına olumsuz etki etmiştir (Turan, 2011: 17). Baykal döneminde CHP'nin örgütsel işleyişi üzerinde “otoriter liderlik” hakimdir (Tosun, 2012: 80). Baykal CHP'de üyelerin siyasal kararlara katılımından ziyade kendisi ve ekibi ile birlikte hareket etmiştir. Bu açıdan parti, demokratik bir işleyiş yönünden zayıf kalmıştır. Baykal'ın “otoriter kişilik”e sahip olması partideki siyasal katılımı kısıtlamakla birlikte partiye karşı da halkın uzak durmasına sebep olmuştur. Her ne kadar konuşması ile etkili bir politikacı olsa da parti içindeki bu tavrı seçim sonuçlarını olumsuz etkilemiştir (Cıngı, 2011: 6).⁶⁴ Oysaki 2000 yılında yeniden genel başkan seçilen Baykal parti örgütüne “partide kavgaları bitirmek üzere göreve geleceğini” açıklamıştır.⁶⁵ Fakat Baykal'ın ilerleyen dönemki tavrı parti içindeki tartışmaları bitirmek yerine artırıcı yönde olmuştur.

Baykal, Türkiye'de siyasi partilerde yaygın olan parti içi demokrasi anlayışından ziyade liderliğini öne çıkarma alışkanlığını sürdürmekle birlikte CHP'de “hizip politikası” uygulamıştır (Heper, 2002: 144-145). CHP'de 1970'lerde Ecevit'e ve SHP döneminde ise İnönü'ye rakip olan Baykal'ın rekabetten vazgeçmeyen tavrı onun

---

⁶⁴ <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/CHP%20Aydin%20Cingi.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

⁶⁵ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi: 21.04.2022).

hizipçilikle özdeşleşmesine sebebiyet vermiştir (Örmeci, 2010).⁶⁶ Sembolik düzeyde hizipçilikle anılan Baykal'ın (Ahmad, 2006: 1374) örgütsel değil, lider odaklı politika anlayışı ve kendi ekibini koruyan tavrı parti içinde ayrışmalara ve hizipleşmelere yol açmıştır. Bu sebeplerden ötürü Baykal hizipçi olarak nitelendirilmektedir. Baykal, parti içi çekişmelerin, seçmenler nezdinde olumsuz bir durum yaratarak partiyi desteklememelerine yol açacağını dile getirirse de⁶⁷ liderliğini muhafaza çabası, bu kaygısını gölgelemiştir.

Türkiye'deki siyasi parti liderlerinin siyasal tabanları ile aralarındaki “patron-müşteri bağımlılıkları ağı” gibi bir durumun varlığı Baykal döneminde sağ ve sol kesimin kendi aralarında ittifak kurmasını önlemiştir (Hale, 1999: 30). Baykal parti içinde kendisine yönelik muhalif kesimlere karşı sert bir tavır içerisinde olmuştur. Bu durum birçok Atatürkçü ve sosyal demokrat kişinin partinin karşısında hareket etmesine sebebiyet vermiştir. Baykal kendi ekibini yenileme noktasında bir çaba sarf etmemiş, aynı isimlerle yoluna devam etmeyi tercih etmiştir. Genç yaşlarında siyaset yapma imkanına sahip olmasına rağmen gençleri partiye kazandırmak noktasında da eksik kalmıştır. Bu durum CHP'nin örgütünün dinamik bir yapıya kavuşamamasına ve partinin tabanını genişletememesine sebebiyet vermiştir (Örmeci, 2010).⁶⁸

Baykal, 21 Aralık 2008'de toplanan 14. Olağanüstü Kurultay'da partinin tüzük ve programında değişiklikler yapmıştır.⁶⁹ 2008 yılında CHP sosyal demokrat bir içerik taşıyan “*Çağdaş Türkiye için Değişim Programı*”nı yayımlamıştır (Cıngı, 2014: 16). Kurultayda tüzük taslağında yapılan değişiklikle Merkez Yönetim Kurulunda (MYK) (AR-GE bilim yönetim ve kültür platformu, örgütlenme ve örgüt yönetimleri, yerel

---

⁶⁶ <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).

⁶⁷ “Kavgalı eve kız, kavgalı partiye oy vermezler” <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gunericivaoglu/kavgali-kiz-evi-chp-1325978> (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

⁶⁸ <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).

⁶⁹ <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/12/21/chpnin.program.ve.tuzuk.degisimine.kabul/505725.0/index.html> (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

yönetimler, meslek kuruluşları, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları, kadın örgütlenmesi ve kadın kolları, parti iç eğitim, gençlik örgütlenmesi ve gençlik kolları, halkla ilişkiler, ekonomik ve mali politika, idari ve mali işler) gibi farklı alanlarda faaliyet yürütmek üzere 13 yeni genel başkan yardımcısının yer almasına karar verilmiştir.⁷⁰ Fakat Baykal'ın katıldığı kurultaylar da liderliğini korumasını sağlamıştır. Tosun, Baykal döneminde 32. Kurultay'a kadar yapılan kurultayların hepsinin aynı kaderi paylaştığını söylemektedir: “Baykal'ın şefliğini teyit eden etkinlikler olması ve partinin ideolojik, örgütsel anlamda yeniden yapılanmasına yönelik hiçbir şeyin yapılmamasıdır” (2012: 45).

CHP'de uzun bir süre genel başkanlık görevini sürdüren Deniz Baykal, bu süreçte partinin geçmiş dönemlerinden farklı bir siyaset tarzı izlemiştir. 1999 Milletvekili Genel Seçimleri sonrasında kısa süre (9 ay) dışında muhalefet partisi olarak parlamentoda yer alan Baykal CHP'sinin politik tutumu Türkiye'nin siyasal gündemine göre değişken bir karaktere sahiptir. Baykal, partinin belgelerinde yer alan sosyal demokrasiyi söylemsel düzeyde temsil etse de çoğunlukla politikalarını sosyal demokrat kimlik ekseninde değil, CHP'nin temel ilkeleri olan altı oku referans alarak geliştirmiştir ve Baykal döneminde CHP'de sosyal demokrat kimliğin gölgede kaldığı görülmektedir.

Baykal döneminde yapılan, seçim ve Kurultay bildirelerinin içerikleri Türkiye'de sosyal demokrat geleneğin oluşturulması noktasında yeterli olamamıştır. CHP'nin 1994'te yayımlanan *Yeni Hedefler Yeni Türkiye Modern Türkiye'de Değişimin Gücü* isimli programında neoliberal sisteme uyum sağlayan bir yaklaşımla hareket edilmiştir (Erdoğan, 2018: 73). 1995 Programında, CHP'de altı okun kapsamında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Özellikle milliyetçilik konusunda farklı etnik kimliklerin varlığı tanınmakla birlikte azınlık durumuna indirgenmemeleri gerektiği ve ulusal bütünlük içinde varlıklarının korunacağı ifade edilmiştir. Diyanet İşleri

---

⁷⁰<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/12/21/chpnin.program.ve.tuzuk.degisimine.kabul/505725.0/index.html> (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

Başkanlığını da kastederek inanç dünyasının sivil topluma bırakılması hususu ile birlikte özelleştirmelerin olabileceğine yer verilmiştir (Güriz, 2011: 240).

1995 Genel Seçimlerine CHP ve Baykal, *Türkiye'yi Çağdaş Dünyaya Açacağız* isimli seçim bildirgesi ile katılmıştır. Bildirgede, sağ iktidarların Türkiye'ye verdiği zararlara, bağınazlığa ve yolsuzluğa karşı laik, demokratik ve çağdaş bir gelecek vurgusu öne çıkarılmıştır. Türkiye'nin temel meselelerinden Kürt sorununa, eğitim, yoksulluk, emekçilerin, kadınların ve gençlerin problemlerine karşı demokratik çözüm önerileri getirilmiştir. Etnik kimlik ve inanç farklılıklarının Türkiye'de kültürel zenginliğin bir parçası olduğu öne sürülmüştür. Bununla birlikte “ülkenin bölünmez bütünlüğü”nün korunacağına vurgu yapılmıştır. İnsanların anadillerini öğrenmeleri desteklenmiştir. Bölgesel eşitsizlikleri yok etmek için Güneydoğu ve Doğu'da sosyo-ekonomik yatırımlar yaparak bu bölgelerin gelişmesi yönünde adımlar atmak amaçlanmıştır. Eğitimin laikleştirilmesinin önemini vurgulandığı bildirgede, “Eğitim Birliği ilkesinin eksiksiz olarak uygulanmasını, din derslerinin isteğe bağlı hale gelmesini, özel Kuran kurslarının etkin olarak denetlenmelerini sağlayacak önlemleri” almak hedeflenmiştir. Avrupa Birliği'ne (AB) katılmanın demokrasi adına gerekliliğinin belirtildiği bildirgenin, emek ve emekçiye, sosyal devlete verdiği önemle⁷¹ birlikte taşıdığı demokrat hedeflerden ötürü sosyal demokrat bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Baykal'ın liderliğinde CHP'de 2001 yılında yayımlanan *Demokratikleşme Raporu*'nda Türkiye'nin en tartışmalı siyasal meselelerinden Kürt sorunu ve laiklik üzerine demokratik bir yaklaşım geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Raporda Kürt sorunu konusunda ırkçı bir yaklaşıma karşı çıkmıştır. Diğer etnik kimlikler gibi ulusal bütünlüğün bir parçası olan Kürtler alt kimlik olarak tanımlanmıştır. Alt kimliklerin üst kimlik olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile çelişmemesi gerektiği belirtilmiştir. Anadil meselesine ise kültürel bir olgu olarak yaklaşmıştır. Resmi dilin Türkçe

---

⁷¹ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2571?show=full> (Erişim Tarihi: 18.04.2020).

olmasının yanında diğer etnik kimliklere ve Kürtlere kendi anadillerini, kültürlerini devam ettirmek, açıklamak ve geliştirmek açısından yeterli koşulların sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Kendi anadilini öğrenmek isteyenlerin devletin kontrolü altında, “devlet okulları sistemi dışında kendilerinin oluşturacakları eğitim kurumlarında, özel eğitim görebilmeleri, üniversitelerde ilgili araştırma enstitüleri kurabilmesi,” bu doğrultuda medyadan yararlanabilmeleri gibi çeşitli imkanların oluşturulması hedeflenmiştir. Raporda, demokratikleşme ve insan hakları kapsamında, Doğu ve Doğu Anadolu’ya yönelik olarak boşaltılan köyler için “köye dönüş projesi” uygulanması ya da köylerinden göç edenlerin mağduriyetlerinin giderilmesi hedefinin beraberinde, köy koruculuğunun sona erdirilmesi ve olağanüstü hâl uygulamasına son verilmesi amacı yer almıştır. *Demokratikleşme Raporu*’nda laiklik konusunda ise devletin diğer etnik kimliklere yönelik tavrına benzer bir şekilde farklı inançlara eşit bir noktadan yaklaşması ve tarafsız olması gerektiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda laiklikle ulaşılmak istenen düzen, dinin devletin alanından sivil toplum alanına taşınmasıdır: “Laikliğin nihai amacı, inanç dünyasının, uygun zaman kesitinde, sivil topluma devredilmesidir” (2001: 73-89).

CHP’nin 28. Olağan Kurultayı’na *Dünyada Yeni Sol, Türkiye’de Yeni CHP Yeni Yaklaşımlar Yeni Çözümler* isimli bildirge ile katılan Baykal’ın Avrupa’daki sol partilerin yenilik arayışlarına uyum sağlamak istediği görülmektedir. Bildirge yer alan “yeni CHP” söylemi, dünyadaki gelişmelere uyum sağlayan, küresel gelişmelerle uyumlu bir sol anlayışa işaret etmektedir. CHP’nin 18 Nisan 1999 Genel Seçimlerine katıldığı *Çözüm 2000*⁷² isimli seçim bildirgesinde ise Türkiye’nin eğitimden işsizlik problemine kadar temel sorunlarına karşı sosyal demokrat bir çerçevede çözüm üretilmesi amaçlansa da bildirgenin temel hedefi laik bir düzendir. “Laik Cumhuriyet’in temel değerlerine, ilkelerine ve kurumlarına yönelen her türlü tehdidi önleyeceğiz. Laikliği demokrasinin,

---

⁷² <https://chp.azureedge.net/b6bdceb40e6f4f4d8fe40f11ce4cbd30.pdf> (Erişim Tarihi:21.01.2021).

toplumsal barışın ve ulusal bütünlüğün temel taşı haline getireceğiz”. Bildirgede dönemin siyasal İslamcı politikalarına karşı laikliği koruma kaygısının ağır bastığı görülmektedir.

CHP'nin 1999 seçim kampanyasında “Atatürk, cumhuriyetçilik ve laiklik” vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Daha sonra 2002 yılında yürütülen seçim kampanyasında ise Türkiye'deki sosyo-ekonomik sıkıntıların etkisiyle “yolsuzluk ve yoksullukla mücadele”ye öncelik verilmiştir (Turan, 2006: 575). Bu açıdan 3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimleri için hazırlanan *Güzel Günler Göreceğiz! Cumhuriyet Halk Partisi 2002 Seçim Bildirgesi*'nde temiz siyaset vurgusu yapıldığı görülmektedir. Bildirgede, Temiz Siyaset Yasası çıkarılarak siyaseti yolsuzluklardan arındırma, devleti demokratikleştirme, siyasal kayırmacılığı önleme ve Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin etkilerinden kurtarabilme hedefi öne çıkarılmıştır. Güçlü bir sosyal demokrat iktidarın ülkedeki ekonomik bunalıma, enflasyona ve işsizliğe çözüm olacağı vurgulanmıştır. CHP'nin 2002 ve 2007 seçim bildirelerinde ekonomi politikalarına yönelik olarak ise 2002'de “örgütlü, üretken ve yarışmacı çağdaş bir piyasa ekonomisi”ne, *Pusul'a'07* isimli bildirgede sosyal piyasa ekonomisine ve sosyal devlet politikalarına yer verilmiştir. Bu dönemde CHP'de özelleştirmeler konusunda verimlilik ve üretim açısından faydalı olması koşuluyla milli menfaatler doğrultusunda ılımlı bir yaklaşım geliştirildiği görülmektedir. Fakat bu noktada kamusal faydayı gözetmek, tekelleşmeye ve emeğin sömürülmesi karşısında dikkatli olmak gerektiğine de vurgu yapılmıştır (*Türkiye'nin Aydınlik Yüzü: CHP 2004*, 63).

Laiklik, siyasal İslam'a karşı teyakkuz halinde olan Baykal'ın liderliğinde yürütülen seçim kampanyalarının öne çıkan temaları arasındadır. 2004 Yerel Seçimlerinde laikliğe sahip çıkma mesajı verilmiştir: “Laik Demokratik Cumhuriyeti, Onun Kurum ve İlkelerini Ödün Vermeden Korumaya Kararlıyız...”, “Siyasetin dinselleştirilmesine, dinin siyasallaştırılmasına geçit vermeyeceğiz...” (*Türkiye'nin Aydınlik Yüzü: CHP 2004*, 15-16). CHP'nin 2005 yılındaki Kurultayı'nın temel meselesi

yine laikliktir. Türkiye’de ılımlı İslam tehlikesine karşı dikkatli olmak gerektiği vurgulanmıştır (Bila, 2008: 420). *Cumhuriyet Halk Partisi Pusula*’07 başlıklı 2007 seçim bildirgesinin odağında da “Ulus Devlet-Üniter Devlet-Laik Cumhuriyet”i korumak hedefi vardır. Bu kapsamda terörle mücadele etmek ve devletin laik kimliğine sahip çıkmak öne çıkan politiklardır.⁷³

Baykal, 1990’larda Refah Partisi ile yaygınlaşan ve 2000’li yıllarda da yükselen İslamcılık karşısında Atatürkçü, laik ve milliyetçi politikalarıyla ön plana çıkmıştır (Kömürcü, 2011: 3). Baykal, Türkiye siyasetinde İslamcılık ve Kürt sorunu açısından yaşanan gelişmeleri Kemalizm’in laiklik ve milliyetçilik ilkelerine bir tehdit olarak algılayarak rejimi koruma rolünü üstlenmiştir. Fuat Keyman’a göre Baykal’ın rejimi koruma kaygısıyla izlediği siyasetten dolayı Baykal CHP’si, “1992 CHP’si” olarak adlandırılabilir. Uzun süren liderlik sürecinde Baykal siyaset tarzı ve söylemleriyle CHP’nin kendi adıyla özdeşleştirilmesine ve tek lider partisine dönüşmesine yol açmıştır (2010).⁷⁴

Baykal, genel olarak sosyal demokrasi ve Kemalizm’i bir bütün olarak gördüğünü öne sürmüştür.⁷⁵ Bununla birlikte Baykal’ın çoğu zaman Kemalizm’in temel ilkelerine bağlı kalarak altı ok doğrultusunda bir siyaset izlediği görülmektedir. Baykal, siyasal konjonktürün gereklerine göre ise bazı dönemlerde sosyal demokrasiyi öne çıkarmıştır. CHP’nin siyasal kimliğini netleştirmek için çeşitli dönemlerde yeni politik kavramlar geliştirmiştir, fakat öne sürdüğü kavramların toplumsal karşılığının olmadığını görerek

---

⁷³ <https://chp.azureedge.net/a8a787fdd8024b5e8753a33a81fd0a40.pdf> (Erişim Tarihi: 21.01.2021).

⁷⁴ <http://www.radikal.com.tr/radikal2/baykal-ve-chp-997034/> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)

⁷⁵ “ ‘Atatürk ilke ve Devrimleri’ ile ‘Sosyal Demokrasinin Evrensel Değerlerinin Bütünlüğü, Türkiye’nin Aydınlığa Çıkışının Temelidir...’ (...) Bizim özümlediğimiz KEMALİZM; ‘Ulusal bağımsızlık mücadelesi’nin önderliği, kararlılığı ve yürekliliği ile ‘emperyalizme, kurulu düzene, eşitsizliğe, gericiğe, sömürüye, imtiyazlara’ başkaldırının ifadesidir. Bizim ideolojimize kaynaklık eden KEMALİZM; uluslaşma sürecinin, Laik Cumhuriyet yapılanmasının, çağdaşlaşma vizyonu ve iddiasının, Aydınlanma Devriminin sürekliliğinin ifadesidir. Sosyal Demokrasi, Bireyi Özgür Kılma, Emeği Yüceltme, Devlete Demokratik ve Toplumsal bir içerik Kazandırma Mücadelesidir...’ ”
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2588/200401633.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 29.06.2020).

kısa sürede bu politikalarından vazgeçmiştir. Baykal, henüz genel başkan olmadan önce 1990'ların başında SHP'deyken İsmail Cem ile beraber kaleme aldıkları *Yeni Sol* isimli kitapta Türkiye'de yeni bir sosyal demokrat yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Baykal ve Cem'in, SHP'de sosyal demokrat bir yenilenmeyi yeni sol kavramı üzerinden ele aldıkları görülmektedir. *Yeni Sol*'a göre sosyal demokrasi, kitabın yazıldığı dönemin koşullarında, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu siyasal bunalımı aşabilmesinin ve SHP'nin iktidar partisi olabilmesinin temel koşuludur. Baykal ve Cem, siyasal olarak SHP'nin sosyal demokrat bir zeminde yenilenebilmesi için devletçi parti görünümünden kurtarması ve geçmişiyile hesaplaşması gerektiğini öne sürmüşlerdir (1992: 9-13, 43-44):

“Hiçbir siyasal hareket, kendi geçmişindeki sorunları çözmeksizin geleceği net göremez. Kendi geçmişiyile hesaplaşmadan, bugün de ve yarın da etkili olamaz. Türkiye'nin sosyal demokrasisi, üzerinde yer aldığı tarihsel yenileştirici hareketin, yani bizzat kendisinin geçmişiyile hesaplaşmamıştır. Yanlışlarını sorgulayamamıştır. Sorgulayamadığı geçmişi bu defa aşırı şekilde yüceltmış, tabulaştırmıştır. Hal böyle olunca, geçmişin değer yargılarında, geçmiş saatin akrep ve yelkovanında takılıp, kalmıştır. Örneğin, ‘İstiklal Mahkemeleriyle’, ‘Yassıada duruşmalarıyla’ hesaplaşmamış bir sol, nasıl demokrat olabilir? (...) Ya da kendi kaynağındaki akımların ‘takrir-i sükun’uyla, işçi örgütlenmesi ve söz, düşünce özgürlüğü yasaklanmışsa ve bu uygulamalarla tarih önünde ciddi bir hesaplaşma yapılmamışsa, ne olur?”

Baykal, genel başkanlığı döneminde *Yeni Sol*'daki CHP'nin geçmişine yönelik eleştirel tavrını terk etmiştir (Baykal, 2001: 40):

“Yani bir partinin evrimini ben jeolojik oluşumlarda olduğu gibi, tabakaların tabakaların üzerine yerleşmesi şeklinde görüyorum. Yani, kendi geçmişiyile didişen, kendi geçmişiyile uğraşan, geçmişin koşulları içinde şekillenmiş ağırlıkları, değerleri, unsurları; bugünün koşullarıyla, ukalalık yapıp, tartışan, çürütmeye, eritmeye kalkan bir yaklaşımın yararlı olacağı inancında değilim”.

.Baykal'a göre CHP 1930'larda, o dönemde dünyada yaygınlaşan devletçilikten farklı olarak özgün bir devlet partisi haline gelmiştir. Fakat 1960'ların sonunda ve 1970'lerde CHP'de devlet partisinden toplum partisine doğru bir evrim yaşanmaya başlamıştır (Baykal, 2001: 37). Baykal'ın *Yeni Sol*'da, CHP'nin başına geçtiği dönemdeki politika anlayışından farklı, daha özgürlükçü bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Baykal, Türkiye siyasetinde yoğun olarak tartışılan laiklik ve etnik kimlik sorunlarını

demokrasi üzerinden ele almış ve özgürlükçü bir bakış açısı ortaya koymuştur. Demokrasi ile kültürel sorunların çözülebileceğini öne sürmüştür. Etnik kimliklerle ilgili olarak asimilasyon politikalarına karşı çıkmış ve ulusal bir bütünlük içerisinde farklı etnik kimliklerin özgürce yaşamasını, Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit yurttaşları olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Laiklik kavramının doğru bir şekilde yorumlanmasına vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda laiklik, dine karşı olmak değildir. Türkiye'deki sorunun siyasal İslam olduğunu söylemiş ve siyasal İslam'a karşı çıkmıştır. Halkın istediği gibi inancını yaşaması gerektiğini belirtmiştir ve inançlar arasında bir ayırım yapmamıştır (Baykal ve Cem, 1991: 73-78). Baykal'ın *Yeni Sol*'da Kemalizm ve sosyal demokrasi arasındaki ilişkide sosyal demokrasiye öncelik verdiği görülmektedir. *Yeni Sol*, Tek Parti döneminden ve 1970'lerden farklı olarak dönemin koşullarının yarattığı değişimlere karşı sosyal demokrat bir politik çerçeve sunmaktadır.

Yeni Sol, Baykal'ın 1991 yılında gerçekleştirilen SHP Olağan Kurultayı'nda İnönü'nün karşısındaki genel başkanlık yarışının temel sloganı olmuştur. Baykal, Yeni Sol ile "statüko" ve "değişim" arasında değişimi, bununla birlikte SHP'nin yenilenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda 1991 Kurultayı'nda İnönü'nün kazanması ile statüko tercih edilmiştir ve bu durum yenilenme taraftarlarınca 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinin yenilgisinin sebebi olarak gösterilmiştir (Kurul Raporundan aktaran: Baykal ve Cem, 1992: 190-193). CHP'nin 1993 Programı da sekülerleşme hususlarında Yeni Soldan esintiler taşımıştır (Güneş Ayata, 2001: 111). Yeni Soldan farklı olarak Baykal, CHP'de genel başkanı olduktan sonra 2000'li yılların başında CHP'nin sosyal demokrasisine yerli ve özgün bir kimlik kazandırmak amacıyla Anadolu Solu kavramını geliştirmiştir.

Anadolu Solu, ideolojik açıdan bir kopuşu ve ayrışmayı değil, sürekliliği sembolize etmektedir: "Aslında 'Anadolu Solu' yeni bir ideoloji değil; CHP'nin sosyal demokrat ideolojisinin yeni bir açıdan anlatımıdır". Anadolu Solu ile, sosyal

demokrasinin tarihsel süreçteki dönüşümüyle ulaştığı “insan odaklı anlayış”, Anadolu’nun geçmişindeki “hümanist Anadolu düşüncesi” ve Kemalizm’in de özünde olan Anadolu değerleri arasında bağlantı kurulmaktadır (*Cumhuriyet Halk Partisi Eğitim El Kitabı*, s. 128-129). Anadolu Solu, sosyal demokrasinin geçmişin özgün düşünsel mirasından beslenmesini niteler. Baykal, Anadolu’nun Aydınlanma dönemi kabul edilen 13. yüzyılda yaşamış olan önemli Türk düşünürlerin (Şeyh Edebali, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli) evrensel ve insanı merkeze koyan fikirlerinden faydalanmayı istemiştir (Baykal, 2001: 82-86). Anadolu Solu, hoşgörü temelinde seküler-İslamcı ikiliğini “tıpkı gayri Müslimlerle bir arada yaşama kültürünün olduğu Osmanlı’yı örnek alarak” aşmayı hedeflemiştir (Güneş Ayata, 2002: 111-112).

Anadolu Solu ile Baykal’ın, CHP’nin sosyal demokrat kimliğini Batı’ya değil, Türkiye’ye özgü bir tarihsel kökene dayandırmak istediği görülmektedir. Baykal, Türk sosyal demokrasininin, Anadolu’nun tarihsel süreçte öne çıkan düşünce adamlarının insanı önceleyen fikirlerinden doğduğunu öne sürmüştür. “Biz sosyal demokrasiyi bir tercüme hareket gibi görmüyoruz. Türkiye’nin kendi tarihi zenginliklerinden, kültür birikimlerinden güç alan, beslenen, kaynaklanan, derinliği olan bir büyük oluşum olarak görüyoruz”. Baykal, Şeyh Edebali’nin, Mevlana’nın ve diğer düşünürlerin dinsel kimliklerine takılmadan, onların Türk tarihine yaptıkları katkıları ile hümanist, evrensel mesajlarını öne çıkararak Türkiye’de sosyal demokrasiye yerli ve ulusal bir kimlik kazandırmaya çalışmıştır. Baykal’a göre Atatürk de Anadolu’nun aynı aydın tarihsel düşünce geleneğinden beslenmiştir (GÜN-DEM, 08.01.2001). Anadolu Solu ile Baykal CHP’nin sol anlayışını, devlet partisi çizgisinden farklı bir doğrultuya çekmeye çalışmıştır (Baykal, 2001: 7). Bununla birlikte CHP’nin toplumsal ve siyasal tabanını genişletmek için tarihsel süreçte CHP’ye yabancılaştığını düşündüğü Anadolu halkının partiye karşı bakış açısını değiştirmek ve onların siyasal desteğini kazanmak istemiştir.

Baykal'ın katı laik dine mesafeli, elitist yaklaşımı, Anadolu Solu ile değişmeye başlamıştır. Halkın dini değerlerine saygılı bir CHP'yi amaçlayan Baykal “devlet-toplum ikiliğini” aşmak istemiştir (Heper, 2002: 144). Baykal, Anadolu Solu ile CHP'nin devletçi parti imajını kırmayı bu şekilde “elitler ile halk arasındaki” kopukluğu gidermeyi, ikinci olarak ise “sınıf analizi yerine insan odaklı” bir yaklaşım geliştirmeyi hedeflemiştir. Fakat sosyal demokrat açıdan Anadolu Solu söyleminin sınıfsal boyutu eksik kalmıştır (Ayşe Güneş Ayata, 2002: 112-113). Baykal'ın CHP'nin siyasal ideolojisine ideolojik bir motif olarak eklediği Anadolu söylemi, beklediği toplumsal desteği bulamamıştır.

Örmeci, Baykal'ın geliştirdiği Anadolu Solu ve Yeni Sol gibi yeni politikaları sürdürme noktasındaki istikrarlı olmayan tavrının başarısız olmasına sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Baykal, her ne kadar CHP'nin muhalefet partisi olmasını sağlamışsa da iktidar partisi konumuna taşıyamamıştır. Baykal'ın pragmatizme açık olması ideolojik çizgisinin zamanla değişim göstermesini sağlamıştır. Baykal, 1970'lerde sosyal demokrat, 1980'lerde piyasacı, 1990'lardan sonra da devletçi bir çizgide hareket etmiştir. Özellikle seçim dönemlerinde değişen bir politika yaklaşımıyla öne çıkmıştır (2010).⁷⁶ Baykal'ın SHP döneminde başlayan, CHP genel başkanlığı süresince devam eden ideolojik arayışları neticesinde öne sürdüğü Yeni Sol ve Anadolu Solu kavramlarının Türkiye'ye özgü bir sosyal demokrasi yaratmak amacı taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte 1990'lar ve 2000'lerde Baykal, Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet'in temel ilkelerine sahip çıkmaya çalışmıştır. Bu süreçte Baykal'ın politika ve söylemlerinde laiklik, milliyetçilik ilkeleri ile Kemalizm ön plana çıkmıştır.

Baykal'ın liderliği döneminde CHP'de yayımlanan birçok belgede (program, rapor, seçim bildirgesi gibi) ideolojik açıdan sosyal demokrat ilke ve değerlerden hareket edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Fakat Baykal CHP'sinde sosyal demokrasi, partinin kimliği ve Baykal'ın söylemleri ile sınırlı düzeyde kalmıştır. Baykal, konuşmalarında

---

⁷⁶ <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> (Erişim Tarihi:28.01.2022).

CHP'nin sosyal demokrat bir parti olduğunu belirtmesine rağmen, çoğu zaman politik olaylar karışığında partinin tarihsel kimliğine, altı oka öncelik vermiştir. Cumhuriyet'i koruma yönündeki kararlı tavrı ve geliştirdiği siyaset sosyal demokrasiyi gölgelemiştir. Bu durum Baykal'ın öncelikli tercihinin CHP'nin sosyal demokrat kimliğinden ziyade Kemalizm'e bağlılık olduğu yönünde bir algı yaratmaktadır.

2. BÖLÜM:

CHP'DE KEMAL KILIÇDAROĞLU DÖNEMİNİN İDEOLOJİK ANALİZİ

CHP'de 20. yüzyılın ortalarından itibaren bir yenilenme hareketi olarak ortaya çıkan sosyal demokrasi beraberinde uzun yıllar sürecek kimlik tartışmalarını gündeme getirmiştir. Kemalizm'den sosyal demokrasiye doğru yaşanan ideolojik dönüşüm ve yenilenme, tarihsel olarak tamamlanmayan bir sürece işaret etmektedir. Günümüzde hala devam ediyor olan bu durumun, CHP'de ideoloji ve kimlik sorunlarına yol açmakla birlikte partiyi dinamik kılan bir etkisi de bulunmaktadır. CHP'de Kemal Kılıçdaroğlu ile başlayan süreçte, önceki dönemlerinden farklı olarak parti liderinin söylem ve politikalarından CHP'nin sosyal demokratlaşmasına ağırlık verdiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu CHP'nin sosyal demokratlaşma yönündeki dönüşümünü tamamlamaya çalışmaktadır.

Karakaş, çoğu sosyal demokrat partinin bir asrı aşabilmesinin sırrının örgüt ve program düzeyindeki yenilenme gücünden kaynaklandığını belirtmektedir. Yenilenme, CHP'nin de uzun ömrünün temel dinamiği olmakla birlikte partinin geçmişte yüzde 42 gibi bir oy oranına ulaşmasını sağlamıştır (2019a: 29). Zira sosyal demokrat bir hareket uzun ömrünü, değişen toplumsal koşullar karşısında kendisini yenileyebilmesine, yeni sorunlara karşı farklı çözüm önerileri üretebilmesine ve bu doğrultudaki program değişikliklerine borçludur (Karakaş, 2013: 172-173). Siyasi ömrü Türk siyasal hayatı ile yaşıt olan CHP'nin uzun yaşamının sırrı da yenilenme gücünden kaynaklanmaktadır. CHP'de sosyal demokrat bir zeminde yaşanan ideolojik değişim ve yenilenme, bazı partililerce eleştirilse de partinin siyasal kimliğinin önemli bir bileşenidir. Devrimcilik ilkesinin bir gerekliliği olan yenilenme, partinin çağın gereklerine göre politika izleme çabasını göstermektedir.

CHP'nin laik, demokratik, sosyal, hukuk devletinin oluşumu açısından gerçekleştirdiği reformlar ile birlikte çok partili yaşama geçişi başlatması gibi tarihsel

süreçte gerçekleştirdiği birtakım politikalar konjonktürel değişimlere ve ülke içindeki dinamiklerin yarattığı yeni koşullara uyum sağlayabilme gücüne işaret etmektedir. CHP'nin siyasal hayatını uzatan önemli bir başka etken de tarihsel süreçte sosyo-ekonomik ve politik değişimler karşısında parti kimliği üzerinde ideolojik düzeyde bir yenilenme başlatmasıdır. CHP'nin ideolojik kimliğinin, gerek partinin iç dinamiklerinden gerekse de siyasal yaşamına yön veren dış politik gelişmelerden etkilenerek Kemalizm'den sosyal demokrasiye doğru evrildiği görülmektedir. Günümüzde hala devam eden bu süreç Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığı döneminde farklı bir boyut kazanmıştır. Kılıçdaroğlu'nun söylem ve politikalarının sosyal demokrat bir çerçevede olması, partiyi oturtmaya çalıştığı düzlemin sosyal demokrasi olduğunu göstermektedir.

Cıngı, CHP'yi tarihsel olarak bölümlere ayırırken Kılıçdaroğlu dönemini, “yenilenme dönemi” olarak nitelendirmektedir (2014: 12). Tanju Tosun da Kılıçdaroğlu ile başlayan süreci, Baykal döneminden farklı olarak “Yeni CHP” ya da “Kılıçdaroğlu Yönetimindeki CHP” olarak adlandırmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun partide katılımcı, çoğulcu ve demokratik bir işleyişi başlattığını söylemektedir. Kılıçdaroğlu'nun genel başkan seçilmesiyle birlikte CHP'de liderliğin öne çıkarıldığı bir yönetim anlayışının yerine lider, örgüt ve partinin bütünsel bir şekilde işlediği bir süreç başlamıştır. Bu dönem “siyasi bir organizasyon olarak partinin genel başkanıyla, yenilenmeye çalışılan ideolojik kimliğiyle, parti içi süreçlerin işleyişiyle, söylemiyle, liderin yerine kurumsal kimliğin tesis edilmeye çalışıldığı bir tarihsel kesite tekabül etmektedir” (2012: 20-21). Fakat Kılıçdaroğlu'nun ilerleyen süreçte genel başkanlığını koruma kaygısı ile hareket ederek liderliğini, CHP'nin ve parti örgütünün önüne geçirdiği görülmektedir.

Sosyal demokrat bir geçmişe sahip olan Kılıçdaroğlu'nun siyasi görüşü ve politik yaşantısı sosyal demokrasi üzerine kuruludur. Ailesinden sosyal demokrat bir gelenekten geldiğini söylemektedir. Kendisinin her zaman sosyal demokrat olduğunu ve gençliğinde

Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonunda bilim kurulu üyesi olarak yer aldığını belirtmektedir: “Ben öğrenciliğimde de sosyal demokratım. (...) Ama sonuçta sosyal demokrasi düşüncesi her zaman benim hayatımda egemen oldu”. Konuşmalarında siyasi çizgisinin devrimcilikten sosyal demokrasiye evrilmediğini, her daim sosyal demokrat olduğunu vurgulamaktadır (Kılıçdaroğlu, 2018: 26, 99).

Kemal Kılıçdaroğlu CHP'nin 7. Genel başkanıdır.⁷⁷ CHP'deki siyasal yaşantısı liderliğinin öncesine uzanmaktadır. Kendisi bir bürokrat olan Kılıçdaroğlu siyasete katılması noktasındaki ilk adımı emekliliğinden sonraki süreçte DSP'den milletvekili adaylığı başvurusu ile atmıştır. Fakat DSP'den aday gösterilmemiştir. İlerleyen dönemlerde CHP'de siyasi kariyerine devam etmiştir. CHP'ye üyeliği, partinin Bilim Yönetim Kültür Platformuna katkıları sonrasında Deniz Baykal'ın davet etmesi üzerine gerçekleşmiştir (Kılıçdaroğlu, 2018: 27-29). Partiye katıldıktan genel başkan seçilene kadar CHP'de (22. ve 23. Dönem) CHP İstanbul milletvekili, Merkez Yürütme Kurulu (MYK) üyeliği, CHP TBMM Grup Başkanvekilliği gibi birçok görev almıştır.⁷⁸

2009 yılında CHP İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adaylığı için İstanbul İl Başkanı Gürsel Tekin ile birlikte yürüttüğü seçim kampanyasında halka yönelik bir siyaset çalışması izleyerek CHP'nin oy oranında önemli bir artış yaşanmasını sağlamıştır. Bu tablonun, Kılıçdaroğlu'nun CHP'de genel başkan olma sürecine olumlu bir katkısı olmuştur (Cıngı, 2013: 141). Kılıçdaroğlu, 22 Mayıs 2010 tarihinde yapılan CHP'nin 33. Olağan Kurultayı'nda 1197 delegeden 1189'unun oyunu alarak genel başkan seçilmiştir.⁷⁹ CHP'de ilk Kurultay konuşmasından itibaren partinin politik çizgisinin sosyal demokratlaşma yönünde olacağı mesajını vermiştir.⁸⁰ Kurultayda emek ve emekçiden yana söylemleri ile öne çıkmıştır. Bu kapsamda özellikle Zonguldak'ta maden

⁷⁷ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kemal-kilicdaroglu-chpnin-yeni-genel-baskani-1241374> (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

⁷⁸ <https://chp.org.tr/genel-baskan/ozgecmisi> (Erişim Tarihi: 27.09.2022).

⁷⁹ <http://www.milliyet.com.tr/kemal-kilicdaroglu-chp-nin-yeni-genel-baskani-siyaset-1241374/> (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

⁸⁰ <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/CHP%20Aydin%20Cingi.pdf> (Erişim Tarihi:01.03.2019).

kazasında hayatını kaybeden işçiler üzerinden işçi kazalarına ve taşeron işçiliğe son vermek, iş sağlığı ve güvenliğini oluşturmak, örgütlenme hakkını ve aile sigortasını sağlamak gibi politik vaatleri dikkat çekmiştir.

CHP'nin 33. Olağan Kurultayı'nda Ecevit'e benzer bir imaj ve politik üslupla yer almıştır. Kurultay konuşmasından itibaren sosyoekonomik sorunlara öncelik vererek CHP'de Ecevit'in yakaladığı rüzgârı yakalamaya çalıştığı görülmektedir. Konuşmalarında Ecevit'in Türk siyasetine kattığı sloganlara⁸¹ sık sık yer veren Kılıçdaroğlu, söylemlerinin yanında politika anlayışı gibi birçok noktada da Ecevit'e benzetilmektedir. Kılıçdaroğlu'nun sade hayat tarzı da CHP'de Ecevit'le mukayese edilmesine yol açmaktadır.⁸² Kılıçdaroğlu, CHP'nin 33. Olağan Kurultayı'nda sistem eleştirisi yerine Ecevit dönemine odaklanmış, Ecevit'in 1970'lerdeki Türkiye solu üzerindeki nüfuzundan faydalanmak, soldaki ayrılıkları gidermek ve Ecevit'in başarı skalasına ulaşmak istemiştir. Fakat bu noktada Tosun, Türkiye'nin koşullarının 1970'lerin koşullarından farklı olduğunu, Kılıçdaroğlu'nun başarılı olabilmesi için yoksulluk söyleminin ötesinde AK Parti'nin siyasal destekçisi olan toplumsal kesimlere de hitap edebilmesi gerektiğini söylemektedir (2012: 77-78). Liderliğinin devamındaki politikalarından bu durumu göz önünde bulundurduğu anlaşılan Kılıçdaroğlu'nun ilerleyen süreçte CHP'nin siyasal tabanını genişletmek, özellikle dindar kesimlerin siyasal desteğini kazanmak amacıyla çeşitli politikalar geliştirdiği görülmektedir.

Kılıçdaroğlu 33. Olağan Kurultay konuşmasında “yeni CHP” söylemini kullanarak siyasal hayatı yenilenme arayışlarıyla dolu olan CHP'de sosyal demokrat bir yenilenme döneminin başlayacağına işaret etmiştir. “Yeni CHP” ile sosyal demokrat bir dönüşümü hedeflediğini belirtse de değişim mesajının yanında Türkiye'nin ve partinin

---

⁸¹ Özellikle Ecevit'in Türk siyasi tarihine geçen “ne ezilen ne de ezen, insanca hakça düzen” söylemi ile “toprak işleyen, su kullananın” ifadesine konuşmalarında başvurmuştur. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/toprak-isleyenin-su-kullananin-1755135> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

⁸²https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/kilicdaroglunun-seruveni,mrS1gPxaZUa-NmeDFHve8A?_ref=infinite (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

kurucu değerlerine sahip çıkacağını belirtmiştir. “Yeni CHP” vurgusu ile eskisinden farklı olarak lider değişiminin ötesinde eşitlikçi bir anlayışa sahip olmayı, halkla birlikte hareket etmeyi ve yoksullukla mücadeleyi temel politikalar olarak öne çıkartmıştır.⁸³ Bunlarla birlikte yeni CHP ile üretime vurgu yapılması yönündeki vaatler sosyal demokrat bir politika anlayışını yansıtmaktadır:

“Halkıyla kucaklaşan CHP dedik, inançlara ve kimliklere saygılı olan CHP dedik; tarihini, dokusunu Kuvayı Milliye'den alan, geleceğe umutla bakan. Çocukların yatağa aç girmedeği, güzel bir Türkiye'yi kurmak için yola çıkan CHP dedik. Biz önce bizim insanımız kazansın, önce bizim insanımız zenginleşsin, dünyaya meydana okuyacaksa gücüyle, kuvvetiyle, birikimiyle, üretimiyle meydan okusun dedik. Onun için kendimize yeni CHP dedik, onun için 'biz vatandaşın, halkın partisiyiz' dedik”.⁸⁴

CHP gibi ideolojik kimliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine kurulduğu değerlerle özdeşleşen ve partinin geçmişi siyasal kimliğinin önemli bir bileşeni haline gelen bir partide “Yeni CHP” ifadesi, iddialı bir çıkıştır. Zira partinin siyasal tabanının önemli bir kısmı kurumsal kimlik çerçevesinde politika yapılmasından yanadır. Partinin tabanını kaybetme kaygısı liderlere yeni açılımlar noktasında temkinli davranma misyonu yüklemektedir. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu'nun da “Yeni CHP” söyleminin ardından bu ifadede kastedilenin yönetim düzeyinde bir yenilenme olduğunu belirtmesi ve “Yeni CHP” söylemindeki yeni vurgusunun geçmişin reddi anlamına gelmediğini açıklama ihtiyacı duyması bu yönde bir endişe taşıdığını göstermektedir:

“Biz yeni CHP derken geçmişi unuttuk yeniden CHP kurduk gibi bir anlayışı reddediyoruz. Böyle bir anlayış yok. Yeni CHP'den kastımız CHP'nin yeni yönetimidir. Bu yönetim halktan yana yönetimdir, bu yönetim korkulara karşı direnen, özgürlükçü bir yönetimdir. Özgürlüğü getiren bir yönetimdir. Hiç kimse ama hiç kimse bizi özgürlüğün ve hukukun dışında bir alana taşımayacaktır. Hukuk, özgürlük, yurttaşın hakları, beklentileri bizim de beklentilerimiz olacaktır”.⁸⁵

⁸³ <http://turkishpolicy.com/article/408/interview-with-kemal-kilicdaroglu-winter-2010> (Erişim Tarihi:21.05.2020).

⁸⁴ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-parayi-nereden-bulacagini-acikladi-17771366> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

⁸⁵ <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/540708-kilicdaroglu-yeni-chpden-kastimiz-chpnin-yeni-yonetimidir> (Erişim Tarihi:10.11.2019).

Hurşit Güneş CHP'nin genel başkanının “Yeni CHP” ifadesini kullanmasının bazı partililer tarafından CHP'nin kurucu değerlerinden uzaklaştığı şeklinde değerlendirilerek eleştirildiğini belirtmektedir. Bu söylem, partide farklı bir doğrultu endişesi yaratmıştır. CHP'nin “ ‘başkalaşmaya’ dönüşmesi (CHP'ni temel değerlerinden uzaklaşması) kaygısı doğurmuştur. Hatta Yeni CHP'ye karşı (aslında 2004'te, 1970'li yılların Gençlik Kolları tarafından kurulan) ‘Yeniden CHP’ ismi kullanılarak bir muhalefet hareketi” yaratılmak istenmiştir (Güneş, 2014: 29). Baykal da “Yeni CHP” söyleminden rahatsızlık ve kuşku duymuştur. Yeni CHP'nin partide eksen kayması kaygısı oluşturduğunu, seçmenler nezdinde güven ve oy kaybı yarattığını öne sürmüştür.⁸⁶

Kılıçdaroğlu'nun liderliğe gelir gelmez “Yeni CHP” ve “sosyal demokrasi” vurgusu yapması, CHP'nin yenilenecek sosyal demokrat kimliği üzerinden bir siyaset izleyeceğine işaret etmiştir. Türkiye'deki sosyal demokratlar arasında bu yönde bir umut yaratmıştır. İlerleyen süreçte “yeni CHP” ifadesine yönelik olarak yapılan eleştiriler karşısında bu söylemini bir kenara koyacak olan Kılıçdaroğlu, sosyal demokratlaşma noktasındaki tavrını kararlılıkla sürdürmüştür. CHP'de liderin sosyal demokrat kimlik doğrultusunda siyaset yapması, partinin kurucu değerlerini korumak isteyen kesimlerde ideolojik düzeyde temel değerlerden uzaklaşılacağı yönünde bir kaygı yaratmaktadır. Fakat Kılıçdaroğlu'na göre CHP'nin sosyal demokratlaşması partinin kurucu ideolojisinden kopması anlamına gelmemektedir.⁸⁷

---

⁸⁶ <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-kemal-bey-kurultayi-toplamali-1402955> (Erişim Tarihi: 06.05.2020).

⁸⁷ <http://www.milliyet.com.tr/-ben-mustafa-kemal-demeyi-seviyorum-/siyaset/siyasetyazardetay/28.02.2012/1508513/default.htm> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).

2.1 Sosyal Demokrasinin Evrensel İlkeleri Açısından Kılıçdaroğlu Dönemi CHP'sinin Temel Siyasal Yönelimlerindeki Değişimlerin Değerlendirilmesi

Sosyal demokrasinin ideolojik mücadelesi “özgürlük, adalet ve eşitlik” üzerine kuruludur. Pratikte her ne kadar yöntemsel farklılıkları olsa da bu amaçlar sosyal demokrasinin değişmeyen özüdür (Taşkın, 2016: 7). Bu değerlerin kaynağında Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sloganı bulunmaktadır (Giddens 1997'den ve Sotelo 1987'den aktaran: Merkel ve diğerleri, 2012: 22). Devrim'in temel değerlerine dayanan bu ilkeler sosyal demokrasinin kapitalist düzenle mücadelesinin anahtar kavramları olmakla birlikte sosyal demokrasinin ideolojik çerçevesini de oluşturmaktadır.

Özgürlük, eşitlik, dayanışma ve adalet ilkeleri ile birlikte dinsel hoşgörü, sosyal demokrasinin olduğu gibi sol hareketlerin de özünün dayandığı ilkelerdir. Bu değerlerin kökenleri, Reform ve Rönesans hareketleri ile Fransız Devrimine uzanmaktadır. Bu ilkeler evrenselliklerini içlerinde barındıkları hümanizme borçludur. İşlevsellikleri ise demokrasinin seçimler, siyasi partiler, siyasal katılım gibi altyapısal kurumlarının iyi bir şekilde işlemesine bağlıdır (Fincancı, 1993: 41-45). Sosyal demokrasinin temel değerlerinden her ilke bir diğerinin varlığını gerektirmektedir (Karakaş, 2013: 161). Özgürlük ve eşitlik ilkelerinin dayanışma ilkesi ile bir arada olması gerekliliği tarihsel olarak kapitalizmin yarattığı eşitsiz koşullar ile birlikte liberallerin devlet anlayışına yönelik eleştirilere dayanmaktadır. Liberallerin eşitlik ve özgürlük söylemleri dayanışma ilkesinden yoksun olduğu için yoksul sınıfı göz ardı etmiştir. Devletin varlığını, zenginlerin çıkarlarını gözeten ve güvenlik düzeyine indirgeyen liberal anlayışa karşı ise sosyalistler, dayanışma ile sosyalizme ulaşmak amacıyla birlikte demokratik devletin gerekliliğini vurgulamıştır (Meyer, 1991: 20-31).

Sosyal demokrasinin bütüncül bir özgürlük anlayışı vardır. “Siyasal, sendikal ve bireysel/dinsel özgürlükler” birbirini tamamlamalı ve toplumun bütününe yönelik

olmalıdır (Cem, 1987: 19). August Bebel, ekonomik eşitsizliğin olduğu bir düzende özgürlüğün bir anlamının olmadığını belirtir (August Bebel, 1919'dan aktaran: Meyer, 1991: 20):

“Ekonomik eşitsizlik var oldukça, siyasal özgürlükte kimse için eşitlik söz konusu olamaz. Siyasal özgürlüğü ve eşitliği elde etmek isteyen işçiye baskı yapan ve harekete geçiren görüş, bu yolla ekonomik bağımsızlığa da ulaşmalıdır. Eğer açıkl çekecekse, durumunda iyileşme olmayacaksa, eskisi gibi kapitalistler tarafından sömürülen kişi olarak kalacaksa, acı içinde yok olmak üzere yaşamı boyunca eziyet çekecekse, sadece sayısal özgürlük neye yarar? Sosyal demokrasi ekonomik eşitliğin gerçekleştirilmesini tam özgürlük ve eşitlik temelinde devlet ve toplum rejimi yaratmayı amaçlar. Özgürlük başkasının alanına geçildiği anda, yani alan aşımı sonucu eşitliğin zedelendiği yerde biter”.

Sosyal demokrasinin özgürlük anlayışı, devlet ve toplumun bireyler üzerinde keyfi bir şekilde davranmasını önlemekle birlikte, bu kurumları kişilerin tercihleri doğrultusunda yaşayabilmeleri için gereken koşulları sağlamakla yükümlü kılar. Bu bağlamda liberalizmin özgürlük anlayışından farklı olarak negatif sivil hakların yanında pozitif sivil hakların da varlığını gerektirir (Filiztekin, 2016: 44-45). Sosyal demokrasi eşitlik konusunda ise mutlak değil, kişilerin yeteneklerine ve üretime katkılarına göre sistemden pay almaları gerektiğini savunur (Fincancı, 1993: 3). Sosyal demokrasinin adalet anlayışı, kişilerin sahip olduğu etnik, sosyal, cinsel vb. özellikleri açılarından bağımsız olarak kanun önünde eşit olmalarını ve sosyo-ekonomik imkanlara ulaşabilmeleri noktasında ise yeterli koşulların sağlanmasını gerektirir. Sosyal demokrasinin temel değerlerinden dayanışma ise sosyal bir varlık olan insan için bir ihtiyaçtır. Bireysel ve toplumsal mutluluğun sağlanması, yardımlaşma ve dayanışma kültürünün bir ürünüdür (Filiztekin, 2016: 44-45).

Sosyal demokrasinin temel değerleri evrensel düzeyde kabul edilir olsa da her bir ilke ülkelerin kendi siyasal iklimine göre farklı şekilde ele alınmaktadır. Ülkelerin anayasal, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel yapısına göre şekillenmektedir. Sosyal demokrat partiler, kendi ülkelerinin koşullarına göre değişen politik yapılara sahip olsalar da sosyal demokrasinin evrensel değerlerine dayalı bir siyaset geleneğine bağlıdırlar. Bu ilkelerin ideolojik düzeyde partilerin politikalarına yansımaları ise sosyal demokrat

kimliklerini şekillendirmektedir. Türkiye’de sosyal demokrasinin bu temel değerleri, sosyal demokrat bir parti kimliğine sahip olan CHP tarafından siyasal düzeyde temsil edilmektedir. Eşitlik, özgürlük ve adalet ilkelerine, CHP’nin programında, seçim bildirgelerinde ve partinin genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun konuşmalarında sık sık yer verildiği görülmektedir. CHP’de eşitlik ve sosyal adalet değerleri sosyal demokrat bir zeminde ele alınmaktadır. Partinin programında, sosyo-ekonomik eşitsizliklerle mücadele etmek ve fırsat eşitliğini sağlamak için sosyal adalet vurgusu ön plandadır. Özgürlük, CHP tarafından partinin sosyal demokratlaşma sürecinin temel dinamiği olarak açıklanmaktadır. Cem, özgürlüklerin Türkiye Cumhuriyeti’nin birliği ile laik, demokratik ve barışçıl kimliğini korumakla sınırlı olduğunu belirtmektedir. Bu şartlar altında özgürlükleri savunmanın sosyal demokrat kimliğin netleşmesine yol açacağını öne sürer (1987: 19). CHP’nin özgürlük anlayışının da benzer doğrultuda olduğu görülmektedir. Cumhuriyet’in laik, bağımsız ve üniter yapısına sahip çıkmak CHP’nin değişmeyen siyasal misyonudur. Sosyal demokrasinin evrensel değerlerinin kapsamı da bu anlayışın dışına çıkmamaktadır. Türkiye’de demokrasinin öncüsü olarak kendisini adlandıran CHP, sosyal demokratlaşma sürecini özgürlük üzerine temellendirir. Partinin 34. Olağan Kurultayı’nda hazırlanan *Demokrasi ve Özgürlük Bildirisi*’nde ortanın solu ile başlayan sosyal demokrat dönüşümün, siyasal devrimlerin sosyal haklarla genişletilmesi süreci olduğu ve insanın özgürleşmesi amacını taşıdığı belirtilmektedir:

“CHP, Türkiye’nin özgürlük ve demokrasi yolunda attığı tüm büyük adımların öncüsü olmuştur. Bu adımların başında bağımsızlığımızın korunması, milli egemenliğin, eşit oy hakkının, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gelir. Demokrasinin temeli olan çok partili yaşama geçilmesi CHP’nin ortaya koyduğu sağlam iradenin bir sonucudur. Ortanın Solu politikasının benimsenmesi, siyasi hakların sosyal haklar ile tamamlanması özgürlük ve demokrasi mücadelemizin en büyük başarıları arasındadır. CHP, tüm bu adımları demokrasi için, insanlar özgür olsun diye atmıştır”.⁸⁸

---

⁸⁸<http://www.sosyaldemokratdergi.org/chp-kurultayindan-demokrasi-ve-ozgurluk-bildirisi/> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

Özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkelerine dayalı bir sosyal demokrat yönetimin kusursuzca işleyebilmesi için bir ülkede demokrasi kültürünün gelişmiş olması gereklidir. Demokrasisi darbelerle sık sık yara alan Türkiye’de bu değerlerin politikadaki karşılıkları ve bu değerlere dayalı bir siyasal düzenin varlığı Batı Avrupa demokrasilerine kıyasla daha zordur. Bununla birlikte Türkiye’de sosyal demokrat bir partinin politik işleyiş noktasında da bir takım yapısal zorluklarla karşılaşması durumu söz konusudur. Demokratik bir siyasi kültürün tam anlamıyla oluşmamış olmasının beraberinde yaşanan Kürt sorunu, din-devlet ilişkileri eksenindeki laiklik tartışmaları ve güncel siyasetten kaynaklanan siyasal gerilimler sosyal demokrasinin evrensel değerlerinin Türkiye siyasetindeki anlam ve kapsamını sınırlandırmaktadır.

Türkiye’de sosyal demokrat hareketin güçsüzlüğü aynı zamanda kendi iç hesaplaşma yapamamasından ve ideolojik netliğe kavuşamamasından kaynaklanmaktadır (Cem 1987: 27). Bu doğrultuda Türkiye’de sosyal demokrat bir parti kimliğine sahip olan CHP’nin yaşadığı başarısızlığın sebebi de sola açıldıktan sonra bu süreci sonuna kadar götürememesi ile birlikte ideolojik netliğe ulaştıramamasıdır. 1970’lerde CHP’de Ecevit’le, 1990’larda ise CHP’nin tarihsel geleneğinin devamı olan SODEP ve SHP ile sosyal demokrat olma yönünde olumlu adımlar atılsa da bu çabalar eksik kalmıştır. CHP’nin bu durumu aşmasının en önemli yolu ise sosyal demokrat kimliğine sahip çıkmasıdır (Karakaş, 2008: 257-261). CHP’de Ecevit dönemi ile birlikte Türkiye’de sosyal demokrasinin varlığı açısından bir diğer önemli dönem olan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve devamındaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ile yaşanan sürecin başarılı olamamasının bir takım yapısal ve siyasal sebepleri bulunmaktadır.

Siyasette başarı, siyasal partilerin halk üzerinde ve kendi içlerinde kuracakları organizasyon ve mobilizasyon ilişkisinin bir aradalığına ve etkinliğine bağlıdır. 1970’lere kadar halkı mobilize etmekte sıkıntı yaşayan Türk solunun 1970’lerden sonra kitleleri harekete geçirebilmesi ve mobilizasyonu sağlayabilmesi, CHP’nin 1977’de yüzde 40 oy

oranına ulaşmasını sağlamıştır. Fakat başarısının sürekli olamamasının sebebi mobilizasyonu sağlamasına rağmen organizasyon eksikliğidir (Cem, 1987: 89-90). CHP'nin çok partili dönemin en yüksek oyunu aldığı 1977 Seçimleri sonrasında Ecevit'in CGP-DP-Bağımsızların desteğiyle kurduğu hükümet Türkiye'de 1970'lerdeki tıkanan siyasal yaşama, ekonomik bunalıma çözüm umuduyla emekçi sınıflarda, solda umut yaratmasına rağmen kendisinden beklenileni karşılayamamıştır. CHP, hegemonyasını⁸⁹ sağlayabilmesi açısından son derece önemli olan 22 aylık bu süreci değerlendirememiş; emekçi sınıfların, sendikaların, kendi tabanının ve CHP dışındaki solun beklentilerini karşılayamamıştır ve bu durum bir hegemonya krizine yol açmıştır (Ataay, 2007: 245-253).

Türkiye'de 1980 sonrasında sosyal demokrasinin yaşadığı krizi merkez solun içinde özgün bir süreç olan SODEP ve onun devamı olan SHP deneyimini yapı ve faillik ilişkisi açısından inceleyen Kömürcü, SODEP'in, merkez solda CHP geleneğinden farklı olarak sosyal demokrat bir hareket olarak ortaya çıktığını, program ve söylemlerinde, toplumsal meselelerin çözümünde, ekonomik, sosyal ve siyasal açılardan sosyal demokrat bir çizgide hareket ettiğini öne sürmektedir. Fakat konjonktürel değişimler, yükselen İslamcılık ve Kürt sorunu SHP'nin önünü tıkamıştır. Bu durumda partide yenilik arayışları başlamıştır. İlerleyen süreçte ise parti içi mücadeleler, SHP'de Kemalist eğilimin ağır basmasına, sosyal demokrasinin ikinci planda kalmasına ve partinin CHP ile birleşmesine neden olmuştur (2008: 6 vd.). Benli Altunışık ve Tür, SHP ve CHP'nin birleşmesinin Türkiye'de solun yükselmesi hedefi doğrultusunda gerçekleştiğini belirtmektedir. Hangi parti çatısı altında bu birlikteliğin gerçekleşeceği ise solun gündemini uzun süre meşgul etmiştir (2005: 56).

---

⁸⁹ Hegemonya: Gramsci kapitalist toplumda egemen sınıfın siyasal iktidarı ele geçirmek ve burjuva egemenliğini sürdürmek amacıyla başvurduğu araçların (ideolojik, siyasal, kültürel vb.) bütününe bu kavram üzerinden açıklar. Bir toplumsal sınıfın diğer sınıflar üzerinde üstünlük kurabilmesi, tahakküm ve entelektüel-ahlaki liderlik olmak üzere iki şekilde sağlanır. Kendi üstünlüğünü tanımayan kesimlere tahakküm ve zor uygulayan egemen sınıf, kendisine müttefik olanlara da entelektüel-ahlaki liderlik yapar. İşte bu noktada hegemonya baskı ve zorlama dışında rızanın tesisiyle üstünlüğün sağlanmasıdır (Yetiş, 2009: 149-150).

Sosyal demokrasinin Türkiye'deki gelişimi noktasında SHP deneyimi ve Ecevit CHP'si önemli birer tarihsel deneyimlerdir. Her iki dönemde sosyal demokrasi ideolojik düzeyde yükselişe geçmekle birlikte karşılaşılan zorluklar ve bu partilerin eksik kalan yönleri Türkiye'de sosyal demokrasinin geleceğine yön verme vasfına sahiptir. Bu doğrultuda iki sürecin dışında önemli bir sosyal demokrasi deneyimi olmaya aday olan Kemal Kılıçdaroğlu dönemi öne çıkmaktadır. Kılıçdaroğlu CHP'si sosyal demokrasinin Türkiye'de kurumsallaşması açısından önemli bir sürece tekabül etmektedir. Ayata, Kılıçdaroğlu'nun siyasal düzlemde politika ve söylemlerini sosyal demokrasinin temel değerlerine bağlı olarak şekillendirmeye çalıştığını belirtmektedir (Ayata, 2016: 12). Kılıçdaroğlu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi Grup konuşmalarında, mitinglerinde, partinin çeşitli belgelerinde, seçim bildirgelerinde ve röportajlarında sosyal demokrasinin evrensel değerleri üzerinden hareket ettiği ve bu doğrultuda CHP'de sosyal demokrasiyi kimlik düzeyinden siyaset sahasına taşımak istediği görülmektedir. Fakat geçmişte CHP'de Ecevit'in ve SHP'nin sosyal demokrat mücadelelerinin önünü tıkayan, Türkiye'de sosyal demokrat bir geleneğin oluşumunu zora sokan siyasal meseleler ve CHP'deki bir takım yapısal problemler Kılıçdaroğlu döneminde de sosyal demokrat hareketin gelişimini olumsuz etkilemektedir ve sosyal demokrasinin başarı olasılığını azaltmaktadır.

2.1.1 Parti İçi Demokrasi, Örgüt-lider İlişkisi

Siyasal partilerin güç kaynaklarının arasında örgüt, üye ve seçmenler yer almaktadır. Partilerin bu kaynaklar ile arasındaki ilişkisinin kuvveti siyasal istikbalini etkilemektedir.⁹⁰ Siyasal partilerin başarılı olabilmeleri için “toplumsal tabanı ile örgüt yapısı ve ideolojisi arasında tutarlılık olması” gerekmektedir (Kıslalı, 2018: 39). Bununla birlikte özellikle sol partilerin, düzeni koruma eğilimi içerisinde olan sağ partilerden farklı olarak eleştirdikleri sistemi değiştirme iddiasına sahip olmalarından ötürü, vaat ettikleri düzenin inandırıcılık

---

⁹⁰ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

taşınması gerekmektedir. Aksi takdirdeki bir durum seçmenler nezdinde güvensizlik yaratacaktır (Kışlalı, 2000, 267). Gücünü ideolojisinden alan sol bir partinin ayırıcı yönü ideolojik kimliği ve bu kimlikle birlikte parti tabanı, üyeleri ve parti programları arasında kurulan organik bağa dayanmaktadır (Cem, 1987: 53). Üyelerin parti örgütüyle güçlü ilişkiler kurması, sosyal demokrat partilerin önemli bir özelliğidir. Bu partilerde üyeler hem siyasal kararlarının alınması ve parti programlarının oluşturulması noktasında hem de bu kararların halka nüfuz ettirilmesi açısından önemli işlevlere sahiptir. Parti üyeleri ön seçimler vasıtasıyla milletvekili adaylarının belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Parti üyelerinin ödedikleri aidatlar da sosyal demokrat partilerin önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır (Karakaş, 2013: 175). Sosyal demokrat bir partinin örgütsel işleyişinde üyeler, siyasal kararların alınması noktasında ve politikaların belirlenmesi hususunda aktif rol almaktadır. Siyasal katılımlarına göre partide üst düzey görevlere gelmektedir. Cem'e göre Türkiye'de sosyal demokrasinin varlığı böyle bir örgüt düzenini gerektirmektedir (1984: 302). Üyelerin siyasal kararlara katılımı, siyasal partilerde parti içi demokrasinin önemli bir göstergesidir. Seçimlerde aday olacak kişilerin belirlenme sürecine üyelerin dahil edilmesi, üyelerin parti ile bütünleşmesine ve parti içinde demokratik bir kültürün oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

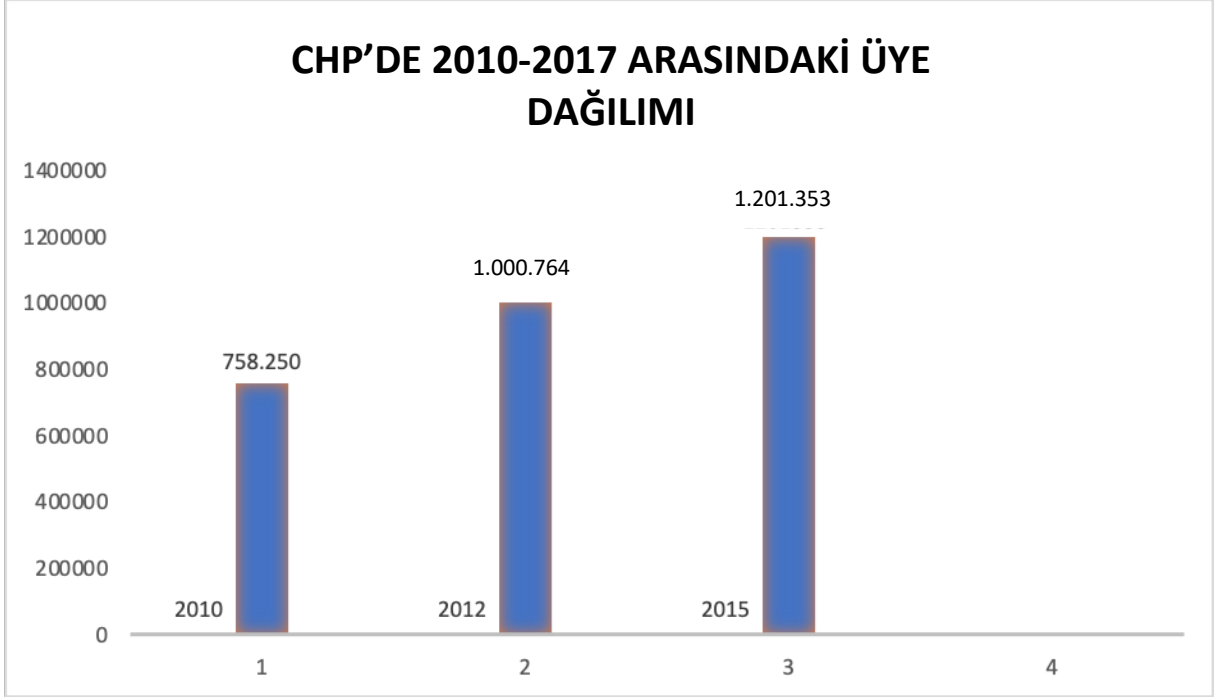
CHP, sosyal demokrat partiler gibi örgütlenememektedir. Bu durum ise sosyal demokratlaşmasını zorlaştırmaktadır (Emre ve diğerleri, 2017: 62). Kılıçdaroğlu, liderliğinin başında Baykal'ın ekibinden Önder Sav'ı devre dışı bırakarak partide örgüt düzeyinde bir yenilenmenin önünü açmıştır (Kömürcü, 2011: 40). Üyelerin sosyal demokrat bir parti için öneminden hareket ederek CHP'de siyasal katılımı artırmak için birtakım değişiklikler yapmıştır. Bu doğrultuda üye sayısında yüzde yirmi kadar bir artış yaşanmasını sağlamıştır.⁹¹ Bu şekilde CHP, Avrupa'da sosyal demokrat partiler arasında en fazla sayıda üyeye sahip parti konumuna gelmiştir (Kılıçdaroğlu, 2016: 11).⁹² Fakat Karakaş'a göre bu noktalarda

---

⁹¹2012 yılı üye sayısı 1000764, 2015 yılında ise bu sayı 1201.353'e ulaşmıştır. (CHP 35. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporu, 2016: 31) (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

⁹² "35. Kurultay raporu genel başkan mesajı"

belirli adımlar atılsa da CHP tam anlamıyla bir “ ‘üye/örgüt ve program partisine’ dönüşmemiştir”. CHP’nin bir kitle partisi olmasından hareketle, örgütün, emekçilerin ve halkın isteklerini siyasal bir zemine taşımak noktasında etkin olması gerekir. Aynı şekilde parti içi eğitimin yaygınlaşması ve üyelik aidatlarının ödenmesi de şarttır (2019: 30-31).

Şekil 2. CHP’de 2010-2017 Arasındaki Üye Dağılımı⁹³

Sosyal demokrat partilerde politik kararların alınmasında aktif bir role sahip olan üyeler, halkın ve örgütün politik taleplerini Kurultaylar vasıtası ile gündeme getirmektedir. CHP’de Tek Parti döneminde uygulanan dilek sistemi ile Kurultaylar partinin tabanındaki birimlerin taleplerini ve toplumsal meseleleri dile getirildikleri bir platform niteliğine sahip olmuştur. Geçmişteki gibi günümüzde de CHP’de demokratik bir politik işleyişin oluşması için tabandan gelen taleplerin yukarıya iletilmesi ve üyelerin siyasal kararlara katılımı gerekmektedir (Karakaş, 2019a: 52-53). Üyelerin parti ile olan bağının kuvvetlenmesi noktasında üyelik aidatı önem taşımaktadır. Aidatların

⁹³ CHP 34. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporu, 2012: 26, CHP 35. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporu, 2016: 31 <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2020). <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

ödenmesinin üyelere yüklediği mali sorumluluk beraberinde siyasal bilincin artmasını ve üyelerin daha aktif olmasını sağlamaktadır.

Kılıçdaroğlu liderliğinde CHP’de üyelik aidatlarının kontrol edilebilmesi için mobil aidat sistemine geçildiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu CHP örgütünü maddi olarak güçlendirmeye çalışmaktadır. Bunun için il örgütlerine bütçeden yüzde kırk pay ayırmıştır.⁹⁴ Partinin örgütsel yapısını işlevsel kılabilmek ve aktif bir üyelik sistemi oluşturmak için dijital platformlar oluşturulmuş, 18. Olağanüstü Kurultay’da elektronik üyelik sistemine geçilmesi doğrultusunda bir karar alınmıştır.⁹⁵ Yunus Emre ve beraberindekilerin CHP’li parti üyeleri üzerine yaptıkları çalışmaya göre Kılıçdaroğlu’nun üyelik konusunda önemli adımlar atmasına rağmen partililerde genel olarak CHP’nin örgütsel yapısına dair problemlerin olduğu yönünde bir kanaat vardır. Örgütlenme problemi, parti ile seçmen arasında bağ kurulamamasına yol açmaktadır (2017: 71-72). Kılıçdaroğlu’nun örgütsel düzeyde demokratikleşme yönündeki söylemlerine rağmen, kontrolcü bir yaklaşımla hareket ettiği görülmektedir. Bu durum CHP’de lidere bağlı bir örgütsel işleyişin olmasına yol açmaktadır.

Türkiye’deki siyasi partilerde Batı’dakilerden farklı olarak liderlerin örgüt üzerinde hakimiyet kurma eğilimi yüksektir (Sayarı, 2008: 11). Türkiye’de siyasal partilerin işleyişi demokratik bir görünüme sahip değildir. Ağırlıklı olarak lider odaklıdır. Bu durum lider değişimi süreçlerinde de görülmektedir. Genel olarak liderlerin herhangi bir başarısız tablo karşısında koltuğunu başkasına bırakması ya da demokratik bir yarışla liderliğin değişmesi durumu pek olası değildir ve partilerde ağırlıklı olarak “oligarşik gruplar” hakimiyet göstermektedir (Cıngı, 2011: 5).⁹⁶ Türkiye’de genel olarak siyasi partiler “oligarşik liderlik” özelliği taşımaktadır. Parti liderlerinin değişme sıklığı oldukça düşüktür. Liderler, yönetici konumlarını muhafaza etme eğilimindedir. Yaşlılık, ölüm

---

⁹⁴ <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> (Erişim Tarihi:04.03.2020).

⁹⁵ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi:29.02.2020).

⁹⁶ <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/CHP%20Aydin%20Cingi.pdf> (Erişim Tarihi:01.03.2019).

gibi doğal sebeplerle birlikte istisnai olarak politikayı bırakma durumu ile bazı özel koşullar (cumhurbaşkanlığı gibi önemli bir göreve gelmek, liderlikten çekilmek ya da yenilmek) dışında kolay kolay lider değişimi yaşanmamaktadır (Turan, 2011: 2-3).

Sayarı bu durumun lider ve örgüt arasındaki orantısız güce işaret ettiğini belirtmektedir:

“Türkiye’de liderlerin, bir kez parti başkanlığına geldikten sonra, çoğu zaman üst üste gelen seçim yenilgisine rağmen, partilerin başında çok uzun süre kalabilmeleri parti liderlerinin kişisel güçleriyle örgütlerin güçsüzlüğü arasındaki uçurumun önemli bir göstergesidir” (2008: 11- 12).

Sosyal demokrat partilerde parti içi demokrasiye çok önem verilmektedir. Parti içi demokrasi sayesinde partilerin politika ve siyasal tercihleri, üyelerin politik önerileri ya da eleştirileri doğrultusunda şekillenmektedir. Türkiye’deki sosyal demokrat hareketin başarılı olamamasının sebeplerinden biri, sosyal demokrat partilerde var olan parti içi demokrasi kültürünün yeterince gelişmemesi ve bu partilerin “lider partileri”⁹⁷ görünümünde olmalarıdır. Parti içi demokrasinin kurumsallaşmadığı partilerde program, politika ve siyasal tercihlerin belirlenmesinde parti üyeleri işlevsiz kalmakta ve liderler belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda kendi içinde demokrasi kültürü oluşturamamış bir partinin halkın güvenini kazanması ise mümkün görünmemektedir (Karakaş, 2013: 176-177). Kavukçuoğlu, sosyal demokrat partilerin “program partileri” olduğunu belirtmektedir. Parti programları sosyal demokrat ideolojinin taşıyıcısıdır. Liderin önemi yadsınamazsa da sosyal demokrat bir partide program ön planda olmalıdır. Lider ise programı uygulama gücüne göre değerlendirilmelidir.⁹⁸ Sosyal demokrat bir partide üst tabakanın aldığı kararların partinin tabanına dayatılması sosyal demokrasi ile örtüşmemektedir. Parti içi demokrasi, farklı fikirlerin tartışıldığı bir platform gerektirmektedir. Tartışma kültürünün olması eşitlik ve özgürlük kavramlarının bir

---

⁹⁷ Türkiye’deki siyasal kültür siyasi partilerde parti içi demokrasiyi zayıflatma ve lider partisine dönüşme eğilimi yaratmaktadır. Bu durumun önemli bir sebebi ataerkil aile yapısıdır. Aile içinde demokratik bir işleyiş olmaması ve babaya itaat, parti içinde de lidere itaat kültürüne dönüşmektedir (Karakaş: 2019a: 27-28).

⁹⁸ <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/deniz-kavukcuoglu/chp-kurultayi-ve-program-357298> (Erişim Tarihi: 04.11.2021).

gereklidir (Akat, 2004: 5-8). Güneş Ayata, CHP'nin tarihsel süreçte devletle özdeşleşen uygulamalarının parti içi demokrasiyi önlediğini belirtmektedir (2010: 79):

“1927'den beri parti oldukça merkezi bir yapı içerisindeydi. Parti lideri, yakın çevresindeki güçler dengesine bağlı olarak, merkez yürütme kurulu üyelerini ve milletvekili adaylarını kendisi belirlemekteydi. Kurultaylar seçimle ilgili amaçlardan çok, danışma için önemliydi. Yerel parti örgütleri, parti aktivitelerinin pek seyrek olduğu bir komite sistemine dayanmaktaydı. Parti içi demokrasi, özellikle de parti ve devlet iç içe geçmiş olduğundan, neredeyse hiç yoktu”.

Tek Parti dönemindeki (parti-devlet birlikteliğinin yarattığı merkezden yönetilen örgütlenme modeli, taşra ile bağlantının merkeze bağlı yerel eşraflar ile sürdürülmesi ve lidere sorgusuz itaat) gibi bazı uygulamalar daha sonraki dönemlerde liderin egemenliğine dayanan bir parti kültürünün yerleşmesine zemin hazırlamıştır. İlerleyen süreçte de liderler gerek hukuksal gerekse de siyasal düzeyde yaşanan değişiklikleri kendi lehleri doğrultusunda kullanmaya çalışarak bu süreci devam ettirmeye çalışmışlardır (Turan, 2011: 5-14). Bu görüşten farklı olarak Hurşit Güneş, CHP'de liderlerin partinin değişimi noktasında önemli roller üstlenmiş olmalarına rağmen, parti örgütünün, partinin yapılanmasında lidere göre daha etkili bir konumda olduğunu belirtmektedir. Türkiye'deki diğer kitle partilerinde genel olarak lider odaklı bir siyasal işleyiş söz konusuysa, CHP'de liderin üzerinde örgüt ve partinin, ilk ve ölümsüz genel başkanı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihsel mirasının, “Aydınlanma 1923” idealinin etkisi vardır (Güneş, 2014: 27).

Tarihsel kültürün liderler üzerindeki etkisi tartışılmaz olsa da CHP'de geçmişten gelen ve parti içi demokrasiye gölge düşüren lider ağırlıklı bir politik işleyiş geleneği vardır. Kılıçdaroğlu'nun söylemsel düzeyde siyasi partilerde liderlerin, parti örgütünün önüne geçmesine karşı çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'de “birinci sınıf demokrasinin” gelişimi açısından ve siyasi partilerde lider odaklı işleyişin son bulması noktasında 12 Eylül rejiminin mahsulü olan Siyasi Partiler Yasası'nın değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır:

“Siyasi Partiler Yasası’nı değiştirelim, lider sultasına son verelim, ön seçimi zorunlu kılalım, bütün partiler yapsın bunu. Niye yapmıyoruz bunu? (...) Milletlin vekilini millet seğmeli, milletin vekilini lider değil millet seğmeli. Milletlin vekilini millet seğecekse gel kardeşim, gönlümüz açık, seçim yapalım, çağdaş bir seçim yapalım, çağdaş, uygar bir siyasi partiler yasağı, seçim kanunu çıkaralım”.⁹⁹

Sosyal demokrat bir partide, parti liderinin üst üste katıldığı seçimlerde kendisinden beklenen başarıyı yakalayamaması durumunda liderlik makamından ayrılması ve yeni bir liderin seğilmesine imkân sağlaması gerekir. Liderin bu şekilde davranması demokrasinin bir gerekliliğidir. Batı Avrupa’daki sosyal demokrat partilerde parti liderleri çoğunlukla başarısız olduklarına inandıkları genel bir durumda istifa etmektedir. Bu durum Türk siyasal partilerinde alışageldik bir durum değildir. CHP’de lider değişimleri zorlu ve uzun süreçlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Kemal Kılıçdaroğlu 2010-2017 yılları arasında katıldığı seçimlerde, Baykal dönemine göre belirli bir yükseliş yakalasa da milletvekili genel seçimlerinde CHP’yi iktidar partisi konumuna taşıyamamıştır. Yerel seçimlerde CHP belediyelerin çoğunu kazanamamış, referandumlarda ise yüzde elliyi geçememiştir. Bu tabloya rağmen Kılıçdaroğlu, liderliğini koruma eğilimi sergilemektedir. Kılıçdaroğlu’nun söylemlerinde demokrasiyi savunmasına rağmen liderlik konumunu muhafaza etme çabası sosyal demokrasi ile çelişmektedir. Kılıçdaroğlu’na göre bir siyasal partinin başarısının temel ölçütü katıldığı seçimlerin sonucuna göre iktidara gelebilmek veya en yüksek oyu alabilmektir.¹⁰⁰ Kılıçdaroğlu başarı kıstasını iktidar partisi olmakla ölçeklendirse de katıldığı seçimlerden sonraki söylemlerinde kendisini başarısız bulmadığını açıklamaktadır. Kılıçdaroğlu’nun seçim sonuçlarına yaklaşımı, başarı koşulunun partiyi iktidara taşımak yönünde olmadığını göstermektedir.

⁹⁹ <https://www.chp.org.tr/haberler/9-subat-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi?q=şubat%202016> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

¹⁰⁰ “Bir siyasal partinin başarısı iktidara gelmesidir. İktidara gelmiyorsa, oyu artsa bile, beklediği başarıyı yakalamamış oluyor. Bütün amaç iktidara gelmek ve ülkeyi yönetmek için ortaya koyduğunuz projeleri hayata geçirmek. Biz iktidara gelemedik doğru, o açıdan oyumuz arttı doğru, oyumuz arttı, milletvekilimiz de arttı doğru, ama biz onu yetersiz görüyoruz”.

<https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-haberturk-ozel-canli-yayininda-ece-uner-fehmi-koru-ve-fuat-keymanin-gundeme-iliskin-sorularini-yanitladi-17-aralik-2015> (Erişim Tarihi: 26.10.2022).

Kılıçdaroğlu 2010-2017 yılları arasında CHP'nin katıldığı milletvekili genel seçimlerinde CHP'yi iktidara taşıyamamıştır ve yerel seçimlerde ise en yüksek oyu alan parti konumuna çıkartamamıştır. Referandumlarda ise CHP'nin içinde olduğu blok kazanamamıştır. Katıldığı bütün seçimlerde CHP'yi en yüksek oyu alan parti konumuna taşıyamaması durumunda genel başkanlık makamından istifa etmesi yönünde partililerden ve partinin dışındaki kişilerden birtakım eleştiriler almaktadır. Fakat bütün seçim sonuçlarına rağmen liderlikten ayrılmayarak bu eleştirilere hak vermediğini göstermektedir. 2015 seçimleri sonrasındaki söylemleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu seçimlerde CHP'nin oylarında önemli bir oranda düşüş olmayıp bir miktar artış yaşanmasını gerekçe göstererek kendisini başarısız olarak değerlendirmedini açıklamıştır:

“Ben diyorum ki, oylarını anlamlı bir oranda düşüren genel başkan gitmelidir. Elbette amaç iktidar. Ben eğer anlamlı bir oy kaybı yaşatırsam giderim. (...) yani öyle sıfır noktalı falan değil. Birkaç puanlık bir kayıptan söz ediyorum. Şu ana kadar biz partide bir oy artışı yaşadık...”¹⁰¹

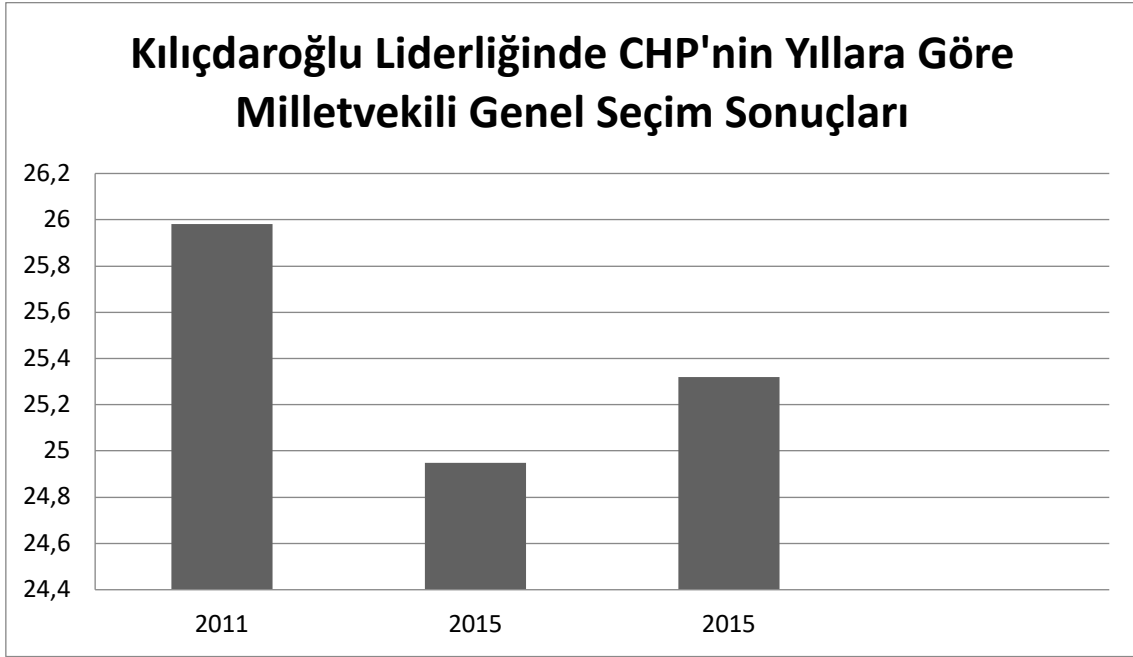
Kılıçdaroğlu'nun seçim sonuçlarına göre partinin oylarının düşmemesini ve az bir düzeyde artmasını yeterli gördüğü anlaşılmaktadır. Genel başkanlık yarışında Kılıçdaroğlu'na rakip olan Muharrem İnce, Kılıçdaroğlu'nun başarısızlığı “anlamlı oy kaybı” ile ölçeklendirmesini “parti içi demokrasi diye geldi, tek adamlığa gidiyor” olarak değerlendirmiş ve eleştirmiştir. İnce, kendisinin genel başkan olması durumunda CHP'nin tüzüğündeki lideri koruyan maddeleri değiştirmeyi vaat etmiştir: “Genel Başkan olduktan sonra ilk iki seçimde partiyi birinci yapamazsan gidersin”. Fakat İnce partiden yeterli desteği bulamayarak genel başkan seçilememiştir.¹⁰² Çalışmada incelenen dönem aralığında CHP'nin katıldığı seçimlerde kazandığı oy oranları, Baykal dönemine göre önemli oranda bir yükseliş durumunun ortaya çıkmadığını göstermektedir.

¹⁰¹<https://www.star.com.tr/politika/iste-kilicdaroglundun-birakma-sarti-haber-930731/> (Erişim Tarihi: 09.08.2021).

Hürriyet-Fatih

¹⁰²<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/demokrasiyle-geldi-tek-adamliga-gidiyor-1936180> (Erişim Tarihi:18.08.2021).

Kılıçdaroğlu lider olduktan sonra 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği paketine yönelik referandumda etkili bir “Hayır” kampanyası gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda çoğu Őehirde mitingler düzenlemiştir. Fakat referandum sonucunda hayır oranı yaklaşık %42’de kalmıştır (Tekin ve Okutan, 2012: 238). Referandumda %57,88 oranında evet çıkararak Anayasa değişikliği kabul edilmiştir.¹⁰³ Kılıçdaroğlu, referandumda kendisinden beklenen başarıyı yakalayamamıştır. Liderlerin katıldıkları seçimlerde sergiledikleri performansın seçmenler ve partilerin siyasal tabanı açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurulduğunda Kılıçdaroğlu’nun liderlik süreci açısından başarılı bir başlangıç yapamadığı görölmektedir. Bu durum, Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığının ilerleyen dönemlerinde siyasal destekçilerini artıramamasının sebepleri arasında yer almaktadır.

<http://www.yzk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 15.09.2019).

Şekil 3. Kılıçdaroğlu Döneminde CHP'nin Yıllara Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

¹⁰³ <https://www.yzk.gov.tr/tr/12-eylul-2010-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5003> (Erişim Tarihi, 29.10.2022).

Kılıçdaroğlu'nun liderliğinde CHP'nin katıldığı 2011 Milletvekili Genel Seçimlerinde ise 2007 Milletvekili Genel Seçimlerinden farklı olarak oy oranında ufak bir artış yaşanmıştır (Ciddi ve Esen, 2014: 432). 2007 Genel Seçimlerindeki 20,88 (7.317.808) oy oranından 2011'de 25,98'e (11.155.972) ulaşılarak yüzde beşlik bir (oy sayısında yüzde 50'den fazla bir artışa tekabül eden 3 milyon 838 bin 164 oy) yükseliş gözlemlenmiştir.¹⁰⁴ Bu oy oranı bir açıdan halkın önemli bir kısmının bu dönemde rejime ve laikliğe yönelik kaygı içinde olmadıklarını göstermektedir (Erdoğan, 2018: 85). Kılıçdaroğlu katıldığı 12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçimlerinde 11.155.972 seçmenin desteği ile %25,98, 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde 11.518.139, %24,95; 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri 12.111.812, %25,32, 30 Mart 2014 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde ise (İl Genel Meclisi %16,87, Büyükşehir Belediye Başkanlığı %31,04, Belediye Başkanlığı %26,45, Belediye Meclisi %26,34) oy oranına ulaşmıştır.¹⁰⁵ 10 Ağustos 2014 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı Seçimi sonucunda ise MHP ile ortak cumhurbaşkanı adayı olarak belirledikleri Ekmeleddin İhsanoğlu %38,44 kadar bir oy oranına ulaşabilmişse de cumhurbaşkanı seçilememiştir (Özbudun, 2015: 99). Bu seçimin sonucunda (AK Parti'nin adayı olan) Recep Tayyip Erdoğan %51,79 oy oranıyla Türkiye'nin 12. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁰⁶ 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Anayasa Değişikliği Halkoylamasında da (CHP'nin desteklediği) hayır bloğu %48,59 oranında kalmıştır. Evet bloğu ise %51,41 oranına ulaşarak Anayasa değişikliği kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Referandum sonuçlarına göre CHP'nin başarılı olamadığı görülmektedir.

---

¹⁰⁴ (CHP 34. Olağan Kurultay Raporu, 2012: 25) <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

¹⁰⁵ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 15.09.2019).

¹⁰⁶ https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

¹⁰⁷ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2022).

Kılıçdaroğlu'nun katıldığı seçimlerde başarılı olamamasına rağmen genel başkan olarak kalmasını mümkün kılan birtakım faktörler söz konusudur. Bunlar arasında CHP'nin tabanının başarısızlığı sorgulama konusundaki yetersizliği sayılabilir. CHP seçmeni partinin uzun yıllar boyunca muhalefet partisi konumunda bulunmasını kanıksayarak bu durumu yeterli bir başarı olarak algılamış ve başarısızlığa karşı duyarsızlaşmıştır. İter Turan Türkiye'de siyasi partilerde yaşanan benzer durumların liderlerin başarısız sonuçlara rağmen ömürlerini uzattığını belirtmektedir (2011: 15):

“Seçimlerde uğranılan kayıpları telafi eden iki olgu daha liderin performansa bağlı olarak sorgulanmasını engellemektedir. İlkin, parti seçmen desteğinin azalmasına rağmen iktidarda kalırsa ya da hükümet koalisyonuna ortak olursa, lidere karşı belirebilecek eleştirilerin zemini zayıflar. İkinci olarak da, parti kötü performansına rağmen birkaç belediyede başarılı olmuşsa, ulusal alanda yenilginin acısı hafiflemiş, liderin konumu da korunmuş olur”.

Türkiye'de siyasi partilerde lider değişimin uzun süreler alması, başarısız seçim sonuçlarının lider değişimine yol açmaması, bu yönde bir talebin ve baskının oluşmaması olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte liderlerin başarısızlığın yarattığı olumsuz koşulların üstesinden gelebileceği algısı ile liderler tarafından yapılan başarısızlık durumunda lider değişiminin yaşanmaması gerektiği vurgusu ve liderlerin kendileri ile rekabete girme potansiyeli olan kadroları engellemeleri sayılabilir. Başarısız bir durumda istifa eden liderler de partideki konumlarına bir şekilde geri dönmenin yollarını aramaktadırlar: “kendilerine şahsen bağlı kadrolara güvenerek, onların çağrısı ile istifalarını geri almışlar, çoğu zaman ya kongrede ‘umumi istek üzerine’ tekrar aday olmayı ya da kısa bir aradan sonra tekrar seçilmeyi başarmışlardır” (Turan, 2011: 15). Michels'in liderlerin görevde buldukları süre ile oligarşi arasında kurduğu bağlantıdan hareket eden Erdoğan, İngiliz İşçi Partisi ve Alman Sosyal Demokrat Partisi ile CHP'deki lider rotasyonunu karşılaştırarak CHP'de lider rotasyonunun daha düşük olduğunu, liderlerin daha uzun süre yöneticilik yaptıklarını ve bu durumun oligarşik eğilimlerini artırdığı sonucunu saptamıştır (2018: 227). Kılıçdaroğlu'nun katıldığı seçimlerden yenilgiyle çıkmasına rağmen koltuğundan istifa edeceğini belirtip etmemesi, bir kıstas

olarak kabul ettiği Avrupa'daki sosyal demokrat partilerde görülmeyen bir durumdur. Partinin liderinin çizdiği bu güvensiz tablo, seçim sonuçlarına yansımakta, halkın partiye güven duymamasına yol açmaktadır (Yeniden CHP, 2018: 27-30). Michels'in liderlerin yöneticilik konumlarını muhafaza eğiliminin oligarşik bir yaklaşımı yarattığı yönündeki analizine göre, Kılıçdaroğlu'nun (2010-2017 yılları arasında) 7 yıl içerisinde, partiyi iktidara taşıyamamasına rağmen istifa etmemesi ve lider konumunu korumak istemesi, liderin oligarşik bir yönelime girdiğini göstermektedir.

Sosyal demokrat bir partide parti tabanından genel başkanına kadar bütün yönetim kademelerinin belirlenmesi, partinin katılacağı seçimlerde adayların saptanması, politikaların üretilmesi gibi birçok husus demokratik bir zemine dayanmalıdır. Parti içi demokrasinin bir diğer göstergesi de sosyal demokrat bir partide parti içi seçimlerde liderlerin, gerek kendilerinin aday olduğu genel başkanlık seçimlerinde gerekse de beraber çalışacakları kadroları oluştururken sergiledikleri tavır ve söylemler seçimlerde başvurdukları yöntemler kadar önem taşımaktadır. Kurultaylarda kutuplaştırıcı, kavgacı bir tavır sergileyen bir lider demokrasiden uzaklaşmaktadır. Bu durum demokrasiyi savunan bir sosyal demokrat bir liderin söylemleri ile politikalarının uyumlu olmadığını göstermektedir. Parti içi demokrasi, partinin toplumsal tabanını genişletebilmesi, partiyi farklı kitlelere açabilmesi ve tabanını konsolide edebilmesi ile birlikte seçimlerde başarılı olabilmesi açısından önem taşımaktadır. Zira kendi içerisinde demokrasiyi tesis edemeyen bir siyasal partinin başa geldiğinde ne kadar demokratik olacağı tartışmalıdır.

Kılıçdaroğlu, söylemlerinde parti içi demokrasinin işleyişinin partinin siyasal başarısı açısından taşıdığı öneme vurgu yapmaktadır: “Evine demokrasiyi getirmeyen bir siyasal parti ülkeye demokrasiyi zaten getiremez., biz evimize demokrasiyi getiriyoruz”.¹⁰⁸ Fakat kendisine ve yönetimine yönelik eleştirilere yaklaşımı ile zaman

---

¹⁰⁸ 19 Ocak 2016 TBMM CHP Grup Konuşması, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=135423 (Erişim Tarihi, 10.11.2020).

zaman demokrasiden uzaklaşmaktadır. Bu noktada partinin kurumsal kimliğini parti içi demokrasinin önüne geçirdiği ve eleştirileri bertaraf etmeye çalıştığı görülmektedir:

“Eleştiriye sonuna kadar açığız, demokrasi anlayışımızın bir gereğidir. Eleştiriye evet ama parti tüzel kişiliğinin örselenmesine hayır. Her partili CHP’nin tüzel kişiliğine saygılı olmak zorundadır. Eleştiri yapacağım derken partinin kurumsal kimliğini örselemeye hiçbir partilinin hakkı yoktur. Partili olmanın gereği her şeyden önce bu kurumsal kimliğe saygı göstermeyi gerektirir”.¹⁰⁹

Siyasi parti liderlerinin parti içinde fikir farklılıklarından kaynaklanan ayrışmaların ve kutuplaşmaların tartışma düzeyinin ötesine geçerek bölünmelere ve imaj kaybına yol açmasının önüne geçmesi gerekmektedir. Bu noktada Kılıçdaroğlu’nun titiz davrandığı ve partiye gelebilecek olası bir zararı önlemek için ceza mekanizmasını devreye soktuğu görülmektedir. Kılıçdaroğlu döneminde partinin kurumsal kimliğine zarar verdiği düşünülen kişiler Yüksek Disiplin Kuruluna (YDK) sevk edilerek, partiden ihraç edilmiştir.¹¹⁰ Kılıçdaroğlu parti örgütünü kontrolü altına almak istemektedir. Bu konudaki tavrı ile Baykal’a benzemektedir. Baykal da partideki hakimiyetini korumak için parti örgütü üzerinde kontrolcü bir yaklaşımla hareket etmiştir.

İlter Turan, Baykal’ın yerel örgütleri kontrolü altında tutmaya çalıştığını kendisine muhalif olan yerel örgüt liderlerini (liderlik yarışında kendisine rakip olan Mustafa Sarıgül’ü destekleyen milletvekilleri ve il başkanlarını) ise görevden aldığını belirtmektedir. Baykal, adayların saptanması noktasında da kendi adaylarını listeden koymuştur (Turan, 2006: 568). Kılıçdaroğlu ise genel başkan koltuğuna oturmasından itibaren konuşmalarında, adayların belirlenmesinde ön seçim yönteminin uygulanacağını vaat etmektedir. “Seçim yasalarını değiştirerek, liderlerin değil, milletin kendi vekillerini

---

¹⁰⁹<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-kemal-bey-kurultayi-toplamali-1402955> (Erişim Tarihi: 06.05.2020).

¹¹⁰2016’da CHP Ankara Milletvekili Aylin Nazlıaka, 2014 yılında Eskişehir Milletvekili Süheyl Batum ve İzmir Milletvekili Birgül Ayman Güler YDK kararıyla partiden ihraç edilen vekillerdir. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/aylin-nazliaka-chpden-ihrac-edildi-2204249> (Erişim Tarihi: 19.11.2021).

seçebilmesini sağlayacağız”.¹¹¹ Fakat katıldığı seçimlerde bunu başaramadığı görülmektedir.

Kılıçdaroğlu, 2011 Genel Seçimlerinde bütün adayların önseçimle belirlenmesini sağlayamamış ve partililerdeki demokrasi beklentisini karşılayamamıştır (İzgili, 2013: 49-50). CHP’de 12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçimlerinde milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecinde 29 ilde ön seçim yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Bu tercihin seçim sonuçlarına olumlu yansıdığı yönünde düşünen Kılıçdaroğlu, sonraki seçimlerde parti içi demokrasinin şartı olarak adayların tamamını ön seçimle saptanmasını hedeflediğini dile getirmiştir.¹¹² Fakat ilerleyen dönemlerde CHP’nin katıldığı seçimlerde adayların belirlenmesi sürecinde başvurulan yöntemler Kılıçdaroğlu’nun bu amacını gerçekleştiremediğini göstermektedir.

7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde adaylarını saptarken “55 seçim çevresinde önseçim yöntemi”, çok kısa bir süre sonra gerçekleştirilen 1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde ise 7 Haziran’da seçilen milletvekillerini güvence altına almak için “büyük oranda önseçim sonuçlarına bağlı kalınarak, merkez yoklaması yöntemi” uygulanmıştır (CHP PM 35. Olağan Kurultay Raporu, 2016: 56-58).¹¹³ 30 Mart 2014 tarihinde gerçekleştirilen Mahalli İdareler Seçimlerinde ise adayların belirlenmesinde CHP’de, şehirlerde araştırma yapması için beş kişiden oluşan bir komisyonun “Seçim ve Hukuk İşleri, Yerel Yönetimler, Örgüt ve Örgütlenme, İdari ve Mali İşlerden sorumlu genel başkan yardımcılıkları ve Genel Sekreter” gerçekleştirdiği anket, görüşme ve eğilim yoklaması gibi çeşitli yöntemlerle belediye başkan adaylarının önemli oranda saptandığı belirtilmektedir. “Belediye başkanı ve belediye meclis üyelikleri adaylarının saptanmasında esas olan iç mevzuat hazırlanarak, eğilim yoklaması yöntemi ile aday saptanması çalışması yapılmıştır”.¹¹⁴

---

¹¹¹ 2011 Seçim bildirgesi

¹¹² <https://www.haberturk.com/polemik/haber/640504-aleviyim-ne-var-bunda> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

¹¹³ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

¹¹⁴ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

Parti içi demokrasinin işleyip işlemediğinin bir göstergesi de genel başkan seçimine yönelik partilerin izledikleri yöntemlerdir. Kılıçdaroğlu'nun liderliğinde CHP'de genel başkan adaylığı için gereken yüzde yirmi şartının yüzde ona indirildiği görülmektedir (2012 Tüzük değişikliği). Daha önce uygulanan yüzde yirmi gibi yüksek bir oran genel olarak tek bir adaya imkân tanımış ve genel başkan değişimini zorlaştırmıştır. Bu durum Baykal'ın uzun yıllar liderlik makamında kalmasına sebebiyet vermiştir (Cıngı, 2011: 5).¹¹⁵ Kılıçdaroğlu'nun bu oranı düşürmesi demokratik açıdan önemli bir adımdır. Tüzük'te böyle bir değişikliğin yapılması olumlu bir gelişme olsa da Kılıçdaroğlu'nun liderlik makamında kalmak için farklı mekanizmaları devreye koyduğu görülmektedir.

Kılıçdaroğlu (2010-2017) yılları arasında dört kez genel başkanlık için aday olmuştur ve katıldığı seçimlerin hepsini kazanmıştır. 33. Olağan Kurultayı ve 34. Olağan Kurultaylarının tek adayı olarak katılarak genel başkan seçilmiştir. 5 Eylül 2014 18. Olağanüstü Kurultayı'nda ise Muharrem İnce ile yarışan Kılıçdaroğlu, delegelerin önemli oranda desteği ile (Kılıçdaroğlu 740, İnce 415 oy) yeniden genel başkan olmuştur.¹¹⁶ CHP'de 2016 yılında gerçekleştirilen 35. Olağan Kurultayı'na (Mustafa Balbay'ın genel başkan adaylığı için yüzde on oy oranına ulaşamaması sebebiyle) tek aday olarak katılmıştır ve genel başkanlığına devam etmiştir.

CHP'de Merkez Yönetim Kurulu ve Parti Meclisi seçim süreçleri, örgütsel düzeyde oligarşik bir işleyişe kaynaklık etmektedir. 2008 yılında genel başkanın parti meclisi üyeleri arasından MYK üyelerini atayabilmesi yönünde “doğrudan atama yetkisi” yapılan değişiklik, Kılıçdaroğlu'na MYK üyelerini kendi tercihi doğrultusunda belirlemesi açısından imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte CHP'de PM üyelerinin belirlenmesinde her ne kadar çarşaf liste uygulaması söz konusu olsa da Kılıçdaroğlu'nun

---

¹¹⁵ <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/CHP%20Aydin%20Cingi.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁶ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140905_chp (Erişim Tarihi: 18.08.2021).

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/chpde-kurultay-gunu-27146009> (Erişim Tarihi: 18.08.2021).

oluşturduğu “anahtar liste”nin önemli bir kısmının seçildiği ve genel başkanın PM üzerinde hakimiyet sağladığı görülmektedir. Bu durumun üzerinde delegelerin partide geleceklerine yönelik taşıdıkları endişelerin veya örgütle birlikte hareket etme yönündeki düşüncelerinin etkisi bulunmaktadır (Erdoğan, 2018: 207-211).¹¹⁷ Kılıçdaroğlu’nun CHP’nin örgütsel işleyişine bu şekilde yaptığı müdahaleler parti içinde lider eksenli bir anlayışın hâkim olmasına sebep olmaktadır ve demokrasinin kurumsallaşmasını önlemektedir.

Kılıçdaroğlu 15. Olağanüstü Kurultay’da, her ne kadar öncesinde çarşaf listeyi savunsa da Parti Meclisi üyelerini seçmek için blok listenin uygulanmasını istemiştir. Baykal’ın kendisine yakın kişilerin seçilmesi için yaptığı çalışmaya karşı Kılıçdaroğlu blok listeyi istemiştir. Genel başkanlığı döneminde blok liste yöntemine başvuran, özellikle geçmişte blok liste-çarşaf liste tartışmalarının yaşandığı CHP’nin 30. Olağan Kurultay’ında blok listenin kabul edilmesi için mücadele eden Baykal ise buna karşı çıkarak çarşaf listeyi savunmuştur (İzgili, 2012: 37-38).¹¹⁸ Parti içi demokrasinin bir gerekliliği olarak partinin il, ilçe, parti meclisi, merkez yönetim kurulu gibi, bütün yönetim kademelerinin belirlenmesinde başvurulacak yöntemlerin de demokratik olması gerekir. Bu kapsamda CHP’nin 26 Şubat 2012 tarihinde gerçekleştirilen 16. Olağanüstü Kurultay’da kabul edilen Tüzük değişikliği demokratik bir nitelik taşımaktadır:

“İl ve ilçe kongrelerinde seçimlerinde kural, tek ve ortak listedir (çarşaf liste). Ancak gündemin çalışma raporu ve görüşmeler maddesine geçilmeden önce, kongre üyelerinin onda birinin yazılı önerisi ve kongreye katılan üyelerin salt çoğunluğuyla yapılacak oylama sonucunda blok liste usulü ile seçimlerin yapılmasına karar verilebilir”.

CHP’de parti içi demokrasinin gelişimi açısından çarşaf listeye öncelik verilmesi durumu önemli bir karardır. Fakat bununla birlikte blok listenin de uygulanabilmesi olanağının olması durumu, özellikle yerel örgütlerde oligarşik eğilimlerin sürdürülmesine

---

¹¹⁸ Baykal, "Bence blok liste ayrıştırır, çarşaf liste bütünleştirir". <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/blok-liste-bloklastirir-203758> (Erişim Tarihi:08.05.2021).

yol açmaktadır. Erdoğan'a göre, yerel örgüt seçimlerinde çarşaf liste uygulamasının yaygınlaşabilmesi için "blok liste yöntemi seçenek olmaktan" çıkarılmalıdır (2018: 164). CHP'deki delege sistemi, demokrasi ile bağdaşmamaktadır ve adaletsiz sonuçlara yol açmaktadır. Avrupa'daki sosyal demokrat partiler bu sistemin yanlışlığını görüp vazgeçmelerine rağmen, CHP'de bu sistemin sürdürülmesi, kurultaylarda seçmenlerin siyasal tercihlerini karşılıksız bırakmaktadır ve parti içi demokrasinin işleyişine zarar vermektedir. Kılıçdaroğlu Siyasi Partiler Kanunu'nun değişmesi gerektiğini dile getirirse de arkasında durmamıştır. Burada bir esneklik söz konusudur (Yeniden CHP, 2018: 34-38). Parti içi demokrasi için kurultaylarda oy kullanacak delegelerin partinin üyeleri tarafından özgürce seçilmesi gerekir. Delegeler üzerinde yönetimden herhangi bir müdahale olmamalıdır. Keskin, delegelerin belirli bir süre için değil, seçimlerin hemen öncesinde belirlenmesi gerektiğini söylemektedir. 18. Olağanüstü Kurultay'da olduğu gibi CHP'deki delegelik sistemi parti içi demokrasi ile çelişmektedir. Delegeler, seçim dönemlerinde ön seçimin uygulanmadığı yerlerden aday olma umudu ile kurultaylarda pragmatik davranışlar sergileyebilmektedir (Keskin, 2014).¹¹⁹ Şüphesiz bir siyasal partide yönetimin delegeler üzerinde bu tür bir baskı yaratması sosyal demokrasi ile bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda CHP'nin delegelik sisteminin parti içi demokrasi açısından kusurlu olduğu görülmektedir.

CHP'nin 1970'li yıllara kadar yaptığı Kongreler Batı'daki sosyal demokrat partiler gibi tüzük ve ülke soruları üzerinde detaylı bir şekilde inceleme yapılması ve kongrelerin üç dört gün sürebilmesi açısından benzerlik taşımıştır. 1970'ten sonra kongrelerin süreleri kısalarak sadece seçim odaklı olmaya başlamıştır (Kabasakal, 2013: 104). Kılıçdaroğlu döneminde (2010-2017 yılları arasında) yapılan Olağan Kurultaylar (33. Olağan Kurultay 22-23 Mayıs 2010, 34. Olağan Kurultay 17-18 Temmuz 2012, 35.

---

¹¹⁹ <http://www.sosyaldemokratdergi.org/hakki-keskin-chp-kurultayi-ve-parti-ici-demokrasi/> (Erişim Tarihi: 09.06.2021).

Olağan Kurultayı 16-17 Ocak 2016) genel olarak iki gün sürmüştür. Olağan Kurultaylarda yaygın olarak birinci gün genel başkan seçimi, ikinci gün ise parti meclisi gibi partinin yönetim kademesinin belirlenmesi yönünde bir uygulama söz konusudur. Bu süreçte yapılan Olağanüstü Kurultayların (CHP'nin 15. Olağanüstü Kurultayı, 16. Olağanüstü Kurultayı, 17. Olağanüstü Kurultayı ve 18. Olağanüstü Kurultayı) ise tek bir gün içerisinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Parti içi eğitim, sosyal demokrat partilerde önem verilen temel hususlar arasındadır. Partinin ideolojisinin yaygınlaşması, halkın sosyal demokrat değerlerle buluşması için buna aracı olan üyelerin eğitilmesi gerekmektedir. İdeolojik faaliyetlerin yürütebilmesi açısından üyeler bilinçlendirilmelidir. Hem partinin ideolojik yapısının güçlenmesi hem de seçmen desteğinin artması için sosyal demokrat partilerde düzenli bir şekilde eğitimlerin yapılması önem taşımaktadır. CHP'de 2012 yılında yapılan Tüzük değişikliğiyle bütçenin yüzde on beşinin parti içi eğitim için kullanılmasına karar verilmiştir.¹²⁰ Bu karar sosyal demokrasinin bir önemli gerekliliğinin yerine getirilmesi açısından olumludur.

Siyasi partilerde parti içi demokrasinin önemli bir bileşeni de üyelik aidatıdır. Üyelik aidatının parti içi demokrasinin işleyişi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Aidatını düzenli ve yüksek miktarlarda ödeyen üyeler, parti içi kararların alınmasına daha aktif bir şekilde katılmaktadır. Aidat sorumluluğu siyasal katılımı artırılmaktadır. Adaletli bir yönetim için aidat ödemelerinin gelirle orantılı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Batı Avrupa'da SPD, İngiliz İşçi Partisi gibi sosyal demokrat partilerde üyelerin gelirleri doğrultusunda az kazananlardan az, çok kazananlardan çok aidat alınmaktadır (Küçük, 2015: 42-43). Fakat Avrupa'da devlet yardımları, üyelerin siyasi partilere katılımını olumsuz etkilemiş, üye sayısında düşüşler yaşanmıştır. Üyelik aidatı özellikle kurucu kökleri işçilere dayanan sosyal demokrat partilerin önemli bir gelir kaynağıdır. Devlet yardımları

---

¹²⁰ <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> 34. Olağan Kurultay (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

bu noktada üyelere duyulan ihtiyacı azaltmıştır (Sayarı, 2013: 133-134). Günümüzde ise devlet yardımları, siyasi partilerde liderler tarafından güçlerini artırmak için kullanılmaktadır. Liderler, yapılan yardımları muhaliflerine karşı kendilerini destekleyenlerden yana kullanma eğilimi içerisinde (Turan, 2011: 13). CHP tüzüğüne göre üyeler, “Partiye yılda 12-600 TL arasında aidat verirler”.¹²¹ CHP’de üyelik gelirlerinin oranı partinin gelirlerine göre daha az miktardadır. Örgütüne maddi ölçekte bir katkı sağlamayan üyelerin parti ile bağı zayıf kalmaktadır. Bu durum üyelerin adayların saptanması gibi birçok kararın alınması noktasında kayıtsız kalmasına yol açmaktadır (Yunus Emre ve diğerleri, 2017: 83-85).

Siyasal partilerde demokratik işleyişin önemli bir göstergesi de politikada cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasıdır. Türk siyasetinde kadın politikacılar erkeklere kıyasla oldukça az sayıdadır. Bu durum siyasi partilerde ve genel olarak siyasal yaşamda demokratik bir kültürün oluşmadığını göstermektedir. Kılıçdaroğlu liderliğinde CHP’nin 2012 yılındaki 34. Olağan Kurultay PM raporuna göre, partinin toplam üye sayısının %30’na denk gelen 280.000 kadın üyesi vardır.¹²² Kadın üyelerin sayısında giderek bir artış yaşanmıştır. 2015 yılında sayısal ve oransal olarak kadın üyeler 372.470’e ve toplam üyelere göre %31’e ulaşmıştır.¹²³ CHP’de uzun bir süre sonra Gençlik ve Kadın Kongreleri Büyük Kurultayları gerçekleştirilmiştir.¹²⁴ Türkiye siyasetinde kadınların erkeklere kıyasla sayıca az olması durumunun yarattığı eşitsizliği ortadan kaldırmak açısından önemli olan bu adımlar aynı zamanda CHP’de parti içi siyasetin işleyişinin demokratikleşmesi yönünde olumlu birer gelişmedir. Buna rağmen kadınların CHP’ye siyasal katılımları ve siyasal temsiliyetleri yeterli düzeyde değildir. CHP’de kadın üyelerin sayısı giderek artış gösterse de erkeklere

---

¹²¹ CHP Tüzük (2012 Değişiklikleri ile)

¹²² <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

¹²³ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

¹²⁴ 34. Olağan Kurultay Raporu, s. 19.

göre kadın milletvekili oranının düşük olduğu görülmekle birlikte partide kadın yöneticilerin sayısı da oldukça azdır.

CHP’de 2012 yılında yapılan Tüzük değişikliği ile kadın kolları parti örgüt birimi kategorisine dahil edilmiştir. Kadın kolları ile ilgili olarak mali ve amaç ile ilgili konularda birtakım değişiklikler yapılarak olumlu adımlar atılsa da CHP’nin tüzüğüne göre kadın kolları genel başkanı, merkez yönetiminde bulunmasına rağmen oy hakkından yoksundur. “Kolların yönetiminin bağımsızlığı konusu da netleştirilememiştir” (Çakır, 2019: 146). Kadın kolları genel başkanı, Parti Meclisinde (PM), Merkez Yönetim Kurulunda (MYK) toplantılara katılabilmektedir ve görüşlerini dile getirebilmektedir. Fakat oy kullanamamaktadır. Aynı uygulama il, ilçe teşkilatları için de geçerlidir.¹²⁵

Türkiye’de siyasi partilerde cinsiyet ayrımı üzerinden işleyen bir sistem vardır. Kadınları, kadın kolları ile sınırlandırma eğilimi devam etmektedir. Siyasi partilerde kadın yöneticilerin sayısı düşüktür. Kadın kollarının parti içindeki mali, siyasi pek çok adımı üzerinde merkez yönetimin kontrolü söz konusudur. CHP’de de kadın kollarının bağımsız bir bütçesi yoktur (Çakır, 2019: 145-169). Bununla birlikte partide kadınların siyasal katılımını ve etkinliğini artırmaya yönelik olarak düzenlenen kota uygulamasının da ne kadar etkili olacağı tartışmalıdır. CHP’deki mevcut sorunlarla birlikte özellikle parti içi eğitimin yeterli düzeyde olmaması gibi durumlar, kadın ve gençlik kollarını “örgütsel değişim ve gelişimin öncüsü” olması açısından olumsuz etkilemektedir (Erdoğan, 2018: 164). Bu gibi hususlar, CHP’de kadınların siyasete katılım düzeylerinin erkeklere göre düşük olması durumunun önüne geçmek adına geliştirilen politikaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Türkiye’deki çoğu siyasi parti gibi CHP’de de örgütsel düzeyde eril bir politik yapılanma durumu söz konusudur.

---

¹²⁵ https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

2.1.2 Program, Tüzük ve Seçim Bildirgelerindeki Değişiklikler

Sosyal demokrat bir parti olmanın önemli bir koşulu parti programında ve politikalarında sosyal demokrasinin evrensel değerlerine bağlı kalmaktır. Kılıçdaroğlu (2010-2017) yılları arasındaki süreçte, 2008 yılında Deniz Baykal'ın liderliğinde hazırlanan *Çağdaş Türkiye İçin Değişim Cumhuriyet Halk Partisi Programı*'nı (üzerinde değişiklik yapılacağı mesajı verilmesine rağmen)¹²⁶ değiştirmeden devam ettirmiştir. Bu program genel çerçevesi ile politik, ekonomik ve sosyal açılardan sosyal demokrasinin temel değerlerini barındırmaktadır ve sosyal demokrat bir nitelik taşımaktadır.¹²⁷ Kılıçdaroğlu, CHP'nin parti programından farklı olarak CHP'nin tüzüğü üzerinde birtakım değişiklikler yapılmasını sağlamıştır. CHP'nin 16. Olağanüstü Kurultayı'nda partinin tüzüğünde önemli oranda bir değişiklik talebi öne çıkmıştır: "87 maddelik tüzüğümüzde 50 maddede değişiklik önerilmiştir. CHP'nin yeni tüzüğü 16.Olağanüstü Kurultay'da onaylanarak 1 Mart 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir".¹²⁸ Kılıçdaroğlu'nun Tüzük değişikliği ile CHP'de demokratik bir dönüşümü hedeflediği görülmektedir. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu yapılacak değişikliklerin CHP'nin yenilenmesinin önemli bir göstergesi olduğunu belirtmiştir.:

"Özgürlüğün ve demokrasinin devrimini yapmak zorundayız. Tüzüğümüzü demokrasi için, halk için değiştiriyoruz. CHP tüzüğü kağıt üzerinde kalan bir metin değildir, tüzük halkın iradesini yansıtacak. Bugün önemli bir gündür. Yeni CHP'yi görmek isteyen partinin tüzüğüne baksın".¹²⁹

Kılıçdaroğlu, CHP'de 2012 yılında gerçekleştirilen tüzük değişikliği ile parti içi düzenlemeleri demokratikleştirmek adına milletvekili genel seçimlerinde ön seçim

---

¹²⁶ 34. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporuna göre gerek hazırlanış aşamasının çeşitli fikirleri barındırması gerekse de programın içeriğinin farklı ideolojik kesimleri içermesi sebebiyle demokratik özelliğe sahip bir parti programının hedeflendiği görülmektedir: "Geleneksel sosyal demokratlar, sosyal liberalizme inananlar, sosyalist gelenekten beslenenler, Cumhuriyetçi ve Atatürkçü mirasımızı vurgulayanlar, özetle farklı sol ve demokrat refleksler içeren CHP'nin tüm renkleri parti programı içinde yer alacaktır. Partinin barındırdığı ideolojik farklılıklar CHP'nin zenginliğidir. Programımız, CHP'nin zengin ideolojik birikimini sol, demokrat ve cumhuriyetçi bir fikri zeminde buluşturacak ve kaynaştıracaktır" (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

¹²⁷ *Çağdaş Türkiye İçin Değişim Cumhuriyet Halk Partisi Programı*

¹²⁸ <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> 34. Olağan Kurultay (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

¹²⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/chp-tuzugu-degisti> (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

uygulamasını getirerek kadın kotasını yüzde 33'e, gençlik kotasını ise yüzde 10'a çıkartmıştır (Ayata, 2016: 12). Bu Tüzük'teki demokratikleştirici bir diğer değişiklik de genel başkan adayı önerilebilmesi için halihazırdaki delegelerin yüzde 20'si şartı yerine yüzde 10 uygulamasını getirilmesidir (Cıngı, 2013: 133). Partinin işleyişini daha fonksiyonel kılmak için 80 olan Parti Meclisi sayısı 60 olarak belirlenmiştir.¹³⁰ Tüzük üzerinde yapılan ve demokratikleşme açısından önem taşıyan diğer değişiklikler ise şu şekildedir:

“Milletvekili adaylarının belirlenmesinde ön seçim ve aday yoklaması öncelikli yöntemler olarak belirlenmiş; merkez yoklamasının istisnai yöntem olduğu düzenlenmiştir. Merkez yoklamasıyla belirlenen adaylar %15'le sınırlanmıştır. Bu orana göre belirlenen sayıya, Partinin bir önceki genel seçimde %10'dan az oy aldığı seçim çevreleri dahil değildir. Partiye yapılan Hazine yardımının %40'nun il ve ilçe örgütlerine aktarılacağı düzenlemesi getirilmiştir”.¹³¹

Kılıçdaroğlu'nun seçim bildirgelerinde sosyo-ekonomik düzenlemelere ağırlık vererek partinin sosyal demokrat yönünü kuvvetlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu kapsamda özellikle aile sigortası öne çıkmaktadır. CHP'nin 2008 yılındaki programında da var olan aile sigortası,¹³² 2011, 2015 Kasım ve 2015 Haziran seçim bildirgelerinde öne çıkarılmıştır. Aile sigortası, Kılıçdaroğlu'nun seçim kampanyalarının temel dinamiği olmuştur. Aile sigortası kapsamında gelir düzeyi düşük toplumsal kesimlere sosyo-ekonomik koşullarına göre belirli oranlarda devlet desteği vererek bu kişilerin sosyal yardımlar vasıtasıyla ekonomik refahı artırmak ve sosyal devleti güçlendirmek, bununla birlikte hem yoksullukla mücadele etmek hem de bu ilgili kesimin siyasal desteğini kazanmak amacı ön plana çıkmaktadır. Bu yöndeki politikaların gerçekleştirilmesi için Aile Sigortası Kurumunun (AS-KUR) oluşturulması planlanmıştır.¹³³

¹³⁰ <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> 34. Olağan Kurultay (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

¹³¹ <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> 34. Olağan Kurultay (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

¹³² <http://www.onuroymen.com/arsiv/2987> (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

¹³³ Aile sigortası kapsamındaki maddi yardımlar, 2011 seçim bildirgesinde şu şekilde yer almıştır: “Asgari seviyenin altında geliri olan her haneye yoksulluk durumuna göre ‘aile sigortası’ ödemesi yapacağız. Bu ödeme, ayda 600 TL'nin altında olmayacak, ailede bakılan yaşlı ve engelli sayısına bağlı olarak ayda 1.250 TL ye kadar çıkabilecek”, 2015 Haziran ve Kasım seçim bildirgelerinde ise şu şekilde düzenlenmiştir: “CHP Aile Sigortası Programı ile, hâlâ yapılmakta olan sosyal yardımlar, iki katına çıkartılarak AB ülkeleri ortalaması olan, GSYH'nin %2,5'i düzeyine yükseltilecektir”.

Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin ekonomi politikasını sosyal demokrat bir zemine oturtmaya çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda sosyal devlete ağırlık vermektedir. Vergilendirme sistemini işlevsel kılarak sosyal devlete yeterli kaynağı sağlamayı hedeflediğini ve kendisinin kariyer geçmişinin bu konuda yetkin olmasını mümkün kıldığını belirtmiştir. Sosyal devlet politikasının önemli bir bileşeni aile sigortasıdır. Bu doğrultuda da aile sigortası üzerinden gelişen bir sosyal devlet sistemi geliştirmeyi amaçlamıştır. Kılıçdaroğlu'na göre "Aile sigortası sosyal devletin koruması demektir".¹³⁴ Aile sigortası, CHP'nin sosyal demokratlaşması yönünde olumlu bir politikadır (Emre ve diğerleri, 2017: 151). Kılıçdaroğlu'nun "hiçbir çocuk yatağa aç girmeyecek" sloganı ile çocuklar başta olmak üzere toplumdaki sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı gruplara maddi ve sosyal yardımlar yapmak istediği görülmektedir. Seçim bildirgelerinde genel olarak sosyal adaleti sağlama amacı ön plandadır. Sosyal devlete ve sosyal yardımlara ağırlık vermiştir. 2011 yılında CHP'nin yayımladığı *Demokrasi Raporu*'nda, aile sigortası başta olmak üzere CHP'nin sosyal adaleti sağlamaya yönelik çeşitli politikalarının, sosyal demokrat olmanın bir gerekliliği olarak ele alındığı görülmektedir:

"Sosyal demokrasi, insanlara haklarının kanunlarda tanınmış olmasının insan haklarının hayata geçmesi için yeterli olmadığını savunur. Sosyal adalet sağlanmadan, insanlara kendilerine kanunen tanınan haklardan faydalanacak asgari olanaklar temin edilmeden, insan hakları fiilen hayata geçirilemez. Örneğin, asgari ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı olmadan yaşama hakkının, eğitim hakkı olmadan siyasi katılım hakkının içeriği boşalacaktır. Dolayısıyla CHP, özgürlükçü demokrasinin sosyal hakları da içerecek şekilde geliştirilmesi gerektiğine ve sonuçta sosyal demokrasiye ulaşılması gerektiğine inanmaktadır. CHP için sosyal politikalar basit bir siyasi tercih meselesi değil, yurttaşların haklarının yerine getirilmesi, yurttaşlara hakkı olanın sağlanması meselesidir. CHP için, temelinde insan hakları bulunan bu özgürlükçü demokrasi ve sosyal demokrasi anlayışı 'özgür insan' idealinde sembolleşmektedir. CHP, bugüne kadar hazırladığı Aile Sigortası, Sivil Toplum, Gençlik, Eğitim gibi tüm politikalarını özgür insan idealine dayandırmıştır".

Kılıçdaroğlu 2011 seçim kampanyası ile seçmenin desteğini sağlamak adına CHP'de ve söylemlerinde önemli değişimler başlatmıştır (Ciddi ve Esen, 2014: 423).

¹³⁴ https://www.ntv.com.tr/turkiye/ntvde-sorulari-yanitladi,feV_PXlBUae1TNiHacZ9A (Erişim Tarihi: 20.08.2022).

2011 seçim bildirgesinde, CHP'nin Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak, çok partili yaşama geçmek ve sosyal demokrasiyi Türkiye'de inşa etmek gibi gerçekleştirdiği üç büyük devrimin yanında dördüncü devrim olarak adlandırılan özgürlükçü demokrasinin de kurucusu olacağı vaat edilmiştir. Özgürlükçü demokrasi kapsamında kişilerin özgürlüklerini koruyan ve sosyal demokrasinin ilkelerine sahip çıkan yeni bir anayasa, parlamenter sistemin kuvvetlendirilmesi, düşünce ve ifade özgürlüklerinin güvence altına alınması, siyaset ve sivil toplum alanlarının daha demokratik bir düzene kavuşturulması, çoğulculuğun ve hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi politikalarla demokratik bir sistemin hedeflendiği görülmektedir. Benzer vaatler Kasım 2015 ve Haziran 2015 seçim bildirelerinde de yer almaktadır.

2011 seçim bildirgesinde “Herkes için CHP” sloganı kullanılmıştır. Bu ifade herkesi kucaklayan bir CHP algısı yaratsa da bildirmede ağırlıklı olarak işsizler, yoksullar, emekliler, yaşlılar, engelliler gibi refah düzeyi düşük ya da ihtiyaç sahibi kesimlere yönelik politik vaatlere yer verilmiştir. “Herkes” söylemi Kılıçdaroğlu'nun konuşmalarında da öne çıkmaktadır ve her kesime hitap etmeye çalıştığını göstermektedir. CHP'nin herkes için var olduğunu söylemektedir. CHP'nin herkesi kapsayan bir parti olarak, her kesimin problemlerine çözüm olacağını vaat etmektedir. Bu şekilde farklı kesimden insanların siyasal desteğini kazanmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Fakat “herkes” söylemi CHP'nin sosyal demokrat kimliği açısından tartışmalı bir durum yaratmaktadır.

Güneş, CHP'nin 2011 seçimlerindeki herkese hitap etme politikasının karşılığının alınamadığını belirtmektedir. Herkese yönelik vaatler, sosyo-ekonomik ve sosyal adalet gibi hususlar açısından eksiklikler barındırmıştır. Bununla birlikte “herkes için CHP” söylemi değişim mesajı yönünden zayıf kalmıştır ve zaten sürenin azlığı da değişimi mümkün kılmamıştır (2014: 54). “Herkes için CHP” söylemi CHP'nin sınıfsal bir tabana dayanmadığını göstermektedir. Bu politika CHP'nin rakibi ile arasındaki

farklılıkları ortadan kaldırmaktadır ve CHP'nin temsil ettiği kesimleri belirsizleştirmektedir. Bu durum seçmenleri CHP'den uzaklaştırmaktadır (Yunus Emre ve diğerleri, 2017:129-130). Türkiye'nin siyasal ikliminin içinde barındırdığı politik ve ideolojik çatışmalar, CHP'nin “herkesi kucaklayan parti” yönünde politika yapmasını zorlaştırmaktadır (Özbudun, 2016: 51). CHP'nin temsil ettiği kesimlerin belirsizliği partinin ideolojik konumunu olumsuz etkilemektedir (Ayata ve Güneş Ayata, 2007: 214). CHP'nin herkese hitap etme politikası, seçmen kitlesini genişletememesine ve emekçi kesimlerin desteğini alma konusunda başarısız olmasına yol açmaktadır. Bu gibi durumlar partide sosyal demokrat bir geleneğin oluşumunu zora sokmaktadır. Fakat Koç, emekçi kesimlerin sosyal demokrat partilere verdikleri desteğin azalması durumunun yalnızca CHP'nin yaşadığı bir problem olmadığını belirtmektedir.¹³⁵

Sosyal demokrat partilerin kökensele açıdan kitle partisine dayanmasını kıstas alan ve bu partilerin günümüzde de kitle partisi olarak örgütlenmesi gerektiği yönünde düşünenler CHP'yi de bu yönde değerlendirmektedir. Örneğin Karakaş'a göre “sosyal demokrat parti emek ağırlıklı kitle partisidir. Sosyal demokrasinin evrensel gerçeği budur. Türkiye'de de böyle olmalıdır”. Karakaş, Duverger'in parti sınıflandırmasından hareket ederek CHP'nin “ ‘emeğe dayalı’ bir kitle partisi” olduğunu söylemektedir (2019a: 25). Fakat bu bakış açısı kitle partilerinin kendi içlerinde yaşadıkları dönüşümü göz ardı etmektedir. Lees, sosyal demokrat partilere örnek teşkil eden SPD'nin bile hepsini yakala partisi yönünde bir politik işleyişe sahip olduğunu belirtmektedir (Lees, 2009: 238). Emre, sosyal demokratların yaşadıkları bu dönüşümün “CHP için sosyal demokrasinin bir alternatif olmasını” mümkün kıldığını söylemektedir (2014a: 113). Bununla birlikte bir başka çalışmada Emre, sosyal demokrat partilerin yaşadıkları dönüşümün neticesinde herkesi değil, işçileri ve diğer emekçi kesimleri temsil ettiğini belirtmektedir.

---

¹³⁵ <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320510159b.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

CHP'nin de sosyal demokratlaşması açısından “hangi toplumsal sınıfları temsil ettiği belli olan kitleyle organik olarak bağlı bir parti” olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹³⁶

CHP, 2011 Genel Seçimlerine katılırken reel bir politika anlayışıyla hareket etmiştir ve somut politikalarla halkın karşısına çıkmıştır. Fakat istenilen düzeyde bir başarı yakalayamamıştır. Güneş, bu durumun sebepleri arasında iki tanesinin altını çizmektedir: “birincisi, (...) ‘inandırıcılık sorunu’, diğeri ise çok fazla sayıda vurguda kaynaklanan ‘mesaj kirliliği’ ” (2014: 54). CHP'nin 2015 Haziran ve 2015 Kasım seçim bildirgelerinde de benzer bir yapı söz konusudur. Buna rağmen Kılıçdaroğlu'nun partinin siyasal başarısı ve geleceği doğrultusunda seçim bildirgelerine önemli bir misyon yüklediği görülmektedir. Seçim bildirgelerinin “vizyon belgesi olmanın yanında bir hükümet programı” olduğunu belirtmektedir.¹³⁷

CHP, Haziran 2015 Genel Seçimlerine *Yaşanacak Bir Türkiye* başlıklı sosyal demokrat yönü ağır basan bir seçim bildirgesiyle katılmıştır. CHP 2015 Haziran seçim bildirgesi Bilim, Yönetim ve Kültür Platformu tarafından Avrupa sosyal demokrat partilerinin seçim bildirgelerinin hazırlanmasına katkı sağlayan uzmanların görüşleri alınarak hazırlanmıştır ve Türk siyasetinde bildirge merkezli seçim kampanyasının başlamasını sağlamıştır (Ayata, 2016: 12). CHP, Haziran 2015 Genel Seçimlerinden kısa bir süre sonra gerçekleşen Kasım Genel Seçimlerine *Önce Türkiye* başlıklı seçim bildirgesiyle katılmıştır. Bu bildirgenin de bir öncekiyle benzer bir şekilde hazırlandığı ve bildirgede öncekinden farklı olarak gençlere yönelik vaatlere daha çok yer verildiği görülmektedir.

Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin tüm dünyada giderek artması, sosyal demokratların bu soruna odaklanmalarını sağlamıştır. Örnek olarak İngiltere İşçi Partisinin 2017 seçim bildirgesinde eşitsizlik teması ön plana çıkmaktadır (Tomlinson,

---

¹³⁶ “Denenmemiş Tek Çare Sosyal Demokrasi”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/denenmemis-tek-care-sosyal-demokrasi> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

¹³⁷ https://www.ntv.com.tr/turkiye/ntvde-sorulari-yanitladi,feV_PXIbBUae1TNIHacZ9A (Erişim Tarihi: 20.08.2022).

2020: 519-520). Benzer şekilde Türkiye’de CHP’nin 2011, 2015 Haziran ve 2015 Kasım seçim bildirelerinde de ekonomik düzeyde artan eşitsizliklere dikkat çekildiği görülmektedir. Bu doğrultuda işsizlik, yoksulluk gibi eşitsiz koşulların yol açtığı olumsuzluklarla mücadele etme amacı öne çıkmaktadır. Siyasal düzeydeki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla bildirelerde temsilde adalet ilkesi ile örtüşmeyen ve adaletsiz sonuçlara sebebiyet veren %10 seçim barajının düşürülmesi vaat edilmiştir. Türkiye’de uzun yıllardır uygulanan %10 seçim barajının yüzde beşe düşürülmesi hedeflenmiştir. Bildirelerde yüzde on barajının demokratik bir siyasal sistemle ve onun bir gerekliliği olan çoğulculuk ile örtüşmediği, temsilde adalet ilkesine zarar verdiği öne sürülmektedir. Kılıçdaroğlu’nun söylemleri de bu doğrultudadır. Konuşmalarında yüzde on barajının çok yüksek olduğunu ve yalnızca Türkiye’de uygulandığını, halkın siyasal tercihinin parlamentoda temsil edilmesi gerektiği için bu oranın düşürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹³⁸ Seçim sistemleri, Türkiye’de demokrasi tartışmalarının önemli bir konusudur. 1983’te yüzde 10 seçim barajı uygulamasına geçilmesi, temsiliyet krizini beraberinde getirmiştir. Yüzde 10 oranının altında oy alan siyasi partiler parlamentoya girememektedir ve siyasal işleyişin dışında kalmaktadır. Bu durumda seçmenlerin siyasal tercihlerinin önemli bir kısmı göz ardı edilmektedir. Önemli miktarda oy boşa gitmektedir.¹³⁹

2.1.3 Kopuş ve Süreklilik İlişkisi Bağlamında: Kemalizm, Altı Ok ve Sosyal Demokrasi

Cumhuriyet Halk Partisinin sosyal demokrat kimliği üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmında, partinin sosyal demokrat olabilmesi için ideolojik

---

¹³⁸ <https://www.chp.org.tr/haberler/9-subat-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi?q=Şubat%202016> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

¹³⁹2022 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda yapılan değişiklikle seçim barajı yüzde yediye düşülmüştür. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220406-1.htm> (Erişim Tarihi: 26.09.2022).

geçmişini sorgulaması gerektiği düşüncesi öne çıkmaktadır. Cem'e göre Ecevit, 1970'lerde bunu yapabilmiştir. Yenilenme konusunda da kararlı bir tavır sergilemiştir, bunun neticesinde de partiyi devlet partisinden halk partisine dönüştürebilmiştir (Baykal ve Cem, 1992: 135). CHP'nin sosyal demokrat bir parti olabilmesinin koşulu olarak geçmişi ile yüzleşmesi gerektiğini düşünen Hasan Bülent Kahraman'a göre bu yapılamadığı için ortanın solu, demokratik sol gibi yeni kavramlar partinin kurucu geleneksel mirası ile bütünleşerek gerçek bir sosyal demokrat gelenek inşa edilememiştir. Geçmişini sorgulamak CHP'nin tarihsel başarılarını inkâr etmek anlamına gelmemelidir. Türkiye'de sosyal demokrasi Batı Avrupa sosyal demokrasilerinden farklı olarak devletçi bir geleneğin bir parçasıdır. CHP, köken olarak Batı'daki merkez sağ-liberal partilerdendir (1993a: 10-23). Sosyal demokrasinin Marksist bir gelenekten doğan bir ideoloji olmasından hareketle Kahraman, CHP'nin sosyal demokrat olabilmesi için geçmişi ile yüzleşip, Kemalizm'den kopuş yaşaması gerektiğini savunmaktadır (1993b: 15-17).

Coşar ve Özman, CHP'nin Kemalizm'den ödün vermemesinin sosyal demokrat kimliğini zora soktuğunu ve politik tavrını “muhafazakar”laştırdığını belirtmektedirler (2008: 234). CHP'nin geçmişini sosyal demokratlaşmasının önünde engel görenler, partinin geçmişte uyguladığı birtakım politikalarla hesaplaşması gerektiğini ya da bu politikaların yarattığı devlet partisi imajından kurtulması gerektiğini öne sürmektedir. Sosyal demokrasi ile Kemalizm'i iki farklı ideoloji olarak ele alan ve CHP'nin sosyal demokratlaşmasına karşı çıkanlar ise sosyal demokrasiden şüphe duymaktadır. Kemalizm'den ödün vermeyen bu kesim sosyal demokrasiyi, CHP'nin köklerinden koparılması ve küresel emperyalist güçlerin eline geçirilmesine hizmet eden bir ideoloji olarak görmektedir. Bu doğrultuda bu kişiler CHP'nin ideolojik geçmişinin eleştirilmesinin “redd-i miras” amacı taşıdığını düşünmektedir ve bu açıdan geçmiş dönük eleştirilere karşı çıkmaktadır.

CHP'nin İdeolojik Dönüşümü/Kemalizmden Sosyal Demokrasiye isimli çalışmasında Kemalizm'den sosyal demokrasiye geçişliliğin, mümkün olup olmadığını, aralarındaki ilişkinin devamlılık niteliği taşıyıp taşımadığını inceleyen Atakan Hatipoğlu'na göre Kemalizm ve sosyal demokrasi birbirinden farklı tarihsel dönemlerin ürünüdür ve farklı ideolojik çerçevelere sahiptir. CHP'nin tarihsel süreçte yarattığı Kemalizm, daha ileri bir dönemde benimseyeceği sosyal demokrasiden emperyalizm, sömürgecilik, çağdaşlaşma, toplumsal sorunların çözümü, devrimcilik, devletin ekonomiye müdahalesi gibi temel meselelere bakış açısından ötürü oldukça farklı bir noktada durmaktadır. Hatipoğlu, Kemalizm ve sosyal demokrasinin tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla incelendiğinde CHP'de sosyal demokrasinin Kemalizm'in doğal bir sonucu olmadığını ve aralarındaki ilişkinin devamlılık niteliği taşımadığını öne sürmektedir (2012: 373-382).

CHP'nin tüzüğünde ve programında “cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik” ilkelerini simgelediği belirtilen altı ok, CHP'nin bağlı olduğu temel değerler olarak yer almaktadır. Kili altı ilkenin, Atatürk devriminin düşünsel temellerini oluşturduğunu belirtir. Devrimin “birlik, otorite ve eşitlik” olarak sıralanan hedeflerinin gerçekleştirilmesi noktasında her bir ilkenin önemli bir işlevi vardır (1981: 225). Partinin ideolojik temellerinden olan altı ok, Türkiye'yi çağdaştırma amacı taşımaktadır ve her bir ilke bu doğrultuda birbirini tamamlayıcı özelliğe sahiptir (Kışlalı, 2018: 56-70). Bu ilkelere Cumhuriyetçilik devletin egemenliğinin kaynağının halka, milli iradeye dayanmasıdır (CHP Programı, 2015: 14). Yönetimin meşruiyetini halktan almasıdır (Kili, 1981: 226). 1923'ten beri uygulanan temel bir ilkedir (Zürcher, 2014: 269). Milliyetçilik ilkesi ise ulusun çıkarlarını ve isteklerini, ulusal birliği sağlamayı hedefler (Kili, 1981: 232). CHP, ulus, dil, kültür ve ülkü birliğinin sağlanmasını amaçlayan Atatürk milliyetçiliğini esas almaktadır. Yurttaşların hukuk karşısında eşitliğini ve çoğulculuğu savunmaktadır. Ulusal bir bütünlük içerisinde etnik,

dinsel ve kültürel çeşitliliği amaçlamaktadır (CHP Programı, 2015: 13). Laiklik ise din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ile birlikte, devletin din kurumları üstünde denetimi ve kamusal alanın dinden arındırılmasıdır (Zürcher, 2014: 269). CHP, siyasetin dinselleştirilmesine ve dinin siyasallaştırılmasına karşıdır (CHP Programı, 2015: 16). CHP'nin halkçılık ilkesi ise sınıfsal bir bilinç üzerine kurulu değildir ve sınıf mücadelesine dayanan bir devrimi hedeflememektedir (Güneş Ayata, 2010: 87). Bununla birlikte devletin, sınıfsal örgütlenmeleri “sınıf temelli ve meslek örgütlerini” hakimiyeti altında bulundurmasını ve ulusal bütünlüğü sağlamasını içerir (Kubicek, 2010: 891). Toplumun sınıflardan değil farklı meslek gruplarından oluştuğuna işaret eder (Kili, 1981: 252). Halkçılık, halkın genel iradesidir, siyasal yaşama katılmasıdır. Zamanla halk için halka rağmen anlayışına dönüşmüştür (Köker, 2010: 138-140). CHP'nin programında halkçılık ilkesi ile toplumsal yaşamda var olan ekonomik ve siyasal imtiyazların kaldırılmasının beraberinde, ezilen kesimlerin, sahipsizlerin yanında olunmasının hedeflendiği belirtilmektedir (CHP Programı, 2015: 14). Devletçilik ilkesi ise 1929 ekonomik bunalımı sonrasında devletin ekonomiye yönelik müdahalelerini içeren bir ekonomi siyasetidir. Kemalist programın önemli bir ilkesi olan devletçilik, sosyalizmden farklı olarak özel mülkiyeti kabul etmektedir ve özel kesimin eksik kaldığı noktalarda devletin sanayiye yönelik yatırımlarını içermektedir (Zürcher, 2014: 270). Sosyal piyasa ekonomisi yadsınmamaktadır, üzerinde devletin “düzenleyici ve denetleyici rolü” olmalıdır. Devletçilik, kamu ve özel çıkarlar arasında bir dengeyi gözetir. Devletin yurttaşına hizmet etme misyonuna işaret eder (CHP Programı, 2015: 15). Devrimcilik ise Cumhuriyet'in düşünsel mirasının devam ettirilmesidir. Devletin çağdaş değerlere uygun hareket etmesidir (CHP Programı, 2015: 14).

Altı oku oluşturan ilkelerden milliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik Fransız Devrimi'nden; devletçilik, halkçılık ve devrimcilik ise Sovyet Devrimi'nden etkiler taşımaktadır. Kemalizm'i değerlendirirken, geliştiği dönemde Türkiye'nin içinde

bulunduğu şartların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira Kemalizm, geri kalmış ülke koşullarının ürünüdür (Kışlalı, 2018: 25-53). Altı ok hem “dinamik” hem de “statik” bir karaktere sahiptir. Ulus devletinin üzerine inşa edildiği temel prensipleri sembolize etmesi statik özelliğidir. Dinamik açıdan ise devletin ve CHP’nin “ilerici ve devrimci” bir ideolojiye sahip olduğunu niteler (Hendrich, 2006: 147). Türkiye’nin çağdaşlaşmasını hedefleyen bu ilkelerin her birinin taşıdığı yenilikçi ve devrimci ruh sosyal demokrat dönüşüme zemin hazırlamıştır. Kemalizm ve onun ideolojik özü olan altı ok, sosyal demokrasinin temel değerleri ile çelişmemektedir. Bu doğrultuda altı ok, CHP’nin sosyal demokratlaşması yönünde bir engel teşkil etmemiştir.

Tarihsel süreçte yaşanan politik ve sosyo-ekonomik gelişmelerle birlikte zaman zaman CHP’nin altı okuna yönelik bazı tartışmalar gündeme gelmektedir. Değişen koşullar altı okun ilkelerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. CHP’de liderlerin konjonktürel değişimlerle birlikte Türkiye siyasetinde yaşanan gelişmeler karşısında politikalarını belirlerken dönem dönem altı oktan bazı ilkeleri öne çıkardıkları görülmektedir. Cıngı, tarihsel süreçte gelişen koşullara göre yenilenen ya da önemini yitiren oklar arasında “laiklik ve milliyetçilik” ilkelerinin, CHP’nin tek partili yıllarındaki gibi katı bir mahiyeti olmasa da siyasal yaşamı etkileme gücüne sahip olduğunu belirtmektedir (2011: 5).¹⁴⁰ Altı oku oluşturan ilkeler, özellikle 1970’lerden itibaren bir yıpranma süreci içerisine girmiştir (Kubicek, 2010: 891).

Altı ok ile sosyal demokrasi arasındaki ilişkiye yönelik olarak Asaf Savaş Akat, altı okun her bir ilkesinin sosyal demokrasi açısından taşıdığı olumsuz yönleri dikkati çekmektedir. Sosyal demokrasinin önemli bir şartı olan demokrasinin altı ok arasında bulunmamasını eleştirmektedir. Sırasıyla altı ilkedeki cumhuriyetçiliğin, demokratik olmadığını düşündüğü Tek parti yönetiminin bu yönünü gizleme işlevi gördüğünü söylemektedir. Önemli olanın rejimin isminden ziyade demokratik bir nitelik taşıyıp

---

¹⁴⁰ <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/CHP%20Aydin%20Cingi.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

taşımadığıdır. Zira sosyal demokrasinin başarılı olduğu pek çok Batı Avrupa ülkesi kraliyet ile yönetilmektedir. Milliyetçilik ilkesi ise sosyal demokrasinin uluslararası dayanışmacı yönü ile bağdaşmamaktadır. Halkçılık ilkesi, tek partinin Türkiye’de var olan sınıfsal ayrımları gizlemesine hizmet etmiştir. Siyasal ve ekonomik boyutu bulunan devletçilik ilkesi ise Tek Partinin her iki alanda hakimiyetini koruması için bir gereklilik görülmüştür. Akat, devletleştirme konusunda hemfikir olmayan Avrupa sosyal demokrat partilerinin devlet mülkiyetini desteklemeleri durumuna rağmen devletçi olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir. CHP’nin devletçiliği tercihinin nedeni Avrupa sosyal demokratlarından farklıdır. Devlet mülkiyetinin de sosyal demokratların sosyalizm tercihinin bir sonucu olduğunu söylemektedir. Akat, devrimcilik ilkesine yönelik olarak ise CHP’nin hedeflediği inkılapçılığın sosyal demokrasinin reformculuğuyla örtüştüğünü, fakat daha sonra devrimciliğe dönüşmesiyle birlikte, devrimciliğin şiddet içermesini gerekçe göstererek sosyal demokrasiyle bağdaşmadığını savunmaktadır. Altı okun laiklik ilkesinin, teorik düzeyde sosyal demokrasiyle örtüştüğünü, fakat pratikte devlet ile dinin ayrılmasını değil, devletin Batılılaşması noktasında Osmanlı’nın teokratik sisteminin ve İslam’ın bir engel teşkil edeceği düşüncesiyle devletin dini kontrolü altına almasından ötürü sosyal demokrasiyle çeliştiğini belirtmektedir (Akat, 2004: 13-19).

Fincancı, altı oka yönelik eleştirilere her bir ilkenin çağdaşlaşma açısından taşıdığı önem doğrultusunda karşı çıkmaktadır. Atatürkçülük ya da Kemalist ideoloji olarak adlandırılan ilkeler, Cumhuriyet’in kuruluşundan 1980 yılına kadar devletin temel düşünsel çatısını oluşturmuştur ve devletin uygarlaşma projesinin ilkeleridir. Bu ilkeleri içlerinde taşıdıkları sağ ya da sol nüvelerden ötürü bu iki ideolojik kanattan birinde konumlandırmak mümkün değildir. Türkiye’de devletin çağdaşlaşmasını hedefleyen bu ilkelerle üst-yapısal bir devrim yapılmaya çalışılmıştır (1993: 102-103). Atatürk, “devrimin siyasal örgütü olarak” kurduğu CHP’ye Türkiye’nin çağdaşlaşması noktasında önemli bir misyon yüklemiştir. CHP, tam bağımsızlığın, ulusal egemenliğin, sınıfsal

ayrım yapmadan her kesimin refahının sağlanması ve demokratik bir toplumun oluşumunun mimarı olmalıdır. “Cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, laiklik, devletçilik ve devrimcilik” ilkelerini çağdaşlaşma yolundaki araçlar olarak ele almıştır (Kili, 1981: 187-188).

Kışlalı, CHP’nin sosyal demokratlaşması açısından Kemalizm ve altı oku engel görenleri eleştirir. CHP’nin Kemalizm’den, 1970’li yıllarda demokratik sola-sosyal demokrasiye geçişini süreklilik ilişkisi üzerinden ele alır. Kemalizm, pek çok açıdan sosyal demokrasi ile örtüşmekle birlikte, hedefinde sosyal demokrasi vardır. Kemalizm dogmatik bir ideoloji değildir. Değişime ve yeniliklere açıktır. Bu açıdan demokratik sol, Kemalizm’in ideolojik temellerini koruyarak, değişen ve gelişen koşullara göre kendisini revize etmesidir. Kışlalı, Batılı sosyal demokrat partilerle CHP’yi karşılaştırarak “Kemalist devrimcilik” anlayışı doğrultusunda uygulanan politikaların, Batı’dakilerden farklı olmadığını, fakat Batı’daki gibi sıkıntılı süreçler yaşanmadan Türkiye’de uygulandığını öne sürer. CHP’nin geçmişte uyguladığı “genel ve eşit oy hakkı, sekiz saatlik işgünü, çeşitli sosyal sigortalar, gelir düzeyine göre değişen vergi sistemi, parasız eğitim, (...) Halkevleri, köy enstitüleri, Türk Dil ve Tarih Kurumlarının bağımsız birer dernek niteliği ile kurulmuş olmaları” gibi politikaları ile birlikte “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesine dayanan barışçıl dış politika anlayışı, Kemalizm’in özel girişimleri de kabul eden devletçilik ilkesi gibi pek çok yönü Kemalizm ile sosyal demokrasinin uyumluluğunu gösterir (Kışlalı, 2018: 25-27-134).

Atatürkçülük ve sosyal demokrasi birbiri ile çelişen değerler değildir. Her ikisinin birlikteliği, Türkiye’ye özgü bir sosyal demokrasinin gerekliliğidir. Türkiye’nin önemli bir kesimi Atatürkçü olduğu için sosyal demokrat hareketin başarılı olabilmesinin koşulu Atatürkçülük ile sosyal demokrasinin birlikteliğinden geçmektedir. Solda güçlü bir sosyal demokrat hareketin varlığı bu iki ideolojik yapının “sentez”ini gerektirmektedir. Fakat bu süreç hala devam etmektedir (Derviş ve diğerleri, 2006: 218, 258-259). Toktamış Ateş,

İsmet İnönü'nün "Cumhuriyet Halk Partisi kurulduğu günden beri ortanın solundadır" sözünden yola çıkarak CHP'nin kurucu ideolojisi Kemalizm'in içinde taşıdığı devrimci, ilerici özelliklerden ötürü ortanın solu olduğunu belirtir (1997: 20-27). Muammer Aksoy, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi* isimli eserinde Millî Mücadele dönemi ve Atatürk dönemi politikalarını ideolojik olarak "milli demokratik ılımlı toplumculuk" olarak adlandırır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde başyazarlık yapan Hüseyin Ragıp Baydur'un ve Mahmut Esat Bozkurt'un yazılarından yola çıkarak Atatürk döneminde "milli, demokratik ılımlı toplumculuk" olarak nitelendirdiği CHP'nin siyasal ideolojisinin sosyal demokrasi olduğunu öne sürer. "Milli demokratik ılımlı toplumculuk"un komünizmden farklı olduğunu vurgular. Demokrasinin güvencesinin sosyal demokrasi olduğunu savunur. Atatürk döneminin ideolojik çizgisinin faşizm ve komünizmden farklı olarak sosyal demokrasi olduğunu belirtir. Atatürk ilkeleri, taşıdığı milliyetçi, toplumsal, devlet sosyalizmi ve halkçı özellikleri ile sosyal demokrasiyle örtüşmektedir (1997: 7 vd.).

Tarihsel süreçte CHP'nin sosyal demokrasiye yönelmesi ile birlikte partinin liderleri, Kemalizm ve sosyal demokrasiyi birbirine eklemlenmeye ya da aynı geleneğin devamı olarak ele alarak birbirlerinin tamamlayıcısı kılmaya çalışmışlardır. Kemalizm ve sosyal demokrasiyi, birbiri ile uyumlu bir şekilde CHP'nin ideolojik bütününe iki parçası olarak görenler çoğunlukta olsa da partinin geleneksel tabanı Kemalizm'e, yenilikçi kesim ise sosyal demokrasiye bağlıdır. Bu iki ideolojik yapının arasındaki ilişkinin boyutları partinin siyasal başarısını etkilemektedir. Konjonktürel, sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal gerekçelerle CHP'de liderlerin bazı dönemlerde Kemalizm ve sosyal demokrasi arasında bir tercih yaparak bu iki ideolojik kanattan birini daha fazla öne çıkardıkları görülmektedir.

CHP'nin kurumsal kimliği, parti liderinin söylem ve politikalarının siyasal çatısını oluşturmaktadır. Genel başkanlar CHP'nin kurucu ideolojisinin ya da ideolojik köklerinin sosyal demokratlaşmasının önünde bir engel olmadığı doğrultusunda söylem ve

politikalarını belirlemektedir. Fakat CHP'nin yakın tarihi (Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu) göz önünde bulundurulduğunda liderlerin bu iki düşünce sistematüğinden birine daha yakın durdukları görölmektedir. Bu durum CHP'nin içinde bir diğelerini savunanları muhalefet olarak öne çıkarmakla birlikte partinin siyasal duruşuna, temsil ettiği kesime, seçim sandıklarına yansımaktadır. Baykal CHP'sinde Kemalizm ve sosyal demokrasi ideolojik bütünüünün ayrılmaz parçaları olarak ele alınmıştır (*Cumhuriyet Halk Partisi Eğitim El Kitabı*, s.125):

“CHP'nin ideolojik kökenleri olan Kemalizm (altı ok) ve sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri, Türkiye koşullarında birbirinden soyutlanamaz. Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda CHP'nin Parti Programı'nda tanımladığı altı ok ilkelerinde, sosyal demokrasinin bugün üzerinde anlaşığı evrensel değerlerin çoğunu bulmak mümkündür”.

CHP'nin 1995 Programında Kemalizm'e bağlılık vurgulanmıştır. 1997 tarihli Parti İçi Eğitim Seminerinde, Kemalizm ve sosyal demokrasi birbiri ile ilişkilendirilmiş, Kemalist reformların, Avrupa'da sosyal demokrat partilerin mücadele ederek kazandıklarını Türkiye'ye sağladığı belirtilmiştir. Bu açıdan Kemalizm'e bağlı kalmak gerektiğı ve sosyal demokrasinin Kemalizm'in “doğal bir sonucu” olduğu öne sürölmüştür (Güriz, 2011: 246). Baykal'a göre CHP'nin ideolojik mirası ile sosyal demokrasi birbiri ile çelişmemektedir. CHP'nin tarihsel köklerini oluşturan “milli irade” kavramı, içerisinde ileride partinin sosyal demokratlaşmasını sağlayacak nüveyi barındırmaktadır. Baykal, CHP'nin sosyal demokratlaşması için, partinin kurucu ideolojisi olan altı okun terk edilmesine karşı çıkarak değışen koşullara göre yeni politikaların altı okun yanına eklenebileceğini düşünmektedir (Baykal, 2001: 35-44). Baykal, genel başkan olarak söylemlerinde CHP'nin kurumsal yaklaşımını sürdürmekle birlikte Türkiye'nin temel meseleleri karşısında (türban, Kürt sorunu, dış politika vb.) politikalarını belirlerken altı oku referans almıştır. 2008 yılında hazırlanan *Çağdaş Türkiye İçin Değışim Cumhuriyet Halk Partisi Programı*'nda sosyal demokrasi ile

Atatürkçülük bir arada ele alınmaktadır ve her iki hareket partinin ideolojik kaynakları arasında görülmektedir:

“Partimizin ideolojisini besleyen, üç ana kaynak: Atatürk’ün modernleşme devrimi ve altı ok ilkeleri, Sosyal demokrasinin evrensel kuralları ve Anadolu ve Trakya’nın tarihsel ve felsefi birikimidir. CHP bu temel kaynakları çağdaş ve gerçekçi bir anlayışla özümsemektedir”.

Parti programında, partinin ideolojik kaynağının “Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilik” ilkelerinden oluşan altı okla birlikte “Atatürk’ün modernleşme devrimi”, “Sosyal demokrasinin evrensel kuralları” ve “Anadolu ve Trakya’nın tarihsel ve felsefi birikimi” olduğu belirtilmektedir. Çağdaşlaşma noktasında her bir kaynak birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan bir şekilde ele alınmaktadır.¹⁴¹ Kılıçdaroğlu döneminde de değiştirilmeyen parti programında CHP’nin Cumhuriyet’in kurucusu ve ulusal modernleşmenin öncüsü olmasından hareketle ideolojik kimliğinde Kemalizm ve ilkeleri altı ok ile sosyal demokrasi arasında bağlantı kurulmaktadır.

Kılıçdaroğlu, Atatürkçülük ile sosyal demokrasi arasındaki ilişkide CHP’nin kurumsal yaklaşımını sürdürmektedir. CHP’nin her iki ideolojik kanadının birbiriyle çelişmediğini, Atatürk’ün ilke ve devrimlerinin çağdaş uygarlığı hedeflediğini, bu doğrultuda sosyal demokrasinin evrensel değerleri ile uyumlu olduğunu söylemektedir:

“Atatürkçülük sosyal demokrasiyle çatışmaz, çelişmez. İkisinin de temelinde insan vardır. Ayrıca Atatürkçülüğü belli bir statik çerçeve içinde görmek zaten yanlıştır. Atatürkçülük de temel hedef, çağdaş uygarlıktır. Dünya geliştikçe çağdaş uygarlık da gelişir. Yükselen bir çitadır. Ne Hitler ne Mussolini ne Lenin ne Marks böyledir; onlar görüşlerini dar kalıplar içinde matematik formüller biçiminde ifade etmişlerdir. Atatürk’te dar kalıp yoktur. Atatürk’ün çok güzel bir sözü vardır. ‘Benimle birlikte yola çıkanlar ufukları doldukça benden ayrıldılar’ der. Onun bir hedefi vardı, o da çağdaş uygarlıktı”.¹⁴²

Atatürkçülüğün devrimcilik ilkesinin içinde barındırdığı dinamizm, CHP’nin ideolojik dönüşümüne veya sosyal demokrasiye yönelişine kaynaklık etmiştir.

¹⁴¹ <https://chp.azureedge.net/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

¹⁴² <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/masasindaki-7-kitap-1567416> (Erişim Tarihi: 29.03.2021).

Kılıçdaroğlu söylemlerinde devrimcilik, özgürlük, çağdaşlaşma vurgusu yaparak sosyal demokrasi ile Atatürkçülük arasında bağlantı kurmaktadır. Atatürkçülüğünün, 12 Eylül Atatürkçülüğü¹⁴³ veya Kenan Evren Atatürkçülüğünden farklı olduğunu vurgulamaktadır. 12 Eylül Atatürkçülüğünün, Atatürkçülüğü çarpıttığını söylemektedir:

“Ben Kenan Evren Atatürkçüsü değilim. Ben gardrop Atatürkçüsü de değilim. Ben yüreğinde Mustafa Kemal'e yer açan bir liderim. Birisi diyor, ‘ben Atatürkçüyüm ama bana partide yer vermediniz. O zaman bu parti Atatürkçü değil’. (...) Kişiyeye özel Atatürkçülük mü olur? Atatürkçülük mazlumdan yana olmaktır. Otur masa başına Atatürk edebiyatı yap, biz o Atatürkçülerden değiliz kimse kusura bakmasın. Özgürlüğü ve bağımsızlığı savunuyorsanız işte Atatürkçülük odur. Atatürk'ü dar kalıplara sokamazsınız. İşte onu Kenan Evren ve arkadaşları yaptı”.¹⁴⁴

Kılıçdaroğlu, genel olarak darbelerin ve 12 Eylül darbesinin Atatürk'e zarar verdiğini belirtmektedir. Bu zihniyet Atatürk üzerinden hareket ederek Atatürk'ün önemli kurumları olan Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunu kapatmıştır. Fakat CHP, bu kurumları yeniden açmayı hedeflemektedir.¹⁴⁵ Kılıçdaroğlu Atatürkçülüğün yenilikçi ve dinamik boyutuna vurgu yapmaktadır: “Atatürkçü olmak, geçmişe takılıp kalmak değil, Türkiye'yi çağdaş uygarlığın ötesine taşımak demektir”.¹⁴⁶ Çağdaşlaşma ve yenilenme CHP'nin sosyal demokrasiye yönelmesini sağlayan temel dinamiklerdendir. Bu bağlamda Atatürkçülük ile sosyal demokrasi arasında geçişlilik ilişkisi kuran Kılıçdaroğlu'nun söylem ve politikalarında sosyal demokrat bir zeminden hareket ederek CHP'de sosyal demokrasiye ağırlık verdiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu, partinin kurucu değerlerini koruyarak CHP'nin sosyal demokrat kimliğine sahip çıkmaya çalışmaktadır. 1970'lerde Ecevit'in bunu başarabilmesi Kılıçdaroğlu dönemi CHP'si için de umut yaratmaktadır.

¹⁴³ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-biz-gardirop-ataturkcusu-degiliz-40642241> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

¹⁴⁴ <https://www.haberler.com/chp-kurultayi-chp-lideri-3-son-ben-kenan-evren-6452492-haberi/> (Erişim Tarihi: 29.03.2021).

¹⁴⁵ https://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/606529/Kilicdaroglu__Ataturk__Ataturk__dediler__Ataturk_un_butun_kurumlarini_neredeyse_kapattilar.html (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

¹⁴⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-biz-gardirop-ataturkcusu-degiliz-40642241> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Kömürcü, CHP'nin tarihinde Ecevit döneminin partinin kurucu değerlerinden taviz verilmeden sosyal demokratlaşmasını sağlanması noktasında bir örnek niteliği taşıdığını belirtmektedir (2011: 8). Kılıçdaroğlu ile birlikte CHP'de değişim başlamıştır. Fakat Kılıçdaroğlu, bu değişimin önünde yükselen İslamcılık karşısında bir denge olarak gördüğü Kemalizm'den ödün vermek istememektedir. Örmeci, bu durumun CHP'nin değişim hızını yavaşlattığını belirtmektedir. Örmeci'ye göre CHP'de sosyal demokrasi ve Kemalizm arasında bir sentez yapılması gerekmektedir (2012). Kemalizm ve sosyal demokrasi arasındaki ilişki açısından Baykal ve Kılıçdaroğlu'nun yaklaşımları karşılaştırıldığında, her iki liderin de CHP'nin kurumsal çizgisini sürdürmek yönündeki söylemlerine rağmen, Baykal, Kemalizm'e bağlı kalırken, Kılıçdaroğlu'nun ise partinin sosyal demokrat kimliği doğrultusunda bir siyaset izlediği görülmektedir. Kılıçdaroğlu, CHP'yi sosyal demokrat kimliği ekseninde dönüştürmek istemektedir.

2.1.4 Geçmiş ile Yüzleşmek

CHP'nin geçmişi üzerine yapılan tartışmaların önemli bir kısmı Tek Parti dönemi politikaları üzerinedir. CHP'nin Tek Parti döneminde uyguladığı birtakım siyasalar, Türk siyasal hayatının temel politik meseleleri haline dönüşmüştür ve her dönemde olduğu gibi Kılıçdaroğlu'nun liderliği sürecinde de siyasal tartışmalara yol açmaktadır. CHP'nin karşıtları, Tek Parti dönemi politikalarını eleştirerek partinin geçmişi üzerinden kendi siyasal tabanlarını konsolide etmek istemektedir. Bununla birlikte CHP'de liderlerin zaman zaman Tek Parti dönemi ile yüzleşmek durumunda kaldıkları görülmektedir. Parti liderleri, her ne kadar CHP'nin geçmişine sahip çıkma geleneğini devam ettirseler de bazı dönemlerde Tek Parti dönemine yönelik olarak eleştirel bir tavır sergilemekteledir. Liderlerin partinin geçmişini tartışmalarının ardında oy kaybı ve seçmenlere değişim mesajı vermek gibi siyasi ve pragmatik sebepler bulunmaktadır. CHP'de Kemalizm'e

olan bağılılığı ile bilinen Baykal bile etkili bir muhalefet yapabilmek amacıyla zaman zaman Tek Parti dönemini eleştirmiştir:

“1950'nin 14 mayısında millet çıktı 27 yıllık bir iktidarı oylarıyla değiştirdi. Ondan önce gene seçim vardı ama demokrasi yoktu. Demokrasi 1950'de işledi. Millete gitti, ülkeyi yönetenler de bunu istediler, öngördüler. ‘Ülke buna hazırlansın. Millet kimi isterse iktidara gelsin. Bizi istemiyorsa da başımla beraber, ben bunu görmek istiyorum’ dedi o zamanki yöneticiler. İsmet İnönü, ‘Ben demokrasiye geçmek istiyorum’ dedi. ‘Geçersen kendini feda edersin, iktidarın gider’ dediler, ‘Giderse, gider, benim için demokrasinin yaşama geçirilmesi, iktidarı benim kaybetmemden daha önemli’ dedi. Bunun gereği yapıldı. Daha önceki yapılan seçimler demokratik değildi, seçim olduğu halde değildi, Mısır'da olduğu gibi bizde de seçim oluyordu. 1950'de seçim yapıldı, değişti”.¹⁴⁷

Tek Parti döneminin demokrasi anlayışı, bu sürece dair en tartışılan olgular arasındadır. Bu dönemde düzenli aralıklarla milletvekili genel seçimleri yapılsa da seçimler “biçimsel bir işlev”e sahiptir. Zürcher, milletvekili aday listelerinin “parti genel başkanı, fiili genel başkan ve genel sekreter tarafından” belirlenip parti kongresi tarafından onaylandığını, “etkin parti üyesi bile olsalar yurttaşların kendi inisiyatifleriyle meclise seçilme” olanaklarının olmadığını belirtmektedir. Böyle bir kontrolcü seçim düzeninin yanında 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması ise demokratik açıdan önemli bir gelişmedir (2014: 263). Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması noktasında CHP'nin attığı bu adım, Kılıçaroğlu'nun Tek Partili döneme dair gururla bahsettiği konular arasındadır. Kılıçdaroğlu, CHP'nin geçmişinde Batı'dan önce kadınlara siyasal haklarını tanıması ile övünmektedir:

“Bakınız, 1934'te Mustafa Kemal ve arkadaşları kadınlara seçme ve seçilme hakkını getirirken Fransa 1944 yılında getirmiş. Cumhuriyeti kuranlar 10 yıl daha öndeler. İsviçre 1971 yılında getirmiş. Japonya 1945 yılında getirmiş. Demek ki, cumhuriyeti kuranlar kadının asli unsur olarak hiçbir ayırım yapılmaksızın birinci sınıf yurttaş olarak kabulünü onaylamışlardır. O nedenle cumhuriyet kadın – erkek eşitliği demektir”.¹⁴⁸

---

¹⁴⁷<https://www.haberturk.com/gundem/haber/625178-deniz-baykal-1950den-once-demokrasi-yoktu> (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

¹⁴⁸<https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ilk-meclisten-anitkabire-buyuk-cumhuriyet-yuruyusune-katildi> (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

Tek Parti dönemi boyunca CHP'nin uyguladığı seçim takvimine bakıldığında dört yıl aralıklı olarak “1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943” Genel Seçimlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Düzenli bir şekilde yapılan seçimlerle birlikte bu dönemde kısa ömürlü de olsa siyasi partilerin açılması demokratik bir sistemin amaçlandığını ve cumhuriyetin kurucularının Türkiye’de bir “seçim kültürü” inşa etmek istediğini göstermektedir. Bu seçimlerle CHP, halkın seçimlere katılmasını sağlamak, halkı cumhuriyete ve demokrasiye entegre etmek, siyasi bir kültür oluşturmak istemiştir (Unat, 2015: 209-212). Siyasal katılımı sağlamak, Atatürk döneminde önem verilen bir husustur. Bu doğrultuda bu dönemde açılan Halkevlerinin, halk odalarının ve Köy Enstitülerinin önemli bir işlevi vardır. Bu kurumlar, halk üzerinde siyasi bir kültür oluşturmak ve halkın seçimlere siyasi katılımı artırmak amacına hizmet etmiştir (Kışlalı, 1999: 26-27). Halkevleri, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, İnkılap Tarihi Enstitüsü gibi kurumlar aynı zamanda Atatürk Devrimlerinin gelişmesinde ve Atatürkçü ideolojinin kurumsallaşması noktasında da önemli bir işleve sahiptir (Kili, 1981: 224).

Tek Parti dönemi, CHP karşıtları tarafından yaygın bir şekilde çok partili hayata geçişi engellemekle ve anti-demokratik olmakla itham edilmektedir. Fakat Duverger, *Siyasi Partiler* isimli kitabında Türkiye’deki Tek Parti dönemini, faşist ya da komünist tek parti uygulamalarından ayırır. CHP'nin (anti-klerikal) özelliğinin beraberinde sekülerizmin, ulusal modernleşmenin, Batılılaşmanın savunucusu olması ve ideolojisinin demokratik bir nitelik taşıması gibi sebeplerle totaliter olmadığını belirtir. CHP, koşulları gereği tek parti uygulamasına gitmek durumunda kalmıştır. Bu süreç boyunca CHP'nin çok partili yaşama geçme denemelerinde bulunması onun hem tek partili yaşamın geçici olduğunu kabul ettiğini hem de siyasi demokrasiden yana olduğunu göstermektedir (1965: 359-360). CHP 20. yüzyılın ilk dönemlerinde uluslararası düzeyde “özgürlükçü ve demokrat partiler” arasında görülerek “Radikal ve Demokrat Fırkalar Beynelmilel İtilafına” çağırılmıştır (Emre, 2019: 17).

Münci Kapani de Tek Parti dönemini totaliter değil, “otoriter-pragmatik tek parti sistemi” olarak adlandırır. Tek parti sistemlerinden olan “otoriter-pragmatik tek parti” sistemleri, totaliter sistemlerden farklı olarak “katı ve kapsayıcı bir ideolojiye” sahip değildir. Yönetim şekli esnektir ve ulusal bütünlüğü, ekonomik refahı ve modernleşmeyi sağlamayı hedeflemektedir (2015: 192-193). Atatürk, altı okun totaliter bir ideoloji olmasına imkân vermemiştir, “faşist militarizmi ve yayılcı politikaları” onaylamamıştır (Findley, 2014: 262). CHP, tek partili bir sistem olarak totaliter bir yönetim anlayışına sahip değildir. Atatürk tek partili bir sistemi hedeflememiştir. Fakat içinde bulunulan koşullar gereği çoğulcu bir sistem de kurulamamıştır. Buna rağmen devletçilik konusunda olduğu gibi Meclis içinde farklı fikirlerin tartışıldığı özgür bir ortam vardır (Kili, 1981: 105).

Tek Parti dönemi, yönetimin parlamenter seçimlerle belirlendiği bir düzene sahiptir. Hedefinde Batı tipi bir cumhuriyet vardır. Atatürk, yönetimin sivil bir nitelik taşımamasını istemiştir. Askerlerin siyaset yapabilmeleri için ordudan ayrılması kuralını getirmiştir. Findley, Atatürk’ün bu yönüyle dönemindeki liderlerden ayrıldığını belirtir:

“Asker olmamalarına karşın sürekli üniformayla görünen Hitler, Mussolini ve Stalin’in aksine, Atatürk cumhurbaşkanı olduğunda üniformasını çıkararak ve arada sırada katıldığı tatbikatlar dışında bir daha giymeyen muzaffer bir mareşaldi”. Tek Parti döneminde özellikle devletçilik ilkesi, rejimin bir kriz yaşamamasını önlemiştir. 1929 ekonomik bunalımı sonrasında, Brezilya ve Arjantin’de yönetim diktatörlere geçerken ve Japonya’da ise askerler yönetimi devralırken Türkiye’de ise devletçilik ilkesi kapsamında uygulanan politikalar, bu durumun önüne geçmiştir (2014: 259-261). CHP’nin Tek Parti dönemi politikalarına yönelik olarak yapılan eleştirilere karşı Onur Öymen, geçmiş döneminin koşullarına göre değerlendirmek gerektiğini söylemektedir ve CHP’nin Tek Parti dönemi üzerinden eleştirilmesine karşı çıkmaktadır. Tek Parti dönemi Türkiye’sinin çoğu demokratik Avrupa ülkelerinden daha demokratik özellikler taşıdığını

belirtmektedir. Bir partinin geçmişi ile tartışmalı olunması durumu siyasi başarısını olumsuz etkileyecektir. Bu sebeple bir partinin geçmişinden rahatsızlık duyuluyorsa yapılması gerekenin o partiden ayrılmak ve başka bir partiye geçmek olduğunu söylemektedir.¹⁴⁹

CHP'nin Tek Parti dönemine yönelik yapılan eleştirilerin önemli bir kısmı, partinin dine yönelik uygulamaları (Türkçe ibadet tartışmaları bağlamında ezanın Türkçeleştirilmesi, din dersleri, eğitimin laikleştirilmesi ve camilere yönelik iddialar) üzerinedir. Özellikle Türkiye'de sağ partiler CHP'nin geçmişteki din politikalarını tartışmaya açarak dindar kesimin CHP'ye yakınlık duymasını engellemeye çalışmaktadır. Sol kesim ise CHP'nin sosyal demokrat kimliği ile geçmişte uyguladığı birtakım politikaları bağdaştırmayarak partinin sol kimliğini eleştirmektedir. Bu kişilerde CHP'nin kendisini yargılaması gerektiği yönünde bir kanaat hakimdir.

Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin geçmişte uyguladığı politikalara yönelik yaklaşımı çeşitlilik sergilemektedir. Bir yandan CHP'nin geçmişteki politikaları üzerinden değerlendirilerek yargılanmasına karşı çıkmaktadır: “Geçmiş yargılardan dolayı bizi suçluyorlar. Benim doğmadığım dönemlerle bizi suçluyorlar. Bizi geçmişle sorguluyorlar. Dünün koşullarıyla bugünün CHP'si yargılanıyor”.¹⁵⁰ Bu bağlamda tekke ve zaviyeler konusunda olduğu gibi devrim yasalarının gündeme getirilmesine karşı çıkmış, bu tür tartışmaları yapay bulmuştur. İşsizlik ve çiftçilerin problemleri gibi sosyo-ekonomik meselelere dikkati çekmiştir. “Asıl tartışılması gereken alanları bırakmışız, gitmişiz Cumhuriyetin ilk yıllarına, devrim yasalarını değiştirelim mi, değiştirmeyelim mi?” Tamamen yapay bir tartışma, halkın gündemini çalma tartışması bunlar”.¹⁵¹ Diğer bir taraftan ise CHP'nin geçmişini kendisi tartışmaya açmaktadır. Bu yöndeki değişken

---

¹⁴⁹ <http://www.onuroymen.com/arsiv/2987> (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

¹⁵⁰ <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/kemal-kilicdaroglundan-onemli-aciklamalar-1011370/> (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

¹⁵¹ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kilicdaroglu-takke-ve-zaviye-tartismasi-yapay-bir-tartisma-1631242> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).

tavrı ile Kılıçdaroğlu'nun partinin geçmişinin yargılanmasına değil, geçmiş üzerinden kendi liderliği döneminin değerlendirilmesine ve tartışılmasına karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Kılıçdaroğlu liderliğinin ilk yıllarında Tek Parti dönemi politikalarını tartışmaya açmış ve eleştirmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde bu tavrını terk etmiştir.

“Cumhuriyet dönemiyle ilgili pek çok hatalar oldu, yanlışlar oldu. Nazım Hikmet'i kim hapse attı? CHP. Sabahattin Ali'yi kim öldürttü? CHP. Doğrulara her zaman doğru deriz ama yanlışların da istismar edilmesi doğru değil, biz bunu söylüyoruz. Yoksa Celal Bayar da Kuvayi Milliyecidir. Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu DP çıkartmıştır”.¹⁵²

Kılıçdaroğlu'nun Tek Parti dönemi üzerine önemli bir eleştirisi Dersim isyanına¹⁵³ yöneliktir. Liderliğinin ilk dönemlerinde, Dersimli olmasının etkisiyle, Dersim konusunu gündeme taşımıştır. Kılıçdaroğlu, Dersim'in Tek Parti dönemine ait bir olay olduğunu ve bu dönemin sadece CHP'nin değil bütün Türkiye'nin bir sorunu olduğunu öne sürmüş, bu açıdan arşivlerin açılmasını istemiştir.¹⁵⁴ Kılıçdaroğlu, bu talebini demokratik bir gerekçeye dayandırmıştır ve CHP'nin geçmişine objektif bir şekilde yaklaşmaya çalışmıştır (Kılıçdaroğlu, 2011: 30):

“CHP olarak, geçmişin tarafsız bir şekilde tartışılmasının da demokrasinin gereği olduğuna inanıyoruz. Bu yüzden, Dersim konusunda ülkemizde yaşanan hassasiyeti de paylaşıyoruz ve CHP iktidarında, tarihe yönelik soru işaretlerin ortadan kalkması için Dersim arşivlerini açmak konusunda kararlı davranacağız”.

Konunun açıklığa kavuşması için arşivlerin açılmasını talep eden Kılıçdaroğlu'nun Tek Parti döneminin Dersim politikasını, parti siyaseti olarak değil, devlet politikası olarak ele aldığı görülmektedir.¹⁵⁵ Dersimli olduğuna konuşmalarında yer veren Kılıçdaroğlu, Dersim halkının Cumhuriyet ile kavgalı olmadığını savunmuştur:

¹⁵²<https://www.haberturk.com/polemik/haber/714304-ataturku-koruma-kanununa-gerek-yok> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

¹⁵³ Dersim İsyanı, 1937-1938 yılları arasında Dersim'de Kürtlerin devlete karşı ayaklanmaları olayıdır. İsyân bastırılarak önemli oranda Kürt halkı Batı'ya göç ettirilmiştir (Zürcher, 2014: 262).

¹⁵⁴ “Tek Parti dönemi sadece bildiğiniz CHP'nin dönemi değildir. Tek Parti dönemi, hepimizin ortak dönemidir. Hatalar var mıdır? Vardır. Eksiklikler var mı? Onlar da vardır. Dersim de vardır, diğerleri de vardır. Hepimizin ortak kendi geçmişimizle yüzleşmemiz lazım”. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/kilicdaroglundan-dersim-aciklamasi> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

¹⁵⁵ <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/kilicdaroglundan-dersim-aciklamasi> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

“Yediden yetmişe bütün Dersim halkının demokratik, laik Cumhuriyetimizle hiçbir sorunu yoktur”.¹⁵⁶ Dersimli olarak kendisi ile ilgili “Cumhuriyet’in çocuğu” ve aynı zamanda “Dersimli Kemal” ifadelerini kullanması¹⁵⁷ da onun bu düşüncesini yansıtmaktadır.

Kılıçdaroğlu’nun liderliğinin başlangıç döneminde tartışmaya açtığı Dersim konusunu siyasi gerekçelerle daha sonra gündeminden çıkarmak durumunda kaldığı görülmektedir. Partinin genel başkanının Dersimli kimliğini öne çıkartması, CHP’ye karşı bir muhalefet aracı haline getirilmiştir. Bu duruma karşı partiden Kılıçdaroğlu’nun soyunun Hz. Muhammed’in aşireti olan Kureşan aşiretine dayandığı ve seyit torunu olduğu yönünde bir açıklama yapılmıştır.¹⁵⁸ Kılıçdaroğlu’nun kendisi de ailesinin peygamber soyuna dayandığını belirtmiştir. Fakat dinin siyasete karıştırılmaması gerektiğini savunduğu için bu durumun siyasallaştırılmayacağına vurgu yapmıştır. “Peygamberimiz Hz. Muhammed’in soyundan geliyor mensubu olduğumuz aile. Ancak biz bunu siyasette kullanmıyoruz. ‘Seyyid’ soyuyuz yani”.¹⁵⁹

Tek Parti döneminin din politikalarına karşı muhalifleri tarafından yapılan eleştiriler karşısında Kılıçdaroğlu, CHP’nin laiklik politikasına sahip çıkarak partinin geçmişte inançlara saygılı olduğunu öne sürmüştür. Kılıçdaroğlu’nun bu yöndeki açıklamalarının ardında CHP’nin tarihsel süreçteki politikalarının neticesinde oluşan önyargıları yıkmak ve partinin İslam’a mesafeli olduğu yönündeki olumsuz algıyı değiştirmek isteği bulunmaktadır. Bu konuda Kılıçdaroğlu’nun CHP’nin geçmişine yönelik negatif yorumlara ve Atatürk ve İnönü üzerinden yapılan eleştirilere karşı çıktığı görülmektedir: “Kocatepe Camii yaptırma derneği kurucusu İnönü’dür. (...) Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları olmasaydı bizim minarelerimizde 5 vakit ezan

¹⁵⁶ “22 Kasım 2011 Salı CHP TBMM Grup Toplantısı”.

¹⁵⁷ Kılıçdaroğlu, K. (2014) “Birlik ve Kardeşlik Kurultayı Konuşması” https://www.youtube.com/watch?v=fmgTNkX_Ank (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

¹⁵⁸ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-peygamber-soyundan-geliyor-146641> Erişim Tarihi: 28.01.2022).

¹⁵⁹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/peygamber-soyundan-24919069> (Erişim Tarihi: 17.07.2022).

okunur muydu? Bu gerçeği herkesin bilmesi lazım”.¹⁶⁰ Kılıçdaroğlu, söylemlerinde Atatürk’ün İslam’a hizmetlerine vurgu yaparak CHP’nin geçmişinde din karşıtı bir parti olmadığını göstermeye çalışmaktadır:

“Gazi Mustafa Kemal Atatürk düşmanlarının bile saygı gösterdiği ender insanlardan biridir. Atatürk bütün inançlara saygılıdır. O Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurdurdu. O imam hatiplere kurdurdu. Elmalılı Hamdi Yazır’a kendi cebinden para vererek Kuran’ı çevirtti”.¹⁶¹

CHP’nin Tek Partili dönemdeki politikalarına yönelik yapılan eleştirilerin başında Türkçe ezan uygulaması gelmektedir. Müslüman toplumlarda ezanın Arapça okunması gerektiği yönünde bir kanaat hakimdir. İslamiyet’in Arap topraklarına inen ve oradan yayılan bir din olması, ibadet dilinin Arapça olarak kabulünü sağlamıştır. Bu durum Arapça bilmeyen Müslümanların dinlerini anlamalarını zorlaştırmaktadır. Bu durumun yol açtığı sakıncaların farkında olan ve insanların ibadetlerini bilinçli bir şekilde yapmalarını isteyen Mustafa Kemal Atatürk, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine önem vermiştir.

Türkçe ezan tartışmaları, Osmanlı’da başlamıştır. Ali Suavi, Ziya Gökalp gibi Türkçenin ibadet dili olması gerektiğini düşünenlerin fikirleri, Atatürk’ün ezanın Türkçe okunması kararına zemin hazırlamıştır. Türkçe ezan ile Arapların hakimiyetini kırmak ve dinin anlaşılır olmasını sağlamak hedeflenmiştir (Akgün, 1980: 106-107). CHP’nin ezanın Türkçe okunması, “Kuran’ın Türkçeye çevrilmesi” politikalarının milliyetçi bir yönü de vardır. Bu politikalar üzerinde “Sovyet sosyalizminin ve nasyonal sosyalizmin” etkisi hissedilmektedir (Seddon, 2004: 578). Türkçe ezan okunması, ulus devletleşme sürecinin bir parçasıdır. Bununla birlikte insanların inançlarını anlaşılır kılma amacı taşımaktadır.

---

¹⁶⁰<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-lafla-ataturkculuk-olmaz-865806> (Erişim Tarihi: 30.05.2021).

¹⁶¹<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mustafa-kemal-ataturk-hepimizin-ortak-degeridir-40641912> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Kılıçdaroğlu, ibadet dilinin anlaşılması açısından Türkçe olması gerektiğini düşünse de¹⁶² CHP’de Türkçe ezan okunması yönündeki tartışmalara karşı ezanın Arapça okunması gerektiğini savunmuştur. Parti liderinin bu tavrı, CHP’nin tarihine yönelik örtülü bir eleştiridir ve geçmişten farklılaşma çabasını yansıtmaktadır. Bununla birlikte Kılıçdaroğlu’nun dindar seçmenin önyargısına sebep olacak söz ve eylemlerden kaçındığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu’nun bu konudaki yaklaşımı parti liderinin siyasal gerekçelerle dinsel kalıpların dışına çıkmaktan çekindiğini göstermektedir. Kılıçdaroğlu CHP’nin geçmişteki dine yönelik uygulamalarının gündeme getirilmesini ihtiyatla karşılamaktadır.¹⁶³ Bu yönde bir politika izlemesinde, dindar seçmenlerin siyasal desteğini almayı başaran ve 2002 yılından itibaren iktidar partisi olarak parlamentoda yer alan AK Parti’nin etkisi vardır. Fakat Cem bu gibi rakibinin politik araçlarına başvurma hususlarında dikkatli olmak gerektiğini belirtir (1987: 92):

“Siyasetin topu, rakibin alanında ve rakibin kurallarıyla oynanmaz. Siyasal muhalefetin en güçlü aracı, kendi farklı mantığı ve farklı modelidir. Sorun bu modeli geliştirmek ve iktidar kendi ölçüleriyle başarılı bile olsa, muhalefetin modelinin farklı bir mantığın, farklı önceliklerin modeli olarak üstünlüğün kitlelere kanıtlamaktır”.

Kılıçdaroğlu’nun Türkiye’de din-siyaset ilişkisi bağlamında öne çıkan tarikatlar olgusuna karşı yaklaşımı ise CHP’nin geçmişteki politik çizgisinden farklılaşmaktadır. Siyasete karışmama koşulu ile bu tür yapılanmaları olumlu karşıladığı ve inançlara saygı

---

¹⁶²“İlahiyattan bir hocamız vardı bize eşlik eden, Kâbe’yi tavaf ederken okunması gereken duaları yüksek sesle okuyor, biz de tekrarlıyorduk. Sonra ben yanına yanaştım, ‘Hocam bir de bunu Türkçe söyleyiniz. Bu ruhani coşkuyu ne söylediğimizi bilerek de hissedelim’ dedim”.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/peygamber-soyundananim-24919069> (Erişim Tarihi: 17.07.2022).

¹⁶³ Örneğin 2018 yılında Türkçe ezan okunmasını öne süren CHP’nin Ardahan milletvekili Öztürk Yılmaz’ın ihraç talebinin dile getirilmesi ve disipline sevk edilmesi Kılıçdaroğlu’nun bu konudaki hassasiyetini göstermektedir: “Efendim, Arapça ezan-Türkçe ezan tartışmasının bırakılması lazım. Arapça ezan, İslam dinimizin evrensel bir değeridir. Dünyanın neresinde okunursa okunsun ezanın İslam’ın bir çağrısı olduğunu ifade eder. Ki dünyanın her yerinde de ezan Arapça okunur. Ve dünyanın her noktasında ezana saygı gösterilir. Bütün dünyada Arapça olarak okunur. Ve ezan okunduğunda dünyanın her tarafında saygı gösterilir. Biz politikacılar bir yerde konuşma yapıyorsak ezan okunduğunda saygımızdan dolayı konuşmamızı keser, ezanın bitmesini bekleriz. Çünkü bir toplum gelenekleri, görenekleri ve inançlarıyla yaşar. Biz CHP olarak toplumun değerlerine saygı gösteririz”. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kemal-kilicdaroglundan-turkce-ezan-aciklamasi-1135502> (Erişim Tarihi: 20.03.2022).

kapsamında değerlendirdiği görülmektedir.¹⁶⁴ Bu yorum Atatürk'ün tekke ve zaviyeleri kapatma gerekçesi ile örtüşmemektedir. Ozankaya, Atatürk'ün tekke ve zaviyelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanması kararı ile bilimle örtüşmeyen hurafelerin önüne geçmek istediğini belirtir. Atatürk bu şekilde çağdaş, uygar bir toplumsal düzeni hedeflemiştir (1981: 221-226). Kılıçdaroğlu'nun bu konuda pragmatist bir şekilde davrandığı, Türkiye'de sosyolojik bir nitelik taşıyan tarikatların siyasal desteğini kazanmak adına Atatürk'ün çizgisinin dışına çıktığı görülmektedir.

Kılıçdaroğlu'nun söylemlerinden Tek Partinin politikaları sebebiyle CHP'ye uzak durduğunu düşündüğü kesimlerin siyasal desteğini kazanmak istediği anlaşılmaktadır. Örnek olarak Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan Kürt seçmene hitap etmek, bölge insanın siyasal desteğini kazanmak için partinin kendi dönemindeki Kürt politikasının geçmişten farklı olduğunu açıkladığı görülmektedir. Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada partinin politika anlayışının değiştiğini vurgulamıştır:

“Bizi hâlâ 1930'ların ve 1940'ların CHP'si gibi görmeyin. Biz de değişiyoruz. Yeni şeyler söylüyoruz. Demokrasiyi, özgürlüğü savunuyoruz. Çağdaş dünya ile bütünleşmek istiyoruz. Eski CHP değil, dünya değişti, biz de değiştik. Madem bir sorun var sorunu oturup el birliği ile çözeceğiz”.¹⁶⁵

Baykal, Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığı döneminde CHP'nin, geçmişte uyguladığı laiklik politikaları üzerinden değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. CHP'nin tarihteki bazı uygulamalarının dindar kesimde yarattığı olumsuz etkiyi kabul eden Baykal, CHP'nin sosyal demokrat kimliğini, partinin din ile olan ilişkisinin güvencesi olarak göstermiştir:

“CHP olarak din konusunda haksızlığa uğramaktayız. Tarihsel süreç içerisinde, Türkiye'nin Laik yapılı topluma dönüştürülmesi sürecinde yer yer ve zaman zaman inançlı kesimleri üzüntüye uğratan uygulamalar olmuştur. Elbette bunları görmekte sakınca yoktur. Ama bu CHP'nin inanca karşı bakış açısından örnek alınacak bir durum değildir. CHP'nin inanç karşısındaki tavrı demokratik anlayışından sosyal demokrat kimliğinden çıkar. İnanç insanoğlunun en önemli

---

¹⁶⁴ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/594519-kilicdaroglundan-tarikat-acilimi> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

¹⁶⁵ <http://www.milliyet.com.tr/artik-eski-chp-degil-siyaset-1900438/> (Erişim Tarihi: 07.08.2018).

özgürlük alanıdır. Devletin bir din dayatmaya hakkı yoktur. İnançları, ibadetleri saygıyla karşılamak sosyal demokrasinin özelliğidir".¹⁶⁶

CHP'nin Cumhuriyet'in kurucusu olması ve rejimin temellerinin sarsılması tehdidine karşı koruyucu rolünü üstlenmesi, bununla birlikte bu misyonundan ödün vermemesi, muhalifleri tarafından statükocu ya da muhafazakâr olarak nitelendirilmesine ve eleştirilmesine sebep olmaktadır. Bu duruma rağmen CHP'de her dönemde olduğu gibi Kılıçdaroğlu'nun liderliği sürecinde de partinin Cumhuriyet'in değerlerini koruyucu rolünün devam ettirildiği görülmektedir. Fakat Kılıçdaroğlu'nun özellikle liderliğinin başlangıç dönemlerinde CHP'nin tek başına ülkeyi yönettiği yıllardaki politikalarına yönelik olarak eleştirel tavrı, daha sonra bu yaklaşımını büyük çoğunlukla terk etse de CHP'nin genel başkanının Tek Parti dönemi politikalarını tartışmaya açması noktasında partinin alışlageldik politika anlayışının dışına çıkmaktadır ve CHP'de önemli bir değişime işaret etmektedir.

2.2 Yeni Lider ve CHP'deki Dönüşüm: Sosyal Demokrat Bir CHP Mi?

Siyasi partilerde liderlerin söylem ve politikaları ile partilerin ideolojileri arasında çift yönlü bir etkileşim vardır. Liderlerin uyguladıkları politika ve kullandıkları politik dil, ideolojilerin pratiğe taşınması noktasında önemli bir işleve sahiptir. Bununla birlikte ideolojiler de liderlerin söylem ve politikalarına politik bir hat çizmektedir. Liderlerin söylemleri ile vermek istedikleri mesaj kadar ses tonları, kullandıkları terimler, politik dil vb. birçok faktör partinin tabanının ötesinde seçmenlerin ve genel olarak halkın partiye bakış açısını etkilemektedir. Liderler partinin kurumsal işleyişinin ve ideolojisinin temsilcisi, resmedicisi konumundadırlar.

---

¹⁶⁶ <https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/deniz-baykal-ulus-devleti-yikmak-istiyorlar-221971/> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).

Heywood, politikanın dil üzerinden politik somut bir form kazandığını söyler. Siyasetin resmedilmesi ve aktarımı dil ile olur (2012: 2). Bununla birlikte dil, ideolojinin yeniden üretimini sağlamaktadır (Berktaş, 2010: 11-12). Söylem ve politikalarında sosyal demokrat kavramlara sık sık başvuran Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin ideolojik kimliğini sosyal demokrat bir çerçeveye oturtmak istediği anlaşılmaktadır. Kılıçdaroğlu, eşitlik, özgürlük, dayanışma, sosyal adalet, insan hakları, demokrasi ve barış gibi sosyal demokrasinin temel değerlerine söylemlerinde sık sık yer vermektedir. Kılıçdaroğlu'nun CHP'de sosyal demokrat bir politik dil geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte sosyoekonomik eşitsizlikle ve yoksullukla mücadeleyi politikasının odak noktasına yerleştirmektedir:

“Siyasette insanı eğer merkeze koymuşsanız o siyasetin adı sosyaldir. Özgürlükleri genişletiyorsanız o siyasetin adı demokrasidir. Onun için sosyal demokrasi diyoruz biz. Onun için diyoruz komşusu aç yatarken tok yatan bizden değildir sözü sosyal demokrasiyi anlatıyor. Sosyal demokrasi budur”.¹⁶⁷

Kılıçdaroğlu'na göre yoksulluk çözülmesi gereken çok temel bir sorundur.¹⁶⁸

Yoksulluktan en çok etkilenen kesim olan çocukların daha iyi koşullarda yaşamalarını sağlamak Kılıçdaroğlu'nun temel hedefleri arasındadır. Yoksullukla mücadele için üretim ve emeğe, emeğin özgürce örgütlenebilmesine önem verdiği görülmektedir:

“Bu coğrafyada bir tek çocuk bile yatağa aç girmeyecek. Bizim hayalimiz bu, bizim idealimiz bu, bunu gerçekleştireceğiz. Herkes çalışacak diyeceğiz, herkes üretecek ve çalışacak. Bizim felsefemiz, bizim amacımız şu: ‘alın teri kutsaldır, emek kutsaldır’, emeğe ve alın terine önem vereceğiz. Aynı zamanda emeğin de örgütlenmesini istiyoruz biz”.¹⁶⁹

Kılıçdaroğlu, CHP'nin geçmişten beri emek ve emekçiden yana bir olduğunu savunmaktadır. “Emeğe haklarını Cumhuriyet Halk Partisi iktidarları vermiştir”.¹⁷⁰ Kılıçdaroğlu ilk Kurultay konuşmasından itibaren dikkatleri Türkiye'de gelir dağılımındaki eşitsizliğe, yoksulluğa ve sosyo-ekonomik bozukluklara çekerek partiyi

¹⁶⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=BqQtCMdli9w> (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

¹⁶⁸ 11 Ocak 2011 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁶⁹ 19 Ekim 2010 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁷⁰ 6 Haziran 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

emekçi sınıflara açmayı ve parti tabanını genişletmeyi hedeflemiştir. Bu şekilde CHP'nin öncelikli mücadele alanlarının, Baykal CHP'sinden farklılaştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu siyasal üslubu ile de Baykal'dan farklı bir lider imajı çizmektedir. Baykal'dan farklı olarak daha anlaşılır bir politik dil geliştirmektedir (Tosun, 2015: 10-11). Kendisinin de yapısı gereği kavgacı olmadığını belirten Kılıçdaroğlu, siyasetin kavga üzerine değil, uzlaşma ve demokrasi kültürü üzerine kurulması gerektiğini vurgulamaktadır (Kılıçdaroğlu, 2018: 83, 111-112). Kılıçdaroğlu'nun muhalefet tarzı da Baykal'dan farklılaşmaktadır. Baykal'ın "muhalefet etmek için muhalafet etme" anlayışını terk eden Kılıçdaroğlu, seçmen desteği ya da "temsil" doğrultusunda "kapsayıcı" bir politika yaklaşımı geliştirmeye başlamıştır (Ciddi ve Esen, 2014). Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun siyaset tarzı ve politik üslubu, CHP'de önemli bir değişime işaret etmektedir.

Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin Kurultaylarında sosyal demokrat bir yaklaşımla hareket ettiği görülmektedir. Kurultaylarda emekçinin, işçinin, çiftçinin, esnafın, kadınların ve gençlerin sorunlarını; işsizlik, yoksulluk gibi temel meseleleri gündeme getirmiş ve çözüm politikalarını sunmuştur. CHP'nin özellikle 33. Olağan Kurultayı ve 34. Olağan Kurultayı'nda demokrasi ve değişim teması ön plandadır. Kılıçdaroğlu, söylemlerinin genelinde ve TBMM Grup Toplantısındaki konuşmalarında emekçiyi ve işçiyi destekleyen tavrı ile öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun, emekçi kesimin sorunlarını, çiftçilerin¹⁷¹ (tütün üreticilerinin,¹⁷² şeker pancarı üreticilerinin,¹⁷³ fındık üreticilerinin,¹⁷⁴ buğday üreticilerinin,¹⁷⁵ vs.) ve besicilerin problemlerini,¹⁷⁶

---

¹⁷¹ 4 Ocak 2011 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 17 Ekim 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 14 Haziran 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁷² 28 Kasım 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁷³ 4 Ekim 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁷⁴ 31 Mayıs 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁷⁵ 15 Mayıs 2012 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması,

¹⁷⁶ 15 MAYIS 2012 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması,

taşeron işçilerinin haklarını,¹⁷⁷ maden işçilerinin haklarını,¹⁷⁸ çocuk işçileri,¹⁷⁹ işçi-iş kazalarını,¹⁸⁰ işçi ücretlerini¹⁸¹ ve genel olarak işçilerin zor yaşam koşullarını dile getirmeye çalıştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu, TBMM Grup Toplantısındaki konuşmalarında eşitsiz bir koşulda çalışan taşeron işçilerine sık sık yer vermiştir.¹⁸² Taşeron işçilerin kadro, maaş, tazminat, sendikal gibi sosyo-ekonomik haklarını dile getirerek bu sorunları çözmeyi vaat etmiştir.¹⁸³ Bu doğrultuda 2017 yılında CHP Emek Bürosu, Taşeron İşçileri Çalıştayı¹⁸⁴ düzenlemiştir ve sonucunda Taşeron İşçileri Bildirgesi yayınlamıştır. Bildirgede, taşeron işçilerin kamuda kadroya geçirilmelerine vurgu yapılmıştır. Asgari ücret, Kılıçdaroğlu'nun sıklıkla dile getirdiği bir başka konudur.¹⁸⁵ “Cumhuriyet Halk Partili belediyelerde taşeron işçileri de dahil her işçinin asgari ücreti en az net 1500 liradır”.¹⁸⁶ CHP seçim kazandığı belediyelerde asgari ücret olarak çalışanlarına 1500 Türk Lirası vermiştir. CHP'nin bu uygulaması seçim bildirgesini, pratikte uygulamaya koyduğunu göstermektedir ve seçmenlerine güven vermektedir.¹⁸⁷ Kılıçdaroğlu'nun konuşmalarında işsizlik önemli bir yer tutmaktadır.¹⁸⁸ Gençlerin önemli bir sorununun işsizlik olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹ Birlik ve Kardeşlik Kurultayı olarak adlandırılan CHP'nin 18. Olağanüstü Kurultayı konuşmasında, işsizliğe karşı çözüm olarak üretimin önemini vurgulamıştır. Kılıçdaroğlu'na göre “katma değeri

---

¹⁷⁷ 24 Ekim 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 27 Mayıs 2014 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 10 Mayıs 2006 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁷⁸ 10 Mayıs 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁷⁹ 24 Ekim 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Toplantısı Konuşması

¹⁸⁰ 2 Mayıs 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 29 Kasım 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 15 Kasım 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 25 Ekim 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸¹ 24 Mayıs 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸² “Dedim ki, mademki sen sosyal demokrat bir partinin genel başkanısın, mademki sen emekten yanasın, mademki sen alın terinden yanasın, mademki sen haktan hukuktan ve adaletten yanasın, o zaman taşeron işçilerin tamamına sahip çıkacaksın”. 24 Ekim 2017 CHP TBMM Grup Konuşması

¹⁸³ 23 Mayıs 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸⁴ 21 Kasım 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸⁵ 5 Ocak 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸⁶ 23 Mayıs 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸⁷ 28 Kasım 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 31 Ekim 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸⁸ 15 Şubat 2011 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 4 Ekim 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

¹⁸⁹ 12 Ekim 2010 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

yüksek ürün üretmek” hem işsizliğin hem de bağımsızlığın güvencesidir. Bu noktada CHP’nin, sosyal demokrat parti kimliği ekseninde geçmişteki siyaset anlayışından farklı bir politika izlediğini belirtmiştir. Paylaşmayı değil, üretimi öncelediğini söylemiştir: “Sosyal demokrat olarak düne kadar paylaşmaktan söz ederdik. Şimdi kuralı değiştirdik. Önce üreteceğiz, sonra hakça bölüşeceğiz”.¹⁹⁰ Kılıçdaroğlu’nun söylem ve politikalarında emekçilerin sorunları ile birlikte emek vurgusu ön planda olsa da Türkiye’de işçi sınıfı veya çiftçiler, alt gelir grupları çoğunlukla sağ partilere oy vermektedir. Sosyal demokrat bir parti olma iddiasına sahip olan CHP’nin bu kesimleri tabanına eklemlenmekte başarısız kaldığı görülmektedir.

Türkiye’de siyasal partilerin iktidar olabilmesi için, niteliği değişen emekçi sınıfının desteğini sağlaması gerekmektedir (Cıngı, 2014:19, 2013: 136). Bununla birlikte özellikle sosyal demokrat bir partide, her ne kadar kadrosu ve tabanı açısından farklı meslek gruplarını bünyesinde barındırsa da işçiler, sayısal olarak çoğunlukta olmalıdır ve emeğe öncelik verilmelidir. Bu iki özellik sosyal demokrat partinin kendi içindeki farklı kimlikleri dengelemekle birlikte, partinin gerçekçi bir siyaset izlemesine yol açmaktadır. Fakat Türkiye’de sosyal demokrat partilerin emeğe ve emekçiye ağırlık vermemeleri durumu Cem’e göre sosyal demokrasinin krizini yaratmaktadır. Bununla birlikte sosyal demokrat partilerin sağa kayması ve solculuğun slogan düzeyinin ötesine geçememesi sosyal demokrasinin bunalımını artırmaktadır (1987: 16). Yunus Emre ve çalışma arkadaşlarına göre Türkiye’de sınıfsal ayrımlara göre şekillenen bir siyasal ortam ve siyasal katılım kültürünün olmaması sosyal demokrasinin krizini derinleştirmektedir. Bununla birlikte, CHP’nin sınıfsal ayrımları politize edememesi ve sınıfsal olarak konumunu netleştirememesi durumu Türkiye’de sosyal demokrasinin gelişmemesine sebep olmaktadır (Yunus Emre ve diğerleri, 2017: 89).

---

¹⁹⁰ https://www.youtube.com/watch?v=fmgTNkX_Ank “CHP Birlik ve Kardeşlik Kurultayı” (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

Türkiye’de sosyal demokrasinin Batı’dan farklılaştığı önemli bir konu seçmenin sosyolojik yapısıdır (Güneş, 2014: 90). Türkiye’de din, insanların yaşamlarının çoğu kısmına etki ettiği gibi siyasal davranışlarını da şekillendirmektedir (*Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması*’ndan aktaran: Güneş, 2014: 89). Türkiye’de seçmen davranışına yön veren temel dinamik ekonomi ya da üretim ilişkilerinden ziyade teolojik gerekçelerdir. Dellaloğlu seçmenlerin bu şekilde davranmalarını Marx’ın “ekonomi-politiği” yerine Carl Schmitt’in “politik teoloji” kavramını kullanarak açıklamaktadır. Seçmenlerin önemli bir kısmı teolojik bir zeminden hareketle siyasal kararlarını almaktadır. Bu durumun temelinde devletin laiklik politikalarının dindarları siyasallaştırmasının önemli etkisi vardır (2019: 153-159). Devletin, homojenleştirme politikaları, çevredeki seçmenlerin oy verme davranışına yansımış, dini ve etnik tercihler yapmalarına yol açmıştır. Türkiye’de seçmen davranışının kimlikler üzerinden şekillenmesi durumu geçmişten süregelen bir durum haline dönüşmüştür (Ayata ve Güneş Ayata, 2002: 107-113).

Mango’ya göre ise her ne kadar gelir düzeyi ve seçmen davranışı arasında doğrudan bir ilişki olduğu yönünde bir kabul var olsa da kültürel faktörlerin, ekonomiden daha önemli olduğunu öne sürmenin birtakım sorunlu yanları bulunmaktadır. Türkiye siyasetinin belirli dönemlerinde gelir seviyesi düşük olan seçmenler, Serbest Cumhuriyet Fırkası ya da Demokrat Parti gibi sağ partileri dini gerekçelerle olduğu gibi ekonomik sebeplerle de seçmiştir. Seçmenlerin kültürel ve ekonomik sebepleri bir arada düşünerek hareket etmesi durumu olağandır. Bu konuda seçmenler geçmiş deneyimleri göz önünde bulundurmaktadır. Seçmenler belli bir kesimin değil toplumun tümünün refah durumunu düşünme eğilimindedir. Geçmişte seçmenlerin ekonomik gerekçelerle seçtiği Ecevit CHP’sinin toplumun refah düzeyinde bir iyileşme yaratamaması durumu seçmenlerin belleklerinde yerini korumaktadır. Bu durum seçmenlerin sınıfsal tercih yapmalarını ve Türkiye’de sınıfsal bir siyasetin oluşumunu olumsuz etkilemektedir (Mango, 1991: 181-

182). Türkiye’de siyaset Batı’dan farklı olarak ekonomik bir yapı üzerinde değil, “sosyo-kültürel” bir zeminde ayrılmaktadır. Bu açıdan CHP’nin bu durumu göz önünde bulundurarak dindar insanlara hitap etmesi gerekmektedir. Din, siyasetin ve toplumsal düzenin temel dinamiklerindedir. CHP’ye yönelik başörtüsü örneğinde olduğu gibi muhafazakâr kesimin önyargıların kırılması için sosyal demokrat ve özgürlükçü bir politikanın ortaya koyulması gerekmektedir (Güneş, 2015: 134-144).

Türkiye’de işçi sınıfının siyasal davranışı üzerinde sosyo-ekonomik konulardan ziyade din ve etnik sorunlar daha etkilidir. Söylemlerinin bu doğrultuda olduğu görülen düşünen Kılıçdaroğlu, Türkiye’de 1980 sonrasında başlayan din ve kimlik odaklı politika anlayışının, işçilerin siyasal davranışlarını etkilediğini, emekçilerin ekonomik ve sınıfsal gerekçelerle değil, etnik ve dinsel kaygılarla politik kararlarını almasına yol açtığını öne sürmektedir:

“Ben de bir işçi gibi düşünüyorum. Ben de bir emekçi gibi düşünüyorum. Ben sizdenim, o nedenle sizi eleştirmeye hakkım var diyorum. Ne oldu da işçiler kendi haklarını savunan siyasal partilere büyük ölçüde oy vermekten vazgeçtiler, ne oldu? 1980 sonrası Türkiye farklı bir kulvara sokuldu. Yapılan siyaset, etnik kimlik üzerinden, yapılan siyaset inanç üzerinden, yapılan siyaset yaşam tarzı üzerinden oldu ve kimse kendi sorununu bile düşünmedi, sandığa giderken de düşünmedi. ‘Ben inancıma göre göre oy veriyorum, ben etnik kimliğime göre oy veriyorum, ben yaşam tarzıma göre oy veriyorum dedi ve böylece siyasetin tuzağına düştü’ ”.¹⁹¹

Sınıfsal konumun oy verme davranışı üzerindeki etkisi ülkelere göre değişkenlik göstermektedir. İskandinav ülkelerinde sınıf bilinci ve seçmenlerin siyasal tercihlerinde sınıfsal konumlarını göz önünde bulundurma eğilimleri yüksektir. Bu eğilim ABD ve Kanada’da çok düşüktür (Emre ve diğerleri, 2017: 96). Türkiye’de ise emekçi kesim eskisinden giderek farklı bir noktada durmaktadır. Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan yaşanan değişim karşısında temkinli olmakla birlikte değişime açıktır. Bununla birlikte muhafazakâr ve kapitalist bir tutum içerisindedir (Cıngı, 2014:19, 2013: 136):

“Bu bağlamda Ramazan’da orucunu tutan ve sınırlı tasarrufunu İMKB’de değerlendirdiği için kapitalist piyasanın istikrarını dikkatle gözeten bir nitelikli

---

¹⁹¹ 6 Haziran 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

Türk emekçisi örnek olarak ele alınabilir. Bu yeni ‘muhafazakâr -modern’ çalışan orta sınıf nüfusun en dinamik kesimlerinden birini oluşturmaktadır.”

Türkiye’de sınıf bilinci yetersiz düzeydedir. Seçmenler, siyasal kültürün etkisi ile hareket etmektedir. Bu sosyolojik durumdan hareket ettiği görülen Kılıçdaroğlu, partinin sosyal demokrat kimliğine uygun bir şekilde CHP’nin işçi sınıfının sorunlarını dile getirmeye çalıştığını, fakat işçilerin ve sendikaların cesur bir şekilde davranmadıklarını ve CHP’yi desteklemediklerini söyleyerek bu durumu eleştirmektedir.¹⁹² Türkiye’de alt gelirliilerin ve emekçilerin çoğu siyasal kararlarını, siyasi parti ve liderlerinin eşitlik ve sosyal adaletle ilgili söylem ve politikalarını değerlendirerek değil dini kimliklerini gözeterek almaktadır. Bu durum, CHP’nin bu kesimler ile siyasal düzeyde bir kopukluk yaşamasına yol açmaktadır.

CHP’de işçi sınıfının değil orta sınıfların hakimiyeti söz konusudur. Fakat bu tablo, partinin sol kimliği açısından bir engel teşkil etmemektedir. Fransa’da Sosyalist Partiyi destekleyenler arasında öğretmenlerin, gelir düzeyi düşük kesimlerin aydınların ve orta sınıfların bulunması durumu buna örnektir (Güneş, 2014: 42-43). CHP’nin seçmen tabanının önemli bir kısmını Türkiye’de teknolojinin gelişmesi ve bilgi düzeyinin yükselmesi neticesinde sayıları giderek artan beyaz yakalı orta sınıflar oluşturmaktadır. Türkiye’de kentleşme seviyesinin hız kazanması, eğitim düzeyinin ve beraberinde çalışan nüfus arasında beyaz yakalıların sayıca artması, refah düzeyinin yükselmesi gibi gelişmeler CHP’nin siyasal başarısını artıran faktörlerdir. Özellikle eğitilmiş kesimler arasında CHP’yi destekleme oranı yüksektir. Kentlere göç ile birlikte sosyal ve ekonomik düzeyde yaşanan gelişmeler, CHP’nin siyasal tabanının büyümesini ve seçimlerde oy oranının artmasını olumlu etkilemektedir (Ayata, 2015: 244-247). Fakat CHP’nin, gece kondular gibi gelir düzeyi düşük kesimlerden yeterince bir siyasal destek alamaması durumu söz konusudur. Bunun temelinde ise partinin refah seviyesi düşük olan kesimler

---

¹⁹² 12 Kasım 2013 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması
<https://www.youtube.com/watch?v=YP0q4hzv7uU> (Erişim Tarihi: 05.07.2020).

üzerinde sosyolojik analizi iyi yapamamasının etkisi vardır. CHP’de, rejimi koruma kaygısı seçmenin ekonomik, sosyal ve kültürel beklentilerini karşılama isteğine göre ağır basmaktadır (Güneş, 2014: 53).

Tarihsel süreçte işçi hareketi olarak ortaya çıkan sosyal demokrasinin, ilerleyen dönemlerde kapitalist sistemle uzlaşmasına rağmen ayırıcı yönü emek ve emekçiden yana olan tutumu ve kararlılığıdır. Sosyo-ekonomik gelişmelerle birlikte özellikle küreselleşme ve beraberinde yaşanan teknolojik değişimler, emeğin niteliğinin değişmesine ve kapsamının da genişlemesine yol açmaktadır. Kılıçdaroğlu sosyal demokratların, bu değişimi göz önünde bulundurması gerektiğini belirtmektedir:

“21. Yüzyılda ‘Sosyal Demokrasi’ kavramındaki ‘sosyal’; dayanışmayı, emeğe ve yaşama yabancılaşma ve ötekileştirmeye karşı birlikte eşit ve özgür yaşamı savunmayı; ‘demokrasi’ ise katılımcılığı ve çoğulculuğu anlatmaktadır. Tarihsel olarak farklı ekonomik, toplumsal ve siyasal süreçlerden dönüşerek geçen sosyal demokrasi, bugün yeni bir dönüşüme ihtiyaç duymaktadır. Bu dönüşüm salt işçi sınıfını değil; toplumun ezilen bütün kesimlerini kapsamalıdır. Çünkü bugün emek artık çok geniş bir tanımlama konusudur. Fabrika çalışanlarından bilişim emekçilerine, plaza ve AVM çalışanlarından medya çalışanlarına; yani hem mavi hem de beyaz yakalıların içinde buldukları üretim süreci bu yeni emek olgusunun içindedir. Dolayısıyla hem emek kavramı hem de ona ilişkin tanımlamalar daha kapsamlı bir içerikte ele alınmak durumundadır”.¹⁹³

Seçimlerde seçmen desteğini elde etmek için “sınıf ötesi ittifaklar” sağlamak ile “parlamente demokrasi ve toplumun barışçıl yollardan dönüştürülmesi ilkelerine bağlı” olmak ve örgütsel düzeyde işçi sınıfına dayanmak sosyal demokrasinin ülkelere göre değişmeyen temel özellikleri arasında sayılabilir (Emre, 2013: 245). Örgütlenme ve siyasal katılım, işçilerin kapitalistlere karşı mücadele etmelerini mümkün kılan araçlardır. Siyasal demokrasi sayesinde işçiler, sendika ve siyasal parti gibi siyasal mekanizmalara katılarak bir takım siyasal haklar talep edebilmektedir (Przeworski, 2012: 26-27). Sosyal demokrasinin tarihsel olarak sosyalist bir topluma ulaşma hedefi ile birlikte işçi sınıfının temel hak ve özgürlüklerini sağlama amacı iç içe geçmiştir. Sosyal demokrasi

¹⁹³ “21. Yüzyılda Sosyal Demokrasi ve Cumhuriyet Halk Partisi”

<https://www.politkyol.com/kemal-kilicdaroglu-21-yuzyilda-sosyal-demokrasi-ve-cumhuriyet-halk-partisi/> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

başlangıçtan itibaren işçi sınıfının sendikal haklarını artırmayı, genel ve eşit oy hakkına sahip olmayı hedeflemiştir (Emrealp, 1991: 64).

Sosyal demokrat partilerin ortaya çıkma süreçlerinde sendikalar, her ülkede göre farklı düzeyde etkili olmuştur (Fincancı 1993: 19). Avrupa’da kurulan sosyal demokrat ve sosyalist partilerin bir kısmının kuruluş dönemlerinde sendikaların önemli bir rolü olmakla birlikte sendikalarla siyasi partiler arasında İtalyan İşçi Partisinde ve Macaristan Sosyal Demokrat Partisinde olduğu gibi güçlü bir bağ vardır. Fakat zamanla sendikalar ile siyasi partiler arasında bir ayırım yaşanmaya başlamıştır. II. Enternasyonal 1907 tarihli Stuttgart Kongre’sinde “sendikal ve siyasal örgütlerin birbirinden bağımsızlığı ve hiyerarşik eşitliği ilkesi” yönünde alınan karar bu doğrultudadır (Koç, 1997).¹⁹⁴ Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında CHP ve sendikal hareketler arasındaki ilişkinin zayıf kaldığı görülmektedir.

Türkiye’de 1961 Anayasası ile birlikte sendikal hareketler güç kazanmaya başlamıştır (Koç: 1998).¹⁹⁵ CHP, 1970’lerin ilk dönemlerinde sosyal demokrasinin etkisiyle, sosyal demokrat sendikalarla ilişkisini artırmaya çalışmıştır (Kabasakal, 2013: 113). CHP’nin sendikalarla ilişkisi 1980 darbesi öncesinde daha güçlüdür (Cıngı, 2013: 132). 1970’lerdeki DİSK’in CHP’yi destekleme kararı, işçi sınıfını sosyal demokrasiye ve CHP’ye yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla bu durum CHP’nin 1977 Seçimlerinde oy oranının artmasını sağlamıştır (Ahmad, 2014: 200). Yine bu seçimlerde “CHP yöneticilerinin başta DİSK olmak üzere kitle örgütleriyle iş birliği yapması ve ‘işçi sınıfının gerçek temsilcileri’ni parlamentoya sokması” umudu, Türkiye Komünist Partisinin (TKP) de CHP’yi desteklemesini sağlamıştır (Ersan, 2013: 127-128). Fakat 12 Eylül döneminde 1982 Anayasası ve onunla uyumlu bir şekilde çıkarılan Sendikalar Kanunu siyasi partilerin sendikalarla ilişki kurmasını engellemiştir. Sendikalarla siyasi partilerin aralarında bağ kurmasını önleyen bu durum Türkiye’de demokratik yaşamın

---

¹⁹⁴ <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320510159b.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

¹⁹⁵ <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322171321b.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

işleyişinin önünde bir engeldir (Kapani, 2015: 212-213). CHP'nin sendikalarla güçlü bir bağının olmaması, sosyal demokrat kimliğini olumsuz etkilemektedir.

CHP'de 1980 sonrasında partinin sendikalarla bağının azalması durumunun küresel düzeyde yaygınlaşan yeni sağ politikalarla ilişkilendirildiği görülmektedir:

“1980 sonrasında ise bütün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de görüldüğü üzere sendikal harekete yönelik saldırılar yoğunlaşmış, işçi hakları tırpanlanmış, emeğin toplumsal payının azaltılmasına yönelik yeni-sağ politikalar, özelleştirme, esnekleştirme politikaları gibi politikalar aracılığıyla hayata geçirilmeye başlanmıştır. Türkiye’de de benzer bir gelişme yaşanmıştır. Sendikalara yönelik saldırılar yoğunlaşmış, buna bağlı olarak sendikal hareketin tepkisi 1980’li yılların sonunda Bahar eylemleri olarak kendisini göstermiş ve SHP’nin iktidara gelişinde de önemli rol oynamıştır. Ancak 1990’lı yıllarda yaşanan gelişmeler ve yeni sağ politikaların sonuçları nedeniyle sendikal hareketin siyasal tercihlerinde farklılaşma görülmüş, sendikal hareket bir yandan kan kaybetmeye başlarken diğer yandan ayrışmaya ve gündelik çıkarları üzerinden siyasal tercihlere yönelmeye ve siyasal ayrışmalar yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle özelleştirmelere yönelik politikalar nedeniyle de CHP ile sendikalar arasındaki ilişkiler zayıflamıştır”.¹⁹⁶

CHP'nin sivil toplum örgütleriyle ilişkisi sadece sosyal demokrat kimliğine indirgenmemelidir. CHP sivil toplum örgütleri ile sosyal demokrat kimliğinin yanında laiklik zemininde bağlantı kurmaktadır. CHP, DİSK, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) gibi sendikalarla; Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), Sosyal Demokrasi Derneği (SDD) gibi sivil toplum örgütleriyle sosyal demokrasi üzerinden ilişki kurarken, Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) ile yakınlığı laiklik ilkesinin doğrultusunda şekillenmektedir. Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) gibi işveren örgütü de CHP ile laik bir dünya görüşü ekseninde buluşmaktadır. İşçilerden ziyade işverenlerin CHP'ye duydukları bu ilgi, Türkiye’de laiklik kaygısının ekonomik kaygıların ötesine geçtiğini göstermektedir. Kılıçdaroğlu ise bu noktada ekonomiye ağırlık vermektedir (Cıngı, 2013: 132). Laiklik zemininde de olsa işçilerin haklarını savunan sendikalardan çok işveren örgütlenmelerinin CHP ile yakınlık

¹⁹⁶ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

kurması durumu, emek ve emekçinin haklarını savunan sosyal demokrasinin ideolojik temelleri ile örtüşmemektedir.

CHP'yi destekleyenler arasında Türkiye'de sarı sendika olarak adlandırılan ve işverenin çıkarlarını savunan sendikaların ağırlıkta olduğunu düşünenler vardır (Emre ve diğerleri, 2017: 123). Bununla birlikte CHP'de bir kesim partili, CHP'nin sivil toplumla ilişkisini yetersiz bulmaktadır. Ayrıca bu kişiler Türkiye'de sivil toplumun, kamuoyu üzerinde yönlendirici bir işlevinin olmadığını düşünmektedir. Sivil toplumla kurulan bağın zayıflığı CHP'nin kitle partisi olamamasına yol açmaktadır (Emre ve diğerleri, 2017: 71-72). Türkiye'de sendikalaşma oranı 12 Eylül öncesine göre çok azdır.¹⁹⁷ Bunu göz önünde bulunduran Kılıçdaroğlu, düşük sendikalaşma oranına çözüm bulmak, (işçileri örgütlemek) ve genel olarak bütün işçilerin, emekçilerin yaşadıkları problemleri çözmek amacıyla CHP'nin bütün il örgütlerinde Emek Büroları kurulmasına karar vermiştir.¹⁹⁸ Veli Ağbaba'nın koordinatörlüğünü yaptığı Emek Büroları, emekçilerin uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, fazla mesai, işçi ölümleri gibi sorunlarını dile getirerek bu durumlara karşı çözümler önermektedir.¹⁹⁹ Emek Büroları, 1970'lerde Ecevit'in CHP'de başlattığı ve partiye başarı getiren İşçi Büroları örnek alınarak kurulmuştur. Ecevit'in başarısında emek ve emekçiden yana sergilediği politikaların önemli bir payı vardır.²⁰⁰ Bu doğrultuda CHP'de bir emek hareketinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Emek Büroları ile Kılıçdaroğlu liderliğindeki CHP, emekçilerin örgütlenmelerini sağlamak, emekçi kesimin siyasal desteğini kazanmak ve partinin sosyal

---

¹⁹⁷ "12 Eylül öncesi 42 milyon nüfuslu Türkiye'de iki buçuk milyon olan aktif sendikalı işçi sayısı, 72 milyonluk Türkiye'de sadece 650 bindir". (CHP 2011 Demokrasi Raporu).

6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Gereğince; İş Kollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin Ocak Ayı İstatistikleri ve 2017 Ocak Ayı İstatistikleri:2013 yılı Ocak ayında (Toplam işçi: 10,881,618, Toplam Sendikalı İşçi sayısı 1,001,671, Oran: %9.21) ve 2017 yılı Ocak ayı (Toplam İşçi Sayısı 12,699,769, Toplam Sendikalı İşçi sayısı 1,546,565 ve Oran: %12,18)'dir. https://www.csgb.gov.tr/media/1688/2013_ocak_6856.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2021). https://www.csgb.gov.tr/media/1262/2017_ocak_6356_duzenlenmis-3.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

¹⁹⁸ <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/veli-agbaba-emek-burolari-politika-uretme-sureclerini-illere-ilcelere-yayacak-ve-chpyi-fikren-zenginlestirecek-1277501/> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

¹⁹⁹ <https://www.politikyol.com/chp-emek-burolarindan-rapor-asiri-ve-uzun-calisma-olumlu-kazalari-artirdi/> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

²⁰⁰ <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/veli-agbaba-emek-burolari-politika-uretme-sureclerini-illere-ilcelere-yayacak-ve-chpyi-fikren-zenginlestirecek-1277501/> 2(Erişim Tarihi: 28.11.2021).

demokrat kimliğine sahip çıkmak açısından önemli bir adım atmıştır. Bu şekilde Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin, emekçilerle ve sendikalarla ilişkisine yönelik sorunları gidermeye çalıştığı görülmektedir. Diğer bir yandan Kılıçdaroğlu, Türkiye'de sendikaların öz eleştiri yapmaları gerektiğini düşünürken, işçilerden de içerisinde buldukları kötü koşulları sorgulamalarını istemektedir. Asgari ücretin düşüklüğü karşısında sendikaların sessizliğini ve yaşam düzeyleri yüksek olan sendika yöneticilerinin duyarsızlığını eleştirmektedir.²⁰¹ Bununla birlikte iş kazaları konusunda Türkiye'de sayıları giderek artan işçi ölümlerine dikkati çekerek işçilerin ve sendikaların bu konunun sebepleri üzerine odaklanmaları gerektiğini belirtmektedir.²⁰²

Ayata'ya göre katılımcı bir demokrasi için bir siyasi partinin toplumsal hareketler ile ilişkisi önem taşımaktadır. CHP'nin toplumsal hareketlerle kurduğu bağlantı noktasında Türkiye'de yaşanan Gezi olayları öne çıkmaktadır. CHP, Gezi olaylarına destek vermiştir. Gezi'nin örgütlenmesi noktasında başlatıcısı olmasa da Gezi ile çok boyutlu bir ilişki kurmuştur (2015: 248-249). Bu şekilde Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin toplumsal hareketlerle bağını artırmak istediği görülmektedir. Partinin geçmişten itibaren toplumsal hareketlere yakın durduğunu, sosyo-ekonomik ve politik gerekçelerle Gezi'ye destek verdiğini belirtmiştir.²⁰³ Bu doğrultuda politikasının odak noktasına toplumda ezilen, dışlanan ve ötekileştirildiğini düşündüğü kesimlerin sorunlarını yerleştirmiştir. Bunlar arasında işçiler, kadınlar, gençler, işsizler ve LGBT bireyleri yer almaktadır. Kılıçdaroğlu'nun Gezi'de oluşan toplumsal muhalefetin siyasal desteğini kazanmaya çalıştığı görülmektedir.

Kılıçdaroğlu'nun muhalefet politikasının temelini sosyal demokrasinin evrensel değerleri olan “adalet, eşitlik ve özgürlük” yerleştirdiği görülmektedir. Bu ilkelerle birlikte dayanışma, insan hakları, barış, hukukun üstünlüğü gibi sosyal demokrasinin

---

²⁰¹ 8 Ocak 2013 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

²⁰² 22 Ekim 2013 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

²⁰³ <https://chp.org.tr/yayin/gezi-hareketi/Open> (Erişim Tarihi: 01.09.2020).

üzerine inşa edildiği birçok temel ilke de muhalefetinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Sosyal demokrasinin temel değerlerinden olan adalet, Kılıçdaroğlu'nun söylem ve politikalarının odağında yer almaktadır. Bununla birlikte özellikle 2017 yılında Kılıçdaroğlu'nun önderliğinde düzenlenen Adalet Yürüyüşü²⁰⁴ ile somut bir politik mahiyet kazanmıştır. Kılıçdaroğlu için Adalet Yürüyüşü, CHP'nin muhalefet partisi olarak daha geniş kitlelere ulaşabilmesi ve söylem düzeyinden pratiğe geçmesi noktasında, partinin eski politika tarzından farklı bir yaklaşımda hareket ettiğini göstermektedir (Kılıçdaroğlu, 2017: 20-21). “Bir partinin siyasi söylemi sadece ‘konuş’ ise ve mesajınızı daha geniş bir kitleye aktaramazsanız, yeni bir yaklaşım benimsenmelidir”. Kılıçaroğlu Adalet yürüyüşünü CHP'nin ötesinde bütün partilere açmak istemiştir (2018: 67). Bu sebeple yürüyüş boyunca parti bayrağı ya da partiye ait slogan afiş gibi göstergelere yer verilmemesine dikkat edildiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu'na göre yürüyüş, partiler üstü niteliği ile birlikte siyasetin erilliğinin aşıldığı bir süreci de göstermektedir. Yürüyüş çok fazla kadının aktif katılımıyla gerçekleşmiştir (2018: 73). Kılıçdaroğlu siyasal muhalefetini, Türkiye’de kadınlar gençler, çocuklar başta olmak üzere bütün kesimlerin eğitim, istihdam, ekonomi vb. sorunlarına dayandırmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun toplumda oluşan eşitsiz koşullara karşı fırsat eşitliği temelinde çözüm politikaları üretmeye çalıştığı görülmektedir.

Kılıçdaroğlu'nun CHP sosyal demokrat geleneğini güçlendirmek amacıyla çeşitli politikalar ürettiği görülmektedir. Bu doğrultuda CHP Araştırma Bilim ve Yönetim Platformu, farklı ülkelerdeki yabancı kaynaklarda öne çıkan sosyal demokrat eserleri Türkçeye çevirmektedir. Bu şekilde geniş bir “sosyal demokrasi kitaplığı” oluşturulmaktadır (35. PM Raporu, 2016: 164-165). Zira Türkiye’de sosyal demokrasi

---

²⁰⁴ Adalet Yürüyüşü, CHP’li Milletvekili Enis Berberoğlu'nun tutuklanması sonrasında Kılıçdaroğlu'nun liderliğinde gerçekleştirilmiştir. 25 gün süren Yürüyüş Ankara'dan başlayıp ve İstanbul'a kadar 432 kilometre kadar bir mesafede yapılmıştır. Kılıçdaroğlu Yürüyüşün sonunda İstanbul'da Maltepe Meydanında bir miting düzenlemiştir ve Adalet Mitingi Manifestosunu açıklamıştır (Cengiz, 2018: 11-12).

üzerine yapılan çevirilerin sayısının az olması durumu sosyal demokrat hareketin zayıflığını göstermektedir (Emre, 2014c: 237). Bununla birlikte CHP’de sosyal demokrat ideolojinin kurumsallaşması ve tanıtılması kapsamında sosyal demokrasi tartışmalarının beraberinde CHP Parti Okulunun çalışmaları, gençlik kampları gibi etkinlikler öne çıkmaktadır.²⁰⁵

Kılıçdaroğlu’nun liderliği sürecindeki kısa bir dönemi inceleyen Kömürçü’ye göre Kılıçdaroğlu, Baykal’dan farklı bir CHP için çabalasa da CHP’nin uzun vadede sosyal demokratlaşması ideolojik, sosyolojik ve siyasal açılardan mümkün değildir. CHP’nin ideolojik köklerinin ve toplumsal tabanının Marksizm ve işçi sınıfına dayanmaması, partinin sosyal demokrat bir “öze” sahip olamadığını göstermektedir. Kılıçdaroğlu CHP’de sosyal demokrat bir gelenek yaratmak için çalışmaktadır. Fakat sosyal demokrasi için bu çaba yeterli değildir (Kömürçü, 2011: 40-44). Bu analiz sosyal demokrat partilerin sınıfsal kimliklerinden uzaklaşarak herkesi kapsayan partilere dönüştükleri gerçeğini göz ardı etmektedir.

Perry Anderson sosyal demokrasiyi mekânsal olarak Batı Avrupa’nın koşullarında ortaya çıkması ve gelişmesinden ötürü bu bölge ile özdeşleştirmektedir. Bu bağlamda Batı Avrupa’nın iklimi dışındaki yerlerde sosyal demokrasinin yaşama olasılığına düşük bir ihtimal olarak yaklaşmaktadır (Anderson, 1987: 207; Uçan Çubukçu, 2014: 259). Savran’a göre sosyal demokrat parti olabilmenin temel koşulu “işçi sınıfı partisi” olmaktır. Batı Avrupa’daki sosyal demokrat partiler tarihsel süreçte kapitalizmle uzlaşsalar da işçi sınıfı partisi olma vasıflarını korumaktadır. İşçi sınıfının sendikalar, dernekler, kooperatifler gibi diğer örgütlenmelerle ilişkileri giderek azalsa da hala mevcuttur. Savran, Türkiye’de bu konuda yanlış bir kanı olan sendikalarla yakın ilişkinin işçi sınıfı partisi olmanın belirleyici unsuru olması konusunda uyarılmaktadır. Bu ilişki işçi partisi olmak için yeterli değildir demektir. “Üye bileşimi, oy desteği, mali

---

²⁰⁵ <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

kaynakların dağılımı, yönetici ve temsilcilerin sınıfsal kökeni, örgütlenme çabalarının yönü vb.” açılarından Avrupa sosyal demokrat partilerinin işçi sınıfı ile güçlü ilişkileri vardır. Bu partilerin toplumsal tabanının önemli kısmını işçi sınıfı oluşturmaktadır. Partinin gelir kaynağı da işçi örgütlerinden gelmektedir. Yöneticilerin sınıfsal tabanı “ya işçi sınıfından ya sendikalardan ya da devrimci işçi sınıfı hareketlerinden” oluşmaktadır. İşçi sınıfı ile ilgili faaliyetler (eğitim gibi) önemlidir. Bu partiler, Almanya hariç, programsal olarak Marksizm’den esintiler taşımaktadır (Savran, 1986: 79-88). Fakat sosyal demokrasi, Batı Avrupa’da ortaya çıktığı koşullardaki ideolojik çizgisinden uzaklaşmıştır.

CHP’nin sosyal demokrat kimliği üzerine yapılan incelemelerde yaygın bir şekilde kökensel açıdan Batı Avrupa’daki sosyal demokrat partiler referans alınmaktadır ve bu noktada CHP’nin işçi sınıfının bir organizasyonu olarak kurulmaması durumunun sosyal demokratlaşması açısından bir engel yarattığı sürülmektedir. Fakat sosyal demokrasi, Batı Avrupa’da ortaya çıktığı koşullardaki şekliyle aynı değildir. Kömürcü, CHP’nin Marksist bir kökene sahip olmaması ve işçiler tarafından kurulmaması durumunun, sosyal demokratlaşması açısından olumsuzluk teşkil ettiğini belirtmektedir (2011: 7). Karakaş ise CHP’nin geçirdiği tarihsel sürecin farklı olmasının ve kökeninin Marksizm’le ilişkili olmamasının günümüz CHP’sinin sosyal demokrat kimliği açısından bir engel yaratmadığını öne sürmektedir. Sosyal demokrat partilerin uluslararası örgütü olan Sosyalist Enternasyonale Avrupa dışından üye ülkelerin çoğu ne işçi sınıfı ne de Marksizm kökenlidir. Birçoğu CHP gibi ulusal kurtuluş mücadelesi vermiştir. Bu partilerin Sosyalist Enternasyonal etrafında buluşmasını sağlayan şey sosyal demokrasinin, özgürlük, eşitlik ve dayanışmaya dayanan evrensel değerleridir (2008: 256). Bununla birlikte Sosyalist Enternasyonale üyelik sosyal demokrat parti sayılmanın yeterli ölçütü değildir (Emre, 2014b).²⁰⁶ Savran da Sosyalist Enternasyonalin giderek işçi

---

²⁰⁶<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/denenmemis-tek-care-sosyal-demokrasi> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

sınıfının sorunlarını arka plana attığını ve kapitalizmine hizmet ettiğini söylemektedir (1986: 90).

Batı Avrupa’da sosyal demokrat partiler, ortaya çıkış sebebi noktasında benzer bir temele, kapitalizmin toplumda yarattığı eşitsiz koşullara karşı oluşan tepkilere dayansalar da örgüt, siyasal taban ve program açısından birbirlerinden farklılaşmaktadırlar (Emre, 2014c: 236-237). Tarihsel gelişim ve köken konuları dışında toplumsal sorunların çözümü noktasında da Avrupa sosyal demokrat partileri geleneksel, liberal ve modernleşmeci sosyal demokrasi olarak nitelendirilebilen farklı sosyal demokrat eğilimler sergilemektedirler (Merkel ve diğerleri, 2012: 468). Özdalga’ya göre “çağdaş Avrupa sosyal demokrasisini günümüzdeki konumuna getiren süreç, esasen başlangıçtaki ideolojik seçişine bağlı değildir; bu sürecin daha geniş bir tarih ve kültür geleneği içinde alınması gerekmektedir” (2001: 8). Mango, Avrupa’da sosyal demokrat partilerin kökensel ve tabansal açıdan işçi sınıfı üzerinden geliştiğini, zamanla bu partilerin, işçilerin de burjuvalaşması ile kültürel değerlere daha çok önem vermeye başladıklarını söylemektedir. Sosyal demokrat partilerde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azalmasıyla birlikte kültürel kimliklerin öne çıkması durumunun yaşandığını belirtmektedir. Türkiye’de ise siyasal alanda Batı’dan daha fazla bir şekilde kültürel kimlikler üzerinden şekillenen bir ayrım görülmektedir. Bu durum sosyal demokratları da etkilemektedir. SHP ve CHP’de laik-dindar ayrımı üzerinden şekillenen bir kültürel bölünme daha belirleyicidir (1991: 172-173).

Sosyal demokrat partilerin sahip oldukları farklı özelliklere göre CHP, tarihsel, sınıfsal ve siyasal açılarından Türkiye’ye özgü bir sosyal demokrat parti olma özelliği taşımaktadır. Kılıçdaroğlu’nun politika ve söylemlerinden sosyal demokrat değerlere bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte parti içi muhalefet, parti tabanının siyasal tercihi, iktidar olma kaygısı, seçmen profili, Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı gibi unsurları göz önünde bulundurarak zaman zaman sosyal demokrat kimliği

ikinci plana attığı ve popülist politikalara yöneldiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu, özellikle Türkiye siyasetinin temel tartışmalı meseleleri ile ilgili konularda, din ve siyaset ilişkisi, laiklik ve Kürt sorunu üzerine söylem ve politikalarında partinin geleneksel tabanını gözetmektedir ve oy kaygısıyla hareket etmektedir. CHP'nin laik, milliyetçi ve kurucu değerlerinden ödün vermeyen geleneksel tabanı, partinin yenilikçi politikaları ve değişim mesajları karşısında fren mekanizması işlevi görmektedir. Bu kesim partinin sosyal demokratlaşması noktasındaki söylem ve politikaların değişimini ihtiyatla karşılamaktadır. Bu yaklaşım karşısında Kılıçdaroğlu'nun partinin tabanını karşısına almaktan çekindiği görülmektedir.

Kılıçdaroğlu Türkiye'de din ve siyaset ilişkisinin seçmenlerin siyasal davranışlarına yön veren en temel dinamik olduğu gerçeğinden hareket etmektedir. Laik ve seküler seçmenler, siyasal partilerin laik niteliğine önem verirken, dindar ve siyasal İslamcı kesim ise bir siyasal partinin ve yöneticilerinin muhafazakâr ve Müslüman kimliğine göre siyasal kararlarını almaktadır. Siyasal partilerin dine olan mesafeleri, seçmenlerin siyasal tercihlerini belirlemektedir. Türkiye'de muhafazakâr seçmenler sayısal olarak laik kesimden fazladır. Bu durumu göz önünde bulunduran Kılıçdaroğlu, çoğunluğun oyunu kazanabilmek açısından zaman zaman CHP'nin geleneksel laik tabanını göz ardı edebilmektedir. Dindar kesimin taleplerini göz önünde bulundurarak muhafazakâr seçmenin hak ve özgürlüklerini savunmaktadır. Bu durum partinin geleneksel laik tabanı tarafından eleştirel karşılanırsa da Kılıçdaroğlu'nun liderliğe geldiği dönemden itibaren partinin din ve dindarlarla olan mesafesini daraltmaya çalıştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu'nun (İslam) din ve siyaset ilişkisi üzerine CHP'nin tarihsel laiklik politikasının dışına çıkmasının temelinde oy kaygısı bulunmaktadır. Bununla birlikte Kılıçdaroğlu'nun bu konudaki tavrının arkasında CHP'nin sosyal demokrat parti kimliğine sahip çıkma ve partiyi sosyal demokratik bir düzleme oturtma isteği de vardır. Kılıçdaroğlu, sosyal demokrat bir partinin din ve vicdan özgürlüğünü savunması

gerektiğini düşünmektedir. Din ve vicdan özgürlüğünü demokrasinin temeli olarak ele almaktadır.

Mango, Türkiye’de seçmenlerin merkezdeki partileri destekleme yönde bir eğilimi olmaları durumundan ötürü, SHP örneği üzerinden hareketle, bir partinin iktidar olabilmesi için “ılımlı merkezde yer alması” gerektiğini savunmaktadır. Aksi bir tabloda partinin yeterli oy oranına ulaşmasının mümkün olmayacağını belirtmektedir (1991: 183). Bu durumun etkisi CHP’de de görülmektedir. Kılıçdaroğlu, sosyal demokrat politikalara yönelerek CHP’nin merkez partisi konumunu yumuşatmak istese de iktidar olma kaygısı, bu çabasının önüne geçmektedir ve partinin merkezde yer alma eğilimine yol açmaktadır. Kılıçdaroğlu, CHP’nin, Türkiye’deki sol kesimin siyasal desteği ile iktidara gelebileceğinin farkındadır. Bu sebeple politika ve söylemlerinde, sosyal demokrasi ile çelişen bir şekilde sağın politik değer ve kavramlarına sık sık yer vermektedir. Bu durum sol partiler için bir paradoksa işaret etmektedir. Sol partiler, seçimleri kazanabilmek açısından ideolojilerinin ve siyasal destekçilerinin dışındaki kitlelere hitap etmeye çalışmaktadır ve bu doğrultuda pragmatik politikalara yönelmektedir. Bir siyasi partinin seçimlerde en çok oyu alan parti olabilmesi için toplumun bütün kesimlerinin siyasal desteğine ihtiyacı vardır. Türkiye’de farklı etnik ve inanç grubundan vatandaşların, demografik açıdan sayıca önemli bir orandaki Kürt seçmenlerin oyları siyasal partilerin seçimlerdeki başarısını etkilemektedir. Bu nedenle siyasal partilerin seçim dönemlerinde ideolojik kimliklerini göz ardı ettikleri ve popülist politikalar izledikleri görülmektedir.

Kürt nüfusu, Türkiye’nin sayıca en kalabalık “ikinci etnik grubudur”. Kendi içlerinde inanç ve dil bakımından çok çeşitlilik sergileyen Kürtlerin siyasal tercihleri de bu farklılıklardan etkilenmektedir. Bu durum özellikle Alevi Kürt ve Sünni Kürt seçmenlerde öne çıkmaktadır (Güneş Ayata ve Ayata, 2002: 139). Kılıçdaroğlu’nun Kürtlerin kendi içlerindeki dil, kültür ve inanç gibi farklılıklarının ötesine geçerek sosyal demokrat politikalarla Kürt halkının siyasal desteğini kazanmak istediği görülmektedir.

Bu konulardaki politika ve söylemlerini sosyal demokrasinin eşitlik, özgürlük, sosyal adalet, insan hakları gibi sosyal demokrasinin temel değerlerine dayandırmaktadır. Kılıçdaroğlu özellikle sosyo-ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırarak etnik ve dini kimliklerden kaynaklanan yapısal sorunları çözeceğini düşünmektedir Kılıçdaroğlu'nun etnik meseleleri siyasal bir ayrım konusu haline getirmemesi, süreç içerisinde değişmeyen temel bir politikası olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak toplumu birleştirici bir yaklaşımla hareket ettiği görölmektedir.

3. BÖLÜM:

KILIÇDAROĞLU DÖNEMİNDE CHP'DE SOSYAL DEMOKRASİNİN YAPISAL SORUNLARI

Kılıçdaroğlu'nun politika ve söylemleri, CHP'nin sosyal demokrat bir parti olma iddiasını teorik zeminden pratiğe taşımak istediğini göstermektedir. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu, politikalarını oluştururken sosyal demokrat bir çerçevede kalmaya çalışmaktadır. Söylemsel düzeyde de sosyal demokrasinin evrensel değerleri doğrultusunda hareket etmektedir. Fakat küresel düzeyde sosyal demokrat partilerin karşılaştıkları problemler, CHP'yi de etkilemektedir. 1980 sonrasında yaygınlaşan neoliberal politikaların egemenliği karşısında sosyal demokrasinin evrensel düzeyde yaşadığı kriz, Türkiye'deki sosyal demokrat hareket üzerinde de hissedilmektedir. Neoliberalizm, küresel ölçekte olduğu gibi CHP'nin sosyal demokrat kimliğini zora sokmaktadır. Bununla birlikte CHP'de sosyal demokrat hareketin karşılaştığı Türkiye'ye özgü bir takım yapısal sorunlar söz konusudur. Bunların başında Kürt sorunu ve laiklik gelmektedir. Türkiye'de siyasetin ana hattını, sınıfsal sorunlardan çok kimlik meseleleri, özellikle din ve politika ilişkisi ile ilgili tartışmalar belirlemektedir. Bu durum Türkiye'nin tarihsel, kültürel, sosyo-ekonomik ve politik koşullarından kaynaklanmaktadır.

20. yüzyılın son çeyreğinde sosyal demokrat partilerin güç kaybetmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde 1973-74 petrol krizi ve beraberinde yaşanan ekonomik bunalımın neticesinde sosyal demokrat hükümetlerin devlet harcamalarını azaltma yoluna gitmeleri, solun düşüşüne ve neoliberalizmin yükselişine zemin hazırlamıştır. Hem dünya da hem de Türkiye'de neoliberal politikalar etkinlik kazanmıştır (Emre, 2019: 44). Refah devleti modelinin çözülüşüyle birlikte neoliberalizm, yükselişe geçmiştir. Bu durum ise sosyal demokrasinin krizini beraberinde getirmiştir (Emre ve diğerleri, 2017: 22). Sosyal demokrasinin işçi sınıfı partisi olma vasfını terk edip kitle partisine dönüşmesi, kimlik

krizini artırmıştır. Sosyal demokrasinin, Marksizm’le bağını kopartmasının yarattığı boşluğu ideolojik olarak doldurmaya çalışmasının neticesinde ortaya çıkan ideolojinin taşıdığı “eklektizm” bu krizi birçok zaman taze tutmaktadır (Akad, 1986: 71).

Sosyal demokrasinin evrensel düzeydeki yapısal sorunlarının önemli bir kısmı neoliberalizm kaynaklıdır. Refah devleti modelinin çöküşü sonrasında tüm dünyada yükselişe geçen neoliberalizm, sosyal demokrasinin politik mücadelesine gölge düşürmektedir. Sosyal demokrat partiler, neoliberalizmin yarattığı sosyo-ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve sosyal demokrat bir gelecek inşa etmek için çalışmaktadır. Fakat her geçen gün yaygınlaşan ve güçlenen neoliberalizmin egemenliği karşısında bu partiler, alternatif politikalar üretmek konusunda zorlanmaktadır ve neoliberalizmden farklılaşma ihtiyacı duymaktadır. Bu durum ise küresel ölçekte sosyal demokratların ideolojik düzeyde bir kriz yaşamalarına yol açmaktadır.

Batı Avrupa’da neoliberalizme karşı mücadele eden sosyal demokrat hareketler Türkiye’ye kıyasla daha güçlü bir konumdadır. Bu durum üzerinde Avrupa’daki proleter kültürün önemli etkisi vardır. Batı Avrupa’da sosyal demokrasinin ve proleter kültürün toplumsal taşıyıcıları olarak akademisyenler, aydınlar ve sendikalar önemli bir işlev görmektedirler. Türkiye’de ise CHP tarafından oluşturulmaya çalışılan sosyal demokrat hareketin zayıflığını birçok faktör etkilemektedir. Bunların başında 1980 sonrasında iktidarda bulunan sağ partilerin neoliberal politikaları gelmekle birlikte dinin (İslam) siyasal yaşamdaki belirleyici rolü ve Kürt sorununun varlığı gelmektedir. Bunların yanı sıra eğitim seviyesinin düşüklüğü, sosyal demokrasi üzerine yapılan çevirilerin ve ilgili literatürün sayıca az oluşu, demokratik bir siyasal kültürün eksikliği ve sosyal demokrat bir parti olma iddiası taşıyan CHP’nin politikalarına karşı duyulan güvensizlik de CHP’nin sosyal demokrat kimliği açısından birtakım zorluklar yaratmaktadır.

Neoliberalizm, savunucuları tarafından toplumun en alt kesimi için dahi refah düzeyini yükseltecek en ideal sistem olarak gösterilmeye çalışılsa da yol açtığı eşitsiz

sonuçlar bunu geçersiz kılmaktadır. Neoliberalizm, gelirin büyük çoğunluğunun az sayıdaki zengin kesime gitmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte uzun bir süredir demokrasinin temellerini sarsmaktadır (Stiglitz, 2019: 1-2). Küresel düzeyde sosyal demokrasinin yağadığı bunalım Türkiye’ye de yansımaktadır. Uluslararası alanda yağanan uzun dönemli bir kriz Türkiye’de sosyal demokrasinin yağadığı zorlukları artırmaktadır (Kahraman ve Keyman, 1996: 6). Sosyal demokrasi küresel anlamda neoliberalizmin kısıkcısı altına girmiğtir. Neoliberalizmin yarattığı tahribat sosyal demokrasinin temel değerlerini ve siyaset pratiğini zora sokmaktadır. Bu durum karėısında, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sınıfsal yönünü göz ardı ederek halka açılan ve kapitalizm ile uyumlu politikalar izlemeye bağlayan sosyal demokrat partiler, kapitalizmi ortadan kaldırmadan kapitalist sistem içerisinde kalarak neoliberalizmle mücadele etmeye bağlamığtır. Bu doğrultuda Avrupa’daki sosyal demokrat partilerin, sağ popülist partilere benzedikleri ne sürülmektedir. Sosyal demokrat partiler karėılaėtıkları bu durumdan ötürü sol kesim tarafından neoliberal olmakla itham edilmektedir.

İkinci Dünya Savağı sonrasında gücünü yitiren kapitalizm ve sermaye kesimi, 1980’lerin bağında kendisini yenilemek için restorasyon dönemine girmiğtir. 1980’lerde ekonomik konjonktür sosyal demokratların politik faaliyetleri açısından olumsuz bir tablo yaratmığtır. Bu dönemde İtalya, Yunanistan, Portekiz, İspanya gibi Güney Avrupa lkelerinde hkmette olan sosyal demokratlara bakıldığında bunların ekonomik olduğu kadar dığ politika, sosyal hizmet alanlarında da emekçinin değil sermaye kesiminin çıkarlarını gözeten politikalar izledikleri, kendi köklerinden uzaklağarak sağa yöneldikleri görülmektedir. Akad’a göre bu durum koğulların ötesinde sosyal demokratların genel karakteri ile ilgilidir. Çünkü, sosyal demokratlar ne zaman hkmette söz sahibi olsalar, muhafazakarlardan da öteye geçerek kapitalist düzenin yararlarını sarma ya da koruyuculuğu görevini stlenmiğlerdir (1986: 67-69).

Perry Anderson sosyal demokrasinin farklı zaman dilimlerinde Avrupa'nın kuzey ve güney ülkelerindeki yükselişine rağmen başarısız olmasını, kapitalizmle mücadeleden kapitalizme hizmet etmelerine bağlamaktadır. Kuzey Avrupa'da sosyal demokrasinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yakaladığı başarı, Keynesyen ekonomi ile birlikte refah devleti politikalarına ağırlık verilmesi ve gelişmiş sendikacılık gibi nedenlere bağlıyken, Güney Avrupa'da sosyal demokrasi 1970'li yılların sonrasında gelişme fırsatı yakalamıştır. Fakat kapitalist sistemin bir parçası olarak işçi sınıfını temsil etmekten ziyade orta sınıfların sözcüsü olmuştur (1987: 208-221). Sol hareketlerin ve sosyal demokrat partilerin neoliberal siyasetin sınırlarında kalarak kapitalizme olumlu bir suret kazandırmaları, neoliberal ekonomik düzeni alternatifsiz görmelerine yol açmaktadır. Laclau ve Mouffe'a göre sosyal demokrat partilerin modernleşme adına kendilerini merkez solda konumlandırmaları, işçi sınıfı yerine orta sınıfa dönük olmaları ve anti-kapitalist karakterlerini yitirmeleri durumu, neoliberal siyaset karşısında siyasal alternatifsizlik problemi yaşadıklarını göstermektedir (2015: 17-23).

Toplumsal koşullarda yaşanan değişimler, işçi sınıfının, sosyal demokrat partilerin temel dinamiği olma vasfını yitirmelerine sebep olmaktadır. Batı'da sanayinin gelişmesi ile ortaya çıkan sosyal demokrat partiler, işçi sınıfının siyasal desteği ile etkili oldular. Fakat devamındaki süreçte teknolojik ve bilimsel düzeydeki ilerlemeler, gelişmiş ülkelerde sanayi toplumundan sanayi ötesi bir toplumsal düzene geçilmesini sağlamıştır. Bu yeni koşullar, örgütlü işçi sınıfının sosyal demokrat partilere verdiği desteğin azalması durumunu yaratmıştır. Sanayi ötesi toplumlarda sosyal demokrat partilerin yüzleşmek oldukları yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin ve küreselleşmenin yol açtığı problemlerle birlikte iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz koşullar, çevre sorunları, göç meselesi, kuşak çatışması gibi meseleler sosyal demokratların yeni gündemleri arasındadır. Bu tabloda sosyal demokratlar sosyal adalet ve eşitsizlik kavramları

üzerinden iyi bir toplumsal düzeni kurmak için mücadele etmektedir (Ayata, 2015: 263-264).

Günümüzde sosyal demokrasinin neoliberalizmin etkisinde kalarak neoliberal bir yönelime girdiği ve refah devleti politikalarının küresel koşullarda uygulanamayacağı için önemini yitirdiği yönünde birtakım eleştiriler yapılmaktadır, fakat Kamalak'a göre bu tür olumsuz yorumlar sosyal demokrasinin eksik yöntemlerle tanımlanmasından kaynaklanmaktadır (2012: 3-4). Neoliberal politikaların sosyal demokrasi tarafından benimsenmesi üzerinde, her ne kadar bu durum küreselleşme vb. gelişmelerle açıklanmaya çalışılsa da özellikle 1970'lerin sonrasındaki ekonomik gelişmelerin etkisi büyüktür. İşçilerin yaşam koşullarını yükseltmeye yönelik olarak yapılan reformlar neoliberal politikalara zemin hazırlamıştır (Lavelle, 2009: 9-14). 1990'larda küreselleşmenin yaygınlaşması karşısında yeni arayışlara giren sosyal demokrat partiler, emek piyasasının esnekleşmesini ve özelleştirmeleri kabul ederek birçok ülkede başarılı olmuştur (Emre ve diğerleri, 2017: 22). Küresel güney ülkelerinde sosyal demokrasinin başarısı, sosyo-ekonomik koşulların varlığının, gerekli (kolaylaştırıcı), fakat zaruri olmadığını göstermektedir. "Hindistan, Kosta Rika, Mauritius ve Şili" üzerine yaptıkları incelemelerde bu bölgelerde sosyal demokrasi, küreselleşme karşısında var olma mücadelesini, neoliberalizmin egemenliği altına girmeden, neoliberalizmle örtüşen politikalar izleyerek gerçekleştirmiştir (Sandbrook ve diğerleri, 2007: 3). Sosyal demokrasi küresel çevre ülkelerinde Batı Avrupa'dan çok sonra 1970'lerde yeşermiştir. 1990'lardan sonra Batı'da giderek etkinliğini yitirmesine rağmen bu bölgelerde etkili olabilmıştır (Emre, 2014c: 236-237). Marksist radikal yönetimler ya da faşist dikta rejimlerinin varlığı sosyal demokrasinin oluşumunu önlerken, bu yönetimlerin antidemokratik uygulamaları, sosyal demokrasinin ve ilkelerinin önemini giderek anlaşılmasını sağlamıştır. Fakat bu ülkelerde sosyal demokrasi etkin olmaya başladığı andan itibaren (eğitim oranında artış, yoksulluk oranında azalma, insani gelişme vb.) gözle

görülür bir ilerleme yaşanmıştır. Küresel çevre ülkelerinde sosyal demokrasinin yükselişi karşısında Türkiye’de ise sosyal demokrasi başarılı bir gelişme gösterememiştir (Emre ve diğerleri, 2017: 23-25).

1980 sonrasında neoliberalizmin sağladığı hegemonik üstünlük karşısında sosyal demokrasinin ve CHP’nin karşı hegemonya mücadelesini Gramsci’nin modern prens ve hegemonya kavramları üzerinden inceleyen Kemahlı, Gramsci’nin hegemonyanın tesisinde siyasal partiye atfettiği önemden yola çıkarak CHP’nin siyasal yaşama yeniden katıldığı 1992 sonrasında sermaye çevreleri karşısındaki başarısızlığını neoliberalizmin yaşadığı organik krizleri kendi lehine değerlendirememesine ve bu süreçte kendi hegemonyasını inşa edememesine bağlamaktadır (Kemahlı, 2012: 2 vd.). Türkiye’de sosyal demokrasi 1980 sonrasında yaygınlaşan neoliberal politikalar tarafından çevrelenmektedir. Neoliberalizmin egemenliği CHP’nin sosyal demokrat kimliğini zora sokmaktadır ve politik mücadelesini sınırlandırmaktadır.

Kılıçdaroğlu, sosyal demokrasiyi, neoliberalizmin tahakkümü karşısında çözüm olarak görmektedir.²⁰⁷ CHP’de neoliberal politikaların yol açtığı eşitsiz ve adaletsiz sonuçlara karşı, emek, eşitlik, sosyal adalet odaklı bir siyaseti savunmaktadır. CHP’nin ekonomi politikasında sosyal devletin önemli bir yeri olmakla birlikte piyasa ekonomisi, ekonomik işleyişin temel bir parçası olarak ele alınmaktadır. Fakat kontrolsüz bir piyasa ekonomisinin işleyişine karşı çıkılmaktadır. Üretim ve paylaşım odaklı bir piyasa ekonomisi önerilmektedir.²⁰⁸ CHP’nin yayınlarında (parti programı, seçim bildirgeleri gibi) sosyal devlete öncelik verilmekle birlikte özel sektör ve özelleştirmeler konusunda düzenlemelere de değinilmektedir. CHP’de piyasa ekonomisi, özel sektör ve özelleştirmeler konusunda ılımlı bir yaklaşım söz konusu olsa da partinin sosyal demokrat

---

²⁰⁷ <https://www.politikyol.com/ihtiyacimiz-olan-tek-sey-4-buyuk-devrimdir/> (Erişim Tarihi: 04.10.2021). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/neoliberalizme-karsi-tek-guc-chp-40086099> (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

²⁰⁸ (*Türkiye’nin Aydınlik Yüzü: CHP 2004*, 49), <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

kimliği ve ekonomi politikası neoliberalizmden farklıdır. Bu temanın, CHP'nin 2015 Haziran ve 2015 Kasım seçim bildirgelerinde öne çıkarıldığı görülmektedir: CHP'nin ekonomi anlayışı "Neoliberalizmden farklı olarak piyasanın iyi ve adil bir biçimde düzenlendiği ve kamunun güçlü bir destekleyici role sahip olduğu bir yaklaşımın ürünüdür".

Siyasal partiler uzun dönemde ekonomik programlarında değişikliğe gidebilirler (Filiztekin, 2016: 11). Fakat Kılıçdaroğlu CHP'sinde ekonomi politikaları açısından Baykal dönemine göre önemli bir farklılık oluşmamıştır. Bu dönemde CHP'nin ekonomi anlayışında piyasa ekonomisi ile birlikte piyasanın işleyişinde sosyal adaletin gözetilmesi gerektiği düşüncesi hakimdir. Bu noktada kamuya önemli bir görev yüklenmektedir.²⁰⁹ Kılıçdaroğlu'nun (2010-2017 yılları arasında) neoliberalizmle ve kapitalist sistemin eşitsiz koşullarına karşı mücadele aracı olarak aile sigortası başta olmak üzere, sosyal yardımlar ve sosyal devlet politikalarına kendisinden önceki dönemlere göre daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir.

Batı'da sosyo-ekonomik sorunlara öncelik veren sosyal demokrat partilerin itici gücü refah devleti politikalarıdır. Türkiye'de ise "merkez-sol" partilerin en temel sıkıntısı, kimlik meselelerinin sosyo-ekonomik sorunlara ağır basmasıdır. İslamcılık ve Kürt Sorunu ekseninde yaşanan kimlik tartışmaları, merkez ve çevre uyumsuzluğu gibi meseleler işçi sınıfının sol partiler ile güçlü bağlar kurmasını engellemektedir. Özellikle muhafazakâr ve liberal kesim CHP'nin dini ve etnik konulara, kimlik meselelerine yönelik yaklaşımını eleştirmektedir (Ayata ve Güneş Ayata, 2007: 212-230).

Yunus Emre, Batı Avrupa'yı kıstas alarak Türkiye'de sosyal demokrasinin Batı'daki gibi gelişmemesinin temel sebebi olarak yapısal ve tarihsel engellerle birlikte temsil problemi olduğunu söylemektedir. Liderler partilerinde sosyal demokrat bir dönüşümü gerçekleştirebilirler. Fakat Türkiye'de mevcut liderler sosyal demokrasinin

---

²⁰⁹ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

dönüşümünü mümkün kılmak yerine alternatif politikalara yönelmektedir. Bu politikaların başında kimlik politikaları Kürt sorunu, milliyetçilik ve İslamiyet, sekülerizm ilişkisi gelmektedir. Türkiye’de liderlerin bu tutumları sosyal demokrasinin gelişmemesine yol açmaktadır (2015b: 393-404).

Kılıçdaroğlu, siyasetin etnik kimlik ve din ile ilgili tartışmalar üzerinden şekillenmesinin, bir kriz durumunun göstergesi olduğunu belirtmektedir. Bu yapı, Türkiye siyasetinin çağın gereklerinin gerisinde kalmasından ve değişimi iyi okuyamamasından kaynaklanmaktadır. Halkın, sorunlarının kaynağını idrak edememesine yol açmaktadır. Siyaseti krizden çıkarmak ve yörüngesine oturtmak için Türkiye’nin temel meselelerine odaklanmak gerektiğini söylemektedir (Kılıçdaroğlu, 2018: 139):

“Dünya değişiyor, bizler de değişiyoruz. Yeni sınıflar, yeni üretim tarzları ortaya çıktı. Türk siyaseti değişime ayak uyduramadığı için, din üzerinden, etnik kimlik üzerinden, yaşam tarzı üzerinden siyaset yapıp, varlığını sürdürmeye çalışıyor. Bu da toplumu ayırıştırıp, sorunları çözümsüz hale getiriyor. Bu gerçeği maalesef henüz tam kavrayamadık. Geldiğimiz nokta Türkiye’de siyasetin tıkanmışlığıdır. İzlenen siyaset, vatandaşın kendi sorunlarından soyutlanmasına yol açıyor. İşçi, işçi olduğunun farkında değil, çiftçi, çiftçi olduğunun farkında değil. İşsiz, neden işsiz olduğunun farkında değil. Dolayısıyla siyasal tercihler sorunların çözümüne odaklanmıyor, siyasal tercihler kimliğe, inanca ve yaşam tarzına odaklanıyor. Bu tercih de sorunların çözümüne hiç ama hiç katkı yapmıyor. Dolayısıyla biz siyaseti ana eksenine oturtmak zorundayız. Türkiye nasıl büyür? Üniversitelerde bilimsel eğitim nasıl güçlenir? İşsizlik sorunu nasıl çözülür? Gelir dağılımı nasıl düzeler? Terör sorunu nasıl çözülür? Siyaseti bu ve benzeri alanlara yoğunlaştırmalıyız. Siyaset üretemeyenlerin söyledikleri eleştiri boyutunda kalıyor ve bir gelecek inşa edemiyorlar”.

Türkiye’de siyasetin yaşadığı kriz sosyal demokrasiyi olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Sosyal demokrat politikaların etkinleşebilmesi ve toplumsal düzeyde bir karşılığının olabilmesi açısından siyasetin etnik kimlik ve din tartışmaları üzerine değil, sosyo-ekonomik yapı üzerine işlemesi gerekmektedir. Cem, Türkiye’de sosyal demokrasinin bunalımının, ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarının çözümsüzlüğüne yol açtığını belirtmektedir. Sosyal demokrasinin inşası, iç ve dış politikanın tıkanan

siyasal kanallarının önünü açacağı gibi bütün bu sorunların çözümüne ön ayak olacaktır (1987: 13-14).

3.1 Milliyetçilik, Ulus Devlet ve Kimlik Politikaları

Milliyetçilik, toplumsal koşullara göre şekillenerek farklılaşan ve kendi içinde çeşitlilik gösteren bir ideolojidir. Özkıırlı, her toplumda milliyetçiliğin farklı özelliklere sahip olmasından hareketle Türkiye’de de bu konuda bir çoğulluk durumunun olduğuna dikkati çekmektedir ve Türk milliyetçiliğinin değil, “Türk milliyetçilikleri”nin bulunduğunu söylemektedir. İslamcılık, Türkçülük, liberalizm gibi siyasal akımların ve bunların kendi içindeki alt gruplarının her birinin milliyetçilik yaklaşımı farklıdır. Bunlar arasında Kemalist milliyetçilik, vatandaşlığı temel alan bir milli kimlik yaklaşımı ile öne çıkmaktadır (Özkıırlı, 2013: 274). Türkiye’de milliyetçilik, özellikle siyasal partilerin ideolojik kimliklerine göre farklı şekillerde ele alınmaktadır. Örneğin, temel ideolojisi milliyetçilik olan Milliyetçi Hareket Partisinin milliyetçiliğinde Türk kimliği ön planda iken CHP’nin milliyetçiliği yurttaşlık bilincine vurgu yapmaktadır.

Milliyetçi argümanların önemli bir bileşeni ulus devlet hedefidir (Spencer ve Mollman, 2020: 75). Hobsbawn, modern anlamda ve politik düzeyde milletin eski olmadığını, milletin anlamlı olabilmesinin bir koşulu olarak ulus-devletle ilişkilendirilmesi gerektiğini söylemektedir (2010: 24). Ernest Gellner, “tarım öncesi, tarım toplumu ve sanayii dönemi” olarak dönemlere ayırdığı insanlığın tarihsel gelişimi içinde ulusçuluğun, diğer aşamalardan farklı olarak, eğitim, kültür, iş bölümü gibi birçok noktada farklılaşan modern sanayii toplumlarında var olabileceğini söylemektedir (2008: 75-116). Ulus-devlet, kapitalist sistemin ve modernleşmenin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan bir siyasal oluşumdur.

Ulusçuluk ve ulus devlet kavramları, belirli bir tarihsel sürecin ürünüdür. Batı’da ulusçuluk akımı ve ulus devletler, çağdaşlaşma sürecinde ortaya çıkmıştır. Batı’nın

siyasal tarihinde ulusçuluk, Orta Çağ'ın sona ermesine doğru başlamıştır. Orta Çağ'da kilisenin hakimiyeti altında ve feodalite koşullarında ulusçuluk akımının ortaya çıkması için elverişli bir ortam bulunmamaktadır. Zamanla, ticaret burjuvazisi ile kralların güçlenmesinin karşısında feodal bey ve kilisenin hakimiyetleri sarsılmıştır. Bunun neticesinde ulusal devletin gelişimi için uygun koşullar oluşmaya başlamıştır. Fikirsal düzeyde ulusçuluğun kabulü ise Fransız Devrimi ile olmuştur (Kili, 1981: 232-234). Avrupa'da sosyo-ekonomik koşulların değişimi feodalizmin ve kilisenin otoritesinin kırılmasına ve kralların egemenliğinin sağlandığı bir siyasal düzene geçilmesine yol açmıştır. Bu yaşanan bu dönüşümle birlikte Machiavelli, Jean Bodin ve Jean-Jacques Rousseau gibi önemli düşünürlerin fikirlerinin de ulus devletin kuramsal temellerinin oluşumu üzerinde önemli etkisi olmuştur. Özellikle Rousseau'nun genel irade söyleminin, ulus-devletlerin egemenlik anlayışının oluşmasında büyük bir katkısı vardır. Avrupa'da feodalizmin yerini kapitalist sistemin almasıyla birlikte yeni merkezi devletler ortaya çıkmaya başlamıştır (Ağaoğulları, 2010: 351-355).

Milliyetçilik akımının ulus-devlet politikası, ekonomik ve siyasal nedenlerle gelişmiştir. On dokuzuncu yüzyılda milliyetçiliğin ulus-devlet akımı, burjuvazinin siyasal felsefesi olan liberalizmden kaynaklanmaktadır. Liberalizm ile burjuvazinin, bu doğrultuda kapitalizmin pazar ihtiyacının bir ürünüdür. Pazar toplumu ve piyasa ekonomisi, kapitalizmin ve onun sınıfsal tabanını oluşturan burjuvazinin eseridir. 1800'lü yıllarda dünya ticareti sınırlıdır ve dünya pazarları köklü devletlerce kapatılmıştır. Bu sebeple liberalizm için ulus devlet kavramı ekonomik açıdan bir zorunluluktur (Fincancı, 1993: 28-29). Ekonomik düzeyde serbest piyasa ekonomisini savunan liberalizm, kapitalist sistemin işleyebilmesi ve gelişmesi açısından ulus-devletlerin oluşumunu desteklemiştir.

Sosyal demokratlar, ulus-devletlerin gelişimine başlangıçtan itibaren ihtiyatla yaklaşmıştır. Sosyal demokratlar arasında ılımlılar, monarşilere karşı, ulus devletlerin

oluşumunu ve ulusların kendi kaderini tayin hakkını olumlu bulmuştur. Fakat radikal kanadını temsil edenler (Marksistler) ise ulus-devletlerin gelişimi karşısında, ulusların kendi kaderini tayin hakkını savunmuşsa da işçi enternasyonalizmini öncelmiştir (Fincancı, 1993: 29-30). Kapitalizmin ortaya çıktığı yer olan Avrupa, sosyalizmden önce milliyetçiliğe ev sahipliği yapmıştır. Tanju Akad, sosyal demokratların sosyalistlikleri ile milliyetçilikleri arasında sermaye kaynaklı ters orantılı bir tarihsel işleyişin bulunduğunu belirtmektedir. Sosyal demokratlar, sosyalizmden uzaklaştıkça milliyetçiliği benimsemişlerdir. Bu tablo, Avrupa'da uluslararası düzeydeki sermaye faaliyetlerinin emekçilerin zenginleşmesine yol açmasından kaynaklanmakla birlikte aynı zamanda bu durum emek ile sermayenin uzlaşmasını sağlamıştır (1986: 74). Batı'da sosyal demokrat partilerin tarihsel süreçte milliyetçilik ile yaşadığı gerilimli ilişki, Türkiye'de CHP'nin ideolojik kimliğinin şekillenmesi sürecinde gözlemlenmemiştir. Sosyal demokrat bir parti olan CHP'de altı okun temel ilkelerinden biri milliyetçiliktir. CHP'nin ideolojik kimliğinin oluşumu noktasında milliyetçilik, sosyal demokrasiden önce gelmekle birlikte, ilerleyen süreçte de sosyal demokrasinin benimsenmesi açısından bir engel teşkil etmemiştir. Milliyetçiliği kapsayan altı ok ve sosyal demokrasi, partinin ideolojik bileşenleri olarak kabul görmüştür.

CHP'nin milliyetçiliği ulus kavramı üzerinden şekillenmektedir. CHP'nin temellerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, Kurtuluş Savaşı'na, TBMM'ye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin baş mimarı olmasına dayanması,²¹⁰ başlangıçtan itibaren partiye ulus-devletin kurucusu ve koruyucusu olma misyonunu yüklemektedir. CHP, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde ve Tek Parti dönemi boyunca ulus devleti inşa etmeyi hedeflemiştir, muhalefet dönemlerinde ise bu amacına ulus-devlete sahip çıkma politikası eklenmiştir. Ulus-devleti korumak, CHP'nin tarihsel süreçte değişmeyen temel

---

²¹⁰ <https://content.chp.org.tr/file/46181.pdf> (Erişin Tarihi: 28.09.2022).

bir politikası olmuştur. Tarihsel ve siyasi kökleri doğrultusunda CHP, ulusal devletin kurucusu ve koruyucusu olarak siyaset yapmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşam felsefesi "ulus olmak" üzerine kuruludur. Askeri ve siyasi düzeydeki faaliyetlerinin temelinde ulus inşası bulunmaktadır (Cumalı, 1998: 19). Atatürk ve beraberindekiler, Türkiye Cumhuriyeti'ni ulus devlet olarak var etmeyi hedeflerken partinin bu noktadaki işlevine önem vermişlerdir. Ulus devletin inşası ve bekası için "modernleşme", "laikleşme", "halk egemenliği" ve "halkçılık" ilkeleri üzerinden hareket etmişlerdir. Bu mücadeleyi sürdürmek ve ulus devleti oluşturmak CHP'nin 27 yıllık iktidarının temel hedeflerinden biri olmuştur (Güneş Ayata, 1995: 79). CHP'nin ulus devleti inşa etme politikası, ilerleyen dönemlerde ulus devleti koruma misyonuna dönüşmüştür.

CHP'nin *Çağdaş Türkiye İçin Değişim* isimli programında partinin tarihsel birikiminin ve ideolojisinin bir ürünü olan altı okun içerisinde yer alan milliyetçilik, Atatürk milliyetçiliği olarak tanımlanmaktadır:

"CHP Atatürk milliyetçiliğini benimsemektedir: Türkiye Cumhuriyeti din, dil, ırk ve etnik köken temelleri üzerinde değil, siyasi bilinç ve ideal beraberliği zemininde kurulmuştur. Milliyetçilik, ırk, köken, din, mezhep, bölgecilik, kavimcilik anlayışlarının, ulusal düzeyde aşılmasıdır. Türkiye hiçbir zaman ırk, kan ve kafatası esasına göre yönetilen bir devlet olmamıştır, olmayacaktır. Ülkenin sorunlarının çözümüne ırk temelinde değil yurttaş temelinde yaklaşmaktayız. Türkiye'nin bölünmesine ve parçalanmasına yönelik tüm düşünceleri CHP kesinlikle reddeder. CHP sosyal demokrat anlayışın gereği olarak iktisaden ve siyasi açıdan güçlü sınıfın bu güce sahip olmayan sınıflar üzerinde egemenlik kurmasını reddeder. Bizim Milliyetçiliğimiz; Çoğulculuk anlayışını benimser, tüm etnik ve kültürel kimliklere saygılıdır. Hangi kökenden gelirse gelsin, hangi dili konuşursa konuşsun ve hangi inancı paylaşırsa paylaşsın, tüm yurttaşların hukuk önündeki eşitliğidir, bütün vatandaşların ülkenin sahibi olduğu anlayışıdır. Farklı etnik kökenler arasında bir tercih ve ayırım ölçüsü olarak değerlendirilemez. Tüm etnik ve inanç farklılıklarını kapsayan, bu farklılıkların Türkiye'nin ulusal bütünlüğü çerçevesinde bir zenginlik olduğunu benimseyen, bireysel haklara çağdaş anlayışla sahip çıkan, demokratik farklılaşma özgürlüğünü tanıyan, farklılık içinde bütünleşmeyi öngören, ulusal birliği korumayı hedefleyen bütünlük idealini tanımlayan kapsayıcı bir değerdir. Devletin ırkı olmaz, devlet tüm etnik kimliklere eşit mesafede durur, kültürel çoğulculuğun güvencesini oluşturur görüşüne sahip çıkar. Farklı etnik kökenlere sahip yurttaşlarımızın karşılaştıkları sorunların ülke bütünlüğü içinde ve çağdaş bir yaklaşımla çözüme kavuşturulmasını benimser. Bireysel Kültürel Haklara Saygı ilkesini savunur. Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan tüm yurttaşların

birliğinin ve güvenliğinin, ülkenin bağımsızlığının ve egemenliğinin, Türkiye'nin toprakları ve halkı ile bütünlüğünün koşulsuz olarak korunmasını öngörür.”²¹¹

1982 Anayasası'nda yer alan Atatürk milliyetçiliği sübjektif bir milliyetçiliktir. Temelinde toplumun birliğini sağlama düşünceci bulunmaktadır. Dışlayıcı değil kapsayıcı ve birleştiricidir (Tunç ve Bilir, 1998). Atatürk milliyetçiliği, barışçıl ve yayılcılık karşıtıdır. Ulusun bağımsızlığını ve çağdaşlaşmasını hedefler. Halkçı ve laik bir nitelik taşıır (Kili, 1981: 235). Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını sahiplenen CHP için ulusal bütünlüğün sağlanması öncelikli hedefler arasında olduğu görülmektedir. Bu açıdan ırksal ve dinsel ayrımlar, ulusal bütünlük çerçevesi içinde ayrıştırıcı değil birleştirici bir zeminde ele alınmaktadır. CHP'nin programında milliyetçilik, etnik kimlikler arasında ayırım yapmadan, kültürel çoğulculuk, hukuk önünde eşitlik ve ulusal bütünlük çerçevesinde değerlendirilmektedir. Programda yer alan “farklılık içinde bütünlüşme” söylemi CHP'nin etnik kimliklere yaklaşımını özetlemektedir.²¹² Bu tutum, özellikle CHP'nin Kürt sorunu ile ilgili çözüm önerilerinde öne çıkmaktadır. Aynı zamanda partinin liderlerinin (Baykal ve Kılıçdaroğlu) bu konudaki söylem ve politikalarının siyasal doğrultusuna da işaret etmektedir.

Atatürk'ün ulusçuluk anlayışı, insanları dinsel ve ırksal özelliklerine göre ayırmamaktadır (Ateş, 2008: 71-72). Bununla birlikte Türk yurttaşlığının önemine vurgu yapmaktadır. Atatürk ulusçuluğu: “yurttaşının Türklüğünü, ana soyucu açıdan değil, Türk ulusunun ulusal ölkü ve amaçlarına bağlılığıyla, Türk devletinin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğünü savunmasıyla ve Türk toplumunun çağdaşlaşma çabasını benimsemesiyle ölçer” (Kili, 1981: 235-236). Altı Ok'un milliyetçiliği sağ ideolojilerdeki gibi ırkçı bir milliyetçilik değildir. Azınlıklar açısından farklılıkları bir zenginlik kabul eden, barışçıl bir milliyetçiliktir (Fincancı, 1993: 108). CHP'nin geçmişinden gelen ve ırkçı bir nitelik taşımayan milliyetçilik anlayışı, emperyalizm karşıtlığına dayanır. Ulusal

²¹¹ <https://chp.azureedge.net/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2021)

²¹² <https://chp.azureedge.net/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2021)

bağımsızlığı ve ulusal bütünleşmeyi sağlamayı hedeflemektedir. Birleştirici bir nitelik taşımaktadır (Hendrich, 2006: 149). Bu doğrultuda CHP'nin milliyetçiliğinin, ulus devletin bağımsızlığını sağlamayı, birlik ve bütünlüğünü korumayı, iç ve dış politikada ise milli çıkarların üstünlüğünü savunmayı amaçladığı görülmektedir.

CHP'nin altı okunun içerisinde yer alan milliyetçilik ilkesi, bazı kesimlerce ulusalcılıkla özdeşleştirilmektedir. Ulusalcılığı CHP'nin siyasal ideolojisinin bir bileşeni olarak ele alan bu kişiler, CHP'de milliyetçiliği ile öne çıkanları ulusalcı olarak nitelendirme eğilimi içerisindeyler. Onur Öymen CHP'de Atatürk milliyetçiliği savunucularının “ulusalcı” olarak nitelendirilmesini eleştirerek bunun Atatürk milliyetçiliğine karşı kasıtlı olarak yapıldığını öne sürmektedir. CHP'nin ulusalcılık diye bir siyasal ilkesinin olmadığını, altı okun içinde bulunan milliyetçiliğin, Atatürk milliyetçiliği olduğunu ve partinin temelini buna dayandığını belirtmektedir. Atatürk milliyetçiliğinin anayasal düzeydeki önemine dikkati çekmektedir: “Atatürk milliyetçiliği anayasamızın değiştirilemeyecek olan ikinci maddesinde yazılıdır. Hal böyleyken bunu küçük bir grubun sahip olduğu bir akım gibi yansıtmaya çalışıyor bazıları”.²¹³

Yunus Emre, ulusalcılığın CHP'den ayrı bir şekilde ortaya çıkan bir siyasal hareket olduğunu söylemektedir. Ulusalcılığın tarihsel kökleri, Kadroculara kadar götürülebilirse de esas olarak 1960'ların sol akımlarından Yön dergisi ve akabindeki Devrim dergisinin siyasal çatısı olan ulusal sola dayanmaktadır. Ulusalcılık ile CHP'nin ilişkisi, tarihsel süreçte gelişen siyasal konjonktüre göre şekillenmiştir. CHP ve ulusalcılar arasında dönem dönem yakınlık olmakla birlikte, CHP'nin ulusalcılığın siyasal çizgisinden ayrılan politikaları neticesinde ulusalcı kesim partiden uzaklaşmıştır. Fakat ulusalcılık, CHP üzerinde her dönem etkisini göstermiştir. Ulusalcılar, 1970'lerde Ecevit'in ordunun siyasete müdahalesine karşı çıkması ve demokrasi vurgusu yapması karşısında CHP'den uzaklaşmışlardır. Ulusal sol 1990'larda ulusalcılık adını almıştır.

---

²¹³ <http://www.onuroymen.com/arsiv/2987> (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

Ulusalçılık 1990'larda CHP'de etkili değildir. Bu dönemde CHP küresel gelişmelerle uyum sağlayan bir sol anlayışa yönelmiştir. 2000'li yıllarda ise CHP'yi etkisi altına almıştır (Emre, 2019: 117-121).

Bora, 1990'larda İslamcılık ve yeni sağ politikaların üstünlüğü karşısında sekülerleşme ile, küreselleşme karşısında ise anti emperyalist karakteriyle öne çıkan ve sosyal demokratlarca da benimsenen Kemalizm'i, neo-Kemalizm (ulusçuluk) olarak nitelendirmektedir. Kemalistlerin ulus kavramını tercih etmesi sebebinin, ulusun, Osmanlı'dan kopuşu işaret etmesi olduğunu belirtmektedir. Millet kelimesi, Osmanlı'daki ümmeti, ulus ise modernleşmeyi nitelemektedir (1995).²¹⁴ Şüphesiz Ulusçuluk, Atatürk Devrimlerinin çağdaşlaşma ve yenilenme hedefine işaret eder. Devrimler ile “Osmanlı İmparatorluğu yerine ulusal Türk devleti; Osmanlılık yerine ulusçuluk, ümmet yerine ulus; dincilik yerine laiklik benimsenmiş ve gerçekleştirilmiştir” (Kili, 1981: 222). Kışlalı, öneminin anlaşılması açısından, devrimin gerçekleşmediği bir durumda, Müslüman olmayan Türklerin yabancı konumunda olacaklarını belirtir:

“(Bu anlayış içinde örneğin Arap ve İranlı, Müslüman Türk ile aynı toplumun parçası sayılırken, Hristiyan Türk olan Gagavuzlar (Gökoğuzlar), Türkçe konuştukları ve çok daha ortak kültürel özellikler taşıdıkları halde ‘yabancı’ sayılacaklardır)”. Bu doğrultuda laikliğin milliyetçilik açısından taşıdığı öneme vurgu yapar (2018: 68-69).

Hurşit Güneş, CHP'de sosyal demokratlar ile ulusalcılar arasında partinin siyasal tabanından kaynaklanan bir ayrımın bulunmadığını söylemektedir. Ulusalcılar olarak adlandırılan grup, parti örgütleri tarafından önseçimle belirlenen ayrı bir harekete dayanmamaktadır. Daha çok seçilerek parlamentoya giren milletvekillerinin çeşitli düşüncelerinden kaynaklanan fikirsel düzeydeki bir farklılığa işaret etmektedir (2015: 131). Fakat CHP'de ulusalcı olarak nitelendirilen kesim ile sosyal demokratlar arasındaki gerilimli ilişki partinin ideolojik kimliği açısından belirsizlik yaratan önemli bir sorundur.

---

²¹⁴ <https://birikimdergisi.com/articles/7398/tanil-bora-nationalist-discourses-in-turkey> (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

Bu tehlikenin farkında olduğu anlaşılan Kılıçdaroğlu, parti içinde ulusalcıları ayrı bir fraksiyon olarak görmediğini açıklamaktadır. Ulusalcılığı vatanseverlik olarak değerlendirmektedir ve kendisinin bu bağlamda ulusalcı olduğunu söylemektedir:

“ ‘Bizim altı okumuzdan birisi milliyetçilik, Türkçesi de ulusalcılık. Elbette milliyetçiyiz, elbette ulusalcıyız’. (...) ‘Biz ulusalcıyız ama aynı zamanda sosyal demokratız biz. Çünkü bizim siyaset anlayışımızın odağında insan var’ ”.²¹⁵

Ulusalcılığı CHP içinde ayrı bir kesime indirgemeyen ve vatanını seven herkesin ulusalcı olduğunu savunan Kılıçdaroğlu, kendisinin ulusalcılara karşı mesafeli olduğu yönündeki eleştirileri de kabul etmemektedir (Kılıçdaroğlu, 2018: 138). Kılıçdaroğlu’nun liderliği sürecinde ulusalcı kimliği ile tanınan Emine Ülker Tarhan ve Süheyl Batum gibi isimlerin partiden ayrılması durumu, Kılıçdaroğlu’nun ulusalcılık karşıtı olarak yorumlanabilmesine yol açmıştır. Fakat Kılıçdaroğlu her iki ismin ayrılmasını da ideolojik gerekçelere değil, farklı sebeplere dayandırmıştır.²¹⁶ Ulusalcılık, CHP’de Baykal ile özdeşleştirilmektedir. Bu durum Baykal’ın ulusalcı bir politika anlayışına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Baykal için ulusalcılık, CHP’li olmanın temel bir şartıdır. Ulusalcılığın CHP’nin içindeki ayrı bir kesimin ideolojisi olarak görülmesine karşı çıkan Baykal, bu tür bir ayrımın CHP’ye zarar vereceğini düşünmektedir. (Kemal Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığı döneminde) CHP’nin ulusalcılar ve yenilikçiler şeklinde ayrıştığı yönündeki iddialara parti içinde düzeni sağlamak ve kutuplaşmaların önüne geçmek adına çıkmıştır: “CHP’nin ne olduğu bellidir. Programı vardır, bir ve bütündür. Ulusalcılar, yenilikçiler var sözlerini reddediyorum. Bütün CHP’liler ve milletvekilleri hem ulusalcı hem de yenilikçidir. Ulusalcı olmadan CHP’li olunmaz”.²¹⁷

Ulus devlet-kimlik tartışmaları ekseninde CHP’nin temel ilkelerinden birinin milliyetçilik olması bazı kesimlerce sosyal demokrasi ile bağdaştırılmayarak CHP’nin

---

²¹⁵ 22 Ocak 2013 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

²¹⁶ <https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/ulusalci-kanat-tasfiye-mi-ediliyor-kilicdaroglu-acikladi> (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

²¹⁷ <https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/deniz-baykal-ulus-devleti-yikmak-istiyorlar-221971/> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).

sosyal demokrat bir parti olmadığı öne sürülmektedir. Asaf Savaş Akat (CHP ve SHP örneğinden hareketle) bir partinin ilkelerinden birinin milliyetçilik olmasını sosyal demokrat kimliği için engel görmektedir. Sosyal demokrasinin enternasyonallığı, uluslararası dayanışmayı ve birliktelik kültürünü savunan bir ideoloji olmasından ötürü milliyetçilikle örtüşmediğini belirtmektedir. Sosyal demokrasinin geçmişi milliyetçilikle mücadeleyi barındırmaktadır. Sosyalizm, milliyetçiliği, faşizme, şovenizme ve sağcılığa indirgemıştır. Milliyetçilik sağ partilere özgüdür. Milliyetçiliğin, CHP'nin altı oku içerisindeki sosyal demokrasiye en ters düşen ilke olduğunu söylemektedir. Akat, Tek Parti döneminin milliyetçiliğinin, Avrupa'da yaygın olan totatiler yönetimlerden etkilenen ve "ırkçılığa varan bir milliyetçilik" olduğunu belirtmektedir. "Güneş dil teorisi, bütün medeniyetlerin Türk ırkından çıktığı iddiası, dildeki arılaştırma, geliştirilen tarih tezleri, (...)1930'larda ya da 1940'larda yayınlanan lise tarih kitaplarını" bu kapsamda değerlendirmektedir (2004: 15). Fincancı, bu şekilde düşünenlerin sosyal demokrasinin tarihsel geçmişini gerçeğinden saptırdığını söylemektedir ve eleştirmektedir. Bu kimselerin sosyal demokrasinin Batı'daki öncülerinin milliyetçiliğe tamamen karşı çıktıkları iddiaları, gerçeği yansıtmamaktadır. Bu kişiler sosyal demokrasinin tarihsel olarak evrimci ve devrimci ayrışmasını göz ardı etmekteledir. Sosyal demokrat hareket içerisinde milliyetçilik söylemine karşı çıkanlar, devrimci sosyal demokratlardır. Devrimci sosyal demokratlar, işçi sınıfı için enternasyonalizmi (proleterya enternasyonalizmi) savunmuşlardır. Evrimci sosyal demokrasiyi benimseyenler ise milliyetçiliğe karşı daha ılımlı yaklaşmışlardır. Bu durumun en açık örneği Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanmıştır (1993: 107). Birinci Dünya Savaşı'na katılıp katılmama kararı, çoğu ülkenin işçi hareketinin içerisinde tartışmalı bir durum yaratmıştır. Her ne kadar işçi hareketinin demokrasiyi benimsemesi durumu işçilerin ulusal bütünlüğün bir parçası olmayı kabul ettiğini gösterse de savaş konusunda bir işçinin başka bir ülkenin işçisine karşı savaşması fikri işçi hareketini bölmüştür. Sosyal demokrat partilerin

çoğunun içinde savaşa katılmaya karşı çıkanlar olsa da sonuç olarak çoğu parti ülkesinin yanında durarak savaşı desteklemiştir. Örneğin Alman Sosyal Demokrat Partisi savaş karşıtı üyelerine rağmen ülkesini destekleme kararı almıştır (Cem, 1984: 124).

Avrupa'daki sosyal demokratların dış politika alanında pragmatist bir yaklaşımla hareket ettikleri görülmektedir. “Avrupa uzlaşması”nın gereklerini uygulamak durumunda ya da kendi milliyetçiliklerinin gerektirdiği koşullar söz konusu olduğunda sosyal demokrat çizgiden uzaklaşmışlardır (Akad, 1986: 69-73). Günümüzde de aynı tutum devam etmektedir. Sosyal demokratlar ülkelerinin çıkarları söz konusu olduğunda, geçmişte işçilerin sınıfsal mücadelesinin evrenselliği fikrini göz ardı ettikleri gibi günümüzde de evrensel düzeyde sınıfsal bir mücadele vermenin yerine ülkelerinin milli menfaatleri doğrultusunda davranmaktadır. Sosyal demokratların özellikle dış politika konusunda zaman zaman emperyalist politikaları destekledikleri görülmektedir.²¹⁸

Onur Öymen milliyetçilikle sosyal demokrasiyi bağdaştıramayanlara karşı çıkmaktadır. Avrupa'daki sosyal demokrat partiler kendi ülkelerinin menfaatini öncelemektedirler. Bu noktada CHP'nin de Türkiye'nin milli çıkarlarını savunması olağan bir durumdur. CHP'nin temel ilkelerinden olan milliyetçiliğin, partinin sosyal demokrat olması açısından bir engel teşkil etmediğini savunmaktadır. Avrupa'daki sosyal demokrat parti liderleri de ülkelerinin politik menfaatleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Evrensel sosyal demokrat değerleri benimserken kendi ülkelerini, milletlerini göz ardı etmeleri durumu söz konusu değildir: “Mitterrand Fransız ulusunun menfaatini korumadı mı? Tony Blair İngiltere'nin menfaatini korumadı mı? Bu yönde pek çok sözleri var”.²¹⁹

---

²¹⁸ Örneğin CHP'li Umut Oran, 2018 yılında Sosyalist Enternasyonal genel başkan yardımcılığı görevinden, Sosyalist Enternasyonal'in emperyalist politikalar güttüğü ve Türkiye'nin haklı olduğu bir konuda yayınladıkları bildirin içerisinin hatalı olduğu düşüncesiyle istifa etmiştir. <http://www.hurriyet.com.tr/chpli-umut-oran-sosyalist-enternasyonal-baskan-yardimciligindan-istifa-etti-40723219> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).

²¹⁹ <http://www.onuroymen.com/arsiv/2987> (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

CHP'nin sosyal demokrat ideolojiyi benimsemesinden itibaren kurumsal yaklaşımı sosyal demokrasi ile altı oku (milliyetçilik) bir arada ele almak yönünde olmuştur. CHP'nin milliyetçilik ilkesi kapsamındaki politikalarının en görünür olduğu alan dış politikadır. Kılıçdaroğlu, dış politika konusunda partinin kurumsal yaklaşımı doğrultusunda bir siyaset izlemektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün çizgisinden hareket ederek barışçıl bir siyaseti savunmaktadır.²²⁰ Çoğu zaman iktidar partisinin dış politikalarını eleştirse de Kılıçdaroğlu'nun bazı durumlarda AK Parti ile birlikte hareket etme yaklaşımı içerisinde olduğu görülmektedir.²²¹ Kılıçdaroğlu Türkiye'nin milli menfaatleri söz konusu olduğunda CHP'nin ulusal çıkarları koruma misyonunu sürdürmektedir. Onun bu anlayışı Baykal'ın dış politika konusundaki (Avrupa Birliği ve Kıbrıs) genel tavrı ile benzetilmektedir.

Baykal, CHP'nin "bağımsız üniter ulus devlet" anlayışı ekseninde dış politikada hassas bir siyaset izlemiştir. Hem küresel sisteme entegre olmak hem de ondan gelecek tehlikelere karşı dikkatli davranmak gerektiğini düşünmektedir. Avrupa Birliği konusuna da bu doğrultuda yaklaşmıştır. Türkiye'nin Batı'ya yönelmesini desteklemiş, fakat ülkenin milli menfaati noktasında taviz verilmemesini savunmuştur (Turan, 2006: 565-566). Ahmad'a göre AK Parti'nin Avrupa Birliği'ne üyelik noktasında hazırladığı reform paketleri karşısında Baykal'ın muhalefeti "milliyetçi ve muhafazakâr" niteliğe sahiptir. Ahmad, Baykal'ın bu yaklaşımının CHP'de sosyal demokrasiyi gölgelediğini belirtmektedir (2008: 263). Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal bütünlüğünü ve laik niteliğini korumak Baykal'ın siyasetinin kırmızı çizgisi olarak öne çıkmaktadır. CHP'nin ideolojik dinamiklerinden biri olan milliyetçilik ilkesine bağlılığı sebebiyle çoğu zaman eleştirilse de Baykal'ın milliyetçiliği, dışlayıcı ve ötekileştirici bir nitelik taşımamaktadır. Baykal

---

²²⁰ "Dış politika olmak zorundadır". "milli olmak demek ortak ses çıkarmaktır". 3 Ekim 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

²²¹ "Irak ve Suriye Tezkeresi" <https://www.internethaber.com/irak-suriye-tezkeresi-meclis-karari-sondurum-1809507h.htm> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).

söylemlerinde Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü korumayı amaçladığını ve bu doğrultuda farklı etnik kimliklerin birlikteliğini hedeflediğini vurgulamaktadır:

“Milliyetçilik, bu toplumun ana çimentosudur. Milliyetçilik duygusunun varlığından kimse korkmasın. Milliyetçiliği de kimse bir suçlama konusu yapmasın. Elbette milliyetçi olacağız, elbette milletimizi seveceğiz. Milletimizin kimliğinden onur duyacağız. Kimseyi dışlamadan, herkesi bu milletin parçası olarak göreceğiz. Bizim milliyetçiliğimiz, bütünleştirici milliyetçilik. Ayırıcı, parçalayıcı, dışlayıcı değil kapsayıcı milliyetçilik. Herkes var bunun içinde. Bu topraklarda yaşayıp, bu ülkeyi seven herkes, bu milliyetçilik anlayışında var”.²²²

Baykal'ın dış politika konusunda Irak, Kıbrıs-Annan Planı meselelerine yönelik tavrı, her ne kadar farklı milliyetçi çizgilerde olsa da Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile benzemektedir. Baykal, Türkiye'nin milli menfaatleri doğrultusunda Annan Planı'na ve Irak Savaşı'na karşı çıkmıştır (Yesevi, 2012: 98-105). Baykal, ABD'nin Irak'a müdahalesine itiraz ederek 1 Mart Tezkeresi'nin Meclis'te kabul edilmemesi noktasında büyük bir rol oynamıştır (2007 Seçim Bildirgesi: 14).²²³ Baykal'ın savaşa karşı duruşunu CHP'nin sosyal demokrat kimliğine dayandırdığı görülmektedir: “sosyal demokrat olmak savaşa karşı çıkmaktır; sosyal demokrat olmak haksızlığa karşı çıkmaktır, hukuksuzluğa karşı çıkmaktır, ülkenin, toplumun ve insanların uzun vadeli yararlarını gözetmektir”. Baykal sosyal demokrat bütün partilerin, İngiliz İşçi Partisi dışında, Irak'ta savaşa karşı çıktığını belirtmiştir.²²⁴ İngilizlerin bu tavrı sosyal demokratların gerektiğinde milli çıkarları evrensel sosyal demokrat değerlerin ötesinde tuttıkları gerçeğini göstermektedir.

Küresel düzeyde giderek yaygınlaşan kimlik meseleleri, sosyal demokratları bu konuda bir yaklaşım geliştirmek durumunda bırakmaktadır. Türkiye'de ulus-devlet ve kimlik tartışmalarının başında Kürt sorunu gelmektedir. Bu sorunun ortaya çıkış süreci tarihsel, toplumsal ve siyasal açıdan uzun bir dönemi kapsamaktadır. Kürt sorunu Türkiye Cumhuriyeti'nde özellikle modernleşme süreçleri ile bağlantılı olarak gelişmiştir.

²²² https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=39798 (Erişim Tarihi:10.07.2020).

²²³ <https://chp.azureedge.net/a8a787fdd8024b5e8753a33a81fd0a40.pdf> (Erişim Tarihi: 21.01.2021).

²²⁴ 15 Nisan 2003 CHP TBMM Grup Genel Kurulu konuşmasıpu

Zürcher, CHP'nin Halifeliği kaldırması sonrasında Kürtlerin Türklerle bir arada olmalarının temel gerekçesinin ortadan kalktığını düşünerek Şeyh Sait isyanı girişiminde bulduklarını belirtmektedir (2014: 253). Tek Parti döneminde CHP, Kürt isyanlarını gerekçe göstererek katı tedbirler uygulamıştır. Bu durum CHP ve Kürtler arasında uzun yıllar sürecek olan bir kopukluk yaratmıştır. Fakat CHP'nin meseleye yönelik politikaları tarihsel süreçte değişkenlik göstermiştir.

Kürt sorunu konusu, sosyal demokrat partilerin politikalarına 12 Eylül'den sonra girmeye başlamıştır. Kürt sorunu CHP'de, 1965'te partinin sola yönelimi ile birlikte tartışılmaya başlansa da bu konu ile ilgili görüş ve önerilere 1980'lere kadar CHP'nin program ve belgelerinde yer verilmemiştir. Kürt sorunu konusunda geçmişte resmî ideoloji bağlamında hareket edilmiştir. Kürt sorununu çözmeye yönelik ilk somut adım "Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri" ile belge ile SHP'de atılmıştır. Daha öncesinde ne 1980'lere kadar CHP'de ne Halkçı Parti ve SODEP'te bu konu parti programında yer almamıştır (Karakas, 2019b: 107-109). CHP geleneğinin temsilcisi olan SHP döneminde meseleyi çözmek ve Kürt halkının CHP'ye karşı önyargısını değiştirmek için çeşitli politikalar üretilse de Kürtler, özellikle Baykal döneminde, CHP'ye uzak durmuştur. Kılıçdaroğlu ise bu kopukluğun giderilmesi ve özellikle seçimlerde partinin Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki oy oranını artırmak için CHP ile Kürt halkı arasında bağ kurmaya çalışmaktadır.

Etnik kimlik üzerinden siyaset yapmaya karşı çıkan Kılıçdaroğlu, inanç ve etnik kimliğe dayalı bir siyasetin Orta Doğu'daki gibi bir karışıklığa yol açabileceğini belirtmektedir: "Kimlikler üzerinden siyaset yapılmaz, inanç üzerinden siyaset yapılmaz, yaşam tarzı üzerinden siyaset yapılmaz. Bunlar üzerinden siyaset yaparsanız Türkiye'yi Orta Doğu bataklığına sürüklersiniz".²²⁵ Kimlik sorunlarının çözümü için Kılıçdaroğlu, sosyal demokrat hareketin tarihsel süreçteki oluşumuna şekil veren ve sosyal

---

²²⁵ <https://www.chp.org.tr/haberler/29-aralik-2015-tarihli-tbmm-grup-konusmasi?q=> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

demokrasinin en temel değerleri arasında yer alan parlamenter demokrasiye ve barışa öncelik vermektedir. Bu noktada Kılıçdaroğlu'nun sosyal demokrat bir çizgide hareket etmeye çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte partinin belgelerinde de bu yaklaşımı öne çıkarmaktadır: “Türkiye, farklı kimliklerin barış ve kardeşlik içinde yaşadığı bir ülke haline gelmelidir. Hedefimiz, her bireyin farklılıklarını yaşayabileceği, özgür ve eşit vatandaş olduğu bir Türkiye'dir”.²²⁶ Karakaş, barışın sosyal demokrasinin temel değerleri arasında olduğunu belirtmektedir. CHP'nin de barışçıl bir politika anlayışına sahip olması sosyal demokrat kimliği ile örtüşmektedir (Karakaş, 2019b: 39-40).

Kılıçdaroğlu CHP'sinin etnik meselelere yönelik yaklaşımını, 2014 Yerel Seçimlerinde CHP'nin logosunun altına yerleştirilen “Türkiye'nin birleştirici gücü” isimli slogan özetlemektedir. Kılıçdaroğlu, farklılıkların toplumu ayrıştıran değil güçlendiren yönüne vurgu yapmaktadır. Toplumsal bir değer olarak saygının farklı kimlikleri, düşünceleri ortak bir noktada birleştireceğini savunmaktadır: “Ortak ses, ortak güç oluşturacağız, aklımızı kullanacağız. Değişik görüşlere saygıyla bakacağız. İnsanlarımızı yabancılaştırmadan, ötekileştirmeden herkesi kucaklayacağız”.²²⁷ Bununla birlikte Kılıçdaroğlu, inanç ve etnik ayrımcılığın, sosyal demokrat bir partide olmaması gerektiğini düşünmektedir. Vatandaşların etnik kimlikleri üzerinden politika yapılmasına karşı çıkmaktadır: “Onun inancını etnik kimliğini sorgulamayan parti zaten sosyal demokrat partidir”.²²⁸

Türkiye'de Kürt sorununun çözümü konusunda siyasal partilerde genel olarak meseleyi kendilerinin çözebileceği yönünde bir tutum hakimdir. Kılıçdaroğlu da bu konuda benzer bir tavır sergilemektedir. Kürt sorununu CHP'nin çözebileceğini savunmaktadır (Parlak ve Öztürk, 2015: 107). Fakat Kılıçdaroğlu'nun bu meseleye

---

²²⁶<http://www.sosyaldemokratdergi.org/chp-kurultayindan-demokrasi-ve-ozgurluk-bildirisi/> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

²²⁷<https://www.haberler.com/guncel/chp-17-olaganustu-kurultayi-3398529-haberi/> (Erişim Tarihi: 21.06.2022).

²²⁸<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/kilicdaroglu-ndan-maliye-bakani-simsek-e-cevap-10739504> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).

yaklaşımı değişime açıktır. Başlangıç dönemlerinde Kürt sorununu Kürtlerin problemi olmaktan öte bölge insanının ortak sorunları olarak ele almıştır. Kimlik siyaseti yapmaktan çekindiği görölmektedir:

“Sorunun adı var ama onu istediğiniz şekilde tanımlayabilirsiniz. Biz sorundan vazgeçmiyoruz, sorun yoktur demiyoruz zaten. Yani Alevi yurttaşlarımızın da sorunları var, Kürt kökenli yurttaşlarımızın da sorunları var. Ama bu sorunların bir kısmı sadece onların etnik kimliklerinden kaynaklanan sorunlar. Bir kısmı da zaten onların yaşadığı sorunları diğer yurttaşlarımızda yaşıyor. Yani işsizlikse doğuda var, batıda da var işsizlik. Yoksulluk dersiniz doğuda da var, batıda da var yoksulluk. Kültürel haklar açısından bazı talepler var ve o taleplere karşı biz görmeyeceğiz demiyoruz zaten. Ama siz yurttaşlara hitap ederken, onları kendi etnik kimlikleriyle tanımlarsanız veya öyle konuşursanız bunun doğru olmadığı kanısındayım. Yani biz bir ortak paydamızı genişletmek ihtiyacındayız”.²²⁹

Kılıçdaroğlu’nun sosyal demokrasinin “özgürlük, eşitlik ve adalet” ilkelerinden hareketle “barış, demokrasi ve ekonomi” çerçevesinde sorunu çözmeyi hedeflediği görölmektedir. Sorunu ekonomik, demokratik ve hukuksal bir zeminde ele almaktadır. Kılıçdaroğlu döneminde CHP’de meselenin temelinde yatan ekonomik sorunlara odaklanılmıştır. Partinin belgelerinde, sorunun ekonomik boyutları öne çıkarılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Bölgelerindeki sosyo-ekonomik eşitsizlikler, yoksulluk ve işsizlik gibi meseleler, Kürt sorununun önemli bir kaynağı olarak gösterilmektedir. Bu kapsamda GAP’ın tamamlanması, devletin bölgeye yaptığı yatırımların artırılması, aile sigortası gibi politikalarla meselenin ekonomik sebeplerini ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır. Bunlarla birlikte demokratik açıdan eşit yurttaşlığın sağlanması, her türlü ayrımcılığa karşı çıkılması ve hukuk devletinin güçlendirilmesi de CHP’nin çözüm önerileri arasında yer almaktadır:

“Kürt sorununa kalıcı çözüm getirmek için barış, demokrasi ve ekonomi boyutlarının göz ardı edilmemesi ve birlikte ele alınması gerekmektedir. (...) Çözüm için gerekli olan, tek başına güvenliğe, ekonomik kalkınmaya, insan haklarına, hukuk devletine ya da eşit vatandaşlığa odaklanan bir yaklaşım değil, bunların tümünü içine alan yeni bir anlayışın oluşturulmasıdır (35. Olağan Kurultay Raporu s.248-249)”.²³⁰

²²⁹<https://chp.org.tr/haberler/genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-ntv-canli-yayin-12-ocak-2011> (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

²³⁰ <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

Kılıçdaroğlu, Kürt sorunun çözümünde siyaseti öne çıkarmaktadır. Bunun için ortak akıl oluşturmak gerektiğini düşünmektedir. “Toplumsal uzlaşma”nın, onun öncesinde de “siyasal uzlaşma”nın olması gerektiğini belirtmektedir. TBMM’yi sorunun çözümü için temel adres görmektedir ve ötekileştirmeye karşı çıkmaktadır.²³¹ Kılıçdaroğlu, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşanan Kürt sorununun çözümünün “tam demokrasi”de olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan CHP’nin iktidar partisi olması durumunda, temsilde adalet ilkesini sağlamayı ve %10 barajının düşürmeyi hedeflediğini söylemektedir (Kılıçdaroğlu, 2011: 27). Kılıçdaroğlu, CHP’nin 2013 yılında yayımladığı “*Demokrasi, Hukuk, Toplumsal Barış için CHP’nin Önerileriyle Öncelikleri*” isimli bildiriye, çözüm süreci karşısında Kürt Sorununu, bireysel ve demokratik bir zeminde çözmeyi hedeflediğini açıklamıştır. Emre’ye göre bu bildiriye sıralanan öneriler, Kürt sorununun temeline yönelik değildir. Türkiye’nin demokratikleşmesi ve özgürleşmesi doğrultusundadır ve sorunun çözümü noktasında yüzeysel kalmaktadır (2015a).²³²

Kılıçdaroğlu liderliğinde CHP’nin Kürt sorununa karşı en kapsamlı çözüm politikası 2015 yılında yayımladığı *22 Soru 22 Cevap CHP’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi*, isimli broşürde ortaya konulmuştur.²³³ CHP, iktidar partisi olan AK Parti tarafından başlatılan çözüm sürecini eleştirmiştir ve “tam demokrasi” ve “eşit yurttaşlık” kavramları üzerinden kendi alternatif modelini geliştirmiştir. Kılıçdaroğlu’nun, özgürlük, eşitlik, sosyal adalet ve demokrasi gibi sosyal demokrat değerlerin rehberliğinde, Toplumsal Mutabakat Komisyonu, Ortak Akıl Heyeti ve Gerçekleri Araştırma Komisyonu gibi birimlerin kurulmasını önererek sorunu güvenlikçi politikalarla birlikte demokrasi ekseninde TBMM’de çözmeyi hedeflediği görülmektedir.

---

²³¹ 8 Ocak 2013 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

²³² <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cozum-surecinde-chp-ucuncu-yol-mumkun-mu> (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

²³³ 22 Soru 22 Cevap CHP’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi, https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//chp_kurt_meselesi_kitapcik.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2020).

Kılıçdaroğlu Kürt sorunu konusunda eşit yurttaşlığı savunmaktadır. Kılıçdaroğlu CHP'sinin Kürt sorununun çözümünde anahtar kavramlarının “demokrasi ve eşit yurttaşlık” olduğu görülmektedir:

“Kürt sorunu temelde bir demokrasi ve eşit yurttaşlık sorunudur. Kürt sorununun kalıcı olarak çözülebilmesi ancak Türkiye'nin doğusu ve batısıyla demokratikleşmesi, her yurttaşın kimliği, inancı, yaşam tarzı ne olursa olsun eşit görüldüğü, kimlik ve inanç temelli ayrımcılığın ortadan kalktığı ‘eşit vatandaşlık’ temelinde bir siyasal sistemin oluşturulmasıyla mümkündür”.²³⁴

Kılıçdaroğlu'nun konuşmalarında Kürt meselesi ile ilgili olarak, CHP'nin sorunun çözümünden yana olduğu mesajı öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun vatanseverlik kavramı üzerinden Kürtlerle ortak bir noktada buluşmayı istediği görülmektedir:

“Dolayısıyla bizim için, bizim Kürtlerle bir sorunumuz yok, tam tersine Kürtlerle birlikte olmak amacını taşıyoruz, onlar zaten bu ülkenin bir parçası. Ben nasıl bu ülkenin bir parçasıysam onlar da bu ülkenin bir parçası. Vatanseverlik benim tekelimde değil, bu ülkede yaşayan herkesi ben vatansever olarak kabul ederim”.²³⁵

CHP'nin Kürt sorununu inkâr ettiği yönündeki eleştirilere karşı çıkan Kılıçdaroğlu'nun meselenin çözümü noktasında CHP'yi yapıcı bir çizgiye çekmeye çalıştığı görülmektedir: “Ben hiçbir zaman ‘Kürt kardeşlerimizin sorunu yoktur’ diye bir şey demedim. (...) Anadil yasağının kaldırılmasıyla ilgili ilk kanun teklifini CHP'nin verdiğini” ifade etmiştir.²³⁶ Bununla birlikte CHP'de yayımlanan pek çok belgede bu sorununun çözümüne yönelik politikalara yer verilmesi ve Kılıçdaroğlu'nun da bu konudaki çeşitli söylem ve politikaları CHP'nin bu konuyu yok saymadığını ve önemsedğini göstermektedir.²³⁷

²³⁴ https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//chp_kurt_meselesi_kitapcik.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2020).

²³⁵ <http://turkishpolicy.com/article/862/the-justice-march-the-state-of-turkeys-democracy> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

²³⁶ <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/03/02/kilicdaroglu.laiklik.konusunda.endiseli/608588.0/index.html> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

²³⁷ “Doğu ve Güneydoğu’da bir ‘Kürt sorunu’ vardır ve bunun çözümü de CHP iktidarında gerçekleşireceğimiz tam demokrasidir” (Kılıçdaroğlu, 2011: 27).

Partinin programında Türkiye’de Kürtlerin karşılaştıkları temel problemlere karşı sosyal demokrat bir çerçevede ve insan hakları temelinde çözümler önerildiği görülmektedir:

“Ülkemizin aynı ana dili paylaşan ve etnik kökene sahip en yaygın unsurlarından birini oluşturan Kürt kökenli yurttaşlarımızın yoğun biçimde yaşadıkları bölgemizdeki sorunlarını sosyal demokrat yaklaşımımız gereği insanı temel alan bir anlayışla sürdüreceğiz”.

Partinin programında Kürt sorunu, ekonomik boyutları ile ele alınmaktadır. Meselenin temelinde yatan Doğu ve Güneydoğu’daki feodal sistemi, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri ve terörü ortadan kaldırma hedefi öne çıkarılmaktadır:

“Kürt kökenli vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki geri kalmışlığı, işsizliği, yoksulluğu, feodal düzeni ortadan kaldırmaktır. Bir toprak reformu gerçekleştirerek yurttaşlarımızı toprak sahibi yapmaktır. GAP projesini süratle tamamlamaktır. Terörü ortadan kaldırıp evvelce terörle mücadele için sarf edilen kaynakları bölgenin kalkınmasına harcamaktır”.

Programda, Türkiye’de yaşayan bütün etnik kimliklere eşit bir mesafede yaklaşıldığı görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu’da yoğun olarak bulunan Kürtlere, diğer etnik kimlikler gibi özgürlük ve eşitlik temelinde sosyal, kültürel ve ekonomik haklar tanınmaktadır. Bununla birlikte programda bütünleşme ve ulusal bütünlüğü koruma hedefi öne çıkarılmaktadır. Diğer etnik kimlikler gibi Kürtlere de eğitim, sanat vb. alanlarda birtakım haklar vaat edilmektedir:

“Her etnik kökenden yurttaşımızın, kendi özgür irade ve talepleri çerçevesinde; Kendi ana dilini özgürce kullanabilmelerine, özel dersaneler veya kurslar gibi kurumlar kurarak anadillerini özgürce öğrenebilmeleri ve öğretebilmelerine, Kendi ana dillerinde gazete, dergi, kitap yayınlamalarına ve diğer her türlü yazılı ve sözlü yayında bulunabilmelerine, müzik ve sanatın diğer dallarında faaliyette bulunabilmelerine, Türkiye sınırları içinde yayın yapan radyo ve televizyon kurum veya kuruluşları üzerinden, RTÜK’ün genel kuralları çerçevesinde, kendi anadillerinde yayın yapabilmelerine, Değişik kültürel etkinliklerde bulunabilmelerine, kendi folklorlarını yaşatabilmeleri ve geliştirebilmelerine, Tüm bu ve benzeri bireysel kültürel haklara özgürce ve dilediğince ulaşabilmelerine, olanak tanımayı çağdaş demokrasi anlayışının gereği sayar”.

Parti programında Kürt sorunu ve terör meselesi ayrı bir şekilde ele alınmaktadır.

Ulusal güvenliğin sağlanması için terör örgütü PKK’ya karşı güvenlik güçlerinin yanında, sivil ve resmî kurumların hep birlikte çok boyutlu bir mücadele vermesi gerekli

görülmektedir. Partinin programıyla uyumlu bir şekilde Kılıçdaroğlu da Kürt sorunu ile terör meselesini birbirinden ayırmaktadır. Terörle güvenlik güçlerinin mücadele etmesi gerektiğini savunmakla birlikte Kürt sorununun çözümü için parlamento üzerinden demokratik bir yaklaşım geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.²³⁸

Kılıçdaroğlu terör meselesinin çözümünde de demokrasiyi temel bir araç olarak görmektedir. Bu kapsamda 2011 yılında CHP PM üyesi milletvekillerinin açıkladıkları *Terörle Mücadeleye İlişkin Parti Meclisi Ortak Bildirisi* 'nde de terörle kararlı ve tutarlı bir şekilde mücadele edilmesi gerektiği belirtmekle birlikte, çözümün adresi olarak TBMM gösterilmiştir ve iktidar partisine bu noktada birlikte hareket etme çağrısı yapılmıştır:

“Teröre karşı her türlü etkili önlem alınırken, Kürt sorununun demokratik hak ve özgürlüklere dayalı olarak çözülebileceği gerçeği de unutulmamalıdır. Açıkça söylüyoruz; Hükümetin çözüme yönelik tüm adımlarına CHP olarak destek vereceğimizi tekrar vurguluyoruz. Öte yandan, iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin somut çözüm önerileri üzerinde de düşünmeye davet ediyoruz”.²³⁹

CHP'de Kılıçdaroğlu'nun söylemlerinde ve partinin Kürt sorununu içeren çeşitli belgelerinde, barışın, ekonomik sorunların çözümü ile oluşacağına yönelik bir kanaat hakimdir. Terör sorununa ekonomik bir temelden yaklaşan Kılıçdaroğlu, terörün işsizlikle bağlantılı olduğunu söylemektedir. Doğu ve Güneydoğudaki terörün önemli bir sebebi, bu bölgelerde fabrikaların satılması ya da kapatılmasının sonucunda yaşanan işsizliktir. Toplumsal barışın sağlanması açısından işsizliğe çözüm bulunması gerekmektedir.²⁴⁰ Bölgeye yapılacak ekonomik yatırımların terör sorununu önemli ölçüde azaltacağını düşünmektedir.²⁴¹ Bununla birlikte terörün Türkiye ekonomisine verdiği zararlara dikkatleri çekmektedir. Çatışmacı değil uzlaşmacı bir politika izleyerek bütün toplumsal meselelerin çözüleceğini söylemektedir (Kılıçdaroğlu, 2011: 5).

²³⁸ Kılıçdaroğlu'nun konvoyuna 2016 yılında Artvin yolunda PKK tarafından ateş açılmıştır <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/chp-konvoyuna-saldiri/635228> (Erişim Tarihi: 05.02.2020).

²³⁹ <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

²⁴⁰ 3 Mayıs 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması (Erişim Tarihi: 04.02.2020).

²⁴¹ <https://www.chp.org.tr/haberler/genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-show-tv-canli-yayin-24-mayis-2010?q=> (Erişim Tarihi: 05-02.2020).

2011 yılında CHP'nin yayımladığı “*Doğu ve Güneydoğu Ekonomik Kalkınma ve Stratejik Hedefler*” başlıklı raporda, Kürt sorununun kaynağında bulunan Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki kalkınma problemlerine ve sosyo-ekonomik eşitsizliklere odaklanıldığı görülmektedir. Raporda, bölgesel olarak az gelişme probleminin üstesinden gelebilmek için her iki bölgenin de milli gelirden aldığı payı artırmak, kişi başına düşen geliri ve istihdam düzeyini yükseltmek, bu bölgelere yapılan kamu yatırımlarını ve teşvikleri önemli oranda çoğaltmak hedeflenmekle birlikte 2012 ve 2023 yılları arasında bu bölgelerde %9,5 büyüme oranı elde etmek, GAP'ı tamamlamak, hayvancılığı artırmak, madencilik, güneş pili, petro-kimya ve demiryolu gibi alanlarda kalkınmayı sağlamak için çeşitli projeler üretmek ve yatırımlar yapmak, özelleştirilen şeker fabrikalarını kamulaştırmak gibi alternatif çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bununla birlikte CHP'de 2012 yılında gerçekleştirilen 34. Olağan Kurultay'da hazırlanan *Demokrasi ve Özgürlük Bildirisi*'nde de bu bölgelere yapılacak ekonomik yatırımlarla birlikte aile sigortası gibi ekonomi politikaları ile sorunun çözümünün sağlanmasının ve barışın tesis edilmesinin hedeflendiği görülmektedir.²⁴²

CHP'nin 2011 seçim bildirgesi ile 2015 Haziran ve 2015 Kasım seçim bildirelerinde Kürt sorunu konusunda demokratik bir yaklaşım öne çıkarılmıştır. 2011 seçim bildirgesinde, özgürlükçü demokrasi zemininde toplumsal barışı sağlamak amaçlanmıştır. Bu kapsamda bildirmede, Kürtlerin çeşitli konulardaki taleplerine yönelik vaatlerde bulunulduğu görülmektedir.²⁴³ Özbudun'a göre CHP'nin 2011 seçim bildirgesinde vaat edilen pek çok politika, olumlu bir sürece işaret etmektedir. Bildirmede, etnik ve dini kimlikler üzerinden siyaset yapılmasına karşı çıkılması ve etnik kimliklerin

---

²⁴²<http://www.sosyaldemokratdergi.org/chp-kurultayindan-demokrasi-ve-ozgurluk-bildirisi/> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

²⁴³ “Yasa ile kuracağımız, uluslararası standartlara uygun komisyonlar yoluyla faili meçhulleri aydınlatacak ve kayıpları bulacağız. Sorumluları cezalandırarak halkımızın acılarını dindirecek ve adaleti sağlayacağız. Talep eden yurttaşlarımıza anadil öğrenimi olanağı sunacağız. Dersim arşivlerini açacağız. Geçmişte yaşanan acı ve travmaları hatırlatan isimleri devlet kurumları ve kışlalardan kaldıracacağız. Diyarbakır Cezaevi'ni toplumsal barış için müzeye dönüştüreceğiz” (CHP 2011 Seçim Bildirgesi, 16).

kişilerin onuru olarak ele alınması durumu meselenin çözümü açısından “bir üçüncü yol” sunmaktadır (2016: 53). 2015 Haziran ve 2015 Kasım seçim bildirgelerinde Kürt sorunu konusunda 2011 seçim bildirgesi ile benzer politikalar yer almakla birlikte, daha fazla siyasi vaatlerde bulunulduğu görülmektedir. Bildirgelerde demokratik çözüm önerilerine ağırlık verilmiştir. Sorunun çözüm yeri olarak TBMM gösterilmiştir, müzakere ve siyaset vurgusu yapılmıştır. Siyasi partilerle bir uzlaşma içerisinde hareket edilmesi önerilmiştir. Koruculuk sisteminin kaldırılması da bildirgelerde yer almıştır. Yasaklar ve geçmişin yaralarını sarmak hususunda birtakım düzenlemeler vaat edilmiştir.

Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin Kürt sorununa yönelik çözüm önerilerinin Kürt halkı tarafından anlaşılmadığını düşündüğü görülmektedir. Bu noktada CHP'yi hatalı bularak bir özeleştiri yapmıştır: “Asıl derdimiz Kürt sorunun çözümü konusunda kendi çözümlerimizi Kürt halkına yeteri kadar anlatamadık. Kabahat sizde değil bizde”.²⁴⁴ Kürt halkının CHP'ye siyasal desteğinin az olmasının önemli bir sebebi partinin Kürt halkı ile yaşadığı iletişim kopukluğudur ve Kürtlerin partiye karşı önyargılı yaklaşımlarıdır. CHP'nin (2010-2017) yılları arasında katıldığı seçimlerde Kürt halkının çoğunluklu olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinden aldığı oy oranları, Kürtlerin CHP'ye olan mesafesini göstermektedir. Örneğin 12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçimlerinde CHP'nin adayları arasından Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ardahan ilinden 1, Erzincan ilinden 1, Malatya ilinden 1 ve Tunceli ilinden 2 milletvekili aday, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep ilinden 2, Adıyaman ilinden 1 milletvekili aday seçimi kazanmıştır.²⁴⁵ CHP, 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde Doğu Anadolu Bölgesi'nde Malatya ve Erzincan illerinden birer milletvekili çıkartabilmiştir. Aynı seçimlerde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep ilinden 2 milletvekili aday

---

²⁴⁴ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-4-yil-istiyorum-151691> (Erişim Tarihi: 28.06.2022).

²⁴⁵ <https://www.ysk.gov.tr/tr/12-haziran-2011-xxiv-donem-milletvekili-genel-secimi/4929> (Erişim Tarihi: 26.12.2022).

seçimi kazanmıştır.²⁴⁶ 1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan iller arasında Gaziantep ilinden 2 milletvekili aday, Doğu Anadolu Bölgesi'nden Ardahan'dan 1, Malatya ilinden 1 ve Tunceli ilinden 1 milletvekili aday seçilmeyi başarmıştır.²⁴⁷ Bu tablo partinin sosyal demokrat politikalarının Kürt halkı üzerinde yeterince karşılık bulmadığını göstermektedir.

Kürt sorununa yönelik olarak CHP'nin içerisinde birbirinden farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlar arasında en çok eleştirel tavırları ile öne çıkanlar ulusalcı olarak tanınan kişilerdir. Örneğin 2013 yılında TBMM'de gerçekleştirilen ana dilde savunma ile ilgili tasarı konusundaki görüşmede Birgün Ayman Güler'in "Kürt milliyetçiliğini bana ilericilik ve bağımsızlık diye yutturamazsınız. Türk ulusuyla Kürt milliyetini eşit, eşdeğerde gördüremezsiniz"²⁴⁸ yönündeki açıklaması CHP'de Kürt sorununa karşı ulusalcı olarak nitelendirilenlerin bakış açısını yansıtmaktadır. Kürtlere yönelik bu tutum CHP'de Kılıçdaroğlu'nun kimlikler konusundaki eşitlikçi söylemlerinden farklı bir noktada durmaktadır. Kılıçdaroğlu Kürt sorununa sosyal demokrat bir çerçevede çözüm üretmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun bu konudaki tavrının Baykal'a göre daha yapıcı olduğu görülmektedir.

Baykal Kürt sorununun çözümü noktasında partinin milliyetçilik ilkesi doğrultusunda bir siyaset izlemiştir. Ulusal bütünlük noktasında tehlike yaratacak herhangi bir politikadan uzak durmuştur. Parlak ve Öztürk, Baykal'ın, Kürt sorununu kimlik zemininde değil sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ile çözülecek bir sorun olarak değerlendirdiğini belirtmektedir (2015: 109). Baykal Kürt sorununun çözümü için eğitim eksikliğinin ve işsizliğin giderilmesini, Güneydoğuda fabrika ve okul kurulmasını önermektedir.²⁴⁹ Etnik kimlikle ilgili tartışmalarda Türk milli kimliğinin kapsayıcılığına

²⁴⁶<https://www.ysk.gov.tr/tr/7-haziran-2015--25-donem-milletvekili-genel-secimi/3304> (Erişim Tarihi, 26.12.2022)

²⁴⁷<https://www.ysk.gov.tr/tr/1-kasim-2015--26-donem-milletvekili-genel-secimi/3413> (Erişim Tarihi, 26.12.2022)

²⁴⁸ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/chp-de-deprem-1660154> (Erişim Tarihi, 10.10.2020).

²⁴⁹ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ulus-devleti-bozmayin-1127442> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).

vurgu yapmaktadır. Baykal, milli kimlik ile etnisitenin birbirine karıştırılmaması gerektiğini söylemektedir. Kürt açılımı üzerinden “Türk milleti” ifadesinin tartışmaya açılmasına karşı çıkmıştır.²⁵⁰ Milli kimliği korumak, Türklüğe sahip çıkmak Baykal’ın politik hassasiyet gösterdiği hususlar olarak öne çıkmaktadır.

Baykal, milli kimlik ile etnik kimlik arasında bir ayırım yaparak milli kimlik olan Türklüğün etnik kimlik düzeyine indirgenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Parlak ve Öztürk, 2015: 97). Baykal, Kürt sorununun çözümü noktasında geçmişte atılan bazı adımları olumlu bulmakla birlikte 1991 Genel Seçimlerinde SHP’nin HEP ile ittifak yapmasını desteklemediğini belirtmiştir.²⁵¹ SHP’nin Güneydoğu Raporu’nu desteklemiştir, fakat seçim ittifakına karşı çıkmıştır (Örmeci, 2010).²⁵² Açılım süreci konusunda ise Baykal, MHP’den farklılaşan yanları olmakla birlikte, MHP gibi sürecin “bir tür etnik temelli ayrıştırma yaratacak proje” olduğunu düşünerek eleştirel yaklaşmıştır (Parlak ve Öztürk, 2015: 97). Kürt sorununun çözülmesi noktasında AK Parti hükümeti tarafından başlatılan “Kürt açılımı ya da demokratik açılım” süreci CHP ve MHP’nin eleştirilerinin yanında Türkiye’de ulusalcıların da tepkisine yol açması neticesinde sonlandırılmıştır (Özbudun, 2016: 53).

Kılıçdaroğlu, çözüm sürecine yönelik Baykal’dan farklı olarak katı ve direkt karşı çıkma politikası izlememiş, sürecin yürütülme şeklini eleştirmiştir (Emre: 2015a).²⁵³ Özbudun’a göre CHP’de yeni liderle birlikte yaşanan “Kürt sorununda eski katı ulusalcı tutumdan saparak daha reformcu bir çizgiye gelmiş olması” yönündeki değişim olumlu bir tablo sunmaktadır (2016, 53). Fakat Baykal, Kılıçdaroğlu’nun bu çizgisini eleştirmiştir:

---

²⁵⁰ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ulus-devleti-bozmayin-1127442> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).

²⁵¹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-shp-hep-ittifakina-karsi-cikmistim-4246531> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).

²⁵² <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).

²⁵³ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cozum-surecinde-chp-ucuncu-yol-mumkun-mu> (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

“CHP, bir doğrultu sorunu yaşıyor. Yeni CHP denilerek yola çıkıldı. Bazı yeni söylem ve politikalar geliştirildi. Örneğın Kürt açılımı, yeni Kürt söylemi denildi ve bunun oy artışı sağlayacağı savunuldu. Ancak bu yaklaşım oy artışı getirmediğı gibi CHP'nin önemli oy merkezlerinde erozyona neden oldu. CHP'ye güven sarsıldı. Ciddi bir güven kaybı ortaya çıktı. CHP'nin yıllardır ısrarla terk etmediğı bir duruşu vardı. Bu insanlara güven sağlıyordu. Şimdi bu kayboldu ve CHP'lilerin kafasında tereddüt oluştu. Bu da sandıklara olumsuz yansıdı”.²⁵⁴

Kılıçdaroğlu, yerel yönetimlerde özerkliği desteklediğini ifade etmektedir.

“Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Şartı'na konulan çekinceleri kaldıracak, yerel yönetimler reformu yapacağız”.²⁵⁵ Bunun bütün belediyelere hukuksal düzeyde eşit muamele edilmesini sağlayacağını ve belediyeciliğı daha işlevsel kılacağını düşünmektedir (CHP 18. Olağanüstü Kurultayı).²⁵⁶ Bununla birlikte Kılıçdaroğlu özerklik tartışmaları noktasında yanlış bir anlaşılmaya yol açmamak için CHP'nin yerel yönetimler özerklik şartının bölgesel özerklikten farklı olduğunu vurgulamıştır:

“ ‘Öteden beri yine söylediğimiz yerel yönetimler özerklik şartı. Rahmetli Ecevit döneminde Parlamento'dan geçti kabul edildi. Kanunu çıktı. Şimdi o kanunun uygulanması gerekiyor. Biz yine yerel yönetimler özerklik şartını kabul ediyoruz. Uygulanmalı diyoruz. Bizim açımızdan hiçbir tereddüt yok. HDP'nin istediğı bölgesel özerklik, bölgeye yönelik özel statü. Yerel yönetimler özerklik şartı, Türkiye'nin bütün bölgelerini kapsıyor. Yani bütün belediyeler aynı hukuka tabi olacak. Öz savunma istiyorlar buna da karşıyız. Devletin silahlı güçleri var zaten. Özerklik deyince hemen ülkenin bölündüğü şeklinde bir algı çıkıyor. Bölgesel özerkliği kabul etmiyoruz. Birden fazla ilin bir araya gelmesini doğru bulmuyoruz’ ”.²⁵⁷

Bölgesel özerkliğe karşı çıktığı görülen Kılıçdaroğlu, HDP'yi eleştirmektedir. Bu yönde bir talebin barış açısından bir etkisinin olmayacağını belirtmektedir.²⁵⁸ Kılıçdaroğlu'nun etnik kimlikler üzerinden siyaset yapılmasına karşı çıkmasının beraberinde barış, eşit yurttaşlık ve demokrasi eksenindeki pek çok politikası, sosyal demokrat bir çerçeve sunmaktadır. Fakat buna rağmen CHP'nin sosyal demokrat bir parti

²⁵⁴<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-kemal-bey-kurultayi-toplamali-1402955> (Erişim Tarihi: 06.05.2020).

²⁵⁵ <https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

²⁵⁶Kılıçdarođlu, K. (2014) “Birlik ve Kardeşlik Kurultayı Konuşması” https://www.youtube.com/watch?v=fmgTNkX_Ank (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

²⁵⁷ <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/kilicdaroglu-yerel-yonetimler-ozerklik-sartini-kabul-ediyoruz-uygulanmali-1033683/> (Erişim Tarihi: 19.09.2020).

²⁵⁸https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150924_kilicdaroglu_bbc_mulakat (Erişim Tarihi: 20.08.2022).

olma noktasında başarılı olamamasının nedenleri arasında Kürt sorunu konusundaki yaklaşımı gösterilmektedir. Kılıçdaroğlu'nun Kürt sorununa yönelik olarak hem kendi siyasal tabanını hem de seçmen kitlesinin birçoğunu kaybetme kaygısı ile hareket ettiği öne sürülmektedir (Kömürcü, 2011: 5). CHP'nin bu konudaki çekincesinde CHP geleneğinden gelen SHP'nin geçmişte HEP ile yaptığı ittifakın önemli bir yeri vardır. Kemal Kılıçdaroğlu SHP'nin bu deneyiminin CHP'nin tabanının üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi göz önünde bulundurmaktadır. Bu düşünceden hareketle Halkların Demokrasi Partisi (HDP) ile arasına mesafe koyma ihtiyacı duymaktadır. Örneğin Adalet Yürüyüşüne HDP'li vekillerin katılmasına yönelik oluşan tepkiler karşısında bunun ideolojik anlamda bir arada bulunma durumu olmadığını açıklama ihtiyacı duymuştur ve yan yana gelebilme koşullarının altını çizmiştir: “Sizin eğer bayrağınızla bir sorunuz yoksa, ülkenizle vatanınızla bir sorunuz yoksa, demokrasiyle bir sorunuz yoksa her siyasal anlayışa saygı duymak zorundasınız. Birlikte yaşıyorsak böyle olmak zorunda” (Kılıçdaroğlu, 2018: 69-70). Bu yaklaşım Kılıçdaroğlu'nun HDP ile olan ilişkisinde siyasi düzeyde bir kaygı taşıdığını göstermektedir. Kılıçdaroğlu CHP'nin Atatürkçü tabanını karşısına almaktan çekinmiş, aynı zamanda da muhalif kesimler tarafından da manipüle edilmek istememiştir.

CHP'de partililerin bir kısmı, HEP ile yapılan ittifakı İnönü'nün sosyal demokrat politikaları açısından olumlu bulmakla birlikte bu iş birliğini sonuç odaklı olarak değerlendirerek parti açısından oy kaybına yol açması sebebiyle eleştirmektedir (2017: 51).²⁵⁹ CHP'nin siyasi geleneğinin devamı olan SHP'nin, Kürtlerin siyasal temsilcisi olan HEP ile ittifak yapması, Türk siyasi tarihi için istisnai bir durumdur. Bununla birlikte SHP'nin 1991 Genel Seçimlerinde yaptığı bu ittifak Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlerin oy oranına olumlu yansımıştır (Schüler,

---

²⁵⁹ (Yunus Emre ve beraberindeki çalışma arkadaşlarının CHP'lilerle yaptıkları mülakatların sonuçlarına göre)

2002: 186).²⁶⁰ Fakat sosyal demokrat hareket, 1989 Yerel Seçiminde başarılı olmasına rağmen, 1991 yılında yapılan SHP-HEP ittifakı, milliyetçi sol seçmenin SHP'den uzaklaşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte gelir seviyesi düşük Kürt kökenli seçmenlerin de siyasal desteğinin kaybedilmesine neden olmuştur. Bu tablo SHP'de ve devamında CHP'de kimlik odaklı yapılan siyasetin başarılı olmadığını göstermektedir (Güneş, 2014: 47-48).

Akat, SHP için Kürt sorununun çözümüne yönelik getirdiği önerilerinde meselenin iki boyutu olduğunu söyler. Bunlardan ilkinin devletçi, diğerinin ise özgürlükçü ve demokratik bir çizgide olan sivil toplumcu çözüm olduğunu belirtir. Sosyal demokrasinin çözümü sivil toplumdur. Devletçi çizgide üniter devlet, ulusun birliği düşüncesi ön plandadır. İkincisinde ise demokrasi, bölünmeye karşı olmakla birlikte adem-i merkezîyet ve özgürlük fikri hakimdir. CHP'nin milliyetçiliğinin ilkinin içerdiği, sosyal demokrasinin ise ikincisini gerektirdiğine vurgu yapar (2004: 32-35). Kürt sorununu ilk defa göz önünde bulunduranlar sosyal demokratlardır (Cıngı, 2013: 139). SHP'nin "*Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri*" (1990) raporu bu konudaki ilk parti belgesidir (Karakaş, 2019b: 108). Kürt sorunu karşısında SHP'nin bu raporunda bu konu özgürlükçü bir yaklaşımla ele alınmıştır (Somer, 2016: 15-16). Bu raporda, öncelikle Kürt sorunun çözümünde engel olarak görülen ve bölgede giderek artan kimlik bunalımına sebebiyet veren sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi gerekliliği öne sürülmüştür. Bu noktada GAP ve beraberinde planlar gibi somut adımların atılmasını önerilmiştir. Türkiye'nin ulusal bütünlüğü içerisinde ve demokratik bir zeminde eşit yurttaşlığı sağlayarak Kürt sorununu çözmek hedeflenmiştir. Raporda eşit yurttaşlığın, dinsel ve etnik farklılıkların ayrışma değil, bütünleşmeyi sağlayacağı düşüncesi öne sürülmüştür. Terörle silahlı mücadele yapılması gerektiği, fakat bu noktada halkın devlete bağlılığına zarar gelmemesine dikkat edilmesi savunulmuştur. Uygulanan

---

²⁶⁰ "Diyarbakır, Siirt, Muş, Mardin, Şırnak, Van ve Adıyaman illerindeki 34 sandalyeden 29'unu SHP kazanmıştır" (Schüler, 2002: 188).

birtakım politikaların (olağanüstü hâl, koruculuk sitemi, bölge valiliği, ana dil yasağı gibi) kaldırılması ön görülmüştür. Ulusal bütünlüğün korunması vurgusunun beraberinde resmi dilin Türkçe olduğu vurgulanmıştır. İnsanların kendi anadillerini konuşabilmeleri, öğrenebilmeleri ve yayın yapabilmeleri savunulmuştur.²⁶¹ Bu rapor dönemin siyasal atmosferi için oldukça demokratik ve özgürlükçü bir politik yapıya sahiptir. Bu rapor dışında Kürt milletvekillerinin SHP’den ihraç edilmesi sonucunda da HEP’in kurulması da SHP’ye Kürtlerin verdiği siyasal desteğin azalmasına sebebiyet vermiştir (Ahmad, 2006: 1374). Gerek SHP döneminde yayımlanan bu raporda gerekse CHP döneminde Kürt sorununa yönelik yayınlanan “Doğu ve Güneydoğu Raporu (Ocak 1999)” ve “Demokratikleşme Raporu-İnsan Hakları ve Demokratikleşme (2001)” gibi çalışmalarda öne çıkan tema, güvenlikçi tedbirlerin beraberinde demokratik çözümlerin ve sosyo-ekonomik boyutların göz önünde bulundurulması gerektiğidir (Karakaş, 2019b: 14, 43-44).

Siyasi partiler yayımladıkları çok sayıda belgede politik vaatlerde bulunmaktadır. Partilerin verdikleri sözleri politikalarına yansıtıp yansıtmadıkları ise tartışmalıdır. Bu konuda yapılan pek çok çalışma manifestolar ile siyasi partilerin politik davranışlarının birbirleri ile bağlantılı olduğuna işaret etmektedir (Feigl-Heihs, 2004: 161). “Parti manifestolarının genellikle partilerin siyasi davranışlarıyla ilgisi olmadığı tahmin edilse de birçok çalışma bunların güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir”. Karakaş program partisi olan sosyal demokrat partilerde her konuda olduğu gibi Kürt sorununa yönelik olarak da kararların üyeler nezdinde tartışılıp birlikte alınması ve parti programının bu doğrultuda hazırlanması gerektiğini belirtmektedir. Bunun yapılamaması meselenin çözümünü olumsuz etkilemiştir (2019b: 108-110). Kılıçdaroğlu’nun Kürt sorununun çözümü konusunda kendisinden önceki dönemlerde SHP ve CHP’de çıkarılan raporlarla uyumlu bir şekilde, söylemlerinde ve seçim bildireleri ile parti raporları gibi

---

²⁶¹<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/957/200305499.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 23.08.2020).

CHP'nin çeşitli belgelerinde demokratik ve insanı merkeze koyan sosyal demokrat bir yaklaşımı öne çıkarttığı görülmektedir.

Cıngı'ya göre soysal demokratların Kürt sorunu konusunda öncü olmalarına rağmen CHP'nin Doğu ve Güneydoğu illerinde başarısız olmalarının sebebi, partinin Kürt sorununa yaklaşımındaki “milliyetçi devlet partisi tutumu ve uzlaşmaz tavidir” (2013: 139). Somer, Türkiye’de Cumhuriyet’in, demokrasinin ve sosyal demokrasinin öncüsü olan CHP’nin ve sosyal demokratların Kürt sorununun çözümü noktasında önder olamamalarını, amaçsal değil araçsal olarak değişime uygun politikalar üretememelerinden, tarihsel süreçte başvurulmuş araçlar noktasında geçmiş ile yüzleşen bir yaklaşım geliştirememelerinden ya da bu konuda atılan önemli adımları sahiplenememelerinden kaynaklandığını belirtmektedir (2015: 12-13). Oysaki sosyal demokratların bu konunun çözümünde önemli avantajları bulunmaktadır. “Sosyal demokratların ‘demokrasi anlayışları özgürlük ve eşitlik ilkeleri’ ”, “farklı kimlikleri-kültürleri zenginlik sayan anlayışı” bu sorunun çözümüne imkan sağlamaktadır. İngiltere, İspanya gibi ülkelerde bu tür problemlerin çözümü sosyal demokratların öncülüğünde gerçekleşmiştir (Karakaş, 2019b: 16-17). Sosyal demokrasinin temel ilkelerinin yanında Türkiye’de “cumhuriyet, laiklik, milli kimlik ve bütünlük, devrimcilik ve çağdaşlaşma” gibi değerler de sosyal demokratlara bu sorunun çözümü noktasında çeşitli olanaklar sunmaktadır. Bu ilkeler arasında laiklik, gerek iç politikada gerekse dış politikada Kürtlerle inanç üzerinden uzlaşmanın önünü açmaktadır (Somer, 2016: 7-10, 32). Fakat Türkiye’de din ve devlet ilişkisinin geçmişten gelen gerilimleri (kökleri Osmanlı’da modernleşme politikaları ile başlayan sürece uzanır), sosyal demokrat hareketin gelişimini olumsuz bir şekilde etkilemektedir ve başarı şansını düşürmektedir.

3.2 Din ve Laiklik İlişkisi

Laikliğin temelinde din ve devletin birbirlerinin alanlarına müdahale etmemesi kuralı bulunmaktadır. Bununla birlikte laiklik, devletin din ve inanç özgürlüğünü sağlayarak bütün inançlara karşı “tarafsız ve hoşgörülü” olmasını gerektirir (Narlı, 1994: 21). Din ve vicdan özgürlüğü, en temel insan hakları arasındadır.²⁶² Laiklik, bu hakların teminatıdır. Kişilerin inançları doğrultusunda herhangi bir ayrıcalık ya da ötekileştirilme yaşamamaları için devletin bu hakları koruma altına alması gerekir. Bunun gerçekleşebilmesi laik bir siyasal ve toplumsal düzende mümkündür. Fakat insanların siyasal görüşlerini dini değerlere göre şekillendirdiği bir toplumsal yaşamda, devletin dine karşı mesafesi ve bu minvaldeki uygulamaları birtakım tartışmalı ve gerilimli durumlara yol açmaktadır.

Siyaset ve din ilişkisi, Osmanlı’dan itibaren Türk siyasal hayatını şekillendiren en temel dinamikler arasında bulunmaktadır. Çoğunluğun dini inançlarına göre yaşadığı Türkiye’de siyaset ile din iç içe geçmiştir. Laiklik devletin kurucu ilkesi kabul edildiği andan itibaren dinin siyasal hayattaki yeri, din ve siyaset ilişkisi tartışılmaktadır. Tarihsel süreçte devletin din ile kurduğu ilişkinin boyutları değişkenlik göstermiştir. Bu durumun bir takım önemli politik sonuçları olmuştur. Özellikle devletin laiklik politikaları karşısında dindar kesimin siyasal faaliyetleri, günümüze kadar süregelen, birtakım sorunlara yol açmıştır. Türkiye’de laik devletin, din ve dindarlar karşısındaki siyasal tutumu ile İslam’ın öngördüğü politik sistem arasında sorunlu bir ilişki vardır. Batı’da uzun tarihsel süreçler sonucunda gelişen laikliğin, Batıdan farklı bir siyasal ve toplumsal evrimi bulunan Türk politik sistemi ile ne kadar uyumlu olduğu önemli bir tartışma meselesidir.

---

²⁶² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 18. Madde’de “Herkes, düşünce, vicdan ve diz özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir” ifadesi yer almaktadır (Baubérot, 2008: 10).

Batı'da laikliğin felsefi temellerinin oluşumu uzun yıllar sürmüştür ve önemli bir tarihsel birikime dayanmaktadır. Bu süreç, 17. yüzyılda Descartes, Spinoza gibi düşünürlerin dine yönelik sorgulama ve eleştirileri ile oluşmaya başlamıştır. Özellikle 18. yüzyılda Kant'ın öncülüğünde yaşanan Aydınlanma Çağı ile Orta Çağ'ın dogmatizmi sorgulanarak akıl vurgusu öne çıkmış, laikliğin felsefi temelleri atılmıştır. Batı'da laikliğin oluşumu noktasında bir diğer önemli gelişme ise Fransız Devrimi ile yaşanmıştır. Devrim ile Kilisenin mallarına el konulmuş, Kilisenin sınıfsal nüfuzu kırılmıştır. Devrimin ardından yaşanan Restorasyon ve 1848 Devrimi gibi gelişmelerin de Batı'da laikliğin temellerinin atılması noktasında önemli birer etkisi olmuştur (Timur, 2019: 19-24).

Kavramsal kökleri Yunanca “laikos”²⁶³ sözcüğüne dayandırılan laikliğin tarihsel kökleri, kapitalizmin gelişmesi ile birlikte Orta Çağ'ın üretim modeli olan feodalizmin çözülmesine ve ticarete yaşanan gelişmelerle ortaya çıkan burjuvaziye dayanmaktadır. Orta Çağ'da Kilisenin ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun her ikisinin de siyasal meşruiyetini Tanrı'ya dayandırmak istediği teokratik bir yönetim egemendir. Zamanla Tarım Devrimi, Haçlı Seferleri, yeni kıtaların keşfi gibi gelişmelerle birlikte burjuvazinin gelişimi neticesinde değişen sosyo-ekonomik koşullara cevap vermekte zorluk çekmeye başlayan bu yönetim anlayışı, güç kaybına uğramıştır. Kilisenin hakimiyetinden rahatsızlık duyan burjuvazi, Orta Çağ'ın Tanrıya dayandırılan ve “yöneten-yönetilen ayrımı” üzerinden şekillenen, eşitsizlik üzerine kurulu felsefesini sorgulayarak eşitlik üzerine kurulu olan laik, halk egemenliğine dayalı bir düzeni savunmuştur ve bunun için mücadele etmiştir. Amerikan bağımsızlık mücadelesi, Aydınlanma Devrimi, Fransız Devrimi bu çabaların ürünüdür (Ateş, 1995: 21-66). Avrupa'da laiklik, uzun yılları kapsayacak olan teokrasiden halk egemenliğine geçiş süreciyle birlikte gelişmiştir.

---

²⁶³ “ ‘din adamı olmayan insanları’ nitelendirir. Yunanca'daki bu laikos sözcüğü de, halk anlamına gelen ‘laos’ sözcüğünden türetilmiştir” (Daver, 1955'den aktaran: Ateş, 1995: 21).

“Laiklik ‘dünyevi iktidar’ ile ‘ruhani iktidar’ arasındaki ayırmadan daha fazla bir şeydir; Batı modernitesinin hâkim rol oynadığı tarihsel bir sürecin sonucudur” (Bauberot, 2008: 21). Fransa’daki anayasal süreçlerle gelişen laiklik, devletin dini oluşumlardan bağımsız olması gerektiğini savunmaktadır. Kesin bir şekilde (öncesinde de birbirlerinden ayrı olarak faaliyet göstermişlerdir) 1905 yılında ayrılan devlet ve Kilisenin bölünmesi toprak hukuku üzerinde olmuştur. Fransa’da devletten ayrı bir alanda faaliyet gösteren Katolik Kilisesi gibi bir dinsel yapı söz konusudur. Türkiye ve Fransa laiklik açısından karşılaştırıldığında ise Türkiye’de böyle bir dinsel kurum olmadığı için laiklik, “dinin resmi bir müessese halinden çıkarılması” ve “devletin bir uzvu vücudundan koparılması” gibi farklı anlamlar taşımaktadır (Mardin, 2011: 35-36). Batı’da laikliğin felsefi temellerinin oluşumunda, burjuvazinin ortaya çıkmasının, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde yaşanan gelişmelerin, Aydınlanmanın, Fransız Devriminin ve Machiavelli gibi siyasal düşünürlerin etkisi bulunmaktadır. Türkiye’de laiklik, Batı ile karşılaştırıldığında oldukça farklı koşullarda gelişmiştir. Halk egemenliğine dayanan bir yönetim modeli olan Cumhuriyet’in ilanı ile Osmanlı’nın teokratik yönetim sisteminden tam bir kopuş yaşanmıştır ve böylelikle laiklik yolunda önemli bir adım atılmıştır (Ateş, 1995: 46-60, 95-96).

Tarihsel olarak Türkler, İslamiyet’i seçtikten sonra, kurdukları devletlerin yönetiminde İslami esaslara göre hareket etmeye başlamışlardır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslamiyet ve devlet ilişkisi imparatorluk düzeyinde etkinlik göstermiştir. Osmanlı, yönettiği topraklarda yaşayan ve Müslüman olmayan kesimlere inançlarını yaşama özgürlüğü sağlamakla birlikte, devlet yönetimi noktasında İslam’ı temel almıştır. Osmanlı’da ulema sınıfı, eğitim gibi devletin temel alanları üzerinde nüfuz sahibidir. Osmanlı yönetimi İslami niteliğinin yanında bürokratik özelliğe de sahiptir. Mardin, bürokratik açıdan daha seküler ve laik niteliği bulunan memur kesimini nitelendirmektedir. 18. yüzyılın ikinci döneminden sonra bu kesim, yönetimde

“bürokratik stil” olarak adlandırdığı şekilde etkisini hissettirmeye başlamıştır (2011: 38-45).

Osmanlı’da Tanzimat dönemine kadar siyasal ve toplumsal yaşam dini temeller üzerine kuruludur. Tanzimat ile başlayan hukuk ve eğitim alanındaki yeniliklerin devamında Cumhuriyet dönemine kadar dinsel düzenin yanına “din dışı unsurların” kamusal ve toplumsal alana eklenmesiyle birlikte ortaya ikili bir yapı çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde halifeliğin kaldırılması ile başlayan ve akabinde devletin siyasal, hukuksal, eğitim gibi temel alanlarında yapılan reformlarla laik bir siyasal düzen inşa edilmeye çalışılarak kamusal ve politik alanda yaşanan “ikilik” yerini laikliğe bırakmıştır (Narlı,1994: 22). Osmanlı’da 1876 Kanun-i Esasi ile kısa bir süreliğine “laik vatandaşlık” açısından önemli bir gelişme yaşansa da Türkiye’de hukuksal düzlemde laikliğin oluşumu, erken Cumhuriyet döneminde Türk Devrimi kapsamında atılan adımlarla (saltanatın ve halifeliğin kaldırılması gibi) sağlanmıştır (Timur, 2019: 23-24). Ulus devletin inşası için halkın Osmanlı’dan alışık olduğu yönetim anlayışının değişmesi gerekmiştir. Osmanlı’da uygulanan millet sistemi ile birlikte İslam odaklı yönetimden, laik, birey odaklı eşit bir devlet modeline geçmek ve bunu halka kabul ettirmek zaman almıştır (Güneş Ayata, 1995: 79). Mustafa Kemal Atatürk, ulus inşa sürecinde ulusal birliği sağlamak için laiklik kavramını benimsemiştir ve laiklik ile dini ayrışmaların yaratacağı çatışmaların önüne geçerek ulusal bütünlüğü sağlamayı hedeflemiştir (Güneş, 2014: 71). Laiklik, Türkiye’deki mezhepsel çeşitliliğin ötesinde ulusal birlikteliğin oluşumuna katkı sağlamıştır (Ecevit, 2015: 40).

Laik bir düzene geçilmesi için halifeliğin kaldırılması gerekli görülmüştür. Bununla birlikte halifelğe son verilmesinin başka önemli gerekçeleri de vardır. Osmanlı’da saltanat ve halifelik, hanedanın makamında temsil edildiği için öncelikli olarak Osmanlı hanedanının nüfuzuna son vermek ve saltanat yanlılarını bertaraf etmek istenmiştir. Sina Akşin’e göre halifeliğin Türklerin elinde olması, çoğunlukla sömürge

durumunda olan Müslüman ülkelerine müdahil olmak durumu yarattığı için bunun sonucu olarak emperyalist ülkelerin de Türkiye'nin iç politikalarına karışması için sebep teşkil edebilirdi ve bu durum da birtakım problemler yaratabilirdi. Bu gerekçelerle 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Bu değişikliğin yanında saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte siyasi yaşamı düzenleyen Atatürk Devrimlerinin en önemli üç adımı atılmıştır (2014: 185-186).

Mustafa Kemal Atatürk, Türklerin liderinin aynı zamanda bütün Müslümanların dini lideri olarak kabul edilen halifelik makamına da sahip olması durumunun Türk devletinin inşası sürecini mümkün kılmayacağına farkındaydı. Bu sebeple cumhuriyetin ilanının öncesinde bu makamı kaldırmıştır (Karpat, 1991: 43). Fakat Atatürk, *Nutuk*'ta saltanatın kaldırılması sonrasında da devlet başkanı olarak halifeliği görenler olduğunu söyler ve Cumhuriyet'in ilanı ile devletin başının cumhurbaşkanı olması karşısında halifelik makamının bir önemini kalmadığını belirtir. Atatürk, Osmanlı'dan kalan halifelik makamının siyasal ve dini düzeyde önemini yitirdiğini düşünmüştür. Bu nedenle TBMM'de 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan yasalarla, Şer'iyeye ve Evkaf Bakanlığının kaldırılması ile birlikte halifelik makamının tasfiyesine ve medreseler de dahil bilim ve öğretim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmasına karar vermiştir (Atatürk, 2004: 382-393). Türkiye'de şeriata son vermek ve laik bir devlet düzeni inşa etmek için öncelikle eğitimin laik bir zemine kavuşması gerekli görülmüştür. Bu açıdan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ilan edilmiştir. Ardından medreseler ile mahalle mekteplerine son verilmiştir. Laik bir hukuk devleti tesis etmek için şeriat mahkemelerinin ardından tekke, zaviye ve türbeler sonlandırılmıştır. Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu kabul edilmiştir. Daha sonra 1928 yılında Anayasa'dan Türkiye Cumhuriyeti'nin dininin İslam olduğu yönündeki ifade kaldırılmıştır ve laiklik 1937'de Anayasa'ya girmiştir (Akşin, 2014: 186-188). Atatürk devrimi, "teokratik kökenli bir monarşi"nin kul anlayışının yerine, laik ve halk egemenliği üzerine kurulan cumhuriyeti ve yurttaşlık bilincini geçirmeye çalışmıştır.

Atatürk devrimi kapsamında atılan ve birbirlerini tamamlayan bütün adımların temeli laikliğe dayanmaktadır (Ateş, 1995: 100-101). Halifeliğin kaldırılması ile şeriat düzeninden kopuş yaşanmıştır. Laikliğin inşası ile başlayan ve gerçekleştirilen bir dizi değişiklik Latin harflerinin kabulü ile tamamlanmıştır. Lewis'e göre Arap alfabesinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesi, Atatürk'ün Batı ile kopukluğu gidermek ve laikleşmek açısından önem taşıyan bir hamlesidir (2017: 371).

Ayata, Cumhuriyet'in din ile siyaseti ayıran laiklik politikasının, dinsizliği değil Osmanlı'da tecrübe edildiği gibi dinin siyasetçe araçsallaştırılması ve her iki alanının bir arada olması durumunun yol açtığı zararların önüne geçmek amacını taşıdığını belirtmektedir (2015: 255-256). Atatürk, yaptığı reformlarla, Osmanlı'da siyasal ve toplumsal yaşamda egemen olan İslam dininin özellikle siyasal yaşam üzerindeki gücünü kırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde, Osmanlı'da var olan dini kurumları kaldırarak ulema sınıfının siyasal ve ekonomik açıdan gücünü, nüfuzunu kaybetmesini sağlamıştır. Bu dönemden 1960'lı yıllara kadar siyasal temsiliyet imkanına sahip olmayan İslam ve İslamcı çevreler (çeşitli tarikatlar), köşelerine çekilerek gizli faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle kırsaldakilerin eğitim seviyesinin düşüklüğünden faydalanmak istemiştir. Bu doğrultuda laikliği “dinsizlik” olarak anlatarak, toplumda laiklik karşıtı bir algı yaratmak istemiştir. Tek parti dönemi boyunca laiklik esaslı politikaların anlaşılmasında, dönemin okullaşma ve okur-yazar oranının düşüklüğü gibi sosyolojik koşulların yanında, kitle iletişim araçlarına halkın çoğunluğunun ulaşamamasının ve bu sebeple laikliğin halka gerçek anlamıyla anlatılamamasının da önemli bir etkisi vardır (Narlı, 2004: 22-25).

Laiklik, CHP'nin ideolojik kimliğinin üzerine inşa edildiği çok temel bir ilkedir. Kışlalı, CHP'nin altı okunun laiklikle birlikte anlamlı olduğunu belirtir. Laiklik, diğer ilkelerin varlığı için bir gerekliliktir. Laiklik “Bir çağdaşlaşma ideolojisi” olan Kemalizm'in, “demokrasi anlamındaki cumhuriyetçiliğin”, ümmetçilik yerine ulusu

geçirdiği için milliyetçilik ilkesinin, bilimi ve yenilenmeyi geleneklerin önüne geçirmesi açısından devrimciliğin ve dini düzeyde bir seçkin kesimin yerine halkı yönetimin odağına koyduğu için halkçılık ilkesinin ve düşünce özgürlüğünün sağlanması açısından da demokrasinin ön koşuludur. Kışlalı, “bütün dünyada özgürlük ve demokrasi rüzgârları eserken, baskı rejimleri birbiri peşi sıra yıkılırken, bundan en az etkilenenin –laikliği kabul edememiş- Müslüman ülkelerin oluşu rastlantı mıdır?” sorusu ile laikliğin demokratik bir düzen için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapar (2018: 68-69).

CHP'nin laiklik ilkesi kapsamındaki uygulamaları tarihsel süreçte değişiklik göstermiştir (Bila, 2008: 112-114). Erken Cumhuriyet döneminde laiklikle yapısal olmaktan ziyade üst yapısal bir dönüşüm hedeflenmiştir. Bu süreçte devlet düzeyinde bir laiklik söz konusudur. “Böylece, zaten soyut bir kavram olan devlet kavramının önüne, Türkçede halkı kavrayarak somutlaşamayan bir laiklik kavramı eklenmiştir. Bu yüzden de laiklik, bürokrasinin ilkesi olmuştur” (Fincancı, 1993: 102). İlerleyen dönemlerde CHP laiklik politikasında, halkın değerlerini de gözetecek şekilde bir değişime gitmiştir. Turan, CHP'nin 1943 yılında yapılan 6. Kurultayı'nda altı okun kapsamının yeniden düzenlendiğini belirtir. Kurultayda Türk toplumunun medeniyet seviyesinin yükselmesi için milliyetçilik ilkesinin önemine vurgu yapılmakla birlikte laiklik ilkesi, vicdan ilişkisi olarak değerlendirilmiştir. Yasaların dahilinde insanların din ve inançlarını yaşamaları noktasında özgür olduklarını açıklayan bir bent ilave edilmiştir (2000: 45).

CHP'nin 1930'lu yıllardaki din politikalarının ve siyaset anlayışının, partinin 1946 seçimlerini olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu durumun neticesinde liberalleşme yönünde politika değişikliğine gidilmiştir. Buna rağmen Demokrat Partinin yükselişi önlenememiştir (Seddon, 2004: 578). CHP, Demokrat Parti karşısında siyasal gücünü kaybetmeye başladığı dönemde dinin rakibine sağladığı politik gücü görerek laiklik ilkesini esnetmiş ve dine yönelik yaklaşımında değişikliğe gitme kararı almıştır. “Demokratikleşme Kurultay'ı” olarak adlandırılan ve partinin politik simasını değiştiren

1947 tarihli 7. Kurultayı'nda yaptığı bir dizi değişiklikle dini toplumsal yaşamda görünür kılmıştır (Bila, 2008: 112-114). Bu şekilde DP'nin CHP'yi "İslam karşıtı" gösterme yönündeki politikasının önüne geçmeye çalışılmıştır (Jenkins, 2008: 115). CHP, 1947 Kurultayı'nda alınan kararlar kapsamında, Ankara İlahiyat Fakültesi ile İmam Hatip Kursu açarak ve ilkokullara (son iki sınıfında) tercihe dayalı din dersi eğitimi sağlayarak olduğundan farklı "ılımlı bir kimlik" oluşturmak istemiştir (Turan, 2000: 49). İnönü, Demokrat Parti karşısında okulların müfredatına din dersi konulması gibi uygulamaları ile laiklik konusunda liberalleşme politikaları izlemiştir (Ahmad, 2014: 131). Bunlarla birlikte türbelerin ziyarete açılması kararı verilmiştir (Kalaycıoğlu, 2005: 72). Dini özgürlükler kapsamında eğitim alanında atılan adımlarla beraber, İslami bir eğitim geleneğinden gelen Şemsettin Günaltay'ın başbakan atanması da CHP'nin tavrındaki değişime işaret etmektedir (Jenkins, 2008: 115). Laiklik ilkesi, CHP'nin halktan kopuk olması nedeniyle yeterince bilinmemekle birlikte, laiklikten haberdar olan kırsal kesim tarafından İslam'a yönelik bir tehlike olarak algılandığı için yerli eşraf ve liberal aydınları da içeren halkın çoğu kesimi Demokrat Partiyi desteklemiştir (Güneş Ayata, 2010: 78).

CHP'nin geçmişteki din politikalarına yönelik olarak İnönü dönemindeki uygulamaların Atatürk döneminden daha katı ve baskıcı olduğu, İnönü'nün, Atatürk döneminde devletin dini kontrol etmesi yaklaşımının ötesine geçerek "baskıcı" bir politika izlediği yönünde bir yaklaşım öne çıkmaktadır. İnönü'nün daha sonraki dönemde bu katı tavrının ılımlılaşmasında oy kaygısı öne çıkmaktadır (Akkır, 2019: 15-16). Yaklaşık altı yüz yıl kadar İslam'ı rehber edinmiş bir imparatorluğun küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme projesi kapsamında toplumsal ve siyasi olarak laik bir düzeni hızlı bir şekilde tesis etmeye çalışması, halkın geleneksel ve dinsel refleksiyle karşılaşmıştır. Bu refleks yıllardır CHP'nin karşısındaki muhafazakâr kitlenin temel dayanağı olmaya devam etmektedir (Cıngı, 2014: 13). Türkiye'de dindar kesim ile laikler arasında süregelen bir kutuplaşma söz konusudur. Laik kesim siyasi gerekçelerle

dinin siyasallaşmamasına tepki gösterirken, “dinci-muhafazakâr” taraf da Türkiye’de katı laiklik politikalarına ve “laikçi” anlayışa karşı çıkmaktadır. Bu kesim “içeriği hiç değişmeyen bir “mağduriyet” edebiyatı” yapmaktadır (Timur, 2019: 25). Türkiye’de mağduriyet söylemi, özellikle 1980 sonrasında muhafazakâr sağ kesimin önemli bir argümanı haline gelmiştir. “Kutsal mazlumluk” ANAP ve devamında kurulan sağ partilerin pragmatik ve popülist söylemi olmuştur (Açikel, 1996). Sağ partiler CHP’nin geçmişindeki laiklik kapsamındaki politikaları ve uygulamaları üzerinden dile getirdikleri mağduriyetler ile kendi siyasal tabanlarını konsolide etmeye çalışmaktadır.

Şerif Mardin’in merkez ve çevre paradigması üzerinden hareket eden Özbudun Türk siyasal hayatının temelindeki sosyal bölünmenin merkez-çevre ilişkisine dayandığını öne sürmektedir. Osmanlı’dan itibaren siyasal bölünmelerin temelinde devleti simgeleyen merkez ve onun Batılı anlamda dönüşümü ile laikleşme çabaları bulunmaktadır. Merkezin bu mücadelesi karşısında ise çevre giderek İslamcı kimliğine sığınmıştır. Merkez ve çevre ilişkisi, merkezin laik ve reformcu karakteri ile çevrenin İslamcı kimliği arasındaki ayrışma üzerinden şekillenmektedir. Bu bölünme, Osmanlı’da 19. Yüzyılda Tanzimat’ın Batılılaşma ve modernleşme kapsamındaki reformları ile başlamıştır. II. Meşrutiyet’te iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimine karşı muhalefette konumlanan liberal muhafazakâr, İslamcı partiler ile devam etmiştir. Daha sonra Milli Mücadele ve Birinci Meclis döneminde Müdafaa-i Hukuk grubunu temsil eden ve merkez olarak nitelenen Birinci Grup ve onun karşısında yer alan İkinci Grup arasında, Tek parti döneminde ise CHP ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisi arasında, devamındaki süreçte CHP ile Demokrat Parti arasında bir şekilde devam ederek günümüze kadar gelmiştir (Mardin, 1973, Özbudun: 2015: 10-51). Özbudun, CHP’nin yeni lideri Kılıçdaroğlu’nun partide yaratmaya çalıştığı “aşırı laikçi-ulusalcı-vesayetçi çizgisinden” farklılaşma yönündeki değişiminin başarılı olması durumunda merkez-çevre kutuplaşmasının yumuşayacağını söylemektedir (2015: 51). Din üzerinden şekillenen bir

kutuplaşma Türkiye'deki siyasal partiler üzerindeki etkisini günümüzde hala sürdürmektedir.

Cıngı'ya göre Türkiye siyaseti merkez-çevre ayrımı üzerinden şekillenmektedir. Bu yaklaşıma göre CHP, Cumhuriyet'i kurucu kimliği ile birlikte devrimci karakterinden ötürü merkezde konumlandırılırken, modern ve laik bir ulus oluşturmak için CHP tarafından yapılan reformlar karşısında gelişen "periferik tepki" ise muhafazakâr sağ seçmeni yani çevreyi oluşturmuştur. CHP'ye karşı muhafazakâr sağ seçmenin uzun yıllardır muhalefetinin temel odağında, Osmanlı'da geleneklere göre yaşamaya çalışan halkın, CHP'nin Cumhuriyet'in ilanı ve beraberinde kısa sürede içerisinde gerçekleştirmeye çalıştığı reformlara karşı tepkisi yatar. Sağ partilerin CHP'nin karşısında başarılı olmalarında, popülist ve din odaklı siyaset izleyerek çevrenin desteğini alabilmeleri etkili olmaktadır. Bununla birlikte CHP'nin halktan kopukluğu ve merkezdeki konumunu koruması önemli birer etkidir. Fakat Kılıçdaroğlu ve ekibinin yönetime gelmesiyle birlikte CHP, merkezden çevreye doğru yönelmeye başlamıştır (Cıngı, 2013: 129-130).

Merkez-çevre ayrımı üzerinden Kılıçdaroğlu dönemi analiz edildiğinde, Kılıçdaroğlu'nun, çevrenin siyasal desteğini sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda, Baykal'ın CHP'nin merkez partisi olarak Türk siyasal hayatında yer alması yönündeki siyasetinden ve bununla birlikte Baykal dönemindeki seçkinci ve bürokrat parti konumundan uzaklaşması için mücadele ettiği anlaşılmaktadır. CHP'de özellikle Baykal döneminde, rejimin laik niteliğini yitirerek İslamlaşacağı kaygısı öne çıkmıştır. Baykal'ın 1990'larda Refah Partisi ve 2000'li yıllarda AK Parti karşısındaki muhalefetinin odak noktasında bu siyasi endişe bulunmaktadır. Baykal'ın, Cumhuriyet'in laik kimliğini korumak için mücadele ettiği görülmektedir.²⁶⁴

---

²⁶⁴ Baykal, D. "20 Mayıs 2008 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması"

Baykal, devletin laik niteliğine yapılacak her türlü müdahaleye karşı çıkmıştır. Bu kapsamda geliştirdiği çözüm önerileri (8 yıllık kesintisiz eğitim vb.) laiklik odaklıdır. Baykal'a göre laiklik, İslamiyet'in demokratik bir toplumsal düzende var olması için gereklidir. İslam ile laikliğin "altın sentez" olduğunu ifade eden Baykal, laikliğin, Türkiye'yi İslam ile yönetilen ülkelerden ayırdığını söylemiştir.²⁶⁵ Baykal, laikliği, dinin ve Türkiye'deki siyasi düzenin korunması için bir güvence olarak görmektedir: "Laiklik, İslamiyet'in yanında güzel, İslamiyet laiklikle birlikte çok güzel. Dinin bağınazlığa, düşmanlığa, hoşgörüsüzlüğe dönüşmemesi isteniyorsa, laikliği koruyacaksınız".²⁶⁶ Baykal, laikliği Türkiye'nin modernleşmesinin ve gelişmesinin temel dinamiği olarak ele almıştır.²⁶⁷ Liderliği boyunca laiklikten ödün vermeyen tavrıyla öne çıkmıştır. Laiklik, Baykal'ın politika ve söylemlerini çerçevlendirmiştir. Bu durum üzerinde özellikle siyasal İslam ve türbana dair kaygılarının önemli bir etkisi vardır.

Baykal'ın liderliğinde CHP'de, Türkiye'de din ve siyaset ilişkisinin en tartışmalı meselelerinden olan türbana karşı çıkılması ve bunun laiklikle bağdaşamayacağı yaklaşımı egemendir. Baykal, siyasal İslam'ı ve türbanı Cumhuriyet'in bekası için birer tehlike olarak değerlendirerek laikliği siyasetinin odağına yerleştirmiştir. Oysaki Baykal geçmişte kadınların örtünmesi üzerine daha demokratik bir tavra sahiptir. Baykal'ın İsmail Cem ile birlikte kaleme aldıkları *Yeni Sol* isimli eserde örtünme sorununu, sosyal demokrat bir zeminde ele aldığı, bir özgürlük meselesi olarak laiklik kapsamında değerlendirdiği görülmektedir (Baykal ve Cem, 1992: 93):

"Laiklik, bütün hassasiyetler için 'kendi özgürlüklerinin güvencesi'; kimsenin onların tercihlerine baskı yapamayacağını göstergesi olmalıdır. Laiklik, barış içinde birlikte yaşamının temel kuralına dönüşmelidir. Aşırı bir örnek verilirse, laiklik, çarşafli kadınların çarşafını yırtmak ya da başörtüsü ile uğraşmak demek değildir. Çağdaş ve demokratik yorumuyla laiklik, başörtüsü kullananın bu tercihinin de, kullanmayanın tercihinin de 'ortak' güvencesi olabilmelidir".

²⁶⁵<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/04/26/turkiye.kilitlendi.cozum.altin.sentez/452926.0/index.html> (Erişim Tarihi: 05.02.2021).

²⁶⁶ CHP'nin 32. Olağan Kurultayı

²⁶⁷https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2003_0000_0101_0000/0026.pdf (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

Baykal CHP’de lider seçildikten sonra türban sorununa yönelik olarak geçmişteki özgürlükçü yaklaşımından uzaklaşarak Cumhuriyet’i ve laik devleti koruma kaygısı ile hareket etmeye başlamıştır. Baykal, kadınların kamusal alanda örtünme şekillerine rejim meselesi olarak yaklaşmaktadır. Türban meselesi, Baykal’ın laiklik politikasının hassas konuları arasındadır. Kamusal alanının laik bir nitelik taşıması gerektiğini düşünerek türbanlı kadınların kamusal alanda var olmalarına karşı çıkmaktadır. Baykal’ın kadınlara yönelik bu bakış açısı cinsiyetçi ve eril bir siyasal kültürü yansıtmaktadır.

Türkiye’de kadınların kamusal alanda örtülü bir şekilde yer almaları mevzusu, en temel laiklik tartışmaları arasındadır. Bu kapsamda özellikle 1980’lerden sonra yaygınlaşan başörtüsü konusu öne çıkmaktadır. Başörtüsünün birtakım hukuksal düzenlemelere tabi olması beraberinde bu tartışmaları artırmıştır. Elisabeth Özdalga “yaygın inanın aksine üniversitelerde ya da modern Türkiye’nin herhangi bir yerinde başörtüsü takmayı yasaklayan herhangi bir yasa”nın olmadığını belirtmektedir. Bu konu özellikle 1982 Anayasası sonrasında çıkarılan yönetmelikler ile çeşitli düzenlemelere tabi olmuştur. Başörtüsü konusunda ilk kez açık bir yasaklama, 1982 yılında Milli Güvenlik Konseyi’nin etkisi ile YÖK tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat bu karar üniversite öğrencilerinden gelen tepki ve direnişten sonra 1984 yılında üniversitelere öğrencilerin başörtüleri ile çağdaş bir örtünme modeline uygun ve izin verildiği şekilde “omuzları da örten büyük başörtüsünün yasaklanması, başın arkasında bağlanan, türban denilen” başlıkla olmak koşuluyla, girebilmeleri yönünde esnetilmiştir. Böylelikle üniversitelerde başörtüsü takan öğrenci sayısında bir artış yaşanmıştır. Laikler ve İslamcılar arasında kamusal alan gerilimi öne çıkmıştır. Bu durumun neticesinde YÖK bu karardan vazgeçmiştir. Başörtüsü konusunda ılımlı bir tavra sahip olan Turgut Özal, başörtüsü özgürlüğünün sağlanması için birtakım girişimlerde bulunsa da bu konuyu çözüme kavuşturamamıştır. İlerleyen süreçte ise bu konuda öne çıkan gelişmeler yaşanmıştır (Özdalga, 1998: 57-65).

1980 darbesi sonrasında Türkiye’de kamusal alanda resmi devlet söylemleri yavaş yavaş terk edilirken İslami söylemler ön plana çıkmaya başlamıştır. Genel olarak İslamcı politikalar, kadın ve erkek arasındaki ilişki üzerinde olduğu gibi kadının kamusal alandaki görünürlüğüne yönelik kontrolcü bir yaklaşım geliştiren “püriten politikalar” oldukları için Türkiye’de İslamcı söylemler yaygınlaştıkça kadın konusu kamusal alana dahil edilmeye başlamıştır. 1983’ten sonra Türkiye’de kamusal alan çeşitlilik içeren bir görüntü çizmektedir. Bu süreçte devletten bağımsız bir nitelik kazanan kamusal alanda çeşitli sivil toplum hareketleri “İslamcı, Alevi, Kürt, liberal”, cumhuriyetçi kamusal alan tasavvuruna karşı çıkararak kamusal alanda birbirleri ile rekabet etmişlerdir. Özellikle Müslüman kız öğrencilerin İslami kıyafetleri ile üniversitelerde derslere katılma yönündeki istekleri, laik kesim tarafından laik kamusal alan için bir tehdit olarak algılanmıştır. Türkiye’de “İslami söylem ve kadın konuları” 1996 yılında Refah Partisinin koalisyon hükümetini kurmasıyla görünür bir şekilde kamusal alana dâhil olmuştur ve bu doğrultudaki tartışmalar, siyasetin temel sorunsallarından biri haline gelmiştir. Televizyon ve radyoların özelleştirilmesi de bu tartışmaları yoğunlaştırmıştır (Göle, 2013: 20-27). Baykal’ın bu dönemde yükselen türban tartışmaları karşısında türbanı, Cumhuriyet’in laik niteliğine yönelik bir tehlike olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu sebeple türbana kati bir şekilde karşı çıkmıştır:

“Başörtüsü mü türban mı? Türban bizim kültürümüzün parçası değil. Başörtüsü, örtünme bizim kültürümüzde vardır. Burada dışlayıcılık yoktur. Saçımın telini bile göremezsin diye bir şey yok. Başı açık dolaşmak diye bir günah yok.. Türban takarsın Müslümansın, takmazsın değilsin.. Böyle bir şey yok. Bu türban dayatmasıdır... Fıratın Dicle’nin Konya Ovasının çocuğu değil. Dışarıdan dayatılmış türban... İslamiyetin özünü anlatırsanız türbana sıra gelmez.. Bu başka bir şey.. Burada rejim kavgası var...”²⁶⁸

Türbanı siyasal bir simge olarak gören Baykal, türbanın toplumu mezhepsel bir zeminde kutuplaştırması tehdidine karşı temkinli davranmıştır. Üniversite gibi kamusal

---

²⁶⁸<https://www.haber7.com/siyaset/haber/297060-deniz-baykaldan-basortusu-fetvasi> (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

bir alanda türban takılmaması gerektiğini düşünmektedir.²⁶⁹ Fakat genel başkanlığının son dönemlerinde, Baykal'ın 2008 yılında oy kaygısıyla türbanlı ve çarşafli kadınlara rozet takarak onların siyasal desteğini kazanmayı hedeflediği görülmektedir. Çarşafli kadınların CHP'ye üye yapılmasına yönelik politikasını ve siyasetindeki bu değişikliği, kadınların gündelik yaşantısında kıyafetlerine karışılmaması gerektiği yönünde özgürlükçü bir bakış açısına dayandırmıştır, fakat kamusal alanda buna karşı çıktığını belirtmiştir. “Devlete türban, çarşaf giydirilmesine müsaade etmeyiz”. Devlet alanında türbana karşı çıkan Baykal, türban ya da çarşafli kadınların CHP'ye katılmalarını desteklemiştir. Bu durumun, türbanın sembolik düzeyde siyasal bir nitelik taşımasını önleyeceğini düşünmüştür. Çarşaf meselesi üzerinden CHP'nin eleştirilmesine karşı çıkmıştır. Baykal'ın çarşafli kadınların CHP'ye katılması ile CHP'nin değiştiğini göstermek ve partiyi dindar kesime açmak istediği görülmektedir. Bununla birlikte Baykal değişim mesajını Tek Parti eleştirisi üzerinden vermiştir. CHP'nin kılık ve kıyafet konusunda Tek Parti dönemini eleştirerek CHP'yi özgürlükçü bir zemine çekmeye çalışmıştır:

“CHP'ye oy verenler, destekleyenler arasında örtülü olan da var olmayan da var. Çarşafli olanlar da var. Ama Atatürk ve laiklik karşıtları arasında örtülü olanlar da var açık olanlar da var. Bizden istenen nedir? Ben partiye gelmiş örtülü bir kadını nasıl geri çeviririm? Tek parti zihniyetine mi dönelim? Biliyorsunuz, tek parti döneminde, Kızılay'a, Atatürk Bulvarı'na köylüleri poturlu, şalvarlı diye sokmazlardı. Şimdi CHP'den beklenen, bu zihniyetin bir uzantısı gibi davranması mıdır? Tek parti dönemine dönmesi midir?”²⁷⁰

Türban meselesi ya da tesettür konusunda Baykal'ın zaman zaman İslam içi bir tartışma yürüttüğü de görülmektedir. Baykal bu konudaki siyasal görüşlerini İslami bir çerçeveye dayandırmak istemiştir. Konuşmalarında tesettürün Kelime-i Şehadet gibi “İslamiyet'in kurucu unsuru olmadığını” vurgulamıştır.²⁷¹ Kadınların türban

²⁶⁹<https://www.haber7.com/siyaset/haber/297060-deniz-baykaldan-basortusu-fetvasi> (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

²⁷⁰<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-tek-parti-zihniyetine-mi-donelim-1023410> Erişim Tarihi: 16.07.2020).

²⁷¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=48220 (Erişim Tarihi: 10.07.2020).

takmamalarının günah olduğu yönünde bir yaklaşımın dinde olmadığını belirtmiştir. Bu yönde yaptığı yorumları günah, sevap gibi İslamiyet'in değer mekanizmaları üzerinden açıklamaya çalışmıştır. İslamiyet'in insanları kılık kıyafet üzerinden değerlendirmedeğini düşünmektedir. Türkiye'de türban konusunun, İslami temel kuralların önüne geçirilmesini eleştirmiştir: “ama türban takmamak günahtır diye bir tarif yoktur. Ama bunların hepsi unutuldu. Türban sanki İslamiyet'in temel tarifi... Kelime-i şahadetin yerini türban almış gibi... Türbanlıysa hiçbir şeye gerek yokmuş gibi bir anlayış”.²⁷²

Kemal Kılıçdaroğlu liderliğinin başlangıç dönemlerinde kamusal alanda kadınların türbanları ile yer almaları konusunda Baykal'ın yaklaşımını devam ettirmiştir. Bu süreçte Baykal'ın laiklik adına türbana karşı çıkma geleneğini sürdürmüştür. Bununla birlikte türbanı bir tercih meselesi olarak gördüğünü, bunu tercih eden kadınlara saygı duyacağını da belirtmiştir. Fakat türbanın Anayasa'ya ayrı bir madde olarak konulmasına karşı çıkmıştır: “Çünkü ben anayasaya din ekseninde değil, hak ve özgürlükler ekseninde bakıyorum. Dolayısıyla bütün konuları birlikte ele almalıyız”. Liderliğinin ilk dönemlerinde türban-başörtüsü ayrımı üzerinden hareket ederek meseleyi türban sorunu olarak ele almıştır: “Ben türban diyorum çünkü başörtüsü ile türban birbirinden farklıdır”. Türbanın bütün saç tellerini örten bir örtünme şekli; başörtüsünün ise kadınların geleneksel bir örtünme biçimi olduğunu ve bir kısım saç telini açıkta bıraktığını belirtmiştir. Başörtüsünün Pakistan, İran gibi İslam devletlerinde yaygın bir şekilde kullanan bir örtünme şekli olduğuna da dikkat çekmiştir:

“Mesela Pakistan. Resmi adı ne? Pakistan İslam Cumhuriyeti. Yani İslam o ülkenin resmi adında var. Adında bile İslam olan ülkenin eski Başbakan'ı Benazir Butto'nun örttüğü türban değil başörtüsüydü. Yani (...) saçının her telini kapatmıyor. Saçlarının bir bölümü gözüküyor. İran da İslam cumhuriyetidir. Orası da İslam kurallarının geçerli olduğu bir ülkedir. Orada da kadınlar türban değil başörtüsü kullanıyorlar. Yani saçlarının bazı bölümleri gözükebiliyor. İşte fark budur. Ben bu yüzden saçın her telini kapatana türban, başörtüsüne de başörtüsü diyorum”.²⁷³

²⁷²<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/31/turban.sanki.islamin.tarifi/424557.0/index.html> (Erişim Tarihi: 21.02.2022).

²⁷³<https://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglu-turban-diyorum-cunku-15919802> (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

Kılıçdarođlu, AKP ve MHP'nin TBMM'ye sunduđu rapora karřı Anayasa vurgusu yaparak devlet alanında tűrbana karřı çıkmıřtır. Kűműrcű'ye gűre Kılıçdarođlu'nun liderliđinin bařlangıç dűnemindeki bu tavrının arkasında Baykal'ın ekibinin genel sekreter Őnder Sav'ın etkisi vardır. Kılıçdarođlu'nun gűreve bařladıđı ilk yarı yılda űrgűtsel bir deđiřime gidilmemiřtir. Bu eski yapı Kılıçdarođlu'nun deđiřim mesajlarını sűylemsel dűzeyin űtesine geçirmesinin űnűnde bir engel teřkil etmiřtir. "Tűrban meselesi, genel af konusu, hatta Cumhurbaşkanının verdiđi 29 Ekim resepsiyonuna katılıp katılmama meselesi bile" partide tartıřmalar yaratmıřtır. Kılıçdarođlu'nun karřısına çıkan Őnder Sav'ın partiden tasfiyesi "Cumhuriyet Bařsavcılıđının parti tűzűğündeki Merkez Yűrűtme Kurulu ile ilgili maddenin uygulanması yűnűndeki uyarısı" neticesinde gerçekleřmiřtir. Sav engelini ařılması ile birlikte Kılıçdarođlu 15. Olađanűstű Kurultayı'nda deđiřim mesajı ile űne çıkmıřtır (Kűműrcű, 2011: 39-40).

Kılıçdarođlu, bařlangıçtaki çizgisinden uzaklařtıka CHP'de laiklik ilkesi kapsamında kadınların bařűrtűleri ile kamusal alanda yer alabilmelerini destekleyen, bunu bir űzgűrlűk hakkı olarak deđerlendiren bir anlayıřla hareket etmeye bařlamıřtır. Liderliđinin ilerleyen dűnemlerinde kadınların kamusal alanda űrtűnmelerine yűnelik olarak Baykal'dan farklı bir řekilde daha űzgűrlűkçű ve sosyal demokrat bir politika izleyerek bařűrtűsű űzgűrlűđűnű savunmuřtur.²⁷⁴ Kılıçdarođlu bu yaklařımını gűnűműzde hala devam ettirmektedir. Bařűrtűsűnű din ve vicdan űzgűrlűđű kapsamında ele alarak bu konu űzerinden dindar çevrenin CHP'yi dine mesafeli olarak algılamasının űnűne geçmek istemektedir. Baykal'dan farklı olarak Kılıçdarođlu'nun bu konuda CHP'nin geçmiřteki politikalarına yűnelik eleřtirel bir yaklařım geliřtirdiđi gűrűlmektedir:

---

²⁷⁴ "Niye bařűrtűlű kızlarımız űniversite okumasın. Bakın řimdi çűzűldű ve sıkıntı yok"
<https://www.ensonhaber.com/gundem/kilicdaroglu-basortusu-sorunu-yillar-once-cozulmeliydi-2013-07-21> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

“Bizim de çok kabahatimiz, kusurumuz var. Bir başörtüsünü Türkiye’nin en temel meselesi haline getirdik. O kız çocuğumuz üniversiteye gidiyor mu, imkânını sağlıyor muyuz? Derdin o olmalı. Çocuklarımız okumalı, bilimi öğrenmeli ve hayatı sorgulamalı”.²⁷⁵

Kılıçdaroğlu, kadınların kamusal alanda örtünmelerini Cumhuriyet rejiminin laik niteliği açısından bir tehdit olarak görmemektedir ve laiklikle bağdaştırmaktadır. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu’nun başörtüsünün Türkiye’de siyasetin ve CHP’nin gündeminde uzun yıllar yer almış olmasından rahatsızlık duyduğu görülmektedir. Eskisinden farklı olarak CHP’de insanı merkeze alan bir yaklaşım geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır (2018:138):

“Siyasetin ana teması insanların inançlarıyla, kimlikleriyle yaşam tarzlarıyla uğraşmak değildir. Türkiye son otuz yılının enerjisini başörtüsüne harcamışsa hepimizin oturup düşünmesi lazım. Dolayısıyla Türkiye eski kalıplarını, eski anlayışını kırmak zorunda. Artık bütün dünyaya ve Türkiye’ye insan odaklı bakmak gerekiyor”.

Başörtüsü örneğinde olduğu gibi laikliğin kapsamı, siyasal ve sosyal süreçlere göre değişmektedir. Fransa’da da başörtüsü belirli bir süre devlet okullarında serbestken, 2004 yılından sonra yasaklanmıştır. Baubérot’a göre laiklik, “donmuş bir gerçeklik değildir. (...) Laiklik, ampirik olarak, sosyal aktörlerin onunla ne yaptığıdır. Dolayısıyla laiklik, otoriter ya da liberal, çatışmacı ya da çoğulculuk ve uzlaşma unsuru olarak belirebilir” (2008: 15-16). Bir devlette vatandaşların inançlarını yaşamaları laiklik açısından bir engel değildir. Devletin laik bir nitelik taşıması için toplumsal yaşamın seküler olması gerekmemektedir. Buna başörtüsü de dahildir. Türkiye’de laikliği kadınların başörtüsüne indirgeyen bir yaklaşım söz konusudur. Fakat devlet, vatandaşın öznel tercihlerine müdahale etmemeli, bütün inançlara eşit bir şekilde yaklaşarak ibadet özgürlüğünü sağlamalıdır. Bu doğrultuda Türkiye’de Alevilerin ibadethane ile ilgili taleplerinin de gerçekleştirilmesi gerekir (Dellaloğlu, 2019: 155):

“Laiklik din ve devlet işlerinin ayrılması değil, devletin dine karşı nötrleşmesidir. (...) Laik devlet tüm yurttaşların din ve vicdan hürriyetine sahip çıkar ve onlar

²⁷⁵<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basortusu-yorumu-bizim-de-cok-kusurumuz-var-41344357>
(Erişim Tarihi: 10.11.2019).

arasında ayırım yapmaz. (...) Devletin 'laik' olması ya da olmaması yurttaşların tercihleri üzerinden değil, devletin eylemleri üzerinden tanımlanabilir”.

Türkiye’de laiklik tartışmalarının önemli bir kısmı Alevilere yöneliktir. Alevilik meselesine insan hakları bağlamında yaklaşan Kılıçdaroğlu, Alevilerin ibadet, yaşam şekli ve ibadethane gibi temel haklardan mahrum bırakılmamaları gerektiğini savunmaktadır.²⁷⁶ Özellikle Alevilerin, cemevlerinin yasal olarak ibadethane statüsü kazanması yönündeki taleplerini dile getirmektedir. Cemevlerine, cami ve diğer ibadethanelere olduğu gibi eşit muamele yapılması gerektiğini belirtmektedir: “Cemevlerinde insanlar ibadetlerini yapıyorlar. İbadethaneler dediğiniz zaman cami de, kilise de, havra da, cemevi de aynıdır”.²⁷⁷ Bu konuda CHP birden çok kanun teklifi vermiştir.²⁷⁸ Kılıçdaroğlu’nun Alevilerin sorunlarını “eşit yurttaşlık” temelinde çözmeyi hedeflediği görülmektedir:

“CHP’nin Türkiye’deki Alevi sorunu ile ilgili cevabı kısa ve açıktır. Böyle bir sorunun varlığı Türk demokrasisi için bir utançtır. Alevi toplumu kendi inançlarını kendi ibadet yerlerinde istedikleri gibi yaşama, hayatlarını nasıl uygun görüyorlarsa o şekilde sürdürme hakkına sahiptir. Bir hukuk ve kanun devletinde toplum içinde bazılarının tanınan hakları belirli bir toplumdaki diğerlerinden esirgenemez. Başkaları için geçerli olan tüm uygulamalar Aleviler için de aynen geçerli olmalıdır. CHP bu konuyu oy getirici bir mesele olarak değil temel bir insan hakları konusu olarak görmektedir. CHP önümüzdeki seçimleri halkımız arasındaki farklılıkları kullanarak değil, halkımızın temel gereksinimleriyle, özgürlük, saygı, insan olma ve dürüstlük isteklerine cevap verecek geçerli çözümlerle kazanmayı planlamaktadır.”²⁷⁹

Demokratik bir siyasal toplumda düşünsel, politik ve kültürel düzeydeki farklılıklar birbirine saygı duymayı gerektirir. Karşılıklı saygı, eşitlik ve özgürlük zemininde hareket eden çok kültürlü toplulukların temel anahtar kavramıdır (Gutmann, 2018: 45). Alevilik meselesinde Kılıçdaroğlu’nun yaklaşımının bu doğrultu olduğu

²⁷⁶<http://turkishpolicy.com/article/408/interview-with-kemal-kilicdaroglu-winter-2010> (Erişim Tarihi: 21.05.2020).

²⁷⁷<https://www.haberturk.com/gundem/haber/594519-kilicdaroglundan-tarikat-acilimi> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

²⁷⁸<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kilicdaroglu-cemevi-acilisina-katildi-1366788> Erişim Tarihi: 09.04.2022).

<https://chp.org.tr/haberler/genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-ntv-canli-yayin-12-ocak-2011> (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

²⁷⁹<http://turkishpolicy.com/article/408/interview-with-kemal-kilicdaroglu-winter-2010> (Erişim Tarihi: 21.05.2020).

görülmektedir. Kılıçdaroğlu, Alevilerin taleplerini inanç özgürlüğü kapsamında değerlendirmektedir. Bu kapsamda Kılıçdaroğlu'nun Alevilere eşit yurttaşlık sağlanacağı, zorunlu ders olan din kültürü ve ahlak bilgisinin tercihe dayalı olarak okutulacağı, ibadethane konusunda bütün inançlara imkân sağlanacağı, inançlar üzerinde ayrımcılık yapılmayacağı gibi politik vaatleri öne çıkmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'de laiklik konusundaki temel meseleleri eşitlik ve özgürlük temelinde çözmeyi hedeflediği görülmektedir (CHP 2011 Seçim Bildirgesi). Kılıçdaroğlu'nun bu konudaki politikaları, en başından beri değişmemiştir, tutarlılık ve kararlılık göstermektedir. Kılıçdaroğlu, Alevilerin talep ve sorunlarına duyarlı bir şekilde yaklaşmaktadır. Bu durum üzerinde Alevi kimliğinin etkisi vardır. Kılıçdaroğlu kendisinin Alevi olduğunu belirtmektedir.²⁸⁰ Parti liderinin Alevi kimliğine mensup olmasının beraberinde Aleviler ile ilgili politika ve söylemleri, Türkiye'de önemli bir çoğunlukta bulunan Sünni Müslüman inancına sahip seçmenleri farklı düzeylerde etkilemektedir. Kılıçdaroğlu'nun Alevi olması ve parti içindeki yöneticiler arasında Alevilerin bulunması, partiye yönelik mezhep üzerinden eleştirilerin yapılmasına yol açmaktadır.

Kılıçdaroğlu, etnik ve mezhepsel davrandığı ya da hemşehrilerini kayırdığı yönünde eleştirilmektedir (Yeniden CHP Hareketi, 2018: 39). CHP'nin siyasal tabanı ile parti örgütünün sosyolojik yapısı karşılaştırıldığında Alevilerin parti örgütü içinde çoğunlukta bulunması, üye ve seçmenler arasında bir uyumsuzluk durumu yaratmaktadır. Partinin tabanı örgütüne göre bu noktada daha çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. “partinin üye ve destekçileri partinin seçmenlerinin küçük bir örneği karakterini taşımaktan uzak” bir görünüm sergilemektedir (Emre ve diğerleri, 2017: 78-79). CHP'nin Aleviler ile ilişkisi Tek Parti döneminden itibaren farklı şekillerde gelişmiştir. Bu dönemde özellikle devletin tekke ve zaviyeleri kapatması, Dersim isyanı karşısındaki katı politikaları Alevilerin CHP'ye mesafeli durmalarına yol açmıştır. Bu sebeple Aleviler ilk

---

²⁸⁰<https://www.haberturk.com/polemik/haber/640504-aleviyim-ne-var-bunda> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

dönemlerinde Demokrat Partiyi önemli oranda desteklemiştir. Fakat ilerleyen süreçte CHP'ye karşı uzak tutumlarından vazgeçerek CHP'yi desteklemeye başlamışlardır. Alevilerin CHP'ye yönelmelerinde şeriat tehlikesinin önemli payı vardır (Aktürk, 2008: 53-63). CHP'nin laik bir parti olması, Alevilerin CHP'ye yakınlık duymalarını sağlamaktadır.

Kılıçdaroğlu laikliği, inanç özgürlüğünün bir teminatı olarak görmektedir.²⁸¹ İslamcılık karşısında laiklik politikasını Baykal'ın sert laik tutumundan farklı olarak daha yumuşak bir tonda sürdürdüğü görülmektedir. Ecevit'in "inançlara saygılı laiklik" anlayışı benimseyerek²⁸² laiklik konusunda her türlü inanca saygılı olduklarının altını çizmektedir. Din ile siyasetin ayrılmasının, özellikle dinin korunması için gerekli olduğunu düşünmektedir: "Dini siyasete alet etmek, dini siyasetin bir unsuru olarak görüp onu siyasette kullanmak dine en büyük kötülüktür aslında".²⁸³ Bu yaklaşımından CHP'nin dinden uzak değil, dini değerlere sahip çıkan bir parti olduğunu göstermek istediği anlaşılmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun din ve siyaset ilişkisi kapsamında en mesafeli ve eleştirel olduğu konunun siyasal İslam ve dinin siyasallaştırılması olduğu görülmektedir. Bu tür durumlara karşı kararlı bir laiklik, din ve vicdan özgürlüğü savunucusudur.²⁸⁴ Kılıçdaroğlu, siyasetin yetki alanının insanların inanç dünyasının dışında olduğunu belirtmektedir. İncanın politik bir malzeme haline getirilmesinin toplumu ayrıştırma tehlikesi taşıdığına vurgu yapmaktadır: "İnanç üzerinden siyaset bölücülüktür. Herkesin inancı kendisine ait. Hele bizim dinimizde, hele Müslümanlıkta Allah'la kul arasına zaten kimse girmiyor, kimsenin girmeye hakkı da yok, yetkisi de yok".²⁸⁵ Kendisinin bu konuda hassas davrandığını öne sürmektedir. Bu konudaki

---

²⁸¹ 4 Ekim 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

²⁸² https://ayrintidergi.com.tr/laiklik-cumhuriyetcilik-cumhuriyet-halk-partisi-ve-tarihsel-sapmalar/#_ftnref39 (Erişim Tarihi: 20.09.2020).

²⁸³ 24 Mayıs 2016 TBMM Grup Toplantısı Konuşması

²⁸⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglundan-din-adamlarina-dinsiz-parti-diyenlere-inanmayin-40290143> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

²⁸⁵ 3 Ocak 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

<https://chp.org.tr/haberler/3-ocak-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

politikasını ahlaki bir çerçeveye dayandırmaktadır. Siyasetin, insanların yaradılıştan kaynaklanan inanç ve etnik kimlik gibi farklılıklarını ötekileştirme meselesi haline getirmemesi gerektiğini savunmaktadır:

“Dini ve etnik kimliği, siyasetin konusu yapmıyorum. Allah ile kul arasına kimsenin girebileceğine inanmıyorum. Hiç kimsenin de birisinin Allah’a daha yakın, birisinin daha uzak olduğunu ölçen terazisi yoktur. O açıdan inançlar, insanın gönlündedir. Oraya müdahale etmek, siyasetçinin görevi değildir. Etnik kimliği de siyasete malzeme edersek ikinci büyük hatayı yapmış oluruz. Ona da giremeyeceğiz. Hiç kimsenin kendi anne, babasını seçme şansı yoktur ama anne ve babalarımızla şeref duyarız. Dolayısıyla etnik kimlik de siyasetin konusu değildir”.²⁸⁶

CHP’nin programında laikliğin, devletin ve cumhuriyetin en temel ve vazgeçilmez ilkelerden biri olduğu belirtilmektedir. Ulusu birleştirici yönüne vurgu yapılmaktadır. Programda din, devletin değil özel alanın konusu olarak ele alınmaktadır ve devletin dininin olmayacağı belirtilmektedir. Siyasetin dini kullanmasına, dinin siyasallaştırılmasına karşı çıkılmaktadır:

“Ne dinin siyasallaştırılması, ne de siyasetin dinselleştirilmesini kabul etmez. Devlet din ve inançlar karşısında eşit mesafededir. Devletin dini olmaz. Din kamusal alanın değil, özel alanın olgusudur. Cumhuriyetin, bilimselliğin, demokrasinin, iç barışın, insan haklarının ve ulusal bütünlüğün temel taşıdır”.

Partinin programındaki laiklik anlayışına bağlı kalan Kılıçdaroğlu, devletin vatandaşı üzerinde dini yönde bir baskı yapmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu noktada laikliğin önemini vurgulamaktadır. Laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün garantisidir.²⁸⁷ Laiklik iç barışın sağlanması açısından da önem taşımaktadır. Bununla birlikte Kılıçdaroğlu’nun laik bir yönetimin, terörü önleyeceğini düşündüğü görülmektedir:

“Bütün İslam dünyasına sesleniyorum: Lütfen laikliği benimseyin. İnançların güvencesidir. Düne kadar laikliği dinsizlik olarak tanımlıyorlardı. Laiklik, inançların güvencesidir. İnsanların inançlarına siyasetin müdahale etmemesi demektir. Ederse ne olur? İşte Paris olur. O nedenle, laiklik terörün de panzehiridir”.²⁸⁸

²⁸⁶ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kilicdaroglu-cemevi-acilisina-katildi-1366788> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

²⁸⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglundan-din-adamlarina-dinsiz-parti-diyenlere-inanmayin-40290143> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

²⁸⁸ 13 Ocak 2015 TBMM Grup Toplantısı Konuşması

Laiklik, Türkiye’de sosyal demokrat bir hareketin oluşumunu zora sokan en temel meselelerdendir. Taşkın’a göre Türkiye’nin sosyolojik yapısı ve dinin toplumsal ve siyasal yaşamdaki belirleyici rolü, ülkede güçlü bir sosyal demokrat geleneğin oluşumunu önlemektedir. Avrupa’da sosyal demokrasi tarihsel süreçte Marksizm’le olan bağıni esnettikçe dine karşı tavrını değiştirmiştir. Türkiye’de ise laiklik ve emeği buluşturma noktasında bir gerilim yaşanmaktadır. Türkiye’de olması gereken, Almanya’da Bad Godesberg Programı ile kararlaştırıldığı gibi dine değil sosyal demokrat değerlere öncelik verilerek dinsel mesellerin çözümü, hatta din ve dindarların siyasi bir sorun olarak görölmekten vazgeçilmesidir. Yine dinin eşitsizlikleri meşrulaştıran yönünü törpülemek için dinsel yapılar devletten uzakta, sivil toplumda yer almalıdır. Bu durum dinlere eşitlikçi ve özgürlükçü olabilme imkânı sağlamaktadır (Taşkın, 2016:10-20).

Sosyal demokratların kurumsal din ile ilişkileri zaman içerisinde değişmiştir. Batılı sosyal demokrat partiler, dindar seçmenlerin siyasal desteğini kazanmak için belgelerinde, dinin sosyal demokrasi açısından taşıdığı öneme değinme ihtiyacı duymuştur (Emre, 2014c: 124). Özellikle sosyal demokratların İslam dini ile ilişkisi, ülkeden ülkeye göre değişmekle birlikte süreç içerisinde de farklılık göstermektedir. Örneğin Avrupa’da sol partiler, Avrupa’ya göç eden Müslümanlara karşı sağ kesimden farklı olarak ilk yıllarda daha ılımlı ve demokratik bir tutumla yaklaşmışlardır. Fakat Soğuk Savaş sonrasında yükselen siyasal İslam karşısında bu tavırlarından uzaklaşarak ülkelerindeki Müslümanların dini özgürlüklerine daha çekinceli yaklaştırmaya başlamışlardır. Avrupa’da Müslüman nüfusun her geçen gün artması, sol partilerin seçmen desteği noktasında bu kesimin taleplerini göz önünde bulundurmasını gerekli kılmaktadır (Laurence, 2013: 18-23).

Laiklik, sosyal demokrasinin var olabilmesi için bir zorunluluktur (Ateş, 1995: 17). Sosyal demokrasi teorik olarak, din ve vicdan özgürlüğü kapsamında insanların dinsel tercihleri doğrultusunda yaşamaları gerektiğini savunur. Fakat Türkiye’de dinin

(İslam), çoğunluğun siyasal davranışlarını yönlendirici işlevi ve siyasetçiler tarafından araçsallaştırılması durumu sosyal demokratların din ile gerilimli bir ilişki yaşamasına yol açmaktadır. Kömürcü, siyasal İslam'ın yükselişe geçtiği dönemlerde CHP'nin çoğunlukla rejimi ve laikliği korumak kaygısıyla hareket ettiğini söylemektedir (2011: 3).

Taşkın, devletin dini tekeli altına almasının, o dinin içinden ve dışından farklı yorumların gelişmesine yol açtığını belirtmektedir. Osmanlı'nın 15. yüzyılda İslam'ın Sünni yorumunu hâkim kılma politikası, Anadolu'da eşitlik ve hoşgörüyü öne çıkaran heteredoks anlayışları yaygınlaştırmıştır. Sosyal demokrasi, tarihsel mücadelenin ürünü olan bu anlayışlardan beslenmiştir. Bu açıdan sosyal demokratlar dine değil; dini siyasal amaçlar için araçsallaştıran yapı ve kişilere karşı eleştirel olmalıdırlar (Taşkın, 2016: 11-15). İslamiyet'in eşitlikçi ve adaletçi yapısı ile Türkiye'nin geçmişinin içinde barındırdığı yenilikçi ve bağımsızlıkçı ruh, sosyal demokrasiyi beslemektedir. Bununla birlikte Osmanlı'dan 1960'lara kadar süregelen tarihsel ve düşünsel birikim, Türkiye'ye özgü bir sosyal demokrasi için bir kaynak niteliği taşımaktadır (Cem, 1987: 26).²⁸⁹ İskandinav ülkelerinde Protestanlığın eşitlik anlayışı sosyal demokrasiyi olumlu yönde etkilemiştir. Bu bölgede sosyal demokrasi Hıristiyan sosyalizminden etkilenmiştir. Türkiye'de de İslam'ın, eşitlik, hoşgörü gibi evrensel değerleri kıstas alıp otoriter eğilimlere karşı çıktığı koşullar sosyal demokrasiyi mümkün kılacaktır (Taşkın, 2016: 23, 41).

Demokrasi ve İslamiyet arasındaki ilişki tartışmalıdır. Anayasaların, ilahi dinlerin kutsal kitaplarının ve ilahi buyrukların karşısında ikincil bir konumda olduklarını düşünenler olsa da İslam'ın başvurduğu araçlar “şura, meşveret, icma ve cumhur” demokrasi ile uyuşmaktadır (Karpat, 2017: 28). İslamiyet, kutsal kitabı olan Kuran-Kerim'de dini gerekçelerle insanların inanmaları noktasında zorlanmalarına izin

---

²⁸⁹ “Türkiye'deki sosyal demokrat hareketin güç aldığı geleneklerin ve kültürün tarihteki ve düşüncedeki kaynakları: (...) Fatih Sultan Mehmet'lerin hoşgörüsünde ve bilime saygısındadır; Genç Osman'ların, II. Mahmut'ların yenilikçiliğindedir. Kuva-yı Milliye'nin vatanseverliğinde ve cesaretindedir. Atatürk'ün milliciliğinde ve bağımsızlığındadır. İsmet İnönü'nün akılcılığında ve demokrasiyi gerçekleştirme tutkusundadır. Sosyal demokrat anlayışa emeğini ve düşüncesini katmış insanların sağladığı evrensel ve ulusal birikimdedir” (Cem, 1987: 26).

vermemektedir (Kışlalı, 1996: 118). “Dinde zorlama yoktur” ifadesi ile başlayan ayet farklı şekillerde yorumlansa da²⁹⁰ nihai olarak Kuran’da insanların inançları konusunda özgür iradeye sahip oldukları belirtilir. Bu hüküm, din ile laikliğin, demokrasinin bir arada olabileceğine işaret etmektedir.

İslamiyet’in devlet yönetimi noktasında ne tür bir yaklaşıma sahip olduğu üzerinde bir konsensüs sağlanamamıştır. Toktamış Ateş’e göre “İslam şeriatının dört kaynağında da (Kuran, Hadis, İcma ve Kıyas) ‘yönetim biçimi’ üzerine herhangi bir açıklama ya da öneri yoktur”. İslamiyet’in devlet yönetimlerinden hangisine yakın olduğu noktasında farklı görüşler söz konusudur. İslam’ı monarşiyle ilişkilendirenler olduğu gibi dört halife döneminde halifelerin seçim ile göreve gelmelerinden hareket edenler İslamiyet’in başlangıç yıllarındaki yönetiminin “bir tür cumhuriyet” olduğunu düşünmektedir. Fakat bu bakış açılarının İslam’da kesin bir hükmü yoktur (1995: 81). İslam’ın bu konuda net bir şey söylememesi, laiklik ve demokrasi ile ilişkisine yönelik olumsuz yaklaşımlara kapı aralamaktadır.

Öktem’e göre dinler arasında ayırım yapmadan dinlerin laiklikle örtüşüp örtüşmediği konusunda, üzerine konuşulan dinin “hangi yorumu” nun kıstas alındığı önemlidir. “Aslında devlet desteğinde olan ya da devlet çatısı altında yer alan hiçbir din, laik olamaz. Devlet manevi bir destekle iktidarını sürdürmek isteyince, teokratik düzenler ortaya çıkar”. İslamiyet’in laikliği mümkün görüp görmediğine yönelik olarak yapılan tartışmalarda, tutucular yani mutezile, buna olumlu yaklaşmazken; özgürlükçü yorumu benimseyenler ise devletin laik olabileceğini düşünmektedir. Her ikisi arasında yer alan ehli sünnet ise her ne kadar aralarında daha tutucu görüşler olsa da özgürlükçü bir bakış açısına sahiptir ve laikliğe uzak değildir (1994: 34).

Kışlalı, İslamiyet’in laiklikle örtüşmediği yönündeki düşünceye karşı çıkar. Hristiyanlık ile İslamiyet’i karşılaştırarak dinlerin ortaya çıktıkları koşulları gerekçe

---

²⁹⁰ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/263/256-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 08.08.2022).

göstererek laiklik açısından bir yargıya varmanın doğru olmadığını söyler. Doğuş koşulları açısından Hristiyanlığın laik bir düzeni mümkün kılıp, İslamiyet'in buna imkân tanımadığını söylemek yanıltıcıdır. Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu gibi büyük bir devlet koşullarında doğması, başlangıçta dine, devletin alanına müdahale etme gücü tanımamıştır. Hz. İsa'nın "Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz" söylemi de siyasetle dinin ayrılığına işaret etmektedir. Hristiyanlık ilerleyen dönemlerde güç kazanarak papaların krallara hükmettiği dönemleri yaşamıştır. İslamiyet ise Hristiyanlıktan farklı olarak devletsiz bir ortamda, kabile toplumunda ortaya çıkmıştır. Devleti kendisinin kurması sebebiyle din ve devlet işleri iç içe geçmiştir. Fakat İslam kural olarak siyasal sistem konusunda detaylı bir düzenleme ortaya koymamıştır (1996: 123-124). Onat'a göre İslam siyasal konuları insanların alanına bırakmıştır. Ahlak ve adalete dayalı bir toplumsal düzeni amaçlamaktadır (2010: 6-7):

"Hz. Muhammed vefat ederken, yerine herhangi bir kimseyi bırakmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan gelişmeler, İslam'ın siyasal meseleleri insana bırakmış olduğunun açık kanıtı olarak anlaşılabilir. Nitekim dört halifeden her birisinin halife oluş şekilleri farklı olmuştur. O zamanki Müslümanlar, halifeliği dinsel bir kurum olarak anlamamışlardır. İslam'ın toplumsal hedefi, ahlaklı ve adaletin egemen olduğu bir toplum yaratmaktır".

Medine Sözleşmesine atıfla, İslam ile yönetilen bir ülkede, herkesin özgürce inancını yaşayabileceği yönünde bir yaklaşım geliştirerek şeriatı savunan kesimler vardır. Fakat pratikte, şeriat ile yönetilen ülkelerin bu tür bir özgürlük anlayışının uzağında olduğu görülmektedir (Ateş, 1995: 26-27). Türkiye Cumhuriyeti, Müslüman ülkeler arasında sosyal, kültürel ve siyasal gelişmişliğini laikliğe borçludur (Kışlalı, 2018: 70-71). Nüfusunun önemli bir çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülke olan Türkiye'de din ve laiklik tartışmalarının en önemli sebepleri arasında toplumun, İslamiyet ile laiklik arasında kutuplaşması bulunmaktadır. Oysaki İslam ve laiklik birbirinin karşıtı değildir, her ikisi de birbirinin varlığını daha "sağlıklı" kılmaktadır (Onat, 2010: 2-7). Müslüman ülkeler arasında Türkiye örneği, laiklikle İslamiyet'in ve demokrasinin bir arada olabileceğini göstermektedir. Türklerin Orta Asya'dan ve Anadolu'dan gelen eşitlikçi ve

çoğulcu kültürel yapısı ile Kemalist Devrimin kazanımları laik bir düzeni mümkün kılmaktadır (Kışlalı, 1996: 129-130). Akat'a göre ise demokrasi ile CHP'nin laiklik anlayışı arasında bir çelişki bulunmaktadır. Türkiye'nin demokratikleşmesi noktasında devletin dini kontrol etmesi gerekliliği yönündeki laiklik anlayışının terkedilmesi gerekmektedir. Akat, bu durumda CHP'nin laik aydın tabanının, laiklik adına demokrasiye karşı çıktığını belirtir (2004: 19).

Türkiye'de din, vatandaşların siyasal tercihlerini etkileyen en temel dinamikler arasındadır. CHP ile halk arasında dinden kaynaklanan bir sosyolojik kopukluk bulunmaktadır. CHP'nin laiklik savunusu ve geçmişindeki birtakım uygulamaları ile birlikte bu konudaki tutum ve söylemleri dine uzak bir parti olduğu algısı yaratmaktadır. Fakat Bora, Kemalist modernleşmenin İslam'ı dışlayan değil, dinin yanlış inanışlarından ayrışarak modernleşmesini hedeflediğini belirtmektedir (Bora, 2008: 118). Berkes, Atatürk Devrimlerinin, Osmanlı'nın devlet yönetimindeki din ve devletin iç içe olması durumunu sonlandırmayı hedeflediğini, İslamiyet'i tamamıyla ortadan kaldırmak gibi bir amacının olmadığını belirtir. Camilerin herkese açık olması, bakımlarının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üstlenilmesi gibi hususlar bunu göstermektedir. Kemalist devrimlerin hedefinde inancın kişisel bir tercih olması vardır (1984: 69). CHP'nin laiklik doğrultusundaki politikalarından bireylerin, inançları konusunda özgür olmalarını ve bunun beraberinde dinlerini, aklın süzgecinden geçirerek öğrenebilmelerini hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda CHP, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuştur ve Kuran-ı Türkçeye tercüme ettirmiştir. Böylelikle CHP'nin dini yanlış yorumlardan arındırmak istediği görülmektedir. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığının laik bir sistemde bulunması, Türkiye'de laiklik tartışmalarına yol açmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, din ve devlet ilişkisinin analizi noktasında, devletin dine yönelik yaklaşımının temel bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu durum laiklik açısından problemlili bir durum yaratmaktadır.

Güneş, Osmanlı'da şeyhülislamın, devletin kontrolü altında olması ve sultan-halifenin yönetiminde bulunması gibi Diyanet İşleri Başkanlığı ile dini yapılanmaların devletin karşısında bir tehdit haline gelmelerinin önüne geçilmesinin hedeflendiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda devlet, İslam'ın Sünni mezhebini egemen kılmak, bu mezhebi ölçüt olarak çalışmalar yapmak ve Sünni mezhebin içinde oluşabilecek ayrışmaların iktidara karşı tehlike yaratma ihtimallerini önlemek istemektedir. Fakat devletin dine bu şekilde kontrolcü yaklaşımı laiklikle örtüşmemektedir. Laisizm, devletin, dinsizliği de içeren şekliyle bütün inanışların karşısında tarafsızlığını ve dinlerden bağımsız olmasını gerektirir (2014: 72).

Devletin Diyanet İşleri Başkanlığını açması dini kontrolü altına alması anlamına gelmekle birlikte iki açıdan faydalıdır. Öncelikle devlet bu kuruluş vasıtasıyla, Türkiye'de Sünni İslam'ın laiklik karşıtı bir tavır içerisinde olmasını önleyebilir ve bu şekilde laikliği koruyabilir. Diğer açıdan ise dini ibadethaneler olan camilerin farklı mezhep, tarikat gibi dini örgütlenmeler tarafından sahiplenilmesine ve bu tür dinsel topluluklar arasında çatışma çıkmasına engel olabilir. Bu kuruluş, camilerin tarafsızlığını sağlar (Akşin, 2014: 189). Diyanet İşleri Başkanlığının varlığını laik açıdan gerekli gören Toktamış Ateş'e göre Batı'nın gelişmiş demokratik ülkelerinde din ve devlet çatışması yaşanmış, bunun sonucunda seküler bir düzeye ulaşılmıştır. Fakat aynı durum Türkiye için söz konusu değildir. Devletin siyasal temellerine karşı yönelen tehlikelere karşı dini kontrolü altına alması gerekmektedir. Çağdaş bir toplumsal düzene ulaşıldığı ve tehdit unsurlarının ortadan kalktığı bir durumda devletin müdahalesine, bu kapsamda Diyanet İşlerine gerek de kalmayacaktır (1995: 29-32).

Laiklik, din ve devletin her karşılıklı olarak birbirinden özerk olmasını gerektirir. Devlet, din, vicdan ve inanç özgürlüğünü sağlamak için gerektiği noktada zorlama, hukuksal yaptırım gücüne sahiptir. Din ise zorlayıcılık üzerine değil gönüllülük esasına dayanır. Bu noktada laik bir devletin kendisi ile birlikte herkesin hukuka uygun hareket

etmesi için “hakem” rolünü üstlenmesi gerekmektedir (Baubérot, 2008: 9-109). CHP’nin laiklik politikasının da bu yaklaşımı desteklediği görülmektedir. İnançların daha özgürce yaşanabilmesi için laiklik bir gereklilik olarak ele alınmaktadır. Kılıçdaroğlu’nun seçim bildirgelerinde bu hassasiyetin vurgulandığı görülmektedir. Türkiye’de laiklik kapsamındaki temel meseleleri eşitlik ve özgürlük temelinde çözmeye çalışmaktadır.

CHP’nin 2011 yılındaki *Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi, Herkesin Türkiye’si* isimli seçim bildirgesinde “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, tüm inanç ve mezheplerin taleplerine duyarlılık içinde, inanç çoğulculuğunu gözeterek ve eşitlik anlayışıyla yaklaşmasını sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapacağız” yönündeki vaat, eşitlik temelinde bu kurumu yeniden yapılandırma hedefini içermektedir. Aynı yaklaşım 2015 Haziran ve 2015 Kasım seçim bildirgelerinde de yer almıştır. Kılıçdaroğlu, Diyanet İşleri Başkanlığını düzenleme hedefine söylemlerinde de yer vermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının, “inanç çoğulculuğu” yaklaşımını benimseyerek bütün inançlara ve onların ibadethane taleplerine karşı eşit mesafede olması ve bu anlayışla yaklaşması gerektiğini belirtmektedir (Kılıçdaroğlu, 2011: 7-8). Diyanet İşleri Başkanlığının laik bir düzen açısından önem taşıdığını düşünen Kılıçdaroğlu, bu kurumun bu amaca hizmet edebilecek bir şekilde reforme edilmesi gerektiğini öne sürmüştür:

“Diyanet İşleri Başkanlığı gerekli bir kurumdur. Ancak hâlihazır konumuyla böyle bir kuruluştan beklenen görevi karşılayamamaktadır. Şimdiki haliyle ancak alanındaki temel görev ve işlevleri yerine getirebilmektedir. Oysa daha fazlasını yapabilmelidir. Kapsayıcı olmalı ve dinin siyasetin dışında tutulmasına yardımcı olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı reforma tabi tutulmalıdır. Böyle bir reformun yönlendirici ilkeleri Anayasamızın hükümleri ve değişik din ve inançlara sahip tüm vatandaşlarımızın gereksinimleri olmalıdır”.²⁹¹

Kılıçdaroğlu’nun zorunlu din dersi tartışmaları konusunda da aynı yaklaşımı sürdürdüğü görülmektedir. Bütün inançları göz önünde bulundurarak laik bir eğitim sisteminin olması gerektiğini savunmaktadır. Laik bir düzende, zorunlu din dersi gibi bir uygulamanın olmayacağını düşünmektedir:

---

²⁹¹ <http://turkishpolicy.com/article/408/interview-with-kemal-kilicdaroglu-winter-2010> (Erişim Tarihi: 21.05.2020).

“CHP’nin okullarda zorunlu din derslerine ilişkin tutumu, zorunlu din dersinin kaldırılması gerektiği yönündedir. Bu dersi kaldıracağız ve yerine Anayasamızın temel hükümleriyle uyumlu bir şekilde tüm din ve inançları kapsayacak tarihi ve kültürel temele dayalı dersler koyacağız. Bizimki gibi laik bir rejimde okullar inanç propagandasına alet edilemez”.²⁹²

Kılıçdaroğlu bir hukuk devleti olan Türkiye’de zorunlu din dersi uygulamasının kaldırılmasının gerekliliğini, AIHM’nin bu yöndeki kararına dayandırmaktadır.²⁹³ Din dersinin zorunluluğu 12 Eylül’ün bir ürünüdür. Türkiye’de 1980 Darbesi sonrasında dinin siyasal nüfuzu önlenmek istenmesine rağmen dinin toplum üzerindeki işlevi göz ardı edilememiştir. Bu sebeple din dersleri müfredata konulmuştur (Narlı: 1994). Kılıçdaroğlu, Kenan Evren’in getirdiği din dersinin zorunlu olması yönündeki uygulamaya son vererek isteğe göre okutulmasını önermektedir (Kılıçdaroğlu, 2011: 7-8). Kılıçdaroğlu’nun Türkiye’de din-devlet ilişkisi noktasında tartışılan pek çok konuda partinin geçmişteki çizgisinden farklı olarak özgürlükçü bir politik yaklaşım geliştirdiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu’nun bu tavrı imam hatipler meselesinde öne çıkmaktadır. Kılıçdaroğlu İmam hatip okulları konusunda 28 Şubat sürecinde haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Bununla birlikte CHP’nin imam hatiplere karşı olduğu yönündeki eleştirilere karşı çıkmış ve önemli olanın nitelikli eğitim olduğunu belirtmiştir: “İmam hatiplere niye karşı olalım? İmam hatipleri kuran parti biziz, açan parti biziz, karşı çıkmıyoruz ki. Yeteri kadar imam hatip olsun, orada da çocuklarımız okusun, iyi okusun, bir sorunumuz yok”.²⁹⁴

Kılıçdaroğlu’nun siyasal tercihlerini dini referans alarak belirleyen dindar seçmenlerin CHP’ye karşı önyargılarını yıkmak ve bu kesimi partiye yakınlaştırmak yönündeki çabası politika ve söylemlerinin muhafazakâr bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Dinin seçmenlerin siyasal tercihleri üzerindeki etkisinin Kılıçdaroğlu’nu

---

²⁹² <http://turkishpolicy.com/article/408/interview-with-kemal-kilicdaroglu-winter-2010> (Erişim Tarihi: 21.05.2020).

²⁹³ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-canli-yayinda-sorulari-cevapladi-28785147> (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

²⁹⁴ 3 Ekim 2017 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

seçmen desteğini artırmak açısından dindar kesimlerin talep ve beklentilerine yönelik bir yaklaşım geliştirmek durumunda bıraktığı görülmektedir. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu, partinin laiklik siyasetini ılımlı bir çizgiye çekmeye çalışmaktadır.²⁹⁵ Bu amaçla partiye dindar kişileri kazandırmak, söylemlerinde dini değer ve kavramlara yer vermek, inanç ve ibadet özgürlüğünü savunmak, inançlara saygılı bir politik duruş sergilemek gibi pek çok adım atmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'deki dindar kesimin CHP'ye karşı önyargısını yıkmak açısından toplumda dindar yönleri ile öne çıkan kişileri CHP ile buluşturmak istediği görülmektedir. Beyoğlu eski müftüsü olan İhsan Özkes bu kişiler arasındadır.²⁹⁶ Kılıçdaroğlu, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde dindar bir kişi olan Ekmeleddin İhsanoğlu'nun adaylığını desteklemiştir. Bu durum CHP'nin laiklik siyasetindeki değişimi göstermektedir.²⁹⁷ Fakat Ekmeleddin İhsanoğlu'nun cumhurbaşkanı adayı olarak tercih edilmesi bazı partililer tarafından eleştirilmiştir. İnce, sağcı bir kişinin aday gösterilmesine karşı çıkmış solcu bir aday çıkarılması gerektiğinin altını çizmiştir.²⁹⁸ Bununla birlikte Ekmeleddin İhsanoğlu'nun CHP ve MHP'nin tabanında yarattığı hoşnutsuzluk seçimlere katılımı olumsuz etkilemiştir (Özbudun, 2015: 99). CHP'nin dindar bir aday tercihi ile birlikte sağcı bir parti olan MHP ile birlikte hareket etmesi CHP'yi destekleyen solcuları rahatsız etmiştir. Kılıçdaroğlu'nun sağcı kişilerin partiye katılması noktasındaki çabasının yanında, Türkiye'deki sağcı kesimin siyasal desteğini kazanmak adına zaman zaman popülist politikalara başvurduğu görülmektedir. Örneğin bozkurt işareti yaparak halkı selamlaması,²⁹⁹ Demokrat Partinin

---

²⁹⁵https://ayrintidergi.com.tr/laiklik-cumhuriyetcilik-cumhuriyet-halk-partisi-ve-tarihsel-sapmalar/#_ftnref39 (Erişim Tarihi: 20.09.2020v).

²⁹⁶<https://www.chp.org.tr/haberler/genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-kanal-d-canli-yayin-24-mayis-2010?q=> (Erişim Tarihi:11.11.2019).

²⁹⁷https://ayrintidergi.com.tr/laiklik-cumhuriyetcilik-cumhuriyet-halk-partisi-ve-tarihsel-sapmalar/#_ftnref39 (Erişim Tarihi:20.09.2020).

²⁹⁸<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/demokrasiyle-geldi-tek-adamliga-gidiyor-1936180> (Erişim Tarihi:18.08.2021).

²⁹⁹<https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/03/20/kilicdaroglu-bozkurt-isareti-yapti> (Erişim Tarihi: 17.06.2022).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kemal-kilicdaroglu-bozkurt-isareti-yapti-40410859> (Erişim Tarihi: 17.06.2022).

iktidarıyla özdeşleşen “yeter söz milletin” sloganını siyasetine dahil etmesi,³⁰⁰ Kılıçdaroğlu’nun sembolik düzeyde de olsa sağın üslubunu kullandığını ve ideolojik doğrultusundan uzaklaştığını göstermektedir. Bunlarla birlikte muhafazakâr sağ siyaset geleneğinden gelen Mehmet Bekaroğlu’nun partiye katılması, CHP’nin sağa kaydığı yönünde bir algı yaratmıştır. CHP’nin içinden gelen eleştirilere rağmen Bekaroğlu görevine devam etmiştir. CHP’ye yönelik önyargının farkında olan Bekaroğlu’na göre de “CHP dindar kesimlere karşı, dine karşı diye yanlış bir algı var. Bu algıyı yıkacak olan da CHP’dir”.³⁰¹

Türkiye’de dinine bağlı seçmenler laikliği, “İslam karşıtı” değerlendirme yönünde bir yaklaşıma sahiptir. Bu tutum CHP’nin seçim başarıları için dezavantajlı bir durum yaratmaktadır (Cıngı, 2011: 5).³⁰² Akkır, Kılıçdaroğlu’nun CHP’nin dine karşı bir parti olmadığını göstermeye yönelik bir çabasının olduğunu söylemektedir. Kılıçdaroğlu’nun “Genel Merkez binasında mescit açılmaya karar vermesi” ve “10 Kasım 2014 tarihinde Atatürk’ün ruhuna okutturulan mevlit” bu yaklaşımı yansıtmaktadır ve CHP’nin din politikasında önemli bir değişim yaşandığını göstermektedir. Bununla birlikte Baykal ve Kılıçdaroğlu’nun laiklik politikalarını karşılaştıran Akkır, laikliğin her iki liderin de din siyasetinin temeli olduğunu belirtmektedir. Fakat Kılıçdaroğlu’nun Baykal’dan farklı olarak laikliği muhalefetinin odak noktasına koymadığını, bunun yerine “sosyal devlet anlayışını ve ekonomik sorunları” yerleştirdiğini söylemektedir. Kılıçdaroğlu, muhafazakarları da içerecek şekilde toplumun her kesiminin oyunu kazanmak için çalışmaktadır (2019: 156-160). Kılıçdaroğlu’nun CHP’nin din üzerinden değerlendirilmesine karşı çıktığı görülmektedir:

“Bizi bazı çevreler ‘dinsiz parti’ olarak göstermeye çalışıyorlar. Bu haksız ithamlara inanmayın. Kurumların dini olmaz. Merkez Bankası’nın dini var mı? Maliye Bakanlığı’nın dini var mı? Bu tür haksız ithamlara inanmayın. O nedenle

³⁰⁰ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/artik-yeter-soz-milletin-2140554> (Erişim Tarihi: 16.06.2022).

³⁰¹ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140905_chp (Erişim Tarihi: 18.08.2021).

³⁰² <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/CHP%20Aydin%20Cingi.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

söylüyoruz; inanç üzerinden siyaset olmaz, kimlik üzerinden siyaset olmaz, yaşam tarzı üzerinden siyaset olmaz”.³⁰³

Türkiye’de toplumun önemli bir kesiminde laikliğe karşı olumsuz bir bakış açısı söz konusudur. Bu durum üzerinde, dini bilgi düzeyinin düşüklüğünün önemli bir etkisi vardır. Dini araştırarak öğrenmenin, eleştiri ve sorgulama kültürünün yerine ezberci bir anlayışla hareket edilmesi alışkanlığının yaygın olması, dini konulardaki cehaletin önemli bir sebebidir. Bununla birlikte, özellikle çocuklara dini öğreten kişilerin pek çoğunun eğitim düzeyinin düşük olması ve pedagojik bir eğitimden yoksun olmaları durumu, hatalı öğretilere yol açmaktadır ve dini öğretim yöntemlerinin de kusurlu olmasına sebebiyet vermektedir. Dinin, kişilerin bireysel, toplumsal ve siyasal yaşamları üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu açıdan laikliğin doğru bir şekilde anlaşılması ve öğretilmesi için din eğitiminin doğru kişiler tarafından verilmesi gerekliliği öne çıkmaktadır.

Onat’a göre “Din konusunda bilgi sahibi olmakla, dindar olmanın birbirine karıştırılması” durumu İslam ve laiklik geriliminin sebepleri arasındadır (2010: 4). Bazı kesimlerce laikliğin dinsizlik veya İslam Karşıtlığı olarak algılandığı Türkiye’de, CHP’nin geçmişteki laiklik kapsamındaki birtakım uygulamaları, bu doğrultuda lider ve yöneticilerin tutum ve söylemleri, CHP’nin dine uzak bir parti olduğu algısı yaratmaktadır. CHP’nin siyasal İslam’a karşı eleştirel tavrı muhalifleri tarafından çarpıtılarak İslam dinine ve dindar insanların kutsal değerlerine mesafeli ve kavgalı bir parti olarak yorumlanmasına yol açmaktadır. Siyasal partilerin bünyesinde her tür inanca sahip insanlar olabileceği gibi CHP’nin de çatısı altında da dine ve dindar insanlara mesafeli kişiler vardır. Fakat bu kişilerin tavrını, partinin bütüncül bir şekilde dine yaklaşımı ile özdeşleştirmek hata bir yaklaşımdır. CHP, din karşıtı bir parti değildir. Siyasal ve toplumsal açıdan barındırdığı tehlikelerden ötürü Siyasal İslam’a ve siyasal İslamcılara karşıdır.

---

³⁰³<http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglundan-din-adamlarina-dinsiz-parti-diyenlere-inanmayin-40290143> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

CHP'ye yönelik yapılan dinsizlik imalarına karşı çoğu zaman CHP'li yöneticilerin ve partililerin savunma refleksi ile hareket ederek laiklik yerine Müslüman kimliklerine sahip çıkma yönünde davrandıkları görülmektedir. Eleştiriler karşısında dindar kimliklerine sarılmaktadırlar. Bununla birlikte CHP'liler kendilerini savunmak için rakip partilerin dindarlığını tartışılır kılmaya yönelik ifadelere de başvurmaktadır. (Emre ve diğerleri, 2017: 56-58). Türkiye'deki muhafazakâr sağ partiler, laiklik, din ve siyaset ilişkisi tartışmalarını dinamik kılmak ve dindar kesimin siyasal desteğini kazanmak için CHP'nin, özellikle geçmişteki, din politikalarını tartışmaya açmaktadır. Sağ partiler, bu gerilimden faydalanarak haklın algısını rahatlıkla yönlendirebilmektedir.

Yüksel Taşkın sosyal demokratların Siyasal İslam'a karşı mesafeli durmalarının İslamofobi yaratmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Ecevit'in İslam'a karşı değil, dinin sağ otoriter yorumuna karşı çıkan tavrını yineleyerek sosyal demokrasinin eşitlik, özgürlük ve dayanışma ilkelerinin Müslümanlara sağdan daha çok dinlerini yaşama olanağı sağlayacağını öne sürmektedir (2016: 62). Sosyal demokrasi, temel hakların korunması konusunda katı ve hiçbir şekilde ödün vermeyen bir ideolojidir (Akat, 2004: 19). Bu doğrultuda sosyal demokrasinin önemli bir koşulu, inanç özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, ibadet etme özgürlüğü gibi temel insan haklarını savunmasıdır. Sosyal demokrasinin eşitlik ve özgürlük gibi temel ilkeleri bunu gerektirmektedir. Özgürlük ve eşitliğin temel bir değer olduğu sosyal demokrat bir yönetimde, kişilerin inançlarını yaşamaları için din ve vicdan özgürlüğü, ibadet özgürlüğü gibi en temel insani haklara sahip olmaları gerekir. Şüphesiz böyle bir siyasal düzen, inanç ve ibadet özgürlüğünün ve bu hakların güvencesi olacaktır. Bu noktada sosyal demokrasi Türkiye'de çoğunlukta bulunan Müslümanların ve başka dine mensup kişilerin ibadetlerini özgürce yaşamalarının teminatı olmalıdır.

Cem, SHP ve öncesindeki sosyal demokrat çizgideki partileri de kastederek solun halkla kopukluğunu din konusundaki yaklaşımıyla ilişkilendirir (1987: 55).

Türkiye’de sosyal demokrat hareketin ilerlemesinin önünde elitist ve merkezîyetçi bürokratik sol geleneği bir engel teşkil etmektedir. Halktan olduğunu iddia eden fakat halka yukarıdan bakan, elitist zihniyet, sosyal demokrasinin halkçı, demokratik özünü çelişmektedir (Cem, 1987: 20). CHP’nin sol kimliği açısından eleştirilen bu durum, partinin siyasal tabanını genişletememesine yol açmaktadır ve seçimlerdeki başarısını olumsuz etkilemektedir. Kılıçdaroğlu’nun CHP’nin sınıfsal ayırım yapan, elitist bir parti olarak algılanmasından rahatsızlık duyduğu görülmektedir. Kılıçdaroğlu bu algının önüne geçmek istemektedir. Bu doğrultuda zaman zaman muhalefetin CHP’ye yönelttiği eleştirileri kendisi partisine karşı yönelmektedir ve CHP’yi eleştirmektedir. Örnek olarak CHP’nin 18. Olağanüstü Kurultay konuşmasında aydın kesim olan elitler (seçkinler) ile elitistler arasında ayırım yaparak partiyi elitistlerden arındıracağını belirtmesi hem bir özeleştirici hem de radikal bir değişim mesajı niteliği taşımaktadır: “Rakı sofralarında Türkiye’yi kurtarırlar. Bunlardan partiyi temizleyeceğim. Bana çalışan adam lazım rakı sofralarında konuşan adam değil”.³⁰⁴ Kılıçdaroğlu’nun 2019 Yerel Seçimleri öncesinde yayınladığı raporda da kendi öz eleştirisini yaptığı ve CHP’nin elitist bir tavır içerisinde olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Partinin seçmen kitlesini artırabilmek için bu duruştan vazgeçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Halkın değerlerinin dışında bir anlayışla hareket edilmesinin CHP’nin iktidara gelmesini zora soktuğunu³⁰⁵ ve bu durumun partinin sosyal demokrat kimliğine zarar verdiğini düşünmektedir.

Kılıçdaroğlu’nun politika ve söylemlerinde Türkiye’de yaşayan insanların önemli bir çoğunluğunun Sünni Müslüman olması durumunu göz önünde bulundurmaya çalıştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu, bu kesimin değerlerine uzak bir politik tutumdan kaçınmaktadır ve İslam dinine ait olgulara söylemlerinde zaman zaman başvurmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’de din ve siyaset ilişkisini ele alırken İslami değer ve

---

³⁰⁴Kılıçdaroğlu, K. (2014) “Birlik ve Kardeşlik Kurultayı Konuşması” https://www.youtube.com/watch?v=fmgTNkX_Ank (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

³⁰⁵ “Elitist bariyeri aşalım... Sağın dilini kullanalım” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/elitist-bariyeri-asilim-sagin-dilini-kullanlim-40973755> (Erişim Tarihi: 03.10.2018).

kavramlara,³⁰⁶ İslam tarihine,³⁰⁷ (Hz. Muhammet,³⁰⁸ Hz. Ömer³⁰⁹ gibi) İslamiyet'in önemli kişileri üzerinden örneklere, Müslümanlar için önemli gün ve olaylara yer vermektedir.³¹⁰ Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'de sağ partilerin popülist dini söylemlerinin, seçmenlerdeki olumlu yansımalarını göz önünde bulundurarak siyasetine dinsel unsurları eklemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Kılıçdaroğlu sosyal demokrasinin temel değerlerini dinsel referanslarla açıklamaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda insana verdikleri değerlerin "Allah'ın yarattığı en değerli varlık" olmasından kaynaklandığını,³¹¹ barışın İslam'ın amaçlarından olduğunu,³¹² yoksullukla mücadele ederken İslami bir usule göre hareket edileceğini ve "Sağ elin verdiği de sol el görmeyecek"³¹³ yönünde davranacaklarını belirtmesi, bununla birlikte sosyal demokrasinin temel ilkelerinden olan adaletin İslam'daki önemine değinmesi sosyal demokrasiyi dindar kesimlere açma çabasını yansıtmaktadır (Kılıçdaroğlu, 2018: 72):

"Çünkü adalet aslında vicdan demek. Bir şeyi doğru yapmak, karşısındaki kişiyi incitmemek, adil davranmak, erdemli olmak. Hak, hukuk, adalet de buradan kaynaklanıyor. 'Hak' aslında aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biri. 'Cenab-ı Hak' deriz, hukuk da hakkın çoğaltılmışı, çoğulu. Adalet zaten bunların bir araya gelmesiyle oluşuyor".

Kılıçdaroğlu'nun muhafazakar ve İslamcı kesimlerin siyasal desteğini kazanmak açısından bazı konularda partinin laik çerçevesinin dışına çıktığı görülmektedir. Bu

³⁰⁶ "Ahlak, bütün inançların ortak temelidir; bütün hukuk ahlak üzerine inşa edilir, ahlak bu kadar önemlidir. Sevgili Peygamberimiz "Ben güzel ahlakı temsil etmek için gönderildim" der, ahlak bu kadar önemlidir" <https://www.chp.org.tr/haberler/26-ocak-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi?q=26%20ocak%202016> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

³⁰⁷ <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglunun-evrensel-asura-matem-merasiminde-yaptigi-konusma-30-eylul-2017> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

³⁰⁸ Siyaset ve ahlak ilişkisi bakımından Hz. Muhammet'in hırsızlık olayı karşısında zengin, yoksul ayrımı yapmadığına, ahlak anlayışına dikkati çekmektedir. 12 Nisan 2016 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

³⁰⁹ "Bizim öngördüğümüz adalet, birilerinin cebini doldurma süreci içinde başladığı adalet değildir. Biz Hz. Ömer'in adaletini getireceğiz bu ülkeye, herkesin alın terinin karşılığını aldığı bir adaleti getireceğiz". 29 Mart 2011 CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=108174 (Erişim Tarihi: 28.05.2020).

³¹⁰ Miraç Kandili gibi 3 Mayıs 2016 TBMM Grup Toplantısı Konuşması (Erişim Tarihi: 04.02.2020).

³¹¹ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/903679-hic-korkmuyoruz-> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

³¹² <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1028423-islam-dini-baris-ve-kardeslik-dinidir> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

³¹³ <https://www.haberler.com/guncel/kilicdaroglu-sag-elin-verdigini-sol-el-gormeyecek-7264168-haberi/> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

noktada tarikatlara yönelik yaklaşımı dikkat çekmektedir. İnanç konusu olarak tarikatları eleştirmemektedir, fakat tarikatların siyasete dahil olmasına, tarikatlar üzerinden halkın maddi ve manevi olarak kandırılmasına karşı çıkmaktadır: “Biz, siyasallaşmamış tarikatlara saygılıyız”. Bu yaklaşımı ile CHP’ye karşı tarikatlar üzerinden yapılan eleştirilere engel olmaya çalıştığı ve bu kesimin CHP’ye karşı bakış açısını olumlu yönde değiştirmek istediği görülmektedir. “Halka daha yakın bir dil oluşturmaya çalışıyoruz”. Aynı zamanda bu tavrını özgürlükçü bir politik anlayışa dayandırmaktadır.³¹⁴ Bu durum Kılıçdaroğlu’nun Türkiye siyasetinde siyasi partilerin iktidara gelebilmeleri açısından önemli bir oy potansiyeline sahip olan bu tür dini yapıları karşısına almaktan çekindiğine işaret etmektedir. Kılıçdaroğlu’nun tarikatlar meselesinde olduğu gibi din ve siyaset ilişkisine yönelik açıklamalarının pek çoğunda pragmatik bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu şekilde Kılıçdaroğlu CHP’nin laiklik anlayışının dışına çıkmaktadır. Söylemsel düzeyde, muhafazakâr, sağ partilerin inançları politik bir araç olarak kullanma geleneklerine başvurduğu görülmektedir. Kılıçdaroğlu’nun, CHP’nin laiklik ilkesinin bir gerekliliği olarak din ve siyasetin ayrılmasını, kurumsal düzeyde partinin bütün inançlara eşit mesafede olmasını savunmasına rağmen, söylemlerinde “Aslında şahsen ben de dindar bir insanım” (2018: 137) gibi ifadelerle sıklıkla başvurması ve kendisini dindar gösterme çabası CHP’nin laiklik politikası ile çelişmektedir. Sol bir parti liderinin Türkiye siyasetinin temel bir alışkanlığı haline gelen dini araçsallaştırma geleneğine uyum sağlaması, seçmen desteğini artırma kaygısını sınıfsal politikalarının önüne geçirdiğini göstermektedir. Bu durum Türkiye’de sol partiler için temel bir paradoksa işaret etmektedir.

Kılıçdaroğlu’nun laiklik kapsamındaki politikaları incelendiğinde geçmişten farklı olarak laik CHP ile dindar halk arasındaki kopukluğu gidermek istediği, CHP’nin din karşıtı bir parti olmadığını göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kılıçdaroğlu’nun bu

---

³¹⁴ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/594519-kilicdaroglundan-tarikat-acilimi> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

konudaki önyargıları kırmak için başörtüsü, zorunlu din dersi, Aleviler, İmam Hatipler gibi din siyaset ilişkisinin tartışmalı meselelerine sosyal demokrasinin eşitlikçi, özgürlükçü ve sosyal adaletçi anlayışından yaklaştığı ve söylemlerinde sık sık dini değerlere başvurmak gibi, birçok noktada politika değişikliğine gittiği böylelikle de CHP'nin ödünsüz laiklik siyasetini yumuşattığı görülmektedir. Laiklik politikasındaki bu farklılaşmanın neticesinde CHP, çeşitli kesimlerce sağ partilere benzediği yönünde eleştirilmektedir. Fakat Kılıçdaroğlu bu durumun önüne geçmeye çalışmaktadır. CHP'nin "sağa kaydı" iddialarını kabul etmemektedir. Bu duruma ekonomik ve sosyal açılardan karşı çıkmaktadır: "Her inanca saygılıyız, her kimliğe saygılıyız. Kimliğe ve inanca sahip çıkmak, saygı göstermek sağa kaymak değildir".³¹⁵ Kılıçdaroğlu'na göre CHP'nin emekçiye, yoksulluğa, işsizliğe, iş kazalarına yönelik politikaları sağda olmadığını göstermektedir.

Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'de genel olarak siyasetin ve sosyal demokrasinin önünde yapısal sorunlar olarak çıkan etnik ve dini meseleler karşısında sosyal demokrat bir siyaset izlemeye çalıştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu, her iki konunun da siyaset alanının dışında olması gerektiğine inanmaktadır. Bunun başarılmasının ise politikayı daha anlamlı kılacağına inanmaktadır: "İnançları ve etnik kimliği, siyasetin dışında bırakırsak siyaset o zaman güzeldir."³¹⁶ Kılıçdaroğlu, bu meselelere yönelik politika ve söylemlerin taşıdığı riskleri göz önünde bulundurmaktadır. Söylemlerinin farklı noktalara çekilmesinden ve Kürt halkını, dindar kesimleri karşısına almaktan çekindiği anlaşılmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun inanç ve kimlik tartışmalarını siyasetin dışında bırakma önerisi demokratik bir siyasal düzen açısından önem taşımaktadır. Fakat Türkiye'nin siyasi gerçeklerine uygun düşmemektedir. Bu konular özellikle siyasal tabanını din ve kimlik üzerinden genişleten sağ partilere oy kazandırmaktadır.

---

³¹⁵Kılıçdaroğlu, K. (2014) "Birlik ve Kardeşlik Kurultayı Konuşması" https://www.youtube.com/watch?v=fmgTNkX_Ank (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

³¹⁶ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kilicdaroglu-cemevi-acilisina-katildi-1366788> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

Kılıçdaroğlu her ne kadar bu konular üzerinden siyaset yapmak istemese de başka partilerin bu durumu siyasete dahil etmeleri durumunun devam etmesi sebebiyle kendisi de bu konuları siyasetine eklemektedir ve dini ve etnik meseleleri politik düzeyde araçsallaştırmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun bu yönde bir politika izlemesi, CHP'nin sosyal demokrat kimliğine zarar vermektedir. Söylemleri ile politikalarının uyumsuzluğunu göstermektedir ve seçmenlerde güven kaybına yol açmaktadır. Oysaki bu konularla ilgili geliştirilecek doğru bir siyaset, CHP'nin sosyal demokrat politikalarına alan açacaktır ve Türkiye'de sosyal demokrasinin iktidara gelme imkanını artıracaktır.

SONUÇ

Çalışmada CHP’de 2010 yılında genel başkan seçilen Kemal Kılıçdaroğlu ile başlayan yeni dönemin ideolojik kimliğinin siyasal analizi yapılmıştır. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu’nun söylem ve politikalarının, partinin sosyal demokrat kimliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. CHP’de tarihsel kökleri 1960’lı yıllardaki ortanın solu hareketine uzanan ve günümüzde hala devam eden sosyal demokrat dönüşüm açısından Kılıçdaroğlu dönemi önemli bir sürece işaret etmektedir. Kılıçdaroğlu’nun sosyal demokrasinin CHP’de kurumsallaşması için mücadele ettiği ve partiyi sosyal demokrat yörüngesine oturtmaya çalıştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu’nun liderliğindeki CHP, Baykal dönemine göre partinin sosyal demokrat kimliğinin öne çıkarılması ve bununla birlikte sosyal demokratlaşma sürecine yoğunluk verilmesi bakımından farklılaşmaktadır. Bu dönemde parti tüzüğünde yapılan değişiklikler, parti belgelerinde ve özellikle seçim bildirgelerinde öne çıkarılan eşitlik, özgürlük, sosyal adalet, barış, insan hakları, emeğin önceliği gibi temalar ve bunlarla birlikte Kılıçdaroğlu’nun söylemleri genel olarak sosyal demokrat bir çerçeveye dayanmaktadır. Fakat Kılıçdaroğlu ile başlayan bu süreci “yeni CHP” olarak nitelendirmek mümkün değildir. CHP’nin belgeleri ile birlikte liderin söylemleri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde Kılıçdaroğlu’nun liderliğe gelir gelmez dile getirdiği “yeni CHP” çağrısının ilerleyen süreçte politik bir zemine oturtulmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemi “yeni” olarak nitelendirmek için eskisinden önemli bir kopuş yaşanmalıdır. Kılıçdaroğlu’nun politika ve söylemleri, pek çok konuda yenilenme dinamiğini barındırsa da partinin duvarlarını aşamamaktadır. Bununla birlikte bu süreçte CHP’nin geçmişten gelen kurumsal geleneğinin dışına çıkılmadığı görülmektedir.

Kapitalizmin küresel düzeyde yol açtığı sosyo-ekonomik eşitsizlikler, covid-19 hastalığı ile birlikte giderek artmaktadır ve tüm dünyayı etkileyen bir ekonomik krize dönüşmektedir. Türkiye’de de yoğun olarak yaşanan pandemi süreci ekonomik krizi derinleştirmektedir. Böyle bir tablo, ideolojik mücadelesi kapitalizmin yol açtığı

eşitsizlikleri ortadan kaldırmak üzerine kurulu olan sosyal demokrasinin önemini artırmaktadır. Bu süreç, Türkiye’de sosyal demokrat hareketin temsilcisi olan CHP’nin sosyal demokrat politikalarına alan açmaktadır. Uzun bir süreden beri muhalefet partisi olarak parlamentoda yer alan CHP, her ne kadar ülkenin yönetiminde söz sahibi olamamışsa da Türkiye’de sosyal demokrat geleneğin kurumsallaşması açısından önemli bir siyasi aktör olma özelliğine sahiptir. Bu kriz dönemi, CHP tarafından iyi değerlendirilirse partinin siyasi tabanını genişletmesine, devamında seçimleri kazanmasına ya da iktidara gelebilmesine imkân sağlayacaktır.

Sosyal demokrasi değişen koşullar karşısında kendisini yenileyebilen ve değişim dinamiğini içinde taşıyan bir ideolojidir. Günümüzde, ortaya çıktığı koşullardan farklı bir yerde durmaktadır. Özellikle amaçsal ve araçsal açıdan başlangıçtaki çizgisinden uzaklaşmıştır. Fakat sosyal demokrasinin bu süreçte evrensel değerleri (eşitlik, özgürlük ve dayanışma/sosyal adaletin savunucusu olma misyonu) değişmemiştir. Bu noktada sosyal demokrasinin menşei olan Batı Avrupa’daki sosyal demokrat partiler ile CHP’nin siyasi tarihi karşılaştırıldığında farklı coğrafyaların farklı siyasi kültürleri beşiklik etmesi sebebiyle, kökensel ve yapısal farklılıklar öne çıkmaktadır. Bununla birlikte bu partilerin her toplumda farklı bir şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Kapitalist sistemin gelişimi ile ortaya çıkan sosyal demokrat hareketin tarihsel evrimi ve ideolojik doğrultusu kapitalizmle ilişkisine göre şekillenmiştir. Sosyal demokrasinin kapitalizme karşı tavrı tarihsel süreçte dönüşüme uğramıştır. Sosyal demokrat partiler, başlangıçta kapitalist sistemin yerine sosyalist bir siyasi ve toplumsal düzeni hedeflerken zamanla kapitalist sistem içerisinde kalarak kapitalizmin yol açtığı sosyo-ekonomik eşitsizliklerle mücadele etmeyi amaç edinmiştir. Günümüzde ise sosyal demokratlar, sosyal demokrasinin temel değerlerine sahip çıkmak açısından kapitalizme karşı mesafesini korumaktadırlar. CHP, Batı’da sosyal demokrat partilerin tarihsel süreçte sosyalist toplumsal düzen hedefinden ve bu doğrultudaki politikalarından kapitalizmle uyumlu bir siyasete doğru yaşadıkları

evrimsel dönüşümü yaşamamıştır. Fakat Batı'daki bu partilerin ideolojik düzeydeki evrimine kaynaklık eden değişim dinamiği CHP'nin devrimcilik ilkesinde mevcuttur. CHP'nin siyasi tarihi değişim odaklı politikalarla doludur. CHP, Türkiye'nin en uzun ömürlü partisi olma özelliğini tarihsel süreçte kendisini yenileyebilmesine borçludur. Devrimcilik ilkesi bu noktada önem taşımaktadır. Devrimcilik, CHP'nin çağdaşlaşmasını, değişen koşullar karşısında gerektiğinde kendisini yenileyebilmesini ve dinamik bir parti olmasını sağlamaktadır. CHP'de özellikle kurultaylarda ve seçim kampanyalarında öne çıkarılan değişim ve yenilenme mesajları ile birlikte bu doğrultudaki söylem ve politikaların temelinde devrimcilik ilkesi bulunmaktadır.

Batı Avrupa'da sosyal demokrasi 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkarken CHP'nin sosyal demokrat kimliği benimsemesi ise 20. yüzyılın ikinci yarısında denk düşmektedir. Batı Avrupa'da sosyal demokrat partilerin tarihsel süreçte sınıfsal bir zeminden halka açılarak yaşadığı sosyolojik anlamdaki dönüşüm CHP'de gözlenmemiştir. CHP, ulusal bağımsızlık mücadelesinin ve ulus inşa sürecinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki kadro tarafından kurulmuştur, siyasal ilkeleri bu doğrultuda oluşturulmuştur. CHP'nin tarihsel temellerinin işçi sınıfı hareketine dayanmaması sosyal demokrat kimliği açısından bir engel teşkil etmediği gibi Kılıçdaroğlu dönemi CHP'sinin sosyal demokratlaşması açısından da olumsuz bir durum yaratmamaktadır. CHP'nin siyasal geçmişinin, ideolojik geleceği açısından engelleyici değil, destekleyici bir işlevi vardır. Partinin üzerine kurulu olduğu ilkeler, halkçılık, devrimcilik, cumhuriyetçilik, devletçilik, laiklik ve milliyetçilik (her ne kadar tarihsel süreçte kapsamlarında değişiklikler olsa da) içlerinde CHP'nin sosyal demokratlaşmasını mümkün kılan pek çok öge barındırmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun altı okun her bir ilkesine yaklaşımının genel olarak bu doğrultu olduğu görülmektedir.

CHP'nin ideolojisinin önemli bir bileşeni olan altı ok, aynı zamanda Cumhuriyet'in kurucu değerlerini ifade etmektedir. Türkiye'nin ve CHP'nin felsefi

temellerini temsil etmesi açısından önem taşıyan bu ilkeleri korumak, partinin siyasi tarihinde değişmeyen temel bir politikası olarak öne çıkmaktadır. Atatürkçülük ya da Kemalizm, CHP'nin sosyal demokratlaşması sürecini engellemektedir. Kemalizm ve sosyal demokrasi arasında tarihsel ve ideolojik olarak Kemalizm'in sosyal demokrasiye alan açması açısından bir süreklilik ilişkisi söz konusudur. Partinin kurumsal yaklaşımı bu doğrultudadır. Her iki sistemli düşünce geleneği CHP'nin ideolojik bütünüün parçaları olarak ele alınmaktadır. Fakat Atatürkçülük ile sosyal demokrat kimliği arasındaki ilişkiye dair partinin siyasal destekçileri arasında yaşanan ayrışmalar CHP'de ideolojik düzeyde bir tartışmaya yol açmaktadır. Bu durum karşısında CHP'nin seçmen tabanını kaybetme kaygısı taşıdığı görülen Kılıçdaroğlu'nun söylem ve politikalarından CHP'de Atatürkçü/Kemalist gelenekçi çizgidekiler ile sosyal demokratları uzlaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Kemalizm ve sosyal demokrasi arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandıramayan Kılıçdaroğlu'nun lider olarak bu gerilimi, her iki düşünsel mirasa sahip çıkarak gidermek istediği ve bu bağlamda her iki kesimi karşısına almamak için her iki ideolojiden de ödün vermemeye çalıştığı görülmektedir. Fakat bu durumun CHP'nin ideolojik kimliği açısından yarattığı karmaşa Kılıçdaroğlu'nu sosyal demokrasi doğrultusunda bir siyaset izleyerek partinin ideolojisini netleştirme çabasına yönlendirmektedir. Kendisinin sosyal demokrat bir gelenekten geldiğini belirten Kılıçdaroğlu partiyi sosyal demokrat kimliği ekseninde dönüştürmek istemektedir.

CHP'nin ideolojik dönüşümü üzerine yapılan çalışmaların bir kısmında, Tek Parti döneminin ideolojisi olan Kemalizm'in sosyal demokrasi ile uyumlu olmadığı savı öne çıkmaktadır. Bu tür bir eleştirel bakış açısına göre Kemalizm ve sosyal demokrasinin bir aradalığı, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında gerilimli bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Bu kapsamda CHP'nin ülkeyi tek başına yönettiği dönemdeki politikaları (özellikle bu süreçteki din ve kimlik siyaseti) ve Kemalizm, partinin sosyal demokrat kimliği açısından eleştirilmektedir. Fakat dinamik bir yapıya sahip olan ideolojileri geçmişe göre ya da

belirli bir döneme göre değerlendirmek kısıtlayıcı ya da indirgeyici bir yaklaşımdır. Kılıçdaroğlu liderliğinin ilk dönemlerinde, Tek Parti dönemi politikalarına yönelik eleştirel bir bakış açısını yansıtan söylemlerde bulunmuştur. Fakat CHP'nin içinde yaşanan fikrîsel ayrılıkların ve bu doğrultudaki tartışmaların partinin ideolojik kimliğini zora soktuğunu görerek bu tür söylemlerini, tabandan gelen tepkiler neticesinde ilerleyen süreçte terk etmek durumunda kalmıştır. CHP'nin geleneksel kitlesi partinin kurucu değerlerinin sorgulanmasını ve tartışılmasını kuşkuyla karşılamaktadır. Tek Parti döneminin CHP'nin genel başkanı tarafından eleştirilmesi, kendilerini Atatürkçü ya da Kemalist olarak nitelendiren kesimleri rahatsız etmiştir.

Tek Parti dönemi politikaları, CHP'nin muhalifleri tarafından da sık sık gündeme getirilen ve eleştirilen bir konudur. Bu durum parti liderlerini, geçmişle yüzleşmek ya da Tek Parti dönemine karşı bir tavır almak durumunda bırakmaktadır. AK Parti tarafından CHP'nin Tek Parti dönemi politikalarına yönelik olarak yapılan eleştiriler karşısında Kılıçdaroğlu'nun (liderliğinin ilk dönemlerinde kendisinin de eleştirel çıkışları olmasına rağmen) partinin geçmişine sahip çıkma yönünde bir politika izlediği görülmektedir. Bu bağlamda özellikle Tek Parti döneminin din politikaları üzerinden CHP'nin güncel siyasetinin değerlendirilmesine ve geçmişin bugüne taşınmasına karşı çıkmaktadır. CHP'ye yönelik olarak oluşan geçmişten kaynaklanan önyargıları yıkmak amacıyla kendi yönetiminde CHP'nin dini değerlere özel bir önem verdiğini göstermeye çalışmaktadır. Bu sebeple politika ve söylemlerinde dini argümanlara sık sık başvurduğu anlaşılmaktadır. Bu durum üzerinde Kılıçdaroğlu'nun, AK Parti'nin 2002'den beri iktidar partisi konumunda bulunmasını dindar seçmenlerle ilişkilendirmesinin önemli bir etkisi vardır. Kılıçdaroğlu, Türkiye'de dindar kesimin inançları doğrultusunda siyasal kararlarını aldığını düşünmektedir ve seçmenler arasında çoğunlukta bulunan bu kişilerin siyasal desteğini kazanabilmek açısından CHP'nin laiklik politikasını ılımlı bir çizgiye çekmeye çalışmaktadır.

Türkiye’de siyaset, sağ ve sol ideolojilerden ziyade din (İslam) üzerinden şekillenmektedir. Dini kaygılar, seçmen davranışlarını önemli oranda etkilemektedir. Özellikle emekçi kesimin çoğunlukla sınıfsal sorunlarına göre değil de dini değerlerine göre hareket etmesi durumu, CHP’nin sosyal demokrat politikalarını karşılıksız bırakmaktadır ve partinin politik düzeydeki hareketlerini kısıtlamaktadır. Türkiye’deki muhafazakâr siyasal geleneğin dini araçsallaştırma yönündeki politikaları, CHP’nin de zaman zaman laik seçmen tabanını göz ardı ederek popülist ve dini siyasallaştıran söylem ve siyasalara başvurmasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu’nun da partinin seçmen tabanını genişletmek amacıyla bazı dönemlerde pragmatik davrandığı ve dini, siyasetine dahil ettiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu bu şekilde bir siyaset izleyerek CHP’nin laik siyasal çizgisinden uzaklaşmaktadır ve muhafazakarlara yaklaşmaktadır.

CHP’nin yakın tarihi, Baykal’ın oy kaygısıyla hareket ederek çarşaf açılımı gibi kendi laik söylemleri ile örtüşmeyen uygulamalara başvurmasına tanıklık etmiştir. Dini siyasete alet etmek, Türkiye’de siyasi parti liderlerinin, katı bir laiklik savunucusu olsalar bile özellikle seçmen kaybının yaşandığı kritik dönemlerde yaygın bir şekilde başvurdukları ve pragmatist davranmaktan çekinmedikleri bir tutum haline gelmiştir. Baykal dönemi ile karşılaştırıldığında Kılıçdaroğlu’nun söylemlerinde dini değerlere daha fazla başvurduğu görülmektedir. Kılıçdaroğlu, Baykal’ın laiklik politikasının sınırlarını esnetmiştir. AK Parti’nin muhafazakâr seçmenlerin siyasal desteğini alarak iktidar partisi olması ve uzun süredir bu konumunu koruması karşısında rakibinin siyaset yapma yöntemine benzer bir politik yaklaşım geliştirmektedir. Örneğin siyasi kaygılarla sembolik düzeyde sağın jargonuna başvurmaktadır. Kılıçdaroğlu’nun çeşitli gerekçelerle bozkurt işareti yapması, İslamcı gelenekten gelen kişileri aday yapması, dini söylemlere ve özellikle sağ sloganlara konuşmalarında yer vermesi gibi politikaları da bu doğrultudadır. Fakat bu tür pragmatist tavırlar, CHP’nin ideolojik çizgisi ile örtüşmemektedir. Kılıçdaroğlu, yalnızca sol söylemlerin ve sınıfsal bir mücadelenin

CHP'yi iktidara taşıyamayacağıının farkındadır. Dindar seçmenin siyasal desteğini kazanmaya çalışmaktadır. CHP'yi İslami değerlere yakın bir çizgiye çekmeye çalıştığı görülmektedir. Zaman zaman kendisinin muhafazakâr yönünü öne çıkartma çabası da bu kaygısını yansıtmaktadır.

Din ve laiklik ilişkisi Türkiye'de siyasetin temel sorunlu alanlarından biridir. Laiklik, CHP'nin diğer bütün ilkelerinin temelidir. Bununla birlikte CHP'de liderlerin politikalarının sınırlarını belirleyen temel bir kavramdır. Laiklik tartışmaları kapsamında Alevilik meselesi öne çıkmaktadır. CHP'nin laiklik kapsamındaki politikaları Alevileri partiye yaklaştırmaktadır. Alevilerin CHP ile yakınlığı tarihsel süreçte değişkenlik göstermiştir. Kılıçdaroğlu'nun kendisinin de Alevi olması özellikle son dönemde Alevilerin CHP'de daha çok yer almalarına ve CHP'nin Aleviler ile özdeşleşmesine sebebiyet vermiştir. Kılıçdaroğlu, Alevilerin taleplerine duyarlıdır. Kılıçdaroğlu'nun politika ve söylemlerinde Alevilerin sorunlarını çözmeye yönelik vaatler öne çıkmaktadır. Bu konuda sosyal demokrat bir yaklaşımla hareket ettiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu, Alevilerin zorunlu din dersi uygulamasının kaldırılması, cemevlerinin ibadethane statüsü kazanması gibi birçok talebini din ve vicdan özgürlüğü kapsamında ele alarak eşit yurttaşlık zemininde çözüme kavuşturmak istemektedir. Kılıçdaroğlu'nun bu meseleye yaklaşımı diğer pek çok konudan farklı olarak süreç içerisinde değişmemiştir. Kılıçdaroğlu, din ve siyasetin alanlarının birbirinden ayrı olduğunu, siyasetin dine müdahalesinin toplumu bölme yönünde bir risk barındırdığını öne sürmektedir. Bununla birlikte söylemlerinde sık sık dinin siyasallaşmasının yarattığı tehlikelere vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda laikliği, terörü önleyen ve toplumsal barışı sağlayan temel bir politika olarak ele aldığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu, dinin siyasetin alanından uzak olması gerektiğini savunsa da İslami değer ve kavramlara söylemlerinde sık sık başvurmaktadır. Bu şekilde bir siyaset izlemesi, dindar halk tarafından anlaşılacak ve desteklenmek isteğinin laiklik politikasının önüne geçtiğini göstermektedir.

Kılıçdaroğlu'nun, Alevilik, din dersleri, imam hatipler gibi Türkiye'de din ve siyaset ilişkisinin tartışmalı meseleleri karşısında dini hassasiyetleri gözetken bir yaklaşımla hareket etmeye çalıştığı görülmektedir. Sosyal demokrasinin özgürlük ilkesinin doğrultusunda din ve vicdan özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi temel haklara öncelik vermektedir. Sosyal adalet ilkesi bağlamında devletin bütün inançlara eşit mesafede yaklaşmasını ve ibadethane imkanını sağlamasını savunmaktadır. Bununla birlikte inançlarını yaşaması açısından herkesin eşit olduğuna vurgu yaparak partide eşitlik üzerine dayalı bir laiklik siyaseti geliştirmeye çalışmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun bu konuları eşitlik, özgürlük ve sosyal adalet temelinde ele alması, söylem ve politikalarını bu doğrultuda üretmesi, sosyal demokrat bir bakış açısını ortaya koymaktadır. CHP'nin laiklik politikasını sosyal demokrat bir çerçevede dönüştürmek için çaba sarf ettiğini göstermektedir.

Kılıçdaroğlu'nun laiklik konusunda Baykal'dan daha esnek ve özgürlükçü bir yaklaşımla hareket ettiği görülmektedir. Muhafazakâr bir parti olan AK Parti'nin iktidarına karşı muhalefetinde Baykal'dan farklı olarak daha ılımlı bir çizgide politika izlemektedir. Bu durumun en görünür örneği Kılıçdaroğlu'nun kadınların kamusal alanda örtünmeleri konusundaki tavrıdır. Bu konuya din ve vicdan özgürlüğü doğrultusunda yaklaşmaktadır. Kamusal alanda kadınların örtülü bir şekilde yer almaları, Türkiye'de laiklik sorunsalı ekseninde en çok tartışılan konular arasında olmuştur. Kılıçdaroğlu'nun bu konudaki yaklaşımını zamanla değiştirdiği görülmektedir. Başlangıçta CHP'de Baykal'a benzer bir bakış açısı ile konuyu ele almıştır. İlerleyen dönemlerde bu tavrını terk etmiştir. CHP'nin türban konusunda önyargılı olan ve kamusal alanda buna karşı çıkan geleneksel tabanını karşısına almayı göze alarak türbanı inanç özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir. Kamusal alanda ya da devlet kurumlarında kadınların örtünmelerini desteklemiştir ve bu konuda CHP'nin geçmişteki politikalarını

eleştirmiştir. Kılıçdaroğlu'nun bu tavrı, değişim yönündeki söylemlerini politik düzeyde de uyguladığını göstermektedir.

Kılıçdaroğlu'nun genel başkan seçilmesinden itibaren CHP'nin sosyal demokratlaşması yönünde bir politika izlediği görülmektedir. Kılıçdaroğlu 2011 ve 2015 seçim bildirgelerinde ekonomik ve sosyal meselelere ağırlık vererek sosyal adaleti sağlamayı hedeflemiştir. Seçim süreçlerinde güçlü sosyal demokrat söylemlerde bulunmuştur. İlerleyen süreçte ise kurucu değerlere sahip çıkmaya çalışmakla birlikte partide ideolojik bir yenilenme başlatma çabasını sürdürmüştür. Kılıçdaroğlu'nun (2010-2017 arasındaki) söylemlerinde ve politikalarında özgürlük, eşitlik, fırsat eşitliği, özgürlükçü ve katılımcı demokrasi, dayanışma, sosyal adalet vurgusu başta olmak üzere insan hakları, hukukun üstünlüğü, yoksullukla mücadele, sosyal devlet gibi sosyal demokrasinin temel ilkelerine bağlı kaldığı görülmektedir. Bu süreçte katıldığı kurultaylardaki söylemleri ve kurultayların temaları sosyal demokrat bir bakış açısını yansıtmaktadır. TBMM Grup Toplantısındaki konuşmalarında Türkiye'nin gündemine ve temel meselelerine dair söylemleri de genel olarak sosyal demokrasinin temel değerleri ile uyumludur. Kılıçdaroğlu döneminde partinin belgelerinin de sosyal demokrat bir çerçevede hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte CHP'nin programı üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamışsa da partinin tüzüğünün belirli maddelerinde düzenlemelere gidilmiştir. 2012 yılında Tüzük üzerinde yapılan değişiklikler (kadın ve gençlik kotasının artırılması, genel başkanlık için gereken yüzde 20 şartının düşürülmesi gibi) ile mevcut tüzüğün demokratikleşmesi açısından önemli adımlar atılmıştır. Seçim bildirgelerinde ise daha önceki bildirgelere göre sosyal devlete ağırlık verildiği, özellikle bu kapsamda aile sigortasının öne çıkarıldığı ve partinin sosyal demokrat kimliği ekseninde bir politika izlendiği görülmektedir.

Kılıçdaroğlu, CHP'nin ekonomi politikasını sosyal demokrat kimliği ekseninde şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda sosyal devlete ve vergi politikalarına öncelik

verdiği görülmektedir. Sosyal demokrasinin sosyal adalet ilkesi doğrultusunda hareket ederek politikasının odağına yoksullukla mücadeleyi yerleştirmektedir. Kılıçdaroğlu'nun refah düzeyinin gelişmesinin önemli bir göstergesi olarak çocukların yatağa aç girmemesini en temelde kıstas aldığı ve bu durumun önüne geçmeyi hedeflediği görülmektedir. TBMM Grup konuşmalarında, basında yer alan röportajlarında ve söylemlerinde, seçim bildirgelerinde bu temayı işlemeye çalışmaktadır. Yoksullukla mücadelede emek ve emekçinin sosyal, siyasal ve ekonomik haklarının korumak önem taşımaktadır. Sosyal demokrasi emeği temel bir değer kabul etmektedir. Bununla birlikte emekçilerin hakkının savunulmasını gerektirmektedir. Buna önem verdiği anlaşılan Kılıçdaroğlu'nun, emekçi kesimlerin yaşadıkları mağduriyetleri gidermek ve emekçilerin haklarına sahip çıkmak amacıyla CHP'de Emek Bürolarının açılmasını sağladığı görülmektedir. Ecevit döneminin örnek alındığı Emek Büroları, CHP'nin emekçi kesim ile bağımlı kuvvetlendirmek, partide bir emek hareketi yaratmak, emeğin örgütlülüğünü sağlamak, emekçi kesimin sorunlarını gidermek gibi açılardan değer taşımaktadır. Bu politikalar, Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin sosyal demokrat kimliğini söylem düzeyinin ötesine taşıdığını göstermektedir. CHP'de gerçekleştirilen çeşitli bilimsel faaliyetler de sosyal demokrasinin kurumsallaşması açısından önem taşımaktadır.

Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'nin en temel toplumsal sorunları karşısında sosyal demokrat bir bakış açısıyla çözüm önerileri üretmeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle siyasetin temel meselelerinin altyapısal sebeplerine odaklanmaktadır. Genel olarak birçok sorunun kaynağının işsizlik, yoksulluk ve ekonomik imkansızlıklar olduğunu düşünmektedir. Bu durumun önüne geçmek için güçlü bir sosyal devleti savunmaktadır. Özellikle Kürt sorunu konusuna bu doğrultuda yaklaştığı anlaşılmaktadır. Kürt sorununun temelinde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ve geçmişteki yanlış politikaların olduğunu öne sürmektedir. Bu sorunun çözümü için işsizlik ve feodal toplumsal düzenle mücadele etmeyi hedeflemektedir ve eşitsizliğin temelindeki sorunlara odaklanmaktadır. Bu

doğrultuda bölgeye yatırım yapmak, istihdamı sağlamak gibi alternatif çözüm politikaları geliştirdiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu, Kürt sorunu konusunda sosyal demokrasinin eşitlik, özgürlük, adalet, barış, insan hakları gibi temel değerleri üzerinden bir siyaset izlemeye çalışmaktadır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde var olan sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesini Kürt sorununun çözümünde temel bir politika olarak görmektedir. Meselenin ekonomik temellerine odaklanması ile birlikte bu konuda demokrasiyi ve TBMM'yi çözümün adresi olarak ele alması sosyal demokrat bir çerçevededir. Bununla birlikte Kılıçdaroğlu'nun, Kürt halkının CHP'ye karşı önyargısını yıkmak ve siyasal desteğini kazanmak için geçmişle yüzleşmek gibi popülist politikalar geliştirdiği ve geçmişin yaralarını sarmak istediği görülmektedir. Kılıçdaroğlu döneminde CHP'de Kürt sorununa karşı çözüm olarak üretilen politikalar çeşitli raporlarda, bildirimlerde, seçim bildirgelerinde ve kanun tekliflerinde yer almıştır. Kılıçdaroğlu, terörle güvenlik güçlerinin mücadele etmesinin önemini vurgulamakla birlikte Kürt meselesinin çözümünde barışçıl bir politikayı öne çıkarmaktadır. Etnik kimlikler üzerinden siyaset yapılmasına karşı çıkararak insanların doğuştan sahip oldukları kimliklerden ötürü ötekileştirilmelerinin önüne geçmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Politik düzeyde bir empati geliştirmeye çalıştığı görülen Kılıçdaroğlu, söylemlerinde istikrarlı bir şekilde yaradılıştan kaynaklanan farklılıkların bir ötekileştirme meselesi olmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda CHP'nin iktidarında, toplumun ayrışmasının önüne geçileceğine ve toplumsal birliğin sağlanacağına yönelik politik vaatlerde bulunmaktadır. Etnik kimliklerle ilgili meselelere yönelik olarak barış, saygı, birliktelik, ortak güç gibi mesajları öne çıkarmaktadır. Fakat meselenin gerilimli boyutları bu konuda istikrarlı bir politika ortaya koyamamasına yol açmaktadır.

Sosyal demokrat bir parti olmanın önemli bir koşulu parti programında ve politikalarında sosyal demokrasinin evrensel değerlerine bağlı kalmaktır. Kılıçdaroğlu dönemi CHP'sinin parti programı, Baykal'ın liderliği sürecinde hazırlanmıştır ve sosyal

demokrat bir nitelik taşımaktadır. Söylemsel düzeyde de Kılıçdaroğlu'nun sosyal demokrat değerlere bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat parti içi muhalefet, parti tabanının siyasal tercihi, iktidar olma kaygısı, seçmen profili, Türkiye'nin sosyolojik ve ekonomik yapısı gibi unsurlar Kılıçdaroğlu'nun siyaset alanını kısıtlamaktadır. Bu kaygılarla zaman zaman CHP'nin sosyal demokrat kimliğini ikinci plana koyduğu ve popülist bir siyaset izlediği görülmektedir.

Sosyal demokrat partilerin ideolojik kimliğinin analiz edilmesi noktasında partilerin sınıfsal tabanı önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda sosyal demokrat bir partinin toplumsal tabanının işçi sınıfına dayanması gerektiği yönünde bir yaklaşım söz konusudur. Fakat Batı Avrupa'da sosyal demokrat partiler her ne kadar emeğin savunucusu olsalar da 20. yüzyılın ikinci yarısında oy kaygısı ile hareket etmişlerdir. Parlamentoda sınıfsal tabanlarını genişletme ihtiyacı duyarak halka açılmışlardır. Kökensel açıdan sosyal demokrasiyi ele alanlar CHP'nin sosyal demokrat olamayacağını öne sürmektedir. CHP'nin tarihsel temelleri Batı Avrupa'daki sosyal demokratlardan farklıdır. Batı'da sosyal demokrat partilerin oluşumu, işçilerin siyasal haklarını savunma amacına dayanmaktadır ve bu partilerin başlangıçta sosyalizm hedefi vardır. Tarihsel süreçte her ne kadar amaçsal açıdan evrilerek sosyalist toplum hedeflerinden uzaklaşsalar da emeğe öncelik verilmesi ve emekçilerin haklarının savunulması günümüzde hala sosyal demokrat partilerin ayırıcı yönüdür. CHP, başlangıç dönemlerinden günümüze kadar sosyalist bir toplumsal düzen hedefine sahip olmamıştır. CHP'nin kuruluş misyonu da sınıfsal ayrımlara karşıdır. Özellikle halkçılık ilkesi sınıfsız bir toplumsal düzeni hedeflerken, devletçilik ilkesi ise özel sektörü kabul etmektedir. 1960'larda ortanın solunun sosyalizmden farklı olduğu vurgulanmıştır. Sosyal demokratların milliyetçi olamayacağını savunanlara göre CHP'nin milliyetçilik ilkesi sosyal demokrat bir parti olmasını zorlaştırmaktadır. Bu bakış açısı sosyal demokrasiyi enternasyonalciliğe indirgemektedir. Oysaki sosyal demokrat partilerinin birçoğu kendi

ülkelerinin milli menfaatine öncelik vermektedir. Sosyal demokratların geçmişte, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki tutumları da bu durumun bir kanıtıdır. Bu sebeple CHP'nin ilkelerinden birinin milliyetçilik olması, sosyal demokratlaşması önünde bir engel değildir. CHP'nin milliyetçiliği ırkçı değildir.

CHP'nin siyasi tabanı işçi sınıfına dayanmamaktadır. CHP'nin kurulduğu dönemin sosyo-ekonomik ve politik koşulları, işçi sınıfının siyasal örgütlülüğü açısından problemlidir. Erken Cumhuriyet döneminde işçilerin sayısal oranlarının düşüklüğü ve sınıfsal bilinç düzeyinin yetersizliği durumu, sosyal demokrat bir partinin varlığına imkân sağlamamıştır. CHP'nin ulusal kurtuluş savaşını yürüten Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partileşmesi ile kurulması ve siyasal köklerinin ulusal bir mücadeleye dayanması, ilerleyen dönemlerde partinin sosyal demokratlaşması açısından bir engel teşkil etmemiştir. Sosyal demokrat partilerin tarihsel süreçte deneyimledikleri ideolojik düzeydeki değişimden hareket ederek CHP'nin farklı tarihsel ve siyasal aşamalardan geçmiş olmasını sosyal demokrat kimliği açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir.

Batı'da sosyal demokrat partilerin siyasal tabanı, mavi yakalılar ve beyaz yakalılar ile birlikte daha çok orta sınıflara dayanmaktadır. CHP'nin temsil ettiği kesimler de çoğunlukla eğitilmiş orta sınıflardır. Batı'daki gibi mavi yakalılar ve beyaz yakalılar CHP'nin siyasal temsil alanındadır. Bu kesimler arasında çoğunlukla beyaz yakalılar CHP'yi desteklemektedir. Sosyal demokrat bir partinin ayırıcı yönü işçiler başta olmak üzere bütün emekçi kesimin siyasal temsiliyetini üstlenebilmesidir. Batı'daki sosyal demokrat partilerin sosyal demokrasinin ilkelerine bağlılıkları ve emekçinin haklarına sahip çıkmaları, CHP'nin sosyal demokrat kimliğinin de temel bir dinamiğidir. Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu'nun CHP'de emek üzerine kurulu bir politik yaklaşım geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Fakat Türkiye'de düşük gelirli seçmenler ya da işçi sınıfı sosyal demokrat bir parti olma iddiasındaki CHP'ye değil, çoğunlukla sağ partilere

destek vermektedir. Bu kesimlerin siyasal tercihleri sınıfsal konumlarının savunucusu olarak CHP'yi görmedikleri göstermektedir. Türkiye'de işçilerin, köylülerin ve genel olarak emekçilerin sınıfsal bilinç düzeyleri düşüktür. Bu kesimlerin pek çoğunun siyasal tercihlerinde dini ve kültürel faktörler belirleyici olmaktadır. Bu durum sosyal demokrat politikaların siyasal tabanını genişletmesi önünde bir engeldir. Kılıçdaroğlu'nun uzun süredir parlamentoda muhalefet partisi olarak yer alan CHP'yi iktidar partisi konumuna çıkarabilmek için partinin toplumsal tabanını genişletme ihtiyacı duyduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Baykal dönemine kıyasla sosyal demokrat politikalara ağırlık vermektedir. Türkiye'de sosyal demokrat bir geleneğin inşası için parti olarak CHP'nin üzerine düşen görevi yerine getirdiğini öne sürmektedir. Bu kapsamda örgütlü emeğe, sendikalara ve sivil toplum kuruluşlarına da sorumluluk yüklemektedir. Özellikle sendikaların bu konuda beklentileri karşılayamamasından şikâyet etmektedir.

Türkiye'deki siyasal kültür, sosyal demokrat teori ile pratik arasındaki kopukluğu derinleştirmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de sosyal demokrasinin tarihsel, ekonomik ve sosyolojik bağlamı onu siyasal iktidara taşıyacak kadar kuvvetli değildir. Sosyal demokrasinin gelişimi için demokratik bir siyasal düzen gerekmektedir. Demokratikleşme süreçleri ile bağlantılı olarak sosyal demokrasi Türkiye'de geç gelişmiştir. Batı Avrupa'da sosyal demokrasi, Türkiye'ye kıyasla daha güçlü bir konumdadır. Bu durum Avrupa'daki sosyal demokrasinin ve proleter kültürün toplumsal taşıyıcıları olarak akademisyenler, aydınlar ve sendikaların önemli bir işlev görmelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de ise CHP eliyle oluşturulmaya çalışılan sosyal demokrat hareketin zayıflığını birçok faktör etkilemektedir. Bunların başında eğitim seviyesinin düşüklüğü, sosyal demokrasi üzerine yapılan çevirilerin ve ilgili literatürün sayıca az oluşu, demokratik bir siyasal kültürün eksikliği ve sosyal demokrat bir parti olma iddiası taşıyan CHP'nin politikalarına karşı duyulan güvensizlik gelmektedir.

CHP'nin iktidar partisi olma deneyimi üzerinden çok uzun yıllar geçmiştir. CHP'nin sosyal demokrat bir programla toplumu ikna çabasının başarılı olamamasının önemli bir sebebi örgütsel dinamizminin eksik olmasıdır. Siyasal katılım mekanizmalarının zayıf kaldığı ve lider odaklı bir işleyişin hâkim olduğu siyasi partilerde ideolojik kimlik de liderin gölgesinde kalmaktadır. Sosyal demokrat bir parti söz konusu olduğunda ise siyasal katılım mekanizmalarının aktif ve örgütsel yapılanmanın demokratik olması gerekir. Bu hususlar siyasi partilerin lider egemen yapılara dönüşmesini önlemektedir. Bununla birlikte sosyal demokrat partiler, klientalist ilişki ağlarından uzak durmalı ve sosyal demokrasinin evrensel değerlerine bağlı olmalıdır. Fakat Türkiye'deki siyasi partiler, bu tür bir demokratik işleyişin uzağındadır. Çoğunlukla genel başkanın hakimiyetindeki bir örgüt yapısına sahiptir. Özellikle seçim süreçlerinde adayların belirlenmesinde ve parti yöneticilerinin seçilmesinde parti içi demokrasi yaygın bir şekilde göz ardı edilmektedir ve kararlar liderlerin görüşleri doğrultusunda şekillenmektedir. Türkiye'deki siyasi parti liderlerinin pek çoğu gibi CHP'de Kılıçdaroğlu'nun da sosyal demokrasiden uzak düştüğü en temel konu parti içi demokrasidir. Bu durum özellikle CHP'nin seçim dönemlerinde adaylarının belirlenmesi süreçlerinde öne çıkmaktadır. Kılıçdaroğlu (2010-2017 yılları arasında yapılan seçimlerde) partinin tabanının talepleri doğrultusunda davranacağını ve ön seçim gibi demokratik uygulamalarda bulunacağını vaat etmesine rağmen adaylar üzerinde delegelerin belirleyici olmasını sağlayamamıştır. Adayların belirlenmesinde kendi tercihini demokrasinin önüne geçirerek bu söylemi ile çelişmiştir. Katıldığı 12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçimlerinde, 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde ve 1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde belirli bir oranda ön seçime başvurursa da CHP'de tam anlamıyla bir demokratik bir sistem sağlanamamıştır. Bununla birlikte 2016 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP'nin desteklediği cumhurbaşkanı adayı, partinin tabanının görüşleri doğrultusunda saptanamamıştır. Bu

süreçte ittifak yapılan partilerin de partinin bazı kesimlerini rahatsız ettiği görülmüştür. Oysaki parti içi demokrasi, sosyal demokrat olmanın bir ön koşulu niteliği taşımaktadır.

Kılıçdaroğlu söylemsel düzeyde siyasi partilerde liderlerin örgütsel işleyişin önüne geçmelerine ve lidere göre şekil alan bir yapının oluşmasına karşı çıkmaktadır. Fakat adayların saptanması süreçlerinde olduğu gibi genel başkanlığını devam ettirmek açısından başvurduğu yöntemlerle de demokratik işleyişten uzaklaştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu (2010-2017 yılları arasında) CHP'nin katıldığı bütün seçimlerden sonra görevine devam etmiştir. 2011 Haziran Genel Seçimlerinde, 2015 Haziran Genel Seçimlerinde ve 2015 Kasım Genel Seçimlerinde CHP'nin oy oranının yüzde yirmilerde kalmasını sağlamıştır. Fakat partinin başarısını bu oranın ötesine taşıyamamıştır. 2010 Referandumunda da destek verdiği hayır bloğu yüzde 50'yi aşamamıştır. 2016 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde ise CHP'nin ittifak adayı olan Ekmeleddin İhsanoğlu seçimi kazanamamıştır. Kılıçdaroğlu'nun Baykal'a göre katıldığı seçimlerde oy oranlarında görece bir yükseliş yaşasa da nihai olarak başarılı olamadığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu'nun sosyal demokrat politikaları ve değişim mesajları halk düzeyinde yeterince bir karşılık bulamamıştır. Bu duruma rağmen istifa etmeme yönündeki tavrını sürdürmüştür. Bu şekilde yeni bir liderin partinin başına geçme olasılığının ve partide örgütsel düzeyde bir yenilenmenin önüne geçmiştir. Türk siyasal hayatında parti liderlerin bu tür yaklaşımlarını eleştirmesine rağmen kendisi de benzer şekilde davranmıştır.

Kılıçdaroğlu'nun partide yapısal değişiklikler yapmaya çalıştığı noktalarda Baykal dönemi CHP'sinden farklılaştığı görülmektedir. Baykal dönemi, CHP'de sosyal demokrat bir parti kimliğinden ziyade Baykal'ın liderliği ile anılmaktadır. Baykal'ın SHP döneminde olduğu gibi CHP'de genel başkan adaylığı sürecindeki hırslı ve mücadeleci politik tavrı, genel başkanlığı döneminde de devam etmiştir. Baykal'ın genel başkanlığı boyunca liderliğini koruma çabası parti içi demokrasiyi gölgelemiştir ve liderliğini, parti

kimliğinin önüne geçirmiştir. Bununla birlikte Baykal dönemi, çoğunlukla Baykal'ın hizipçi olarak anılmasına da sebebiyet veren politik mizacı ile değerlendirilmektedir. Fakat Baykal, CHP'nin siyasal tabanını genişletmek ve partinin başarısını artırmak açısından etkili bir lider olamamıştır. Baykal, her ne kadar seçim dönemlerinde değişim mesajlarını öne çıkarsa da statükosunu korumaya çalışmıştır. Türkiye'nin temel siyasi meseleleri karşısında milliyetçi ve laik bir çizgide politika yapmıştır. Genel olarak Baykal, CHP'de partinin kurumsal kimliğini korumak odaklı bir siyaset geleneği oluşturmuştur. Baykal'ın CHP'deki politik mirasının, Kılıçdaroğlu'nun liderliği döneminde partinin sosyal demokratlaşması yönündeki politikalarını çevreleyen bir etkisi olmuştur.

Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin sosyal demokratlaşması doğrultusunda bir politik yaklaşım geliştirdiği ve Türkiye'de sosyal demokrat bir gelenek oluşmaya çalıştığı görülmektedir. Fakat tarihsel, sosyo-ekonomik ve siyasal nedenlerle bu konuda yeterince başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Küresel düzeyde neoliberalizmin yarattığı tahribat, sosyal demokrasinin temel değerlerini ve siyaset pratiğini zora sokmaktadır. Bu durum karşısında Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin geliştirdikleri politikaların sağ popülist partilere benzer bir doğrultuda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sosyal demokratlar, tüm dünyada gelir dağılımındaki eşitsizlik, sosyal adaletsizlik gibi neoliberalizmin yarattığı olumsuz koşullarla mücadele edebilecek önemli bir aktör olma özelliğini korumaktadırlar. Bu doğrultuda Türkiye'de neoliberalizme karşı sosyal demokrat bir parti kimliğine sahip olan CHP öne çıkmaktadır.

CHP'nin sosyal demokrat kimliği ile Türkiye'de sosyal demokrasinin başarısı arasında önemli bir etkileşim söz konusudur. Türkiye'de güçlü bir sosyal demokrat hareketin oluşmaması çoğunlukla CHP kaynaklı olarak görülmektedir. CHP gibi ülke siyasetinin temel bir aktörü olan bir partinin sosyal demokrasiyi temsil etmesi, sosyal demokrat hareketin geleceğinin CHP ile ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Bu

bağlamda Türk siyasetinde CHP'nin başarı ya da başarısızlıklarını, sosyal demokrat hareket üzerinden değerlendirme yönünde bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. CHP'de yaşanan örgütsel düzeydeki problemler ile birlikte Türk siyasetinin temel sorunsallarını teşkil eden Alevilik, din ve devlet ilişkisi, Kürt sorunu, kimlik tartışmaları gibi konular Kılıçdaroğlu'nun sosyal demokratlaşma mücadelesini zorlaştırmaktadır. Sosyal demokrat siyasetin önüne çıkan engelleri aşmak için Kılıçdaroğlu'nun alternatif politikalar üretmeye çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda özellikle seçmenlerin sosyolojik yapısına göre bir politik yaklaşım geliştirme çabası öne çıkmaktadır. Fakat Kılıçdaroğlu'nun bu yöndeki politikaları partiyi ideolojik doğrultusundan uzaklaştırmaktadır. CHP'de liderin her kesimden insanları etkileme yönünde izlediği siyaset, kimlik tartışmalarına, ideolojik belirsizlik iddialarına yol açmaktadır. Özellikle CHP'nin seçim yenilgilerine yönelik eleştiriler ağırlıklı olarak partinin din ve kimlik politikalarına dayandırılmaktadır. Bütün bu etkenlerin CHP'nin siyasal başarısı üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Parti içinde yaşanan ideolojik çatışmalar, Türkiye'de sosyal demokrasinin mümkünüğünün sorgulanmasına yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (1996). Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi. *Toplum ve Bilim*, 70, 153-198.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ahmad, F. (2006). Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti)-Republican People's Party (RPP). Neil Schlager and Jayne Weisblatt (Ed.), *World Encyclopedia of Political Systems and Parties* Fourth Edition içinde (s.1367-1380). New York: Infobase Publishing.
- Ahmad, F. (2008). Politics and Political Parties in Republican Turkey. Reşat Kasaba (Ed.), *The Cambridge History of Turkey in the Modern World Volume 4*. içinde, (s.226-265), New York: Cambridge University Press.
- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Y. Alogan (Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akad, T. (1986). *Avrupa'da Sosyal Demokrasi*. 11. Tez, S.4.
- Akat, S. A. (2004). *Sosyal Demokrasi Gündemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Akgün, S. (1980). Türkçe Ezan. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 13(24), 105-113.
- Akkır, R. (2019). *CHP'nin Din Politikaları*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aksoy, M. (1997). *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Akşin, S. (2014). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktürk, Ş. (2008). Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007. *Doğu Batı Dergisi* "Etnisite", S. 44, Yıl 1, s.43-74, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Anderson, P. (1987). Sosyal Demokrasinin Sonu Mu? *11. Tez*, S.6.
- Ataay, F. (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*. Ankrara: De Ki Basım Yayım.
- Atatürk, M. K. (2000). Atatürk'ün 1921 Hakimiyet-i Milliye'den Ruşen Eşref ile Röportajı. *Atatürk'le Konuşmalar*. Cumhuriyet Gazetesi Eki.

- Atatürk, M. K. (2004). *Nutuk*. H. V. Velidedeoğlu (Haz.). İstanbul: Çağ Yayıncılık.
- Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*. <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/SÖYLEV-ORJINAL.pdf> (Erişim Tarihi: 05.09.2022).
- Ateş, T. (1995). *Dünya'da ve Türkiye'de Laiklik* (7. Baskı). İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Ateş, T. (1997). *Parti İçi Eğitim Semineri I Bir Siyasal Düşüncenin Evrimi*, "Konuşmacı".
CHP: Ankara.
- Ateş, T. (2008). *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ayata, S. (2015). Sencer Ayata. *Türkiye İçin Sosyal Demokrasi Zorluklar ve Fırsatlar içinde* (s.239-265). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Ayata, S. (2016). Önsöz. *CHP Söylem Politika İdeoloji 2010-2016*, S. Ayata (Der.).
İstanbul: Ka Kitap.
- Ayata, S., ve Ayata, A. G. (2007). The Center-Left Parties in Turkey. *Turkish Studies*, 8(2), 211-232.
- Baubérot, J. (2008). *Dünyada Laiklik*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Baykal, D. (2001). *Deniz Baykal CHP ve Anadolu Solu*, Der. A. Hakan, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Baykal, D. ve Cem, İ. (1991). *Yeni Sol*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Berger, S. (2000). *Social Democracy and the Working Class in the Nineteenth and Twentieth Century Germany*. New York: Longman.
- Berkes, N. (1984). *Teokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Berktaş, F. (2010). *Politikanın Çağrısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berman, S. (2012a). *Siyasetin Önceliği-20. Yüzyılda Avrupa'da Sosyal Demokrasinin İnşası*. N. Atabağsoy ve S. Toprak (Çev.). Ankara: Phonenix Yayınevi.
- Berman, S. (2012b). *Sosyal Demokrasi Dönemi-İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Avrupa*. Ö. Ordu (Çev.). Ankara: Phonenix Yayınevi.

- Berman, S. (2020). Can Social Democrats Save the World (Again)? *Foreign Policy*, 7(235), 28-34.
- Bernstein, E. (2011). *Sosyalizmin Ön Koşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Bila, H. (1979). *CHP 1919-1979*. Ankara.
- Bila, H. (2008). *CHP 1919-2009*. (4. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Bora, T. (1995). *Nationalist Discourses in Turkey*. <https://birikimdergisi.com/articles/7398/tanil-bora-nationalist-discourses-in-turkey> 01.10.2021
- Bora, T. (2004). *Almanya'da Sosyal Demokrasinin Doğuşu 1848-1913*. İstanbul: SODEV.
- Bora, T. (2008). *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılı*. (5. Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. (19. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cem, İ. (1984). *Sosyal Demokrasi Nedir Ne Değildir*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Cem, İ. (1987). *Engeller ve Çözümler Türkiye'de Sosyal Demokrasi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cengiz, M. (2018). Giriş. *Umut Hep Var, Kemal Kılıçdaroğlu'yla Söyleşi* (2. Baskı). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- CHP (1935). *CHP Programı*. Ankara: Ulus Basımevi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/549/197000602.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).
- CHP (1937). *CHP1936 İl Kongreleri*.
- CHP (1969). *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*. Ankara: Ulusal Basımevi.

- CHP (1973), *Ak Günlere CHP (1973 Seçim Bildirgesi)*.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI/197600453%20CHP%201973%20SECIM%20BILDIRGESI%200000-0019%20GIRIS.pdf>
- CHP (1995). *1995 Seçim Bildirgesi Türkiye'yi Çağdaş Dünyaya Açacağız*.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2571?show=full> (Erişim Tarihi: 18.04.2020).
- CHP (2002). *Güzel Günler Göreceğiz! Cumhuriyet Halk Partisi 2002 Seçim Bildirgesi*.
<https://chp.azureedge.net/b6bdceb40e6f4f4d8fe40f11ce4cbd30.pdf> (Erişim Tarihi: 21.01.2021).
- CHP (2003). *30. Olağan Kurultayı Temel Sorunlar ve Temel Çözümler Bildirgesi*
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2588/200401633.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 29.06.2020).
- CHP (2004). *Türkiye'nin Aydınlık Yüzü: CHP 2004 Yerel Yönetim Seçimleri*
- CHP (2007). *Cumhuriyet Halk Partisi Pusula '07*.
<https://chp.azureedge.net/a8a787fdd8024b5e8753a33a81fd0a40.pdf> (Erişim Tarihi: 21.01.2021).
- CHP (2011). *Doğu ve Güneydoğu Ekonomik Kalkınma ve Stratejik Hedefler*.
- CHP (2011). *Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi Herkesin Türkiye'si CHP Seçim Bildirgesi*.
<https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf>
- CHP (2012). *34. Olağan Kurultay Demokrasi ve Özgürlük Bildirisi*.
<http://www.sosyaldemokratdergi.org/chp-kurultayindan-demokrasi-ve-ozgurluk-bildirisi/> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

- CHP (2012). 34. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporu. <https://content.chp.org.tr/file/80064.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2020).
- CHP (2014). *Gezi Hareketi*. <https://chp.org.tr/yayin/gezi-hareketi/Open> (Erişim Tarihi: 01.09.2020).
- CHP (2015). *Çağdaş Türkiye İçin Değişim Cumhuriyet Halk Partisi Programı* <https://chp.azureedge.net/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2021)
- CHP (2015). *Önce Türkiye (2015 Kasım Seçim Bildirgesi)*.
- CHP (2016). 35. Olağan Kurultay Parti Meclisi Çalışma Raporu. <https://content.chp.org.tr/file/45340.pdf> (Erişim Tarihi: 29.02.2020).
- CHP (Deniz Baykal Dönemi) *Cumhuriyet Halk Partisi Eğitim El Kitabı*, Ankara: CHP yayınları
- CHP 22 Soru 22 Cevap CHP'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi. https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//chp_kurt_meselesi_kitapcik.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- CHP *Dünden Bugüne Cumhuriyet Halk Partisi*. <https://content.chp.org.tr/file/46181.pdf> (Erişim Tarihi: 28.09.2022).
- Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük (2012 Değişiklikleri ile)
- Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük (2018 Değişiklikleri ile)
- https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2019).
- Cıngı, A. (2004). Önsöz. *Almanya'da Sosyal Demokrasinin Doğuşu*. (s.5-6). İstanbul: SODEV.
- Cıngı, A. (2008). *Almanya'da Sosyal Demokrasinin Doğuşu 1848-1913*. İstanbul: SODEV.

- Cıngı, A. (2011). *CHP: A Party on the Road to Social Democracy*. Friedrich Ebert Stiftung, International Policy Analysis. <https://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/08193.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2019).
- Cıngı, A. (2013). CHP'nin Sosyal Demokratlaşma Süreci. *Sosyal Demokrasi Notları* içinde (s.125-157), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Cıngı, A. (2014). CHP: 90 Yıllık Çınar, *100. Yıla Doğru CHP* içinde (s.11-34). İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Cıngı, A. ve Fincancıoğlu, Y. (2000). *Sosyal Demokraside Arayışlar "3. Yol" Nereye?* İstanbul: SODEV.
- Ciddi, S. ve Esen, B. (2014). Turkey's Republican People's Party: Politics of Opposition Under A Dominant Party System. *Turkish Studies*, 15(3), 419-441.
- Cleveland, W. L. ve Bunton, M. (2009). *A History of The Modern Middle East*. United States of America: Westview Press.
- Conradt, D. P. (2012). The Context of German Politics, *Politics in Europe* içinde (s. 213-236). (M. D. Hancock vd. Der.), D.C. Wahington: CQ PRESS.
- Coşar, S., ve Özman, A. (2008). Representation Problems of Social Democracy in Turkey. *Journal of Third World Studies*, 25(1), 233-252.
- Çakır, S. (2019). *Erkek Kulübünde Siyaset*. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Daver, B. (1955). *Türkiye Cumhuriyetinde Layiklik*. Ankara: SBF Yayınları.
- Dellaloğlu, B. F. (2019). Türkiye Modernleşmesinin Politik Teolojisi. *Cogito*, (94), 151-163.
- Demirel, A. (2018). *Tek Partinin İktidarı Türkiye 'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Derviş, K. ve diğerleri. (2006). *Krizden Çıkış ve Çağdaş Sosyal Demokrasi*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Dokuz Eylül Hareketi (2018). *Yeniden CHP*

- Dorien, G. (2019). The Birth of Social Democracy From Karl Marx to Eduard Bernstein. *Commonweal*. <https://www.commonwealmagazine.org/birth-social-democracy> , (Erişim Tarihi: 20.06.2020).
- Duverger, M. (1974). *Siyasal Partiler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ecevit, B. (1973). *Ortanın Solu*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Ecevit, B. (2015). *Atatürk ve Devrimcilik*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Emre Y. ve diğeri. (2017). *Haksızlıklar Ülkesinde Sosyal Demokrasi*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Emre, Y. (2013). *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol-Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emre, Y. (2014a). CHP ve Sosyal Demokrasi. *100. Yıla Doğru CHP* içinde (s. 112-125). İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Emre, Y. (2014b). *Denenmemiş Tek Çare Sosyal Demokrasi*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/denenmemis-tek-care-sosyal-demokrasi> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- Emre, Y. (2014c). Sosyal Demokrasi Akademik Literatürü Üzerine Bir İnceleme. *Toplum ve Bilim* içinde (s.236-257). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Emre, Y. (2014d). The role of academics in Turkey’s politics: the Mülkiye Junta and the Transformation of the Republican People’s Party. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(1), 109-128.
- Emre, Y. (2015a). *Çözüm Süreci’nde CHP: Üçüncü yol mümkün mü?* https://www.academia.edu/14732164/%C3%87%C3%B6z%C3%BCm_S%C3%BCrecinde_CHP_%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC_yol_m%C3%BCmk%C3%BCn_m%C3%BC (Erişim Tarihi: 15.11.2020).
- Emre, Y. (2015b). Why has social democracy not developed in Turkey? Analysis of an atypical case. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(4), 392-407.

- Emre, Y. (2019). *Kökler CHP, Devamlılık ve Değişim*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Emre, Y. (2022). *İkinci Yüzyıla Çağrı Kılıçdaroğlu Doktrini*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Emre, Y. ve Cop, B. (2015). Giriş. *Türkiye İçin Sosyal Demokrasi Zorluklar ve Fırsatlar* içinde (s. 9-25). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Emrealp, S. (1991). *Sosyal Demokrasi'den "Sosyal Demokrasi"ye...*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Erdoğan, C. (2018). *CHP: İdeoloji-Örgütsel Yapı Parti İçi Demokrasi ve Oligarşi*. İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları.
- Ergüder, Ü. (2009). Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri. *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s.415-444). Bursa: Dora Yayınları.
- Ersan, V. (2013). *1970'lerde Türkiye Solu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Feigl Heihs, M. (2004). Why Do Social Democratic Parties Change Employment Policy Positions? A Comparison of Austria, Germany and The United Kingdom. Giuliano Bonoli ve Martin Powell (Ed.), *Social Democratic Party Policies in Contemporary Europe* içinde (s.161-179). London: Routledge.
- Filiztekin, A. (2016). *Sosyal Demokrasi ve Ekonomi*. Ankara: Alabanda Kitap.
- Fincancı, Y. (1993). *Günümüzde Sosyal Demokrasi*. İstanbul: TÜSES.
- Findley, C. V. (2014). *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. G. Ayas (Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fuat Keyman, E., ve Öniş, Z. (2007). Globalization and Social Democracy in the European Periphery: Paradoxes of the Turkish Experience. *Globalizations*, 4(2), 211-228.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (2. Baskı). İstanbul: Hil Yayın.
- Giddens, A. (1997). *Jenseits von Links und Rechts*. a. M.: Suhrkamp.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü Yol Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*. İstanbul: Birey Yayınları.

- Göle, N. (2013). Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak. N. Göle (Der.), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde (s.19-40). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönenç, L. ve Kontacı, A. E. (2019). 2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama ve Yürütme İlişkileri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 53-79, S.145, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2019-145-1880> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- Gutmann, A. (2018). Giriş. A. Gutmann (Haz.), *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* içinde (s.25-45). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güneş Ayata, A. (1995). Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(03), 79-88.
- Güneş Ayata, A. (2002). The Republican People's Party, B. Rubin & M. Heper (Ed.), *Political Parties in Turkey* içinde (s.102-121). Routledge.
- Güneş Ayata, A. (2010). *CHP Örgüt ve İdeoloji*. İstanbul: Güdoğan Yayınları.
- Güneş Ayata, A. ve Ayata, S. (2002). Ethnic and Religious Bases of Voting. S. Sayarı ve Y. Esmer (Ed.), *Politics, Parties, and Elections in Turkey* içinde (s.137-155). Lynne Rienner Publishers.
- Güneş, H. (2014). *Adalet Çağrısı CHP İçin Sosyal Demokrasi Seçeneği*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Güneş, H. (2015). Hurşit Güneş. *Türkiye İçin Sosyal Demokrasi Zorluklar ve Fırsatlar* içinde (s.130-146). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Güneş, T. (1961). CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı. *Türk Demokrasisinin Analizi*, 30-33.
- Güriz, A. (2011). *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*. Ankara: Phonenix Yayınevi.
- Hale, W. (1999). Turkey's Domestic Political Landscape: A Glance at the Past and the Future. *The International Spectator*, 34(1), 27-46.
- Hall, W. G. (1949). *The labour party*. (Vol. 124). Collins.

- Hatipoğlu, A. (2012). *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü-Kemalizmden Sosyal Demokrasiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hendrich, B. (2006). Post-nationalist semiotics? The Emblem of the Justice and Development Party AKP. Hans-Lukas Kieser (Ed.), *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*. Bloomsbury Publishing.
- Heper, M. (2002). The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey. B. Rubin & M. Heper (Ed.), *Political Parties in Turkey içinde*: (s.138-146). Routledge.
- Heper, M. ve Bilge Criss, N. (2009). *Deniz Baykal. Historical Dictionary of Turkey*, Scarecrow.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawn, E. J. (2010). *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- İzgili, M. (2013). *CHP "Yeni" Oldu Mu? Tüzük Demokratikleşti Mi?* Ankara: Karınca Yayınları.
- Jenkins, G. (2008). *Political Islam in Turkey Running West, Heading East?* Palgrave Macmillan.
- Kabasakal, M. (2013). Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Gelişimi ve CHP. *Sosyal Demokrasi Notları içinde* (s.91-124). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kahraman, H. B. (1993a). *Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kahraman, H. B. (1993b). *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kahraman, H. B. ve Keyman, F. (1996). The Crisis of Social Democracy and Its Reconstruction. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(23), 5-14.
- Kalaycıoğlu, E. (2005). *Turkish Dynamics Bridge Across Troubled Lands*. Palgrave Macmillan.

- Kamalak, İ. (2013). *Sosyal Demokrasi Notları*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kamalak, İ. (2012), Sosyal Demokrasiyi Tanımlamak: Eduard Bernstein'ın Yaklaşımı Üzerinden Bir Deneme İlkeleriyle Sosyal Demokrasi. *Sosyal Demokrasi Okumaları* içinde (s.3-21). Ankara: Orion Kitabevi.
- Kapani, M. (2015). *Politika Bilimine Giriş*. (56. Baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Karakaş, E. (1992). *Gelecek Sosyal Demokrasidir*. İstanbul: Sosyal Demokrasi Yayınları.
- Karakaş, E. (2008). Sosyal Demokrasi Arayışları. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Sol* içinde (s.252-261). Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakaş, E. (2013). Sosyal Demokraside Siyaset ve Örgütlenme Anlayışı. *iSosyal Demokrasi Notları* içinde (s. 159-182). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Karakaş, E. (2019a). *Çağdaş Parti Örgütlenmesi CHP ve Örgütsel Yenilenmenin Temel İlkeleri*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Karakaş, E. (2019b). *Kürt Sorunu-Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Karakaş, E., (2014), CHP'nin 90. Yılı ve Gelecek. *100. Yıla Doğru CHP* içinde (s.35-39). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Karpat, K. H. (1991). The Republican Peoples Party (1923-1945). Metin Heper ve Jacob M.Landau (Ed.), *Political Parties and Democracy in Turkey* içinde (s.42-64). London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Karpat, K. H. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi, (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*. (8. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kavukçuoğlu, D. (2003). *Sosyal Demokraside Temel Eğilimler*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Kemahlı, F. (2012). *Türkiye'de 1980 Sonrası Hegemonya ve Siyasal Mücadelede CHP*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keskin, H. (2014). *CHP Kurultayı ve Parti İçi Demokrasi*. *Sosyal Demokrat Dergi*.

<http://www.sosyaldemokratdergi.org/hakki-keskin-chp-kurultayi-ve-parti-ici-demokrasi/> (Erişim Tarihi: 09.06.2021).

Keyman, F. (2010). *Baykal ve CHP*. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/baykal-ve-chp-997034/> (Erişim Tarihi: 30.05.2020).

Keyman, F. (2013). *CHP ve Kılıçdaroğlu Artık Karar Vermeli*. <http://www.milliyet.com.tr/chp-ve-kilicdaroglu-artik-karar-vermeli/siyaset/siyasyazardetay/30.01.2013/1662094/default.htm> (Erişim Tarihi:30.05.2020).

Kılıçdaroğlu K. (2011). Interview with Kemal Kılıçdaroğlu. *Turkish Policy Quarterly*, 9(1), 19. <http://turkishpolicy.com/article/408/interview-with-kemal-kilicdaroglu-winter-2010> (Erişim Tarihi:21.05.2020).

Kılıçdaroğlu, K. (2011). *Türkiye 'ye Sözüm Var*. İstanbul: Literatür Kitabevi.

Kılıçdaroğlu, K. (2014). “Birlik ve Kardeşlik Kurultayı Konuşması” https://www.youtube.com/watch?v=fmgTNkX_Ank (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

Kılıçdaroğlu, K. (2016). “21. Yüzyılda Sosyal Demokrasi ve Cumhuriyet Halk Partisi” <https://www.politikyol.com/kemal-kilicdaroglu-21-yuzyilda-sosyal-demokrasi-ve-cumhuriyet-halk-partisi/> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

Kılıçdaroğlu, K. (2016). “İhtiyacımız olan tek şey; 4. büyük devrimdir” <https://www.politikyol.com/ihtiyacimiz-olan-tek-sey-4-buyuk-devrimdir/> (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

Kılıçdaroğlu, K. (2017). “Interview with Kemal Kılıçdaroğlu: The ‘Justice March’ & the state of Turkey’s democracy” *Turkish Policy Quarterly*, 16(2), 17-26. <http://turkishpolicy.com/article/862/the-justice-march-the-state-of-turkeys-democracy> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

Kılıçdaroğlu, K. (2018). *Umut Hep Var*. (Söyleşiyi Yapan: Makbule Cengiz). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

- Kışlalı, A. T. (1996). İnsan Hakları Açısından Laiklik, *Çağdaş Toplum Değerleri* içinde (s.117-130). İstanbul: Çağdaş Yaşamı Desteklene Derneği Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1999). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, (6. Baskı). Ankara: İmge Kitebevi.
- Kışlalı, A. T. (2000). *Siyaset Bilimi*. (8. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kışlalı, A. T. (2018). *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Kili, S. (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kili, S. (1981). *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*. (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koç, Y. (1997). *Sendikalar, Siyaset, Siyasal Parti*. Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası Eğitim Yay. No.19. <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320510159b.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).
- Koç, Y. (1998). *100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi. <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321200910b.pdf> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).
- Koç, Y. (1998). *Sendikacılık Tarihi*. İstanbul: Rumi Matbaa <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322171321b.pdf> Erişim Tarihi: 05.06.2022).
- Köker, L. (2010). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Kömürcü, D. (2008). *1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Fırsatlar, Stratejiler ve Kriz (SODEP ve SHP Deneyimleri)*.Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kömürcü, D. (2011). Kılıçdaroğlu sonrası CHP. *İktisat Dergisi*, 515(516), 2011.
- Kubicek, P. J. (2010). Kemalizm. George Thomas Kurian ve diğerleri (Ed.), *The Encyclopedia of Political Science* içinde (s.890-892). CQ Press.

- Kumaş, R. (1999). *CHP'nin Soy Ağacı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Laclau E. ve Mouffe, C. (2015). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laurence, J. (2013). Islam and Social Democrats: Integrating Europe's Muslim Minorities. *Dissent*, 60(4), 18-23.
- Lavelle, A. (2009). Explanations for the neo-liberal direction of social democracy: Germany, Sweden and Australia compared. J. Callaghan (Ed.), *In Search of Social Democracy Responses to Crisis and Modernisation*. New York: Manchester University Press.
- Leach, R. (1991). *British Political Ideologies*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Lees, C. (2009). Germany- Social Democratic Party of Germany Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD). D.J. Sagar (Ed.). *Political Parties of the World* içinde (s.230-240). London: John Harper Publishing.
- Lenin, V. İ. (1993). *Proleter Devrim ve Dönük Kautsky*. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Lenin. V. İ. (2009). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (9. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mango, A. (1991). The Social Democratic Populist Party, 1983-1989. Metin Heper and Jacob M. Landau (Ed.), *Political Parties and Democracy in Turkey* içinde (s. 170-187). London: I.B. Tauris & Co Ltd.
- Mardin, Ş. (1973). Center-Periphery Relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 169-190.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. ve Engels F. (1969). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. Ankara: Sol Yayınları.

- Marx, K. ve Engels F. (1976). *Komünist Manifesto*. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Merkel, W. ve diğerleri, (2012). *İktidarda Sosyal Demokrasi*, K. Özcan ve E. Baltacı (Çev.). Ankara: Phonenix Yayınevi.
- Meyer, T. (1991). *Demokratik Sosyalizm-Sosyal Demokrasi*. Yonca Özkaya (Çev.). İstanbul: Sosyal Demokrasi Yayınları.
- Meyer, T. (2015). Müdahale: Sosyal Demokrasinin Ütopik Artık Değeri. *Dünyada Sosyal Demokrasi içinde* (s. 9-15). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Nachtwey, O. (2013). Market social democracy: The Transformation of the SPD up to 2007. *German Politics*, 22(3), 235-252.
- Narlı, N. (1994). Türkiye’de Laikliğin Konumu. *Cogito*, 1(1), 23-31.
- Offerman, T. (1998). The Lassallean Labor Movement in Germany: Organization, Social Structure and Associational Life in the 1860s, D. E. Barclay ve E. D. Weitz (Ed.), *Between Reform and Revolution: German Socialism and Communism From 1840 to 1990*. New York: Berghahn Books.
- Okyayuz M., ve Kamalak, İ. (2004). Sosyal Demokrasi “Revizyonist” Mi? *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/sosyal-demokrasi-quotrevizyonistquot-mi-871510/> (Erişim Tarihi: 19.09.2018).
- Onat, H. (2010). Türkiye’de Din ve Laiklik: Türkiye’nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine. *Akademik Ortadoğu*, 5(1), 1-8.
- Ozankaya, Ö. (1981). *Atatürk ve Laiklik Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öktem, N. (1994), Dinler ve Laiklik. *Cogito Dergisi (Laiklik Özel Sayısı)*, S.1, Yaz 1994, 31-4. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Örmeci, O. (2010), Son 50 Yıla Damga Vurmuş Bir İsim: Deniz Baykal. *Politika Dergisi*.
<https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Örmeci, O. (2012). The CHP's Ideological Crisis: Both Diffident and Different. *Reflections Turkey*. <http://www.reflectionsturkey.com/2012/12/the-chps-ideological-crisis-both-diffident-and-different/> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- Öymen, O. (2013). <http://www.onuroymen.com/arsiv/2987> (Erişim Tarihi: 11.04.2020).
- Özbudun, E. (1976). *Social Change and Political Participation in Turkey*. New Jersey: Princeton University Press.
- Özbudun, E. (1987). Turkey. Myron Weiner and Ergun Özbudun (Ed.), *Competitive Elections in Developing Countries* içinde (s.328-365). Duke University Press.
- Özbudun, E. (2015). The 2014 Presidential Elections in Turkey: a Post-election Analysis. *Global Turkey in Europe III: Democracy, Trade, and the Kurdish Question in Turkey-EU Relations*, 19, s.99-106 <http://www.jstor.org/stable/resrep09856.17> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- Özbudun, E. (2016). *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Özdalga, E. (1998). *Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Özdalga, H. (2001). *Sosyal Demokrasinin Kuruluşu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. (4. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Parlak, İ. ve Öztürk, A. (2015). 2009-2015 Aralığında “Açılım” Süreçlerine Yönelik Siyasi Parti Söylemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, VI(II):87-114

- Przeworski, A. (2012) *Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi*. N. Atabağsoy ve diğeri (Çev.). Ankara: Phonenix Yayınevi.
- Rossi, E. ve Balsa-Barreiro, J. (2019). Is it Dead or O Sleeping? The Crises of Social Democracy (And The Establishment) in Europe. *Harvard International Review*, 40(2), 38-40.
- Sandbrook R. (2007). *Social Democracy in the Global Periphery Origins, Challenges, Prospects*. Cambridge University Press.
- Sarıtaş, İ. (2012). Schröder Sonrası Alman Sosyal Demokrasisi ve Yeni Program Hazırlıkları. İ. Sarıtaş (Ed.), *Sosyal Demokrasi Okumaları* içinde (s.153-174). Ankara: Orion Kitabevi.
- Savran, S. (1986). CHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi. *11. Tez*, S.4.
- Sayarı, S. (2008). Giriş. (Ed.) M. Heper ve S. Sayarı. *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sayarı, S. ve Dikici Bilgin, H. (2013). *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schüler, H. (2002). *Türkiye’de Sosyal Demokrasi Particilik Hemşehrilik Alevilik*. Y. Tonbul (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seddon, D. (2004), *A Political and Economic Dictionary of the Middle East*. London: Europa Publications.
- SHP (1990). *Sosyaldemokrat Halkçı Parti’nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri*.
- Somer, M. (2016). *Sosyal Demokratlar ve Türkiye’de Kürt Sorunu*. Ankara: Alabanda Akademi.
- Sotelo, I. (1987). *Pipers Handbuch der Politischen Ideen*. Vol. 5. Munich: Piper.
- Spencer, P. ve Mollman, H. (2020). *Milliyetçilik*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

- Stiglitz, J. E. (2019). The End of Neoliberalism and The Rebirth of History. *Project Syndicate*. <https://www.economics.utoronto.ca/gindart/2019-11-04%20-%20The%20end%20of%20neoliberalism%20and%20the%20rebirth%20of%20history.pdf> (Erişim Tarihi: 20.05.2020).
- Tachau, F. (1991). The Republican People's Party 1945-1980. M. Heper ve J. M. Landau (Ed.), *Political Parties and Democracy in Turkey içinde* (s.99-119) London: 1.B. Tauris & Co Ltd.
- Taşkın, Y. (2016). *Sosyal Demokrasi ve Din*. Ankara: Alabanda Yayınları.
- Tekin, Y. ve Okutan, M. Ç. (2012). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Timur, T. (2019). *İslam, Laiklik ve Aydınlanma Savaşı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Tomlinson, J. (2020). Social Democracy and the Problem of Equality: Economic Analysis and Political Argument in the United Kingdom. *History of Political Economy*, 52(3), 519-538.
- Tosun, T. (2012). *Yeni CHP ve Politikanın Seyri*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Tosun, T. (2015). *7 Haziran Seçimine Doğru Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)*. S.128 http://file.setav.org/Files/Pdf/20150607131057_128_chp_analiz_web.pdf (Erişim Tarihi: 10.09.2022).
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncer, E. (1996). *24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*. Ankara: TESAV Yayınları.
- Tuncer, E. (1999). *Seçim '99 18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçimleri Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*. Ankara: TESAV Yayınları.

- Tuncer, E. (2014). Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye. *100. Yıla Doğru CHP içinde* (s.83-101). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Tunç, H. ve Bilir, F. (1998). Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Turan, İ. (2006). Old Soldiers Never Die: The Republican People's Party of Turkey. *South European Society and Politics*, 11(3-4), 559-578.
- Turan, İ. (2011). Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları. *Journal of Faculty of Political Science*, 8(2), 211–232.
- Turan, Ş. (2000). *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Uçan Çubukçu, S. (2014). Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek. H. B. Örs (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler içinde* (s. 253-306), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Unat, K. (2015). Tek parti döneminin son genel seçimi: 1943 seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçim Propagandaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 209-248.
- Wood, J. (2009). Turkey-Republican People's Party. D.J. Sagar (Ed.), *Political Parties of the World içinde* (s.589-594). London: John Harper Publishing.
- Yesevi, Ç. G. (2012). Turkish Political Parties and Turkish Nationalism. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(1), 95-106.
- Yeşilkaya, N. G. (2009). Halkevleri. A. İnel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm içinde* (s.113-118). Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetiş, M. (2009). Antonio Gramsci. Ç. Veysel (Ed), *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler içinde* (s.121-172). İstanbul: Etik Yayınları.

Zabcı, F. (2006). Bağımlılığın içselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası. *Mülkiye Dergisi*, 30, S. 252.

Zürcher, E. J. (2014). *Modern Türkiye'nin Tarihi*. Y. Saner (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Gereğince; İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2013 Ocak Ayı İstatistikleri”
https://www.csgeb.gov.tr/media/1688/2013_ocak_6856.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Gereğince; İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2017 Ocak Ayı İstatistikleri”
https://www.csgeb.gov.tr/media/1262/2017_ocak_6356_duzenlenmis-3.pdf(Erişim Tarihi: 28.11.2021).

“Bakara Suresi- 256. Ayet” <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/263/256-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 08.08.2022).

HABERLER

“Aile Sigortası” https://content.chp.org.tr/file/ailesigortasi_1.pdf (Erişim Tarihi: 25.03.2019).

“Baykal: ‘Köklerimize Yabancılaşamayız. ANADOLU SOLUYUZ’. GÜN-DEM, (Erişim Tarihi: 08.01.2011).

“Elitist bariyeri aşalım... Sağın dilini kullanalım”
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/elitist-bariyeri-asalim-sagin-dilini-kullanlim-40973755> (Erişim Tarihi: 03.10.2018).

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cozum-surecinde-chp-ucuncu-yol-mumkun-mu>
(Erişim Tarihi: 15.11.2020).

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/chp-tuzugu-degisti> (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

<http://www.hurriyet.com.tr/chpli-umut-oran-sosyalist-enternasyonal-baskan-yardimciligindan-istifa-etti-40723219> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/chpde-kurultay-gunu-27146009> (Erişim Tarihi: 18.08.2021).

<http://www.milliyet.com.tr/-ben-mustafa-kemal-demeyi-seviyorum-/siyaset/siyasyetaryazardetay/28.02.2012/1508513/default.htm> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).

<http://www.milliyet.com.tr/kemal-kilicdaroglu-chp-nin-yeni-genel-baskani-siyaset-1241374/> (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 15.09.2019).

<https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi:21.04.2022).

<https://chp.org.tr/genel-baskan/ozgecmisi> (Erişim Tarihi: 27.09.2022).

<https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-haberturk-ozel-canli-yayininda-ece-uner-fehmi-koru-ve-fuat-keymanin-gundeme-iliskin-sorularini-yanitladi-17-aralik-2015> (Erişim Tarihi: 26.10.2022).

<https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ilk-meclisten-anitkabire-buyuk-cumhuriyet-yuruyusune-katildi> (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

<https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglunun-evrensel-asuramatem-merasiminde-yaptigi-konusma-30-eylul-2017> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

<https://chp.org.tr/haberler/genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-ntv-canli-yayin-12-ocak-2011> (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/chp-konvoyuna-saldiri/635228> (Erişim Tarihi: 05.02.2020).

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140905_chp (Erişim Tarihi:18.08.2021)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150924_kilicdaroglu_bbc_mulakat (Erişim Tarihi: 20.08.2022).

<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/540708-kilicdaroglu-yeni-chpden-kastimiz-chpnin-yeni-yonetimidir> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).

<https://www.chp.org.tr/haberler/29-aralik-2015-tarihli-tbmm-grup-konusmasi?q=> (Erişim Tarihi:_19.01.2020).

<https://www.chp.org.tr/haberler/genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-kanal-d-canli-yayin-24-mayis-2010?q=> (Erişim Tarihi:11.11.2019).

<https://www.chp.org.tr/haberler/genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-show-tv-canli-yayin-24-mayis-2010?q=> (Erişim Tarihi:_05.02.2020).

<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/31/turban.sanki.islamin.tarifi/424557.0/index.html> (Erişim Tarihi:21.02.2022).

<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/04/26/turkiye.kilitlendi.cozum.altin.sentez/452926.0/index.html> (Erişim Tarihi: 05.02.2021).

<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/12/21/chpnin.program.ve.tuzuk.degisimine.kabul/505725.0/index.html> (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

<https://www.cnnturk.com/2011/dunya/03/02/kilicdaroglu.laiklik.konusunda.endiseli/608588.0/index.html> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

<https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/ulusalci-kanat-tasfiye-mi-ediliyor-kilicdaroglu-acikladi> (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

<https://www.cnnturk.com/video/turkiye/kilicdaroglundan-dersim-aciklamasi> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/blok-liste-bloklastirir-203758> (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kemal-kilicdaroglundan-turkce-ezan-aciklamasi-1135502> (Erişim Tarihi: 20.03.2022).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-4-yil-istiyorum-151691> (Erişim Tarihi: 28.06.2022).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-lafla-ataturkculuk-olmaz-865806> (Erişim Tarihi: 30.05.2021).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-peygamber-soyundan-geliyor-146641> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).

https://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/606529/Kilicdaroglu_Ataturk_Ataturk_dediler_Ataturk_un_butun_kurumlarini_neredeyse_kapattilar.html (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/deniz-kavukcuoglu/chp-kurultayi-ve-program-357298> (Erişim Tarihi: 04.11.2021).

<https://www.ensonhaber.com/gundem/kilicdaroglu-basortusu-sorunu-yillar-once-cozulumeliydi-2013-07-21> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

<https://www.haber7.com/siyaset/haber/297060-deniz-baykaldan-basortusu-fetvasi> (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

<https://www.haberler.com/chp-kurultayi-chp-lideri-3-son-ben-kenan-evren-6452492-haberi/> (Erişim Tarihi: 29.03.2021).

<https://www.haberler.com/guncel/chp-17-olaganustu-kurultayi-3398529-haberi/> (Erişim Tarihi: 21.06.2022).

<https://www.haberler.com/guncel/kilicdaroglu-sag-elin-verdigini-sol-el-gormeyecek-7264168-haberi/> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1028423-islam-dini-baris-ve-kardeslik-dinidir> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/594519-kilicdaroglundan-tarikat-acilimi> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/625178-deniz-baykal-1950den-oncedemokrasi-yoktu-> (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/903679-hic-korkmuyoruz-> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

<https://www.haberturk.com/polemik/haber/640504-aleviyim-ne-var-bunda> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

<https://www.haberturk.com/polemik/haber/714304-ataturku-koruma-kanununa-gerek-yok> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basortusu-yorumu-bizim-de-cok-kusurumuz-var-41344357> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-shp-hep-ittifakina-karsi-cikmistim-4246531> (Erişim Tarihi:28.01.2022).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kemal-kilicdaroglu-bozkurt-isareti-yapti-40410859> (Erişim Tarihi: 17.06.2022).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-biz-gardirop-ataturkcusu-degiliz-40642241> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-canli-yayinda-sorulari-cevapladi-28785147> (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-hicbir-cocuk-yataga-ac-girmeyecek-29023964> (Erişim Tarihi: 01.20.2019).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-parayi-nereden-bulacagini-acikladi-17771366> (Erişim Tarihi: 28.08.2020).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mustafa-kemal-ataturk-hepimizin-ortak-degeridir-40641912> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/neoliberalizme-karsi-tek-guc-chp-40086099> (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/peygamber-soyundanim-24919069> (Erişim Tarihi: 17.07.2022).

<https://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglu-turban-diyorum-cunku-15919802> (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

<https://www.internethaber.com/irak-suriye-tezkeresi-meclis-karari-son-durum-1809507h.htm> (Erişim Tarihi: 15.10.2022)

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/artik-eski-chp-degil-1900438> (Erişim Tarihi: 07.08.2018).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/artik-yeter-soz-milletin-2140554> (Erişim Tarihi: 16.06.2022).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/aylin-nazliaka-chpden-ihrac-edildi-2204249> (Erişim Tarihi: 19.11.2021).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/chp-de-deprem-1660154> (Erişim Tarihi, 10.10.2020)

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/demokrasiyle-geldi-tek-adamliga-gidiyor-1936180> (Erişim Tarihi:18.08.2021).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kemal-kilicdaroglu-chpnin-yeni-genel-baskani-1241374> (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kilicdaroglu-cemevi-acilisina-katildi-1366788> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kilicdaroglu-takke-ve-zaviye-tartismasi-yapay-bir-tartisma-1631242> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/toprak-isleyenin-su-kullananin-1755135> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ulus-devleti-bozmayin-1127442> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-kemal-bey-kurultayi-toplamali-1402955> (Erişim Tarihi: 06.05.2020).

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-tek-parti-zihniyetine-mi-donelim-1023410> (Erişim Tarihi: 16.07.2020).

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/masasindaki-7-kitap-1567416> (Erişim Tarihi: 29.03.2021).

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/kavgali-kiz-evi-chp-1325978> (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/kilicdaroglu-ndan-maliye-bakani-simsek-e-cevap-10739504> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).

https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/kilicdaroglunun-seruveni,mrS1gPxaZUa-NmeDFHve8A?_ref=infinite (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

https://www.ntv.com.tr/turkiye/ntvde-sorulari-yanitladi,feV_PXIbBUae1TNIHacZ9A (Erişim Tarihi: 20.08.2022).

<https://www.politikyol.com/chp-emek-burolarindan-rapor-asiri-ve-uzun-calismalolumlu-kazalari-artirdi/> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220406-1.htm> (Erişim Tarihi: 26.09.2022).

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/03/20/kilicdaroglu-bozkurt-isareti-yapti> (Erişim Tarihi: 17.06.2022).

<https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/deniz-baykal-ulus-devleti-yikmak-istiyorlar-221971/> (Erişim Tarihi: 15.09.2021).

<https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/kemal-kilicdaroglundan-onemli-aciklamalar-1011370/> (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

<https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/kilicdaroglu-yerel-yonetimler-ozerklik-sartini-kabul-ediyoruz-uygulanmali-1033683/> (Erişim Tarihi: 19.09.2021).

<https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/veli-agbaba-emek-burolari-politika-uretme-sureclerini-illere-ilcelere-yayacak-ve-chpyi-fikren-zenginlestirecek-1277501/> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

<https://www.star.com.tr/politika/iste-kilicdaroglunun-birakma-sarti-haber-930731/> Hürriyet-Fatih Çekirge (Erişim Tarihi: 09.08.2021).

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2_003_0000_0101_0000/0026.pdf (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2022).

<https://www.ysk.gov.tr/tr/1-kasim-2015--26-donem-milletvekili-genel-secimi/3413> (Erişim Tarihi, 26.12.2022)

<https://www.ysk.gov.tr/tr/12-eylul-2010-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5003> (Erişim Tarihi, 29.10.2022).

<https://www.ysk.gov.tr/tr/12-haziran-2011-xxiv-donem-milletvekili-genel-secimi/4929> (Erişim Tarihi, 26.12.2022)

<https://www.ysk.gov.tr/tr/7-haziran-2015--25-donem-milletvekili-genel-secimi/3304> (Erişim Tarihi, 26.12.2022)

TBMM GRUP TOPLANTISI KONUŞMALARI

Baykal, D. “20 Mayıs 2008 Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=52863 Erişim
Tarihi: 05.02.2021).

Baykal, D “15 Nisan 2003 tarihli TBMM Grup Genel Kurulu Toplantısı Konuşması”.

Baykal, D. “30 Ocak 2007 Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=39798 (Erişim
Tarihi: 10.07.2020).

Baykal, D. “5 Şubat 2008 Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=48220 (Erişim
Tarihi: 10.07.2020).

Kılıçdaroğlu K. “15 Kasım 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/15-kasim-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim
Tarihi: 10.01.2021).

Kılıçdaroğlu K. “27 Mayıs 2014 Tarihli CHP TBMM CHP Grup Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/27-mayis-2014-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim
Tarihi: 28.07.2021).

Kılıçdaroğlu K. “6 Haziran 2017 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/6-haziran-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim
Tarihi: 09.06.2021).

Kılıçdaroğlu, K. "23 Mayıs 2017 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/23-mayis-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim
Tarihi: 08.10.2021).

Kılıçdaroğlu, K. “10 Mayıs 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/10-mayis-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim
Tarihi: 05.08.2021).

- Kılıçdaroğlu, K. “12 Ekim 2010 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=103891
(Erişim Tarihi: 26.05.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “12 Kasım 2013 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://www.youtube.com/watch?v=YP0q4hzv7uU> (Erişim Tarihi: 05.07.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “12 Nisan 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/12-nisan-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “13 Ocak 2015 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/13-ocak-2015-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 20.08.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “14 Haziran 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/14-haziran-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “15 Mayıs 2012 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=121755
(Erişim Tarihi: 07.06.2012).
- Kılıçdaroğlu, K. “17 Ekim 2017 Tarihli CHP TBMM Grup Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/17-ekim-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 08.06.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “19 Ekim 2010 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://yandex.com.tr/video/preview/?filmId=12609292117184374609&text=19+Ekim+2010+tarihli+TBMM+Grup+Konu%C5%9Fmas%C4%B1+KILI%C3%87DARO%C4%9ELU> (Erişim Tarihi: 26.05.2020).

- Kılıçdaroğlu, K. “19 Ocak 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Konuşması”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=135423
(Erişim Tarihi, 10.11.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “2 Mayıs 2017 Tarihli CHP TBMM CHP Grup”,
Konuşması”<https://chp.org.tr/haberler/2-mayis-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 09.01.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “21 Kasım 2017 TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/21-kasim-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 08.10.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “22 Kasım 2011 Salı TBMM Grup Toplantısı”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=115250
(Erişim Tarihi: 01.06.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “24 Ekim 2017 Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/24-ekim-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 07.06.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “24 Mayıs 2016 Tarihli CHP TBMM CHP Grup Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/24-mayis-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 08.06.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “24 Mayıs 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/24-mayis-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “25 Ekim 2016 Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/25-ekim-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

- Kılıçdaroğlu, K. “26 Ocak 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://www.chp.org.tr/haberler/26-ocak-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi?q=26%20ocak%202016> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “28 Kasım Tarihli 2017 TBMM CHP Grup Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/28-kasim-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 18.07.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “29 Kasım 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/29-kasim-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 09.01.2021).
- Kılıçdaroğlu, K. “29 Mart 2011 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=108174
(Erişim Tarihi: 28.05.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “3 Ekim 2017 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/3-ekim-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “3 Mayıs 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/3-mayis-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 04.02.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “3 Ocak 2017 Tarihli CHP TBMM Tarihli Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/3-ocak-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Kılıçdaroğlu, K. “31 Ekim 2017 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/31-ekim-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 09.10.2021).

Kılıçdaroğlu, K. “31 Mayıs 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/31-mayis-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 30.05.2011).

Kılıçdaroğlu, K. “4 Ekim 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/4-ekim-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

Kılıçdaroğlu, K. “5 Ocak 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://chp.org.tr/haberler/5-ocak-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi> (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

Kılıçdaroğlu, K. “9 Şubat 2016 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://www.chp.org.tr/haberler/9-subat-2016-tarihli-tbmm-grup-konusmasi?q=Şubat%202016> (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Kılıçdaroğlu, K. “11 Ocak 2011 Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://yandex.com.tr/video/preview/?filmId=9361813556500103147&text=11+ocak+2011+tarihli+TBMM+Grup+Konu%C5%9Fmas%C4%B1+Kemal+KILI%C3%87DARO%C4%9ELU> (Erişim Tarihi: 28.05.2020).

Kılıçdaroğlu, K. “15 Şubat 2011 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=107051
(Erişim Tarihi: 05.11.2021).

Kılıçdaroğlu, K. “22 Ekim 2013 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://www.youtube.com/watch?v=DSRld87xCT8> (Erişim Tarihi: 01.09.2020).

Kılıçdaroğlu, K. “22 Ocak 2013 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=124000
(Erişim Tarihi: 12.06.2020).c

Kılıçdaroğlu, K. “29 Ocak 2013 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
“<https://www.youtube.com/watch?v=BqQtCMdli9w> (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

Kılıçdaroğlu, K. “4 Ocak 2011 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://yandex.com.tr/video/preview/?filmId=4268842150660827285&text=4+ocak+2011+tarihli+TBMM+Grup+Konu%C5%9Fmas%C4%B1+Kemal+KILI%C3%87DARO%C4%9ELU> (Erişim Tarihi: 28.05.2020).

Kılıçdaroğlu, K. “8 Ocak 2013 Tarihli CHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması”,
<https://www.youtube.com/watch?v=mk9g6vPQubs> (Erişim Tarihi: 10.06.2020).

ÖZET

**Kaldırımöğlu Türkoğlu, Elif, Cumhuriyet Halk Partisinde Kemal Kılıçdaröğlu
Dönemi ve Sosyal Demokrasi (2010-2017), Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr.**

Mehmet Yetiş, s.300

Bu çalışmada Cumhuriyet Halk Partisinde Kemal Kılıçdaröğlu döneminin ideolojik kimliğinin, parti politikalarının ve liderin söylemlerinin sosyal demokrat ideoloji çerçevesinde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Kılıçdaröğlu CHP’de 1960’larda ortanın solu ile başlayan sosyal demokratlaşma sürecine hız vererek bu doğrultudaki ideolojik dönüşümü tamamlamaya çalışmaktadır. Deniz Baykal’ın liderliği dönemine kıyasla daha açık ve kararlı bir şekilde sosyal demokrasinin evrensel değer ve ilkeleri doğrultusunda bir siyaset izlemektedir. Bu bağlamda çalışmada Kılıçdaröğlu’nun partinin ideolojik kimliğinde yer alan sosyal demokrasiyi kurumsal ve söylemsel düzeyde hayata geçirmeye çalıştığı ve partiyi sosyal demokratlaştırmayı hedeflediği öne sürölmüştür. Türkiye’de sağ ve sol kesim tarafından CHP’nin sosyal demokratlaşmasının önünde partinin kurucu ideolojisini bir engel olarak gösterme eğilimi vardır. Bu görüşün aksine CHP’de ise Kemalizm’in, sosyal demokrat kimlik açısından bir olumsuzluk teşkil etmediği düşüncesi hakimdir. Kılıçdaröğlu, her ne kadar sosyal demokrasiye öncelik verse de CHP’nin kurucu kimliği ile sosyal demokrasiyi buluşturmaya çalıştığı görölmektedir. Fakat CHP’nin kendi içindeki örgütsel problemleri ile birlikte Türk siyasetinin laiklik sorunsalı ve Kürt sorunu gibi yapısal meseleleri, Türkiye’deki siyasal kültür ve sosyolojik yapı partinin sosyal demokrat kimliği açısından tartışmalı bir durum yaratmaktadır, sosyal demokrasinin siyaset pratiğini, mümküniyet koşullarını ve CHP eliyle iktidara gelmesini zora sokmaktadır. Kılıçdaröğlu, bütün bu sorunlara karşı sosyal demokrat bir zeminde çözüm üretmeye çalışsa da seçim sandıklarına yansıyan sonuç bu konuda başarısız olduğu yönünde bir algı yaratmaktadır.

ABSTRACT

Kaldırımoğlu Türkoğlu, Elif, Kemal Kılıçdarooğlu Period and Social Democracy in the Republican People's Party (2010-2017), Ph.D. Dissertation, Supervisor: Prof.

Dr. Mehmet Yetis, p.300

In this study, it is aimed to analyze the ideological identity, party policies and the leader's discourses of the Kemal Kılıçdarooğlu period in the Republican People's Party within the framework of social democratic ideology. Kılıçdarooğlu is trying to complete the ideological transformation in this direction by accelerating the social democratization process that started with the left of the center in the 1960s in the CHP. If it is compared to the period of Deniz Baykal's leadership, it pursues a policy more clearly and decisively in line with the universal values and principles of social democracy. In this context, it has been argued in the study that Kılıçdarooğlu is trying to implement the social democracy, which is included in the ideological identity of the party, at the institutional and discursive level, and aims to make the party social democrat. In Turkey, there is a tendency to present the founding ideology of the party as an obstacle to the CHP's social democratization by the right and left. Contrary to this view, the idea that Kemalism does not constitute a negative aspect in terms of social democratic identity is dominant in the CHP. Although Kılıçdarooğlu gives priority to social democracy, it is seen that the CHP's founding identity is trying to bring social democracy together. However, the structural issues of Turkish politics such as the secularism problematic and the Kurdish issue and the political culture in Turkey create a controversial situation in terms of the social democratic identity of the party as well as the organizational problems of the CHP itself. Although Kılıçdarooğlu tries to find solutions to all these problems on a social democratic ground, the result reflected in the ballot boxes creates a perception that he is unsuccessful in this regard.